آذربایجان
طنز روزنامه‌لری

(۱۹۰۶-۱۹۲۰ ایللر)

ناظم آخوندف

آذربایجان طنز روزنامه‌لری

(۱۹۰۶ - ۱۹۲۰ نجی ایللر)

ناظم آخوندوف

انتشارات فرزانه

ناظم آخوندوف
آذربایجان طنز روزنامه‌لری
کؤچورن : غ . ر . سپهری
چاپ الوان، تهران
چاپ اول، شهریورماه ۱۳۵۸
حقوق چاپ ونشر محفوظ است.

اشاره :

الیزده‌کی کتاب مشروطیت انقلابی واوندان‌صونراکی ایللرده(۱۹۰۵–۱۹۲۰ میلادی،۱۳۲۴–۱۳۴۰ قمری) شمالی آذربایجاندا چیخان طنز ـ فکاهی روزنامه‌لر باره‌سینده یازیلمیش مهم تحقیقی اثردر. کتابدا بو دوره‌ده چیخان روزنامه‌لرین تاریخچه‌سی وانتقادی ـ خلقی موضعلری ، اونلاردا اشتراك ائدن مطبوعات خادملرینین آذربایجانین اجتماعی تفکرونده وخصوصیله طنز ادبیاتیندا توتدوقلاری یئر، روزنامه‌لرده استفاده اولونان موضوعلار و اونلارین تأثیر دایره‌سی حقنده گنیش بحث ائدیلمیشدر.

کتابین اساس موضوعی شمالی آذربایجاندا چیخان ملانصرالدین ، بهلول ، زنبور ، مرآت و سایر طنز روزنامه‌لری اولموشدر. او زمان جنوبی آذربایجاندا و تهراندا چیخان آذربایجان و صوراسرافیل کیمی فکاهی روزنامه‌لردن یئر به‌یئر یوخاریدا آد آپاریلان نشریه‌لر ایله قاریشیقلی رابطه‌ده آد آپاریلمیشدر.

کتابین ۱، ۲، ۳ فصللری تماما و ۴ ـ نجی فصلی اختصار حالدا وئریلمیشدر. طنز روزنامه‌لرین تأثیر دایره‌سینه مربوط اولان بو فصلدن یالنیز «ملانصرالدین» ادبی مکتبینین ایران وجنوبی آذربایجان طنز مطبوعاتینین انکشافیندا رولی نقل ائدیلمیشدر.

کتابدا بیر پاراتیپلر و مسلکلر باره سینده وئریلن تنقیدی گؤروشلر وطنزروزنامه‌لرین بوتیپلرومسلکلر ایله مناسبتی ، بونلارین اوگونکی شرایطده توتدوقلاری اجتماعی ـ سیاسی موضعلردن اورتایا چیخمیشدر.

مندرجات

مقدمه ۹

بیرینجی فصل : آذربایجان ساتیریک ژورناللاری
(۱۹۰٦ - ۱۹۲۰ نجی ایللر) ۲۴

«ملانصرالدین» ۲۴

«بهلول» ۹۰

«زنبور» ۹۸

«مرآت» ۱۱۲

«آری» ۱۱۶

«کل نیت» ۱۲۱

«لك لك» ۱۲۸

«طوطی» ۱۳۳

«مزه لی» ۱۴۴

«بابای امیر» ۱۵۱

«تارتان ـ پارتان» ۱۶۵

«مشعل» ۱۷۰

ایکینجی فصل: ساتیریك ژورناللارین اساس اشتراکچیلاری واونلارین آذربایجان ساتیریك ادبیاتی نین انکشافیندا موقعی. ژورناللاردا استفاده اولونان اساس ژانرلار. ۱۸۱

اوچونجی فصل: ۲۰-نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی و ادبی ارث ۲۵۹

آذربایجان کلاسیك و معاصر ادبیاتینا مناسبت ۲۶۰

رآلیست روس ادبیاتی نین قیمتلندیریلمه‌سی و تبلیغی ۳۰۳

خارجی ئولکه خلقلری ادبیاتیندان استفاده ۳۰۸

دوردونجی فصل: ۲۰-نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی نین علاقه‌لری، تاثیر دایره‌سی و بین الخلق عالمده قیمتلندیریلمه‌سی ۳۲۳

«ملانصرالدین» ادبی مکتبی نین ایران و جنوبی آذربایجان سیاسی ساتیراسی نین انکشافیندا رلی ۳۲۷

مقدمه

۱۹۰۵- نجی ایل انقلابی نین قوتلی تأثیری ایله نشره باشلایان آذربایجـانین ساتیریك ژورناللاری اجتماعی فکـر تار یخیمیزین ان پارلاق صفحه لریندن اولـوب ، مطبوعات و ادبیاتیمیزین انکشافیندا مهم مرحله تشکیل ائدیر.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان مطبوعاتی‌نین بؤیوك بیر حصه‌سی دموکراتیك کاراکتر داشی‌یپر. بورژوا ـ ملکدار مناسبت لری‌نین ، اجتماعی عدالت سیزلیگین، دینی موهوماتین تنقیدی، خلقین موجود قورولوشدان نـاراضی لیغی، آزادلیق فکرلـری، حیات شرائطی‌نی یاخشی لاشدیرماق طلب‌لری وسایره ، دموکراتیك مطبوعاتین اساس فکر و مضمونونی تشکیل ائدیر.

دمـوکـراتیك مطبوعـات ارگـانلارینین مهم بیر قسمی ایسه ساتیریـك ژورناللاردور. آذربایجان دیلینده چیخان ساتیریك ژورنال لار دان «ملانصرالدین» (۱۹۰۶-۱۹۳۱) ، «بهلول» (۱۹۰۷) ، «زنبور» (۱۹۰۹-۱۹۱۰) ، «مرآت» (۱۹۱۰) ، «آری» (۱۹۱۰-۱۹۱۱) ، «کل نیت» (۱۹۱۲-۱۹۱۳)، «للك لك» (۱۹۱۴)، «طوطی» (۱۹۱۴-۱۹۱۷) «مزه‌لـی» (۱۹۱۴-۱۹۱۵) ، «بابای امیر» (۱۹۱۵-۱۹۱۶) ، « تارتانـ

پارتـان » (۱۹۱۸) ، «مشعل» (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) ، دموکراتیك موقعده ایدی . همین ژورناللار بیزیم تدقیقاتیمیزین اساسینی تشکیل ائدیرلر. بو دوره ده آذربایجان دا روس دیلینده ده چوخلی ساتیریك مجموعه لر بوراخیلیردی «دژیگیت» ، «بای‌بای» ، «آدسکایا پـوچتا» ، «بیچ» ، «بـا کینسکی استرلـی» ، «بارابان» و سایره . اونـی دا قید ائتمك لازم دیر کـه مساوات آغـالیغی ایللـرینده « شیپور » (۱۹۱۸-۱۹۱۹) و «زنبور» (۱۹۱۹) کیمـی عکس انقلابـی ماهیت داشییان بـورژوا - ملکدارحکمران لیغینی مدافعه ائدن «گولگی » ژورناللار دا اولموش- دور که اونـلار باره ده مفصل دانیشماغی مقصده اویغون بیلمه دیك .

ساتیریك ژورناللار ۲۰ - نجی عصرین اجتماعی ضدیت‌لرینی خـلقین آزادلیق میللـرینی ، کهنه دنیایـه تنقیدی مناسبتی نی عکس ائتدیره‌ن اهمیت لـی منبع لـردن بیری دیر، بـو ژورناللاریـن بیر چـوخـی مشهور « مـلانصرالدین » ژورنالی‌نین یولی ایلـه گئتمه‌گه چالیشیردی .

۲۰-نجی‌عصرین‌اوللرینده‌کی آذربایجان‌ادبیاتی ومطبوعاتی‌نین انکشافیندا «ملانصرالدین» ژورنالـی مثل‌سیزرل اویناميشدير. بیرینجی روس انقلابی‌نین‌یئتیرمه‌سی اولان«ملانصرالدین»انقلابی‌دموکراتیزمین بایراقداری اولموش دور. ژورنال ۱۹۰۵ - ۱۹۰۷ نجی ایللرده‌کـی جهـان شمــول حادثه لری ، خـلق آزادلیق حـرکاتینی، مبارز فعلـه و کندلی‌کتله لری‌نین تزاریزمه ، بـورژوا - ملکدار آقـالارا نفرتینی عـکس ائتدیریـر . زحمتکش لریـن صنفی شعـورینی قوتلندیرمك یولونداچوخ‌ثمره‌لی‌فعالیت‌گؤستریردی: خلقلیك،رآلیزم«ملانصرالدین» یـن‌آردیجیل صورتده یریتدیگی باشلیجافکری-بدیعی سیاست‌ایدی، تبلیغ ائتدیگی فکرلرین مترقـی ماهیتی، اسلوبینین جـانلی ، مزه‌لی، ساده، مـراقلی اولماسی سایه‌سینده «ملانصرالدین» خـلقین سئویملـی

ژورنالی اولموشدی.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجـان ساتیریك ادبیاتینین جلیل محمد قلی‌زاده، میرزا علی‌اکبرصابر، عبدالرحیم حـق‌وِیردی‌یف، ع. حاجی بگـوف ، عمر فائق نعمان زاده ، ع . نظمی ، غمگسار ، محمد سعید اردوبادی، شمعچی‌زاده، مذنب، عسگـرزاده ایروانی (عاجز)، بایرام‌علی (جمـال) ، س. ممتاز ، جعفر جبارلی و باشقالاری کیمی نماینده لری اولمـوشدور . یـوز دن آرتیق پـازیچینی ، داهـا دوغروسی ، عصرین اکثر ادبی قوه سینی احاطه ائدن ۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك ادبیاتی شعر ساحـه سینده میرزا علی‌اکبر صابـر ، نثر ساحه سینده ایسه جلیل محمد قلی‌زاده‌نین یاراتدیغی ادبـی مکتبلرشکلینده فورمـالا شیب انکشاف ائتمیشدیـر. دراماتورژی ساحه سینده ایسه ساتیرا ، میرزا فتحعلـی آخوندوف اساسینی قویدیغی تنقیدی رآلیزم یولی ایله گئده‌رك داها یوکسك بیرسویه‌یه قالخمیشدیر.

۱۹۰۵ ـ نجی ایل امپریـالیزم دوری‌نین بیرینجی خلق انقلابی اجتماعی فکرین بوتون ساحه‌لرینده دونوش یاراتدی. بدیعی ادبیاتین اساس تنقید هـدف لـرینی داها دا آیدین لاشدیـردی . بو دوره ده ساتیرامیزیـن انکشافـی آذربایجان ساتیریـك ژورنـاللاری‌نین عملـه گلمه‌سی ایله سیق علاقه‌دار ایدی. ۱۹۰۶ نجی ایلین آوریلیندن نشره باشلایان «ملانصرالدین» ژورنالی‌مطبوعات، ادبیات وعموماً اجتماعی فکرتاریخیمیزده بؤیوك بیرحادثه اولموشدی.

«ملانصرالدین» ژورنالـی «آسیانین اویانماسی» ، (لنین) کیمی تاریخی بیر مـرحـلـه‌نین حقیقی بیر معنا دا آیناسی ایـدی . ژورنال نه اینکه آذربـایجـان مقیا سیندا ، حتی بوتـون اورتا ویاخین شرقده مستملکه ظلمینه،مطلقیت اصول اداره‌سینه، اقتصادی ومدنی گری‌لیگه، فاناتیزمه‌قارشی‌چئوریلمیش کسکین سیاسی ساتیرانین بایراقداری کیمی

تانینمیشدی.

آذربایجـان ساتیریك ژورنـاللاری ۲۰ - نجی عصرر آلیست ادبیاتیمیزین انکشافیندا مثبت تأثیر گؤستریردی. جلیل محمد قلی‌زاده، صابر ، حق وبردیف ، اردوبادی ، نظمی و باشقالاری نین یوز لـرله ده گـرلی اثری ایلك دفعـه بوژورناللاردا چیخمیشدی . گنج جعفـر جبارلی جهـالتی ، مدنی گریلیگی ، اجتماعی حق سیزلیغی تنقیدائدن اونلار جا ساتیراسینی « بابای امیر » ژورنالینــدا چاپ ائتمیشـدی .

ساتیریك‌ژورناللارساتیریك سیاسی‌خلقی‌ادبیاتین گؤرونمه‌میش درجه ده انکشا فینا سبب اولموشدی. کسکین صنفی مبارزه شرایطینده حیات دا حکـم سوره ن منفی لیك لـره ، خلقین محرومیت لـه دولی اولان یاشایشینا دقتی‌جلب ائدن ساتیریك ژورناللارگولوش‌واسطه‌سیله کتله لری‌آییلدیر، اونلاری ئوزحقوقلاری اوغروندا اجتماعی‌مبارزه‌یه قوشوردی .

ساتیریك ژورنال لاردا سیاسی کاریکاتورا گنیش‌یروئریلیردی ، عظیم عظیم زاده ، روتـر ، شمرلینق ، بهو (گرجستان خلق رسامی تلین قاترین تخلصی‌دیر) کیمی مشهور رساملارین آذربایجان‌ساتیریك ژورناللاری ایچـون چکدیگی بوزلرجه شکلین مضمونی گنیش خلق کتله لرینه چوخ تز چاتیردی . آذربایجان و روس دیللرینـده چیخان ساتیریك ژورناللارین آراسیندا سیق مضمون علاقه‌سی وارایدی. هـر ایکی دیلـده چیخان ژورناللاریـن شکل لرینی دئمك اولار که عینی رساملار چکیردی . «بارابان» ژورنالی‌نین اساس رسامی عظیم عظیم زاده ایدی .

« ملانصرالدین » ساتیریك مکتبی یالنیز آذربایجان حدودینی احاطه ائتمیر.اونون تأثیری وخیرلی‌عنعنه لری نتیجه‌سینده ولگا بویی اورتا آسیا ، داغستان («اوکلار» ، «توپ» ، «چورکوچ»، «آق‌ملا»،

« یاشن » ، « یالت یولت » ، « تانگث چولپان » و سایـره) ، جنوبی آذربایجان و ایراندا («آذربایجان» ، « نسیم شمـال » ، « بهلول» ، «کشکول»، « حشرات الارض » وسایره) ساتیریك مطبوعات یارانیب انکشاف ائتمیشدیر .

«ملانصرالدین» ساتیریك ژورنالیستیك مکتبی اطرافیندا عصرین بؤیوك یازیچی ، رسام ، آیدین قوه لری تـوپلاشاراق خلقین انقلابی آزادلیق حرکاتی نین ان مسئول مرحلـه سینده اونا یاخینـدان کمك گؤستریردی. « ادبیاتی ملیون لارین مالیِ ائتمك » (و. ا. لنین) ایشینده ساتیریك ژورناللارین مثل سیز خدمتی وار ایدی .

پرولتاردیکتاتور اسی اوغریندا انقلابیِ مبارزه آپاران بلشویکلر ساتیریـك ژورناللارا دریـن رغبت گـؤسترمکلـه کفایتلنمیردیلـر . بیرسیرا گؤرکملی بلشویك خادملربلا واسطه ساتیریك ژورنال لارین اشتراك چیِ سی و ناشری ایدیلر . تانینمیش بلشویك علی عسگر علی یف «بهلول» ین ، مشهور حزب ودولت خـادملری داداش بنیاد زاده « آری » نین ، علی حیدر قارایف « تارتـان پارتان » و « مشعل » یـن رداکتوری اولموشلار .

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورناللاری نین وعمومیتله ساتیریك ادبیاتیِ نین تأثیر دایره سی گنیش اولموشدور. «ملانصرالدین» وباشقا ساتیریك ارگانلار گنیش مقیاسدا خصوصی ایله اورتا و یاخین شرق ده یاییلمیش، همین ئولکه لرین مطبوعات و ادبیاتینا مثبت تأثیر گؤستر میشدیر . لکن بوتون تـرقی پرور دموکراتیك خصوصیتلرینه باخمایاراق ، ساتیریك ژورناللار معین ضدیت لردن ده آزاد دگیلدی. « ملانصرالـدین » استثنا اولمـاقلا ، دیگر ساتیرا ارگان لاری بعضی حاللاردا مهم اجتماعی حادثه لره لیبرال مناسبت بسله ییر ، باریشد یریجیلیق میل لـری ایله چیخیش ائدیردیلـر . بـودا هیچ شبهه سیز

که ، ساتیریك ژورنالّلاردا صنفی منسوبیت لری اعتباریله مختلف اولان شخص لرین اشتراکی ایلـه علاقه داردیر .

* * *

آذربایجـانین ساتیریك ژورناللاری و اونون اشتراك چیلاری نین یارا دیجیلیغی هله انقلاب دان اول بیرسیرا بازیچی و اجتماعی خادم لر طرفیندن قیمتلندیریلمیشدیـر . « ملانصرالدین » حقینده‌ایلك خیرخواه مقاله‌دن بیرینی گؤرکملی ادبیات شناس فریدون کؤچرلی یازمیشدیـر . کؤچرلـی بونونلاکفایت لنمه میش« ملانصرالدین » ژورنالیندا میرزافتحعلی آخوندوف و آذربایجان دیلی حقنده جدی مقاله لرله چیخیش ائتمیشدیر .

نریمان نـریمانوف سیاسی خلقی یازیلاریندا « ملانصرالدین » ژورنالی‌نین قابا قچیل‌خدمت‌لرینی‌دفعه‌لرله خاطرلامیش،اونی‌اجتماعی فکرین ان آکتوال مسئله لرینی قالدیردیغی ایچون تقدیر ائتمیشدیر . « نر » امضاسی ایله چیخمیش « جمعه‌صحبتی » باشلیق‌لی مقاله لرینده بیز مؤلفین « ملانصرالدین » یـن نشره باشلا ماسینا دریـن رغبتی‌نی آیدین گؤروریك. «ارشاد»دا اوخویوروق «...گوررونوزاوخوپانینیز کیم اولاجـاقدیر ؟ معلومـاتلی ، مدنیتلی شخص‌لر دیـر ، یـا اینکـه « ملانصرالدین مرید لری ؟» هر حال‌دا سوزلری نیزی، فکرلری نیزی اویدورینیز، ملانصرالدین مریـد لری ایچون ساده، مدنیتلی ، فصیح لساندا یازین ...»

«ملانصرالدین» تعقیبی ایلك نمره‌لری نین‌چیخماسی ایله بیر باشلاییر . اونون مصادره سینی أشیدن نریمانوف یازیردی: «... امید ائدیریك که، بو احوالات ژورنالدا درج اولونـار . آفـرین بئله دقت چیلره ، آفرین بئله قانون صاحب لرینه ! نر »

نریمانوفین «ملانصرالدین» حقینده بیله دقته لایق فیدلرینه‌اونون

« حیات » ، « ارشاد » غزیت لـرینده‌کي بازی لاریندا تز ـ تز راست گلمه‌ك ممکن دير. « ارشاد » غزيتي بوتون نشر بويي «ملانصرالدين» يـن نشرینی ایزله ییردی . ۱۹۰۶ ـ نجی ایل ده یوخاریدا دئییلدیگی کیمی تعقیبین شدتلی دورینده غزیت یازیـردی : گوندوز ساعت ۱۰ دا تیفلیسده ژانـدارم ضابط و سالداتلاری «ملانصرالدیـن» ژورنالی نین امکداشی عمر فائق نعمـان زاده نین ائوینی محاصره یـه آلاراق اوچ ساعت آختاریش آپارمیشلار ».

همین دورده بلشویـك مطبوعاتـی دا خـصـوصی بیرغبتلـه «ملانصرالدین» ژورنالی واونـون امکداشلاری نین مرتجع قـوه لر طرفیندن تعقیب اولونماسینی ایشیقلاندیریردی .

«دعوت قوچ» غزیتی ۱۹۰۶- نجی ایل مای آیی‌نین ۲۶- سیندا تیفلیسده عمر فـائق نعمان زاده نین ائوینـده آختاریش‌گچیریلمه سی حقنده معلوماتدرج‌ائتمیشدیر. «تکامل» غزتینده،«غیرت» مطبعه‌سینده ۵ ـ نجی دفعـه آختـاریش آپاریلماسی، بـوراخیلیشا حاضرلانمیش « آزاده دانیشماق وآزاد جمع اولماق نه یه لازم دیر ؟ » آدلی سیاسی رساله نین مصادره ائدیلدیگی گؤستریلیردی .

عزیر حاجی بگوف بلاواسطه « ملانصرالدین » ده فعال‌اشتراك ائتمه سینه باخمایاراق اونـون سیاسی پلاتفورماسینی بگه نیر ، ئـوز تأثیرلی‌سیاسی‌ـخلقی یازیلاری،خصوصی‌ایله فلیه‌تونلاری ایله‌انقلابی دموکراتیك فکرلری یاییردی . ئوز « فلانکس » امضاسیلـه « اورادان بورادان » باشلیق لی فلیـه تـونلارین دا تـز تـز « ملانصرالـدین » ی خاطـرلادیردی . او مـلا لارا « استانیسلاو » و « آنـا » نشانلاری‌نین وئریلمه‌سی سرلـرینی « ملانصرالـدین » ژورنالینـدان سورروشوب ئوگره نمه‌گـی مصلحت گؤروردی . عزیر حـاجی‌بگوف ژورنالین انقلابی روحیناگؤره تعقیب اولونماسینی نظرده دوتوب یازمیشدی :

«... ایندی زواللی «ملانصرالدین» دوستاق دیـر . حبس خـانه ده اوتـوروب ئـوز ئوزینه فکر ائدیـر عجبا اربـاب حکومت بوقره‌زی شیئی لـردن عجب یامان هورکورمیش...»

«ارشـاد» غزتی نین ۱۹۰۶ ـ نجی ایلده چیخان ۹۳ ـ نجی نمره سینـده خبر وئریلیردی که «ملانصرالدین» ین ۲ ـ نجی نمره‌سی قرمزی رنگده اولدوغوندان پلیس طرفیندن مصادره ائدیلمیشدیر.

بـوتـون بوقا کتلار ملانصرالـدینه خلق منافعینی افاره ائدن بیر ارگان کیمی منـاسبتدن ایره‌لی گلیردی .

بونلاردان باشقادوری مطبوعاتدا ساتیرا ژورنـال لاری اطرافیندا گئده‌ن شدتلی مبارزه‌نی عکس ائدن رأی لـرده واردیر. او زمـانکی روس مطبوعـاتیندا دا آذربایجانین ساتیریك ژورناللاری حقنده خیلی مقاله چـاپ اولونمـوشدور . بو مقالـه لرین بعضی لـری معلومات کاراکترلی، بعضی‌لری ایسه ساتیریك‌ژورناللاردا قالدیریلمیش آیری ـ آیـری مسئله لـر اطـرافیندا آپـاریلان مباحثه لـری بیر طرفلـی ایشیقلاندیریردی .

انقلاب دان اول صابر حقنده معاصرلری نین یازدیغی مقالـه ، خاطره و بدیعی اثرلر بؤیوك شاعرین شخصیتی نی . یاراتدیغی ادبی مکتبی ، تأثیر دایره سینی ئوگره نمك ایچـون واجبدر . بوماتریالـ لارین چوخی «ملانصرالدین» «گونش» ، «نجات» ، «معلومات» «ینی ارشاد» ، «آچیق سؤز» و بـاشقا غزیت و ژورناللاردا چـاپ اولونموشدور. صابرین بوز ایللیك‌ایل‌دؤنومی‌مناسبتیله چاپ‌اولونموش «معاصرلری صابر حقنده» کتاب شاعرین حیات و فعالیتی‌نی ائله حبه ده‌بیرسیرایازیچیلارین ساتیرا ژورنال لاریندا اشتراکی، بوژورنال‌لارا مناسبتی کیمی مسئله لری آیدین لاشدیـر ماقدا تدقیقات چیلارا کمك ائدن یاخشی منبع لردن دیر .

معاصرلریندن عباس صحتین صابر حقنده کی مقاله‌لری ئوز علمی اهمیتی نی بو گون بئله محافظه ائتمکده دیر .

۳۰ - ۲۰ نجی ایللرده کلاسیک ادبی ارثین ئوگره نیلمه‌سی ساحه سینده ایلک جدی آددیملار آتیلدی . همین ایللرده ۲۰ - نجی عصرساتیریک‌لریمیزین ارثی‌نین ئوگره نیلمه‌سی ساحه‌سینده تشبث‌لر گؤستر یلمیشدی. محمد قلی زاده، صابر ، حق ویردیف، اردوبادی ، نظمی‌نین اثرلری‌نین نثری ایله یاناشی اولاراق اونلار حقینده بیرسیرا مسراقلی مقاله‌لرده یازیلمیشدی. ۱۹۲۲ نجی ایلده باکودا صابره آبده قویولموش، اونون حقینده مقاله وخاطره‌لر نشر ائدیلمیشدیر. ۱۹۳۶- نجی ایلده صابرین ئولومی‌نین ۲۵ ایللیگی «ملانصرالدین» ژورنالی‌نین ۳۰ ایللیگی مناسبتیله مطبوعاتدا خیلی ماتریال درج اولونموشدی. ع. ناظم و م. ك. علی‌اکبرلی ایلك دفعه اولاراق « ملانصرالدین » ادبی مکتبی‌نین واونون صابــر ومحمدقلی‌زاده کیمی گؤرکملی نماینده ـ لری‌نین یارادیجیلیغی نی‌مفصل تحلیل ائمه گه‌چالیشمیشلار. ۱۹۳۹-نجی ایلده میرزا ابراهیموفین «بوبوك دموکرات» مونوگرافیاسی‌نین چاپی ادبیات‌شناس لیق علمینده جدی تاثلیت ایــدی . او ایلك دفعه اولاراق « ملانصرالدین » ادبی مکتبی‌نی. خصوصاً جلیل محمد قلی زاده نین یــارادیجیلیغینی خلقیمیزیـن ادبی انکشاف تاریخی پروسسینده تحلیل ائتمیشدیـر. تدقیقاتچی «ملانصرالدین» ادبی‌مکتبی‌نی ۲۰-نجی عصرده ان قاباقجیل دموکراتیك دوشونجه جارچی‌سی کیمی قیمت لندیریب ، ۲۰-۳۰نجی ایللریــن بعضی ولــگار سوسیولوگ لاری‌نین بیرطرفلی و ضــدیتلی گــؤروش لــرینه جدی ضربــه وورموشــدور . « بــویــوك دموکرات » اثرینده آذربــایجان دوری مطبوعاتی‌نین مــلانصرالدینه قدر گئچدیگــی انکشاف یــولی ایلك دفعه اطــرافلــی تحلیل اولونوب تاریخی جهت‌دن دوزگون ایشیقلاندیریلمیشدیر...

۱۹۴۰-۱۹۵۰ نجی ایللرده ۲۰-نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورناللاری وساتیراسی‌نین ئو گـره‌نیمله‌سی ساحه سینده گـؤرکملی ایش گؤرلموشدور . ادبیات‌شناسلاریمیز بو مـوضوعدا علمی رساله ایشلری اوزرینده چـالیشمیش و بیر چـوخ مونو گرافیك اثرلر چـاپ ائتدیرمیشلـر. صابر ارثی‌نین ئو گره نیلمه‌سینده پرفسور جعفر خندانین اوزون مدتلی تدقیقاتی ده گـرلیدیر. او ۱۹۴۰-نجی ایلده «م. ع. صابـر (حیات و یـارادیجیلیغی) » حقینده مونو گـرافیا چـاپ ائتدیرمیشدیر. ۱۹۶۲- نجی ایلـده اونون «م. ع. صابر یـارادیجیلیغی‌نین بـدیعـی خصـوصیت لـری » آدلـی ایکینجی مـونـو گـرافیاسی چـاپـدان چیخمیشدیر. جعفرخندانین اونلارجا مقاله‌سی م. ع. صابرین حیات و یارادیجیلیغی‌نی ئو گـره نمك وتبلیغ ائتمك مقصدینی داشیمیشدیر . «م. ع صابـر یارادیجیلیغی‌نین بدیعی خصوصیت‌لری» اثری‌عمومیتله صابرشناسلیق ساحه‌سینده مهم آددیم دیر. بورادا شاعرین‌صنعتکارلیغی هر طرفلی تحلیل اولونور . عینی زماندا آذربایجان ساتیریك ژورنال لاریندا ایشله‌نن بدیعی تصویر واسطه‌لریندن ده یری گلدیکجه‌دانیشیلیر.

آذربایجان ساتیریك ژورناللاری نین بیر چوخی حقینده ایلك معلومـات جعفر خندانین تـرتیب ائتدیگی «۲۰ نجی عصر آذربایجان ادبیاتی منتخباتی»کتابیندا وئریلمیشدیر. منتخباتـدا «مزه‌لی»،«طوطی»، «زنبور» ، «بابای امیر» ، «کل نیـت» ، «آذربایجـان»کیمی ساتیریـك ژورناللارین‌باش‌مقاله‌لری وباشقا ماتریاللار اوخـوجیلاراچاتدیریلیر. تـرتیبات‌جی منتخباتـا طبیعی اولاراق ان چـوخ « مـلانصرالـدیـن » ژورنـالیندان و گؤرکملی ساتیریك‌لریـن اثرلریندن نمونه‌لر داخـل ائتمیشدیر . جعفرخندان ۱۹۵۶ نجی ایلده «ملانصرالـدین» ژورنـالی حقینده کیچیك بیر کتابچه ده نشر ائتدیرمیشدیـر.

۲۰ -نجی عصر آذربایجان ساتیراسی‌نین ئـو گره نیلمه‌سینده

پرفسور میرجلالین گؤرکملی خدمتی واردیر . اونون « آذربایجاندا ادبی مکتبلر » (۱۹۰۵ - ۱۹۱۷) موضوع سینداد کترلیق رساله‌سنین اساس حصه‌سی ۲۰ـنجی عصر ساتیراسی‌نین مهم مسئله‌لرینه حصراولونموشدور. مؤلف، ملانصرالدین چیلری دورین قاباقجیل رآلیست ادبیاتینی، عنعنه‌لرینی انکشاف ائتدیره‌ن ان گؤرکملی مکتب کیمی تدقیق ائدیر. پرفسور میرجلال، ج. محمدقلی‌زاده فلیه‌تون للاری‌نین وعمومیتله نثری‌نین صنعتکارلیق خصوصیت‌لرینی مهارتله آیدین لاشدیریر .

مؤلفین م. ع. صابر ، ج. محمد قلی زاده ، ع. حق ویردیف ، ع. نظمی ، م. س. اردوبادی کیمی ساتیریک‌لر حقینده بیر چوخ دگرلی مقاله‌لری واردیر . همچنین او. ایکـی و اوچ جلدلیك « آذربایجان ادبیاتی تاریخی » کتابی‌نین ۲۰ نجی عصر آذربایجان ساتیراسی ایله علاقه دار اولان بؤلمه‌لری‌نین مؤلف لریندن دیر.

میراحمدوفین «م. ع. صابر» مونوگرافیاسی شاعرین حیات و یارادیجیلیغی حقینده یازیلمیش باشقا اثرلردن صابرارثنین مفکوره- بدیعی کیفیت‌لرینی گنیش ودرین تحلیللرله آیدین لاشدیرماق نقطهٔ نظریندن فرقله نیر. میراحمدوف، ج. محمد قلی زاده نین فلیه‌تون و مقاله‌لرینی « ملانصرالدین » صحفه لریندن توپلاییب چاپ ائتمك وئو گره نمك کیمی مهم ایش گؤرموشدور.

م . ع . صابر حقینده ح. محمدزاده‌نین «آلاولی وطن پرور و انقلابچی دموکرات»، م. آغا میروفین « م.ع.صابرین دنیا گوروشی»، تقی یفین «م.ع. صابرین پداگوژی گؤروشلری» وباشقا علمی رساله‌لر مدافعه ائدیلمیشدیر. ج. محمد قلی‌زاده حقینده ده خیلی علمی رساله ایشلری یازیلمیشدیر . ع. شریف « ح . محمد قلی زاده نین حیات و یارادیجیلیغی‌نین ایلك دوری» (۱۸۶۶-۱۹۰۵) موضوع سینداد کتر-

لیق رساله سینده اونـون حیات و دنیا گؤروشونون فـورمـالاشدیغی ایلك دوری دریندن تـدقیق ائتمیشدیر . م. ممدوف « ج . محمد قلی‌ـ زاده نین بـدیعی نثری حقینده » ، عـلی‌یف « ج. محمد قلی زاده نین آته ئیزمی»، عـلی بگ زاده «ج.محمدقلی زاده‌نین آذربایجان بدیعی دیـلی‌نین انکشافـی اوغـروندا مبارزه‌سی » کیمی بیر سیرا اثـرلـر یازمیشلار.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیراسی‌نین مسئله لری حقینده ع.شریف، م.ج.جعفروف،م.عارف،م.قاسم‌اوف،ك.طالب‌زاده وباشقا مولفلر بیرسیرا اثرلرچاپ ائتدیر میشلر. م. قاسم اوف «ملانصرالدین» ژورنالیندااجتماعی‌سیاسی مسئله‌لره دایرنامزدلیك ودکترلیق رساله‌لری مدافعه‌ائتمیشدیر. گؤر کملی «ملانصرالدین» چیلردن ع.حق‌ویردیف و م. غمگسار حقینده مراقلی علمی‌مدافعه ایشلری یازیلمیشدیر.

همین اثرلرین بیر فایـداسیدا حق ویردیف وغمگسارین ساتیرا ژورنـاللاریندا اشتراکینا عـائد قیدلـرین وئریلمه سیدیر . کامـران محمدوفین « ع. حق ویردیف » ، « ق. ب. ذاکر » ، « ه. وزیروف » منوگرافیا لاریندا ۱۹ـ۲۰ نجی عصر آذربایجان ساتبراسی‌نین بعضی مسئله‌لری آیدینلاشدیر یلمیشدیر.

۲۰ـنجی عصرین اوللرینده آذربایجانین ساتیریك ژورناللاری حقینده بو وقته قدر گنیش و احاطه لی تدقیق اثرلری یازیلما میشدیر. بوباخیندلار دا آغـایف «زنبور» ژورنالـی حقینده نامزدلیك رساله‌سی مـدافعـه ائتمیشدیـر . « آری » ژورنـالی حقینده م . محمـدوفین ، «مشعل» ژورنالی‌حقینده ق.ممدلی‌نین وممدوفین مقاله‌لری‌چیخمیشدیر. بئله‌کی ۲۰ ـ نجی‌عصر آذربایجـانین ساتیریك ژورنـاللاری « کل نیت» ، «مزه‌لی» ، «طوطی» ، «بابای‌امیر» ، «لك‌لك» وسایره. حقینده هله لیك هیچ بیر تدقیقات ایشی آپاریلمامیشدیر.

۱۹۶۶ــ نجی ایلده جلیل محمدقلی‌زاده نین آنادان اولماسینین ۱۰۰ ایللیك ایل‌دؤنومی بویــوك صنعتکارین حیات وفعالیتی حقینده علمی‌تصوری داها داگنیش‌له ندیردی. قوجامان‌ژورنالیست وتدقیقاتچی غلام ممدلی‌نین جلیل محمد قلی زاده نین حیات و فعالیتی نین سالنامه سیندن عبارت اولان «ملانصرالدین» کتابی قیمتلی اثر دیر. ایل‌دؤنومی دورینده حمیده خانم محمد قلی زاده نین «میرزا جلیل حقینده خاطره‌لــریم » کتابسی نین بــورا خیلمــاسی دا تدقیقاتچیلار و اوخــوجیلار ایچون مراقلی بیر وسائط دیر.

عمومیتله ایل‌دؤنومی عــرفه سینده مطبوعــات صفحــه لــرینده چیخمیش‌اونلارجامقاله وخاطره گنچریلمیش‌علمی‌اجلاس ومحاضره‌لر جلیل محمد قلی زاده ارثی‌نین ئوگــره نیلمه‌سی ساحـه‌سینده ایره‌لیه بؤیوك آددیم اولدی.

۱۹۶۶ـ۱۹۶۷ نجی ایل‌لرده جلیل‌محمدقلی‌زاده‌نین اثرلری‌اوچ جلد ده ینی‌دن نشر اولونموشدور.

۲۰ــ نجی‌عصر آذربایجان ساتیریك ژورناللاری ئوز مضمونی، ایره‌لی سوردیگی اجتماعی‌ــ سیاسی مسئله‌لرین مقیاسی اعتباریله بین‌الخلق اهمیته مالك دیر . خصوصیله « ملانصرالدین » ژورنالی یاخین و اورتا شرق خلقلرینین حیاتینا ایلــه سیق ، ایله فعال مداخله ائدیردی کــه، بونی همین دورین تاریخی حادثه‌لری سیرا سینداء دنیا اجتماعی فکری‌نین‌عضوی بیرحصه‌سی کیمی نظره آلیب ئوگره نمك‌لازم گلیر. خارجی ئولکه عالملری خصوصیله ایران، ترکیه، فرانسه، انگلستان، آلمان و سایر ئولگه‌لرین مطبوعات و ادبیات متخصص‌لری ۲۰ــنجی عصر آذربایجــان ساتیریك ژورناللاری و بو ژورناللارین گؤرکملی امکــداشلارینین یــارادیجیلیغی ایله یاخیندان تانیش اولدیقدا چــوخ مراقلی نتیجه‌لر گلیر و ئوز فکرلرینی دنیا مطبوعاتیندا هوسله یاییرلار.

آرتیق خارجی ئولکه‌لرده ۲۰ـنجی عصر آذربایجانین ساتیریك ژورنال لاری و گؤرکملی ساتیریك‌لری حقینده ایله کتاب ومقاله‌لر یازیلمیش، ایله ملاحظه‌لر سویله نیلمیش دیرکه، بونلاری علمی تدقیقات ایشینده نظره آلماماق غیرممکن دیر.

۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی واونون صابر و محمد قلـی زاده کیمی گـؤرکملی اشتراك چیلاری حقینده چیخمان خـارجی عالملرین دنیا گؤروشلرینده‌کی مختلف لیك و ئوز ئولکه‌لری‌نین اجتماعی ـ سیاسی و ضعیتی ایله باغلیلیق تدقیقات‌لاردا ئوز عکسی‌نی تاپمیشدیر. مثلا ایران‌عالملری «ملانصرالدین» ژورنالیندان بحث ائده‌رکـن ، اساساً همین ژورنالین ۱۹۰۵ ـ ۱۹۱۱ نجی ایللر ایـران انقلابینا گؤستردیگی کمکی ایلك پلانـا چکیرلر. بـوجهتدن سید احمد کسروی تبریزی، مهدی ملك زاده ، صدر هاشمی وبیرچوخ بـاشقا لارینین اثرلرینی نمونه گؤسترملك اولار. همین اثرلرده ایران انقلابینین تاریخی تصویر ائدیلرکن، یری گلدیکجه « ملانصرالدین» وملانصرالدین چیلر حقینده قیمتلی ملاحظه‌لر سویله نیلیر.

ایراندا چیخمیش بیرسیرا منبع‌لرده ۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی وساتیریك ادبیات‌نماینده‌لری‌حقینده‌بیخجام معلومات وئریلمیشدیر. بئله اثرلر سیرا سیندا محمدعلی‌تربیت، علی‌اکبردهخدا، عبدالرسول خیام‌پور و باشقالاری‌نین اثرلرینی گؤسترملك ممکن دیر.

تورك منبع لرینده‌ده ۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی و ادبیاتی، اونون نماینده‌لری، خصوصیله صابرحقینده خیلی دا نیشیلمیش و رأی‌لرسؤیله نمیشدیر. کوپرلو، قدری ، رفیع اوغلو، قووسا، آتش، جعفر اوغلو، اوجا باش و باشقا تـورك عالملری‌نین ۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك‌لری حقینده‌کی مـلاحظه‌لرینده قیمتلی فکرلر و مراقلی جهت‌لر واردیر.

غربی اروپا منبع لرینده ۲۰ ـ نجی عصر ساتیریك مطبوعاتی حقینده گئتدیکجه داها چوخ اثرلر میدانا چیخیر. «ملانصرالدین» حقینده انگلیس وفرانسه‌ده چاپ اولونموش مقاله‌لرده بیرنجی نوبه ده ژورنالین ایران سیاسی ساتیرا سینا، ایله جه‌ده اورتا آسیا و ولکابویی خلق‌لری‌نین ساتیریك مطبوعاتینا قوتلی تأثیری مسئله‌سی شرح اولونموشدور.

فرانسه‌عالملری آ. بنیکسن ـ A. Benniksen س. کلکژه ـ C. Kelkege، لهستان عالمی و. زویانچکوسکی ـ V. Zojanchkovski، انگلیس عالمی ا. براون ـ E. Brown آلمان عالمی و. براندس ـ V. Brands وباشقا غربی اروپا متخصص لری‌نین ۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی وادبیاتی حقینده اهمیتلی فکرلری واردیر.

ایلك منبع‌لر وموجود علمی ادبیات اساسیندا ۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورنال‌لاری‌نین گنیش تدقیقی مطبوعات وادبیات تاریخیمیزین هرطرفلی ودریندن ئوگره نیلمه‌سی ایشینه کمك ائده جك‌دیر. همین‌احتیاجی نظره آلاراق ۲۰ـنجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورنال‌لاری نین قیسا تاریخی‌نی، موضوع وژانر لارینی، او را دا کی ادبیات مسئله‌لرینی، ادبی علاقه‌لری و تأثیر دایره‌سینی ایشیقلا ندیرماق مقصدی ایله مونوگرافیك بیر اثر یازماغا تشبث گوستره‌ن مؤلفین ایشینده شبهه‌سیز کسرو نقصانلار دا واردیر. همین کسرو نقصان لارین اصلاحیندا بیزه‌ئوز تنقیدی قیدلری‌ایله کمك ایده‌جك‌یولداشلارا اولجه‌دن منت دارلیغی میزی بیلدیریریك.

بیرنجی فصل

آذربایجان ساتیریك ژورنال‌لاری
۱۹۰۶ - ۱۹۲۰ نجی ایل‌لر

« ملانصرالدین »

«ملانصرالدین» ژورنالی‌نین نشره باشلاماسی، اونون گئچدیگی مرکب انکشاف و مبارزه یولی ملانصرالدین آدی ایله مشهور اولان جلیل‌محمد قلی‌زاده‌نین (۱۸۶۶-۱۹۳۲) فعالیتی ایله محکم باغلیدیر. «ملانصرالدین» قدر جلیل محمدقلی زاده‌نین فعالیتی اولدوقجا زنگین دیـر . ادبیات شناسلاریمیز دان فیلولوژی علملر دوکتوری پروفسور ع.شریف حقلی اولاراق یازیچی‌نین حیاتی‌نین همین‌دورینی‌خصوصی تـدقیقـات مـوضـوعـی سئچمیش و قیمتلی بیر اثـر یـازمیشدیـر . « ملانصرالدین » کیمی کامل ، درین ،معنالی ، تأثیرلی بیر ژورنال نشر أیدن جلیل محمد قلی زاده حقیقاً مطبوعات ، بـدیعی یارادیجیلیق و تشکیلات جیلیق نقطهٔ نظریندن یتگین بیر شخص ایدی .

تزاریزم ۱۹۰۵-نجی ایل‌انقلابی دورینده مطبوعات‌ساحه‌سینده یریتدیگی‌سیاستی بیرقدر یومشالتماغا مجبور اولدی. ۱۹۰۶-نجی‌ایل نوامبرین ۲۴ ده « دوری مطبوعات حقندهٔینی قاعده » قبول أیدیلدی.

۱۹۰۶ نجی ایل مارسین ۱۸ ینده وثریلن «عالی‌فرمان» اساساً مطبوعات ساحه سینده‌بیرسیرا «گذشت» لر ائدیلدی . بو وضعیت دن بلشویک‌لر استفاده ائتمه‌گله، اوزمان گیزلی چیخاریلان غزیت وورقه‌لرله یاناشی اولاراق، علنی غزیت لر بوراخماغا باشلادیلار .

زا قافقازیا دا « برد زولا » ، « کاوکازسکی را بوچی لیستوک » ، « دعوت قوچ » ، « یولداش » ، « قودوك » ، « باکینسکی رابوچی » « تکامل » ، « بانووریذ زابن » و سایره . کیمی انقلابی فعله غزیت لری نین نشر اولونماسی قاکتی بونونلا علاقه دار ایدی .

جلیل محمد قلی زاده « ملانصرالدیـن » ژورنالینین نشرینه‌قدر بلشویك و دموکراتیك مطبوعات ارگانلاریندا فعال چالیشمیشدیـر . اوتفلیسده هـم علنی بلشویك و هم ده روس دیلینـده چیخـان باشقـا مطبوعات ارگانلاریندا چیخیش ائدیـردی .

جلیل محمد قلی زاده نین ۱۹۰۵ نجی‌ایلده تفلیسده آچیق نشر ائدیلن بلشویك ارگانی « کاوکازسکی را بوچی لیستوك » غزتینده‌کی اشتراکی حقنده ایلك دفعه ع.شریف دانیشمیشدیـر. یازیچی نین «بی نصیب لر » و « خیردعا » آدلی‌گونون ضروری مسئله لرینـدن بحث ائدن مقاله لری ده همین غزیتده گتتمیشدیر .

جلیل محمد قلی زاده نین اشتراك ائتدیگی باشقـا ارگانلاردان « ووز روژدنیه » آدلی دموکراتیك روحلی روس غزیتی‌نی و لیبرال بـورژوا ارگـانی « تیفلیسیسکـی لیستوك » ی دا قیـد ائتمك اولار . یـازیچـی نین علاقــه ساخلادیغی روس غـزیت و ژورنـاللارینین (« کاوکازسکی را بوچی لیستوك » ، « واز روژدنیه » ، «کوکورکو » وسایره .) عمری‌او قدر ده اوزون اولمامیشدیر. لکـن همین‌مطبوعات ارگانـلاری جلیل محمد قلـی زاده نین ژورنالیست صنعتی‌نین تکمیل لشمه سینه ، معاصر اجتماعی ـ سیاسی حیاته یاخیندان بلـد اولماسینا

کمك ائتمیشدی .

۱۹۰۵ ـ نجی ایـل انقـلابینین بـو کسه لیش دوروننده جلیل محمـد قلی زاده آذربایجـان دیلینده غزیت چیخارماق ایچـون‌تشبث گؤسترمیشدی . او خلق انقلابی ایله علاقه‌دار اولاراق زمانین سرعتله دگیشدیگینی گؤروب ، غـزیتین آدینی « نـوروز » قویماق قرارینـه گلمیشدی . یازیچی گونده لیك مطبوعاتا تزاریزمین دشمن مناسبتی‌نی یاخشی بیلیردی و« نوروز » ین‌نشرینه اجازه وئریله جگینه اینانمیردی: « بونی دا دیمك ایسته ییرم که هرچند غزیته چیخارماغا حکومت‌دن اجازه ایسته میشدیم آنجاق‌بیر طرفدن بو اجازه‌نی اله گتیرمه گه‌امیدیم چوخ آز ایدی نتجه که ایله ده اولدی » .

جلیل محمد قلی زاده نین ایلك تشبثی اولجه باش توتمـا سادا او ژورنال چیخارماق هوسیندن دوشمه‌دی : « آخ نئجه‌آرزوائدیردیم که من ده صاحب اختیاراولوب ئوره گیمین دردلرینی میدانا قویوب انتشار ائده بیلیم ! » .

جلیل محمد قلی زاده ۱۹۰۵ نجی ایـلین اوگوست آییـنـدا « نوروز » غزیتی‌نین نشرینه اجازه آلسادا بو اختیاردان امتناع ائدیر، اوخلقین منافعینی مدافعه ائدن گـونده لیك مطبوعات ارگانلارینا سرد مناسبتین نتیجـه لرینی گؤرور و اوللر دوشونـدیگی کیمی ، مستقیم سیاسی ـ اجتماعی‌غزیت و یا ژورنال دگیل، ادبی ـ اجتماعی‌کاراکتر دا شیبان ساتیریك بیر ژورنال نشر ائتمك قرارینه گلیر .

جلیـل محمـد قلـی زاد ۱۹۰۶ نجی ایل فوریه‌نین ۲۷ سینـده « ملانصرالدین »ژورنالی‌نین‌نشری ایچون تفلیس گنرال قوبرنا تورینه عریضه وئریر. گنرال قوبرناتور ۲ مارس ۱۹۰۶ نجی‌ایل تاریخلی۸۷۰ نمره لی تعلیقـه سی ایلـه قفقاز سانسور کمیته سینه « ملانصرالـدین » ژورنالی نین نشر اولونماسی‌حقنده اجازه وشهادت نامه وئریر.شهادت

نامه ده ژورنالین پروگرامی آشاغیداکـی شکلده معین ایدیلمیشدیر:
۱) مقاله‌لر ۲) کسکین تنقیدلر ، ۳) فلیـه تونلار، ۴) مضحکه شعرلر، ۵) مضحکه تلگراملار ، ۶)ساتیریك حکایه لر، ۷) لطیفه‌لر ، ۸) پست قوطی‌سی ، ۹) مضحکه اعلانلار ، ۱۰) خصوصی اعلانلار ۱۱) کاریکاتورلار وایلوستراسیالار .

ژورنالین بیرنجی نمره‌سی ۱۹۰۶-نجی ایل آوریلین ۷ ـ سینده چیخمیشدیر .

« ملانصرالدین » ژورنالـی سیاسی ـ اجتماعـی بیر ضرورتین نتیجه‌سی کیمی میدانا گلدی. جلیل محمدقلی زاده نین «ملانصرالدین»ی طبیعت ئوزی یاراتدی ، زمانه ئـوزی یاراتدی » فکری چوخ حقلی و یرینده دییلمیشدیر. او تاریخی افسانه وی، حقیقت‌پرست ملانصرالدینی ئوز تخلصی کیمی قبول ائتدی و بو آدلا شهرت تاپدی .

« ملانصرالدین » ژورنالی‌نین بیرینجی نمره‌سی بوتون ئیکله ژورنالین گله‌جك انقلابی ـ دموکراتیك پروگرامینی تشکیل ائدیردی. بورا دا قـویولموش ادبی ، اجتماعی ـ سیاسی مسئله لـر ژورنالین صونراکـی نمره لرینده دورین طلبینه اویغون شکلده دوام و انکشاف ائتدیریلمیشدیر .

«ملانصرالدین»ی یـالنیز آذربایجانا عائد مسئله‌لر دگیل، بلکه بـوتـون مستملکـه و یـاریـم مستملکـه وضعیتینده اولان مسلمـان شرق ئولکه‌لری نین حیاتی مراقلاندیریردی. ژورنالین بیرنجی نمره سینده ایـره لی سورولن ادبی ، اجتماعی ـ سیاسی مسئله لری آشاغیداکی شکلده قروپ لاشدیرماق اولار .

۱ـ انقلابی حرکتین رآلیست یوللا انعکاسی،تزاریزمین عکس انقلابی سیاستی‌نین افشا ائدیلمه‌سی .

۲ـیاخین شرق ئولکه لرینده‌کی مطلقیت اصول اداره سی‌نین

و امپریالیست دولت لرین مستملکه چی‌لیك سیاستنین تنقیدی .

۳ـمعارف و مدنیت اوغریندا ، جهالته ، شرق فاناتیزمینه ، پان تورکیزم و پان عربیزمه قارشی مبارزه .

۴ـخلق‌لرین بین‌الملل بیرلیگی‌مفکوره سی‌نین مدافعه‌سی،خلق‌لار دوستلیغی‌نین تبلیغی.

بـو فکر لـری خلقه چاتدیرماق ایچون یوخاریدا گـؤستریلن فورمالاردان (فلیه‌تون ، شعر ، تاپماجا ، بیلمه‌لی خبرلـر ، کاریکاتور و سایره .) استفاده ائدیلمیشدیر .

بیرنجی صفحه ده محمد قلـی زاده نین سئچدیگی مـوضوع اساسیندا رسام شمرلینگ ین چکدیگی بیرشکل‌وار دیر . بورادا درین یوخویا گئتمیش مسلمان عالمینده بعضی‌لـری نین اویانماقدا ، گرنـه شمکده ، باشینی یریندن قالدیرماقدا اولدیغی تصویر ایدیلیر .

« ملانصرالدین » عصرلیك یوخودان ینی جه آییلماغا باشلایان انسانـلارا مراجعتله «سیزی‌دییب گلمیشم‌ای منیم مسلمان‌قارداشلاریم» دیبردی . ژورنال روحانی‌لرین تزاریزم قارشی سینداکی یالتاق‌لیغینی جسارتلـه افشا ائدیـردی . بیرنجـی نمره نین صون صفحـه سینده وئریلمیش کاریکـاتور دا روحـانی لرین تزاریزم الینده بیر واسطه‌یه چئوریلمه‌سی تصویر ائدیلیر. بیر قارادووی | GARADOWOY | بیر آخوندین دؤشینه مـدال تـاخیر . اطرافینـدا اولان روحانی لـر ایسه امپراطورین بو « سخاوتینه » تشکرائدیرلر . شکلین آلتیندا سعدی‌نین آشاغیداکی معنالی بیتی یازیلمیشدیر

گربه شیر است درگرفتن مـوش
لیك مـوش است در مصاف پلنگ .

ژورنالین بیرنجی نمره‌سینده تزاریزمین عکس‌انقلابی سیاستی‌نین افشاسینا دائـر بیرسیرا مراقلی ماتـریاللار یوراخیلمیشدیر . ۱۹۰۵ ـ

نجی ایل‌ده آذربایجـانداً مطلقیته قارشی انقلابی حرکات قوتلنمیشدی عصیان ائتمیش کندلی لـر بگـ ـ خان ملك لـرینی داغیدیر، وئرگی وئرمکدن وبیار ایشلمکدن قطعی‌امتناع ائدیردیلر . انقلابی حـرکاتین یوکسلمـه سیندن تشویشه دوشن یرلـی حکومت ، مختلف خلق لردن اولان زحمتکش‌لری مبارزه دن یایندیرماق ایچون ملی نفاق سالماغا چالیشیردی . آذربایجـان و ارمنی بورژوازیاسی‌نین بیر - بیرینه ضد منافـع لری ده ، ملی قیرغین ایچون الوئریشلی امکان یارا دیـردی ، قـارداش آذربایجـان و ارمنی خلق‌لری آراسیندا بـویـوللا تشکیل اولـونموش عداوت نتیجـه سینده مین لرله گناه سیز آدامـلار محو ائدیلیر ، شهرو کندلر ویران قالیردی. « ملانصرالدین » بیرنجی‌نمره دن بـاشلایاراق بوفتنه ـ فسادی آرادان قـالدیرماق‌دا بؤیـوك کمك گؤسترمیشدیر .

او زمان هرایکی خلقی بیر ـ بیرینه قارشی‌قالدیران دا ،اونلارا ووروشماق ایچون سلاح وئره‌ن ده تزارحکومتی ایدی . بیرنجی‌نمره نین ۴ نجی صفحه سینده وئریلن مراقلی کاریکاتوردا گـؤستریلیرکه آذربایجـانلیا دا ، ارمنییـه ده سلاح وئـره‌ن تـزار قـزاغـی دیـر . آذربایجـــان کندلی‌سی قزاغـا حیوانلاری‌گوسترر کن دییر : « من ئولوم‌گؤتور بوحیوانلاری ، ویراو تفنگی منه » . باشقا بیر طرف ده ارمنی‌قزاغا بیر دسته اسکناس اوزادیب دییر : « پاژالیستا وازمی‌دنقی داوای روژیو » .

« ملانصرالدین » بیرنجی نمره سیندن بـاشلایاراق سؤزآزاد- لیغی مسئله سینه بویـوك اهمیت وئرمیش، بورژوا مطبوعاتینا ، اونون ایده ئـولوگلارینا قـارشی چیخمیشدیـر . «حیات» غـزیتی ۱۹۰۶ ـ نجی ایل ۲۵ـنجی نمره‌سینده آخوند ابـوترابین « دانیشماق می و یا دانیشمامـاق می لازم دیـر ؟ » مقالـه سینی مضحکه‌یه قـویموشدور .

« ملانصرالدین » آخـوند ابوترابین بـو جفنگ چاغریشینا جواب اولاراق « لسان بلاسی » آدلی ساتیریك بیرشعر درج ائتمیشدیـر . محمد قلی زاده‌نین مقصدی سؤز آزادلیغی‌نی مدافعه ائتمك و انسانی مطیع اولماغـا چاغیرانلارا گولمك ایـدی . دیگر طرفـدن بـوشعر « ملانصرالدین » ژورنالی‌نین ئوزینه مخصوص‌شعراسلوبی یاراتماسی ایچون گله‌جك شاعرلره‌بیر استقامت وئرمیشدیر. میرزاجلیل بوباره‌ده یازیر : « نئجه‌که معلوم در بوشعری یازان اصلا شاعر دگیل ایـدی ، بو بیرنمونه ایدی‌که ، بونی بیرنجی نمره ده درج ائتمكده بیزحقیقی «ملانصرالدین» شاعرینی آختاریردیق. بیز، صابری، مشدی‌سیژیمقلینی آختاریردیق » .

بیرنجی نمره ده آنـا دیلی مسئله سینه مهم یـر وئریلمیشدیـر . « ملانصرالدین » ین آذربایجان دیلینی هرجور یاد تأثیرلردن قوروماغا چالیشدیغی معلوم در . ژورنالین ئـوز ماتریاللارینی هـامونین باشا دوشدیگی‌ساده دیلده‌یازماسی‌اونون دیل‌مسئله سینه‌باخیشی‌نین‌اساسینی تشکیل ائدیردی. ژورنالین گنیش کتله‌طرفیندن‌بویوك هوسله اوخونماسی سبیلریندن بیری محض اونون دیلی‌نین آیدین‌لیغی ایدی: «بونی‌بیلمك لازم.درکه بوتون اسلام عالمینده عموماً ، و قفقازمسلمانلاری ایچینده خصوصاً عرب الفباسی نین چتینلیگـی سببیندن و هابیله داخـی غیری سببلردن سواد ایشلری همیشه تنزل‌ده اولوب در. و الینه قلم‌گوتوروب مطلب یازماق ایسته‌ین بیرآللاه بنده‌سی بیلمه‌ییب یازینی نه دیلده ونه لهجـه ده یازسین و دیلین امـلا قانـونلارینا نئجـه رعـایت ائتسین و مختلف صوتلری هانسی حروفات شکلینه سالسین . اونون ایچون‌ده ایندییه جك بیز لرده جرأت ایله‌ییب الـه قلم آلانلار یارماق ایـله سایلیلیب‌دیر». جمیع‌بوقسم«کم جرأت»سوادلی‌لاریمیزا«ملانصرالدین» مجموعه‌سی بیر نمونه و بلکه ده بیر دلیل و رهنما اولـدی . « یاهو !

بیله ده یازارمیشلار ؟ ! بو کی آسان ایش ایمیش ! بیله من ده که یازا بیله ر میشم ! و یازدیلاردا » . « ملانصرالدین » اداره سینه هریردن و هر طرفدن گونده ۵۰ ـ ۶۰ مکتوب توکولدی . بونلار همان بد ـ بخت جوانلار ایدی که نئچه ایل درس اوخویاندان صونرا گنه ئوز لرینی یازی یازماغا مقتدر حساب ائله میردیلر .»

« ملانصرالدین » او دورده چیخان غزیت و کتابلارین « ادبی دیل»قایدالارینی پوزماقدان او تانمادی،عکسینه هامونین باشادوشه‌جگی دیل‌ده یازماغی‌ئوزونون شرف ایشی حساب ائتدی .

ژورنالین‌بیرنجی واتله‌جه ده صونرا کی نمره‌لرینده دقت‌مرکز ـ ینده اولان مسئله لـردن بیری ده یاخین شرق ئولکه لرینده باشلایانـ ملی آزادلیق حرکاتینا کمك و رغبت دیر . ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی‌ایللر بیرنجی خلق انقلابی‌نین بویوك تأثیری نتیجه سینده «آسیا اویاندی»، ایران ، ترکیه ، چین و دیگر ئولکه لرده انقلابین آلوولانماسی‌دوری باشلاندی. « ملانصرالدین » ایران وترکیه ده انقلابی حرکاتین گنیش ـ لنمه سی ایشینه مسانـع چیلیك تـوره دن امپریـالیست دولتلریـن فتنه لرینی آردیجیل اولاراق افشا ائدیردی. ژورنـال ئوزکسکین یازیلری و کاریکاتورلاری ایله یاخین شرقـده مستملکه ، فئودال ظلمینه قارشی خلق لرین کتله‌وی‌انقلابی مبارزه سی‌نین‌قوتلندیریلمه‌سی ایشینه‌گوجلی تأثیر گؤسترمیشدیر . « ملانصرالدین » آز مدت ایچریسینده یاخین و اورتا شرق ده شهرت تاپدی و همین ئولکه‌لرین داخلـی حیاتینا تأثیر گؤستردی . او ئولکه لرده « ملانصرالدین » ی تقلیـد ائدن ساتیریك ژورناللار میدانا چیخدی . ملانصرالدین چیلرین یولی ایلـه گئـده‌ن چوخلی شاعر و یازیچیلار یتیشدی .

« ملانصرالدین » ین بیرنجی نمره سینده پـروگـرام شکلینده قویولان مسئله‌لـر تاریخی حادثه لـرین انکشافینا اویغـون اولاراق ،

گئتدیکجه فورما و مضمونونی دگیشیر ، بیرچوخ خلق لرین سیاسی ـ اقتصادی ، مدنی حیاتی‌نین ان چتین دورلریندە اونلارا چیخیش‌یولی گؤستریر ، دوزگون استقامت وئریردی .

بیرنجی‌نمره ده کی‌یازیلی ماتریاللارین دئمك اولارکی‌هاموسی محمد قلی زاده‌یه عائد دیر. ژورنالین نشره باشلاماسینا عمر فائق‌نعمان زاده ده کمك ائتمیش و ایلك ایللـر ژورنالین فعال امکداشلاریندان اولموشدور .

نمره ده کی شکل لرین موضوعسینی دا اساساً محمد قلی زاده وئرمیشدیر . او عیانی اولاراق گؤسترمه، یا خود باشا سالماق واسطه سیله بوشکللری‌اسکارایسـوانوویچ شمرلینقه چکدیرمیشدیر . شمرلینق و روترین «ملانصرالدین» ژورنالی‌نین موفقیت قازانما سیندا گؤستر‌دیکلری خدمتین‌ئوزی‌ده تقدیره لایق دیر .

بیرنجی‌نمره‌نین موفقیت قازانیب‌قازانمایا جاغینی‌دوشونن‌محمد قلی زاده و یولداشلاری چوخ ناراحت ایدیلیر . بیرنجی نمره یالنیز ۱۰۰۰ نسخه تیراژ لا چاپ اولونموشدور. همین‌نمره دن باکویا وباشقا شهرلره ۴۰۰ نسخه گؤندریلدیکدن‌صونرا یرده قالانی بیر نئچه ساعت ده تفلیسده سـاتیلمیشدیـر .

بو،«ملانصرالدین» ین ایکینجی‌نمره سی‌نین ۲۰۰۰ نسخه تیراژلا بوراخیلماسی ضرورتینی‌یاراتدی . صونرا لار ژورنالین تیراژی ۵۰۰۰ نسخه یه قدر آرتیریلدی . بیرنجی نمره یایبلان کیمی مرتجع قوه لر بیر ـ بیرینه دگدی . ژورنالا قارشی تعقیب و تضیق لـر باشلانـدی. محمد قـلی زاده نین تفلیسده داویـدکوچه‌سی ، ۲۴ نمره لی ائـوده یعنی گرجی محله سینده یاشاماسی (ایندیکی بسیکی‌ـ BESIKI کوچه سی‌نمره۲۴) اونی‌مختلف تعقیب لردن خلاص ائدیردی. صونرا لار او «غیرت»مطبعه‌سینی‌ده‌مسلمان‌محله‌سینده کی‌وورونسوفـ WORONSOV

کوچه سیندن داوید کوچه سینه کوچورمگه مجبوراولموشدی.

* * *

۱۹۰۵ - ۱۹۰۷ - نجی ایللر انقلابی عرفه سینده آذربایجاندا زحمتکش لرین آزادلیق اوغریندا مبارزه سیندن الهام آلان ودموکراتیک فکرلری یایان خلق یازیچیلاری نسلی یتیشمیشدی . بو رآلیست یازیچیلارین بؤیوک اکثریتینی ئوز اطرافیناتوپلایان « ملانصرالدین » و اونون یولی ایله گئده‌ن باشقا ساتیریک ژورناللار ایدی .

« ملانصرالدین » ژورنالي یاراندیغی گوندن اصیل خلق صنعتکار لارینی ئوز اطرافیندا بیرلشدیر ن مر کز ه چئوریلمیشدی . ژورنالدا « دائمی یازیچی » کیمی تانینان تخلص لر چوخ ایدی : «لاغ لاغی» « ملانصرالدین ، « جیرجیراما » ، « موزالان » ، «دلی» ، «هردم خیال» « هوپ هوپ » ، « سیزیملقلی » ، «کثف سیز » ، « خورتدان »، «دابانی چاتداق خالا » ، « جووه لاغی » آیریلاری . بو امضالارلا محمد قلی زاده، صابر، حق ویردیف ، اردوبادی، نظمی ، غمگسار ، علی راضی کیمی « ملانصرالدین » ادبی مکتبی نین گؤر کملی نماینده‌لری یازیب یارادیردیلار. ژورنالین مفکوره-سیاسی مضمونونون زنگین لشمه سینده نظره چارپاجاق درجه‌ده خدمتلری اولان عمرفائق نعمانزاده، قربانعلی شریف اف ، مشدی حبیب زینال اف ، علی محزون رحیم اف، مجیری، سلمان ممتاز ، فریدون بگ کؤچرلی، میرزا محمد آخوندوف دا آز ایش گؤرمه میشلر.

ژورنالـدا درج اولونموش اثرلرین مولفلرینین هاموسینی تخلص لره گـؤره معین ائتمك ، هانسی اثرین کیمه عـائد اولدیغینی دقیق شکلده دئمك چتین دیر . چونکه « ملانصرالدین » ین هیچ بیر اشتراك چیسی واحـد گیزلی امضادان استفاده ائتمه‌میشدیر. اسلوبلاری ایله تز تانینان گؤر کملی ملانصرالدیـن چیلر بیله امضالارینی تز - تز

دگیشدیریر، بعضی حاللاردا ایسه یازیلارینا امضا آتمیر دیلار .

ژورنالین گؤرکملی یازیچی و شاعرلری آذربایجانین مختلف یرلرینده ـ نظمی گنجه‌ده ، صابرشماخی‌دا ، اردوبادی جلفا واردوبادا غمگسار نخجواندا ، حق ویردیف گنجه ، باکو ، قاراباغ دا یاشاییر و یازی‌لارینی اورادان تحریریه گؤنده‌ریر دیلر . اونا گؤره‌ده ژورنال آذربایجانین داخلی حیاتیندا باش وئره‌ن مختلف حادثه‌لری چوخ تز ایشیقلاندیریردی.

«ملانصرالدین»ده اساس امکداشلارلابیرلیکده ایشچی‌و کندلی لرده مخبر صفتی ایله اشتراك ائدیردیلر.

ژورنال همیشه آغیر مـادی احتیاج ایچریسینده اولـدوغیندان محمدقلی‌زاده آرا ـ سیرا ژورنال دا تجارت، طبابت وباشقامسئله‌لره دایر اعلان‌لار چاپ ائتمه‌گه مجبور اولوردی. بو اعلان‌لارین چوخی بلاواسطه خلقه فایداسی اولان مسئله‌لره عائد ایدی.

«ملانصرالدین»ین شکللری حجم اعتباریله ژورنـالین یاری ـ سینی توتـوردی . شکللر چوخ بویوك تبلیغی وتربیوی اهمیته مالك اولموشدور . چونکه آز سوادلی و سواد سیز آداملار بئله ژورنالین شکلینه باخیب واورادان بؤیوك عبرت‌گؤتورور دیلر. «ملانصرالدین» ژورنالی‌نین آذربایجان تصویری اینجه صنعتی‌نین انکشافی تاریخینده مهم رلی واردیر. ژورنال بوساحه‌ده انقلابی ساتیریك جریانین یارانما سینا سبب اولموش و اوستا رساملار تـربیه ائتمشدیـر. ۱۹۰۶-۱۹۱۲ نجی ایل لـرده ژورنال داکـی شکللـرین چـوخـی روتـر و شمرلنیق طرفیندن چـکیلمیشدیـر . اولانلار رساملیق تکنیکا سینا چوخ یاخشی بلد ایدیلر . ایلك زمانلاردا آذربایجان حیاتینی یاخشی بیلمه دیکلری ایچون آذربـایجانلی تیپ‌لـر یـاراتماقدا چتین‌لیك چـکیر دیلر. اونلاری بوچتین لیکدن چیخاران بلاواسطه رداکسیانین امکداشلاری

ایدی، چـوخ قیسسا زمان دا شمرلنیق و روتر صنفی ضدیتلری، برابر سیزلیگی ، مرتجع قوه لری تصویرائده‌ن گـوزل ساتیریـك صنعت اثـرلـری یـارادا بیلدیلر . محمد قلی زاده همین رساملارا مـوضوع وئره‌رکن ئوزی اوخشار شکللری چکیردی . عیانی اولاراق تیپ‌لری، اونلارین حرکت‌لرینی رساملاراگؤستریب باشا سالیردی. یازیچی‌نین چوخلی شکل موضوعلارینی سئچیب خصوصی دفتره قید ائتمه‌سی‌ده بونا ثبوت دیر.

محمد قلی زاده شکللرین یاخشی کیفیتده چیخماسینا خصوصی دقت یتیریـردی . حتی تفلیسده اولمـادیقدا بئله رداکسیا یا یـازدیغی مکتوبلاریندا ژورنـالین متنی ایله یـاخیندان مراقلاندیغی کیمی‌نوبتی نمره‌لر ایچون شکل طرحلری گؤنده‌ریردی .

« ملانصرالدین » صفحه‌لرینده چیخیش ائده‌ن ایلك گؤرکملی آذربایجان رسامی عظیم اصلان اوغلی عظیم زاده اولموشدور. اونون «ملانصرالدین» ده نه وقت اشتراکه باشلاماسی حقینده مختلف فکرلر واردیر. عظیم زاده نین «ملانصرالدین» ده ایلك ایشی کیمی گؤستریلن شکل ژورنالین ۱۹۰۶–نجی ایلده چیخان ۳ نجی نمره‌سی‌نین ۸ نجی صفحه سینده گئتمیشدیـر. شکلده جاهل بیر کیشی‌نین آرووادا، اوشاغا گوبود مناسبتی تصویر ائدیلیر. ژورنـالین ۱۹۰۶ نجی ایـل ۷ نجی نمره سینده‌کی شکلین ده (ارشادین مشتری سی) عظیم زاده یه عائد اولدیغی قید ائدیلیر . بؤیوك خلق رسامی عظیم زاده باشقا مطبوعات ارگـانلارینا نسبتاً « ملانصرالدین » ده آز اشتراك ائتمیشدیر . بـونا باخمایاراق، عظیم زاده‌نی یتیشدیره‌ن اساس مکتب هیچ شبهه سیزکه «ملانصرالدین» ژورنالی اولموشدور.

رآلیست رسام «زنبور» ، «طـوطی» ، «بابای امیر» ، «کل نیت» و باشقا ساتیریك ژورناللاردا فعال اشتراك ائدیردی .

او اثرلرینی « عظیم اف » ، « ع. و » ، « چوژوی » ، «نثون» ، «اصلان»، «اصلانوف»، «ع. ع» و باشقا امضالارلا درج ائتدیریردی. بیر مدت او ، ساتیریك «زنبور» ژورنالینین رداکتوری اولموشدور. ۱۹۱۴-نجی ایلده «هوپ‌هوپ» نامه‌نین ایکینجی نشری ایچون عظیم زاده‌نین چکدیگی شکللردقته لایق اثرلردیر.

* * *

آذربایجاندا ملی ـ انقلابی فعله‌مطبوعاتی «همت» ، «تکامل» ، « دعوت قوچ » ، « یولداش » ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی ایللر انقلابی‌نین یتیشدیرمه سی اولدیغی کیمی « ملانصرالدین » ژورنالی‌نین دا میدانا چیخماسی باکو و آذربایجان زحمتکش‌لری‌نین انقلابی مبارزه سی‌ایله باغلیدیر . ژورنال زحمتکش صنف لرین موقعیندن چیخیش ائدیر و خلق منافعینی اساس گؤتورورردی . ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی ایللر انقلابی دوریندە باش وئرمیش حادثه لـر ، تعطیل لـر ، سیاسی نمایش‌لـر ، سلاحلی مبارزه، ایش سیزلیك ، ایشچی و کندلی‌لرین آغیروضعیتی، دولت دومالاری نین مرتجع سیاستی ، ارمنی آذربایجانلی قیرغینی ، داها صونرا استولیپی‌نین شدتلی‌عکس انقلابی تروری «ملانصرالدین» ژورنالیندا زحمتکش‌لرین‌منافعینه‌اویغون بیرشکلده ایشیقلاندیریلیردی.

«ملانصرالدین» ایشچی حرکاتینا رغبت بسله ییر،اونون گنیش-لنمه سئو سئوینیردی . بو فکر صابرین شعرلـرینده پارلاق بیرشکلده و جسارتله عکس اولونوردی :

بو چرخ فلك ترسینه دوران ایدیر ایمدی
فعله ده ثوزون داخل انسان ایدیر ایمدی
اولماز بو که هر امره دخالت ایـده فعله
دولتلی اولان یئرده جسارت ایده فعله .
آسوده نفس چکمه‌یه حالت ایده فعله ،

یا اینکه حقوق اوسته عداوت ایده فعله ،

انقلابی حرکاتین سؤنمزآلاولارینداں الهام آلانملانصرالدین‌چیلر صابرین دیلی ایله بیر آغیزدان دیردیلر :

یاشاسین‌شهریار حریت!

تعطیل لـر ، سلاحلی عصیانلار بـاکونین نفت رایـونلارینی بـورودیگی زمان فعله لـره ایـدیلن ظلمی ژورنـال جسارتله تنقیده توتوردی. ایش‌سیز قالان فعله‌لرده‌صاحب کارین لاقید مناسبتی ژورنالین دقتینی جلب اندیردی « باکودا نفت معدن لرینده ایش سیز فعله لر » آدلی بیرشکل بونی آیدین گؤستریر. شکللده تصویر اولونور که نفت معدن لرینده صاحبکارلارا قارشی کتله وی عصیان قالمدیریلمیشدیر . فعله لرین ایچریسینده پهلوان جثه‌لی بیری ایره لی یری ییب خارجی کاپیتالین نماینده سی اولان صاحبکارا غضبـلـه دییر : « بو وقته دک آرخام یر گورمه‌ییب، منیم کیمی پهلوانا بیر ظالم اوغلی ایش وئرمیر»

اونون آرخاسیندا گؤرونن‌فعله‌لرهرساعت‌صاحبکاری‌پارچالاماغا حاضر بیر وضعیت‌ده دایـانمیشلار . صاحبکار ایسه «وسه راونو، راـ بوتی نت » دییه فعله لره جواب وئریـر و یانیندا دایانمیش قوچیلارا اشاره ایدردك فعله لری هده‌له‌ییر .

ژورنالداتز-تزفعله‌لرین آغیرمادی‌شرائطی‌نی‌گؤسترن‌ماتریاللار بوراخیلیردی . « قوری چورەك » آدلی مقاله ده بیرفعلـه نین آدیندان دییلیردی « آشیدیرم کـه پلو چـوخ لذیـذ ، سفره ئتاریـنـدا بشقابلارا دوزولـن مربالارین منظره سی چوخ لطیف ایمیش . دادلی ـ دادلی خوروشلار ، بادامل‌ی باقلاوا لار چوخ یئمه‌لی ایمیش . آشیدیرم کـه بونلاری بیشیریب ییرلر حتی بونی دا آشیدیرم که گوموش کاسه‌لرین ایچرینده قیزیل قاشق‌لار اولارمیش و کاسه لرده دوزولرمیش کره‌لر ، یاغلار ، چای لار ، قهوه لر ، نـوع ـ نـوع میوه لر و آشیدیرم که

اشتها زمانلاری بو نعمت لر دا هادا گوزه‌ل اولارمیش . لیکن من زعفرانلی پلووی ، رنگین قوش جیغیرتماسینی ، جوجه اتینی یمه دیگیمه متأسف دگیلم. خیرواﷲ خیر. بو نعمت‌لرین هیچ بیرینی آرزو أیتمیرم و آرزو ایتمه‌گه جرأت ایتمیرم .

هیهات ...

قوری چوره‌ك اولایدی یه ایدیم !

فعله » .

ژورنـال باکو فعله‌لرینی مـراقلاندیران گونده لیك مسئله لری گنیش مقیاسدا ایشیقلاندیریردی . باکوفعله‌لری ایچریسینده ژورنالین چـوخلی مخبرلری‌نین اولماسی دا دقته لایق. فاکتلار دان ایـدی . «ملانصرالدین» ژورنالی صفحه‌لرینده آذربایجان کندینده گئده‌ن انقلابی مبارزه و اونون تفرعـاتی دوزگـون و آیدین صورتده افاده اندیلمیشدیر . آقرار مسئله یه، زحمتکش کند لیلره ژورنالین مناسبتی انقلابی کاراکتر داشی ییردی . بورادا ایناندیریجی دلیل لرله تصدیق ایدیلیردی که ، تزاریزم فعله لره شهرده نتجه دیوان توتورسا ، اونوز سیاستینی کندده داها امانسیز شکلده حیاته‌گئچیریر . « قفقازداحریت» و یـا خود ۲۰ نجی عصر آدلانان بیر شکلـده آذربایجـان کندینده گیده‌ن‌سلاحلی عصیان‌تصویراولونموشدور. کندلیلرملکدارلارا قارشی سلاحلی مبارزه آپاریرلار . آچیق سلاحلی مبارزه‌ده گـوجسیز اولان ملکدار لارا تزار قزاقلاری کمك ائدیرلر.

کندده مـلکدار ایله اکینجی آراسینداکسکین مناسبت بـاشقا بیر یـرده چوخ ساده یوللاگـؤستریلیر : الینده خلبیر اولان‌کندلـی أشنه‌گـه (ملکدارا) یشمه‌ك وئـریر ، أشمه‌ك تیپك آتاراق خلبیری یره سالیر . بونی‌گؤوره‌ن‌کندلی تعجبله دییر «آی آقا باشینا دولانیم دانیه شیلاق آتیرسان من که سنه چوره‌ك ویریرم» .

صابر آذربایجان کندلیلرینین دؤزولمز وضعیتینی چوخ ماهرانه بیر طرزده تصویر ائدیردی:

سوز آچما منه چوخ چالیشیب، آزیشمه‌گیندن
جانین به‌جهنم که ئولورسن دئمه‌گیندن
من گوزله منم، بوغدا چیخار ویر بیه‌گیندن
چلتیك ده گئیر، آرپادا بوغدا دا اکینچی
یوخسا سوبارام لاپ درینی آده اکینچی

ج.محمدقلی‌زاده، صابر،نظمی، اردوبادی، حق‌ویردیفین کندلی مسئله‌لـرینه دایر اونـلارجـا ساتیرا و فایه تـونی ژورنـالدا چـاپ اولـونموشدور.

ژورنـال بؤیوك سعی‌له‌کندلـی لـرین گؤزینی آچیر اونلارین سیاسی مبارزه سینه‌کملك ائدیردی. ۲۰ـنجی عصر کندلی‌نین ائولی ـآشیك‌لی، ائل‌لی ـ اوبالی ساتیلدیغی ، قماردا اوتـوز ولدیغی کیمی دؤزولمز و بی‌آبـروچی بیر حقیقتی «بشریت تـاریخینه قـارا بیرلـکه» اولدیغینی ژورنـال آچیب گؤستریردی.

کندلی‌نین باشینا گتیریلن اشکنجه‌لر، اوندان آلینان حد سیزـ حساب سیزوئرگی‌لر، رشوت‌لر «ملانصرالدین» صفحه‌لرینده ایله گور ایشیقلاندیریلیردی که اونون شعاعلاری وطنیمیزین ان اوزاق یرلرینه بیله چـاتیردی. ژورنـال یازیردی: «اکینچی اکـدیگـی بوغدانین اوتـوزدان اون حصه‌سینی وئریر ملکدارا، اون حصه‌سینی وئریر ملا و دوریشه، اون‌حصه‌سینی‌ده قلاوا وپریستاوا رشوت و دیوان‌خرجی... اکینچی‌نین ئوزینه نه قدر بوغدا قالدی؟».

کندلی‌لری بوتون‌گونی ایشله دیب ، اونلارین الده ائتدیگی محصولین دئمك اولارکـه هاموسینی ئوزلـری ایچون گـؤتوره‌ن ، ملکدارلارا، بگ‌لره، خان‌لارا قارشی چیخیش ائده‌رکن ژورنال عوام

کتله‌نی صابـر دیلی ایله باشا سالیر که بس بـو عـدالت سیزلیک‌لـره «قادر الله» نیه چاره ائتمیر :

باغین، اکی‌نین، خیرینی بگ‌لر گؤره جك میش ـ
تخم اگمه‌گه دهقانلاری نیله‌ردین الهی ؟
ایش رنجبرین، گوج اوکوزین، یر ئوزینین کی، ـ
بگ زاده‌لری، خانلاری نیله‌ردین الهی؟
حکم ایله‌یه جك میش بوتون عالم ده جهالت، ـ
دلدادهٔ ـ عرفانلاری نیله‌ردین الهی؟

ژورنال وضعیت دن چیخیش یولونی دا گؤستربردی: «کندلی نینکی دگنك دیر . هر بیر کندلی گؤتوره الینه و ضـرورت وقتینده ئوزینی مدافعه ایده ، باشقا چاره یـوخدور » . ژورنال یازیردی کـه «زنجیر، کندیر، پالان، نوختا حیوان ایچون یارانمیشدیر». انسان اونی قبول ایده بیلمز. سلاح گـوجی ایله بو حیوانی واسطه‌لـری قیریب آتماق لازم دیر.

گـؤرکملی ملانصرالـدین چیلر آذربـایجان کندلی لـرینین حیاتیندان بحث ایدمرکن عینی جبهه‌ده اولموشلار. « ملانصرالدین » کسکین شکلده « ملت آتالارینا »، « سخاوتلی و مـرحمتلی آقالارا » گولوردی.

صابرین « چیغیرما ، یات، آی آج تویوق ، یوخوندا چوخجا داری گؤرا » مصراع‌سی ایله باشلایان «طعمهٔ نهار» شعری بـو جهتدن چوخ اهمیت لیدیر. همین شعره ع . نظمی ده سس وئـریب بسویوك شاعـری مـدافعه ائتمشدیـر . بو شعر آز صونـرا خلقیمیزیـن کنیش طبقه‌لـرینین دیلینده ازبر اولموشدور. باشقا بیرشعرینده صابـر آجلیق چکن زنگه زور اهالی سینه وارلیلارین نانجیب سویوق قانلی لیغینی قلمه آلیردی :

بودا سؤزدرمی، قازاندیقلاریمیز پاره‌لری.
هی وئره‌ك بوغمالاسین زنگه زور آواره‌لری؟
بیزلره دخلی نه دور-بوخدر اگر چاره‌لری.
قوی آغارسین فقرا گؤزلرینین قاره‌لری!
چکسین اونلار گئجه-گوندوز نگرانلیق بیزه‌نه؟!
تاپمابیر آج - یالاواجلار گذرانلیق بیزه‌نه؟!

«ملانصرالدین»ین ایلده بیر نسخه‌سی یوخدورکه اورادا زحمتکش خلقین آغیر وضعیتی بو و یا دیگر شکلده ئوز عکسینی تاپماسین. تزار دوماسینا مناسبت مسئله سینده ده ژورنال انقلابی یول توتموشدی. او، دومانین تزارحکومتی الینده بیراویونجاق اولدیغینی تنقید ائده‌رك کنایه ایله یازیردی: «روسیه ده جماعت وکیللری ایکی آی در چالیشیب بیر ایش گؤره بیلمیرلر، بو حسابلا اون ایکی ایل چالیشسالار، نه قدر ایش گؤره بیله‌رلر؟»

ملانصرالدین چیلر گؤستریردیلرکه ۱۹۰۶ نجی ایلین آوریلیندن صونرا تزار طرفیندن دومانین حقوقی داها دا محدود لاشدیریلمیشدیر. «بیلمه‌لی خبرلر» بؤلمه سینده دیلیردی: «دولت دوماسی‌نین مشغول اولدیغی بؤیوك مشغله لریندن بیری، که بش توپوغی اولانا تازه وئرگی قویولسین، اکثر رأی ایله قبول اولوندی».

«ملانصرالدین» دومانین خلقه ضد فعالیتی‌نین سببلرینی ده آیدین لاشدیریردی. اورایا سئچیلن وکیللرین خلق نماینده‌سی اولماماسی بیر حقیقت ایدی و ژورنالدا «باکو شهریندن و غوبرنیا سیندان دولت دوماسینا انتخاب اولان عضولرین ترجمهٔ حاللاریندان» بحث ایدرکن همین حقیقتی زحمتکشلره چاتدیریر و وکیللرین صنفی منسوبیتی، مسلکری، عمللری تحلیل ائدیلیردی.

دوما قوولدوقدان آز صونرا صابر دومادان بؤیوك امیدلر

گؤزله‌ین آیندیلارا مراجعتله دییردی :

سن او دگیل می دین، دیدین : (دوم) در امید گاهمز؟
من دیمه‌دیم می، وار بوتا دوم ـ دوری ، اشتباهمز!
باکو وکیلی گیتدی می، اولدی می دادخواهمز؟
گیت، هله خام سن، دولان، من دیه‌ن اولدی، اولمادی؟
سن دیمه دین می، (دوما) دا رفع اولور احتیاجمز؟
من ده دیدیم می، چوق یمه. تز پوزولور مراجمز؟
قـارا بولوتلار اوینا شیر، ایندی نه در علاجمز؟
چولغالیور بیزی دومان، من دیه‌ن اولدی اولمادی؟

«ملانصرالدین» یالنیز دوما سئچگیلرینی دگیل، باشقا ساحه لرده گئچیریلن سئچگی‌لـرین ده ساخته لیغینی افشا ائتمیشدیر . ژورنالین ایلك نمره‌لرینین بیرینده یازیلیردی که، کند لرده استارشینا (بوزباشی) سئچگیلرینه باشلانیلمیشدیر. کیم استارشینا سئچه بیله‌ر؟اونونلا ال بیر اولوب رشوت یه‌ن ، کیچیك بیین‌لی ، بویوك بومروقلی شخص‌لـر، جماعتین فایدالی جمعیتلرینی دارمـا داغین ائتمه‌گه حاضر اولانلار ، حریت، عدالت دشمنی اولوب خلقین قانینی سورانلار.

ژورنـال ، عمومیتله ، دومـا سئچگیلـرینده بلشویـکلـرین بریتدیکلری سیاسته اویغون تبلیغات آپار میشدیر. « دولت دوماسی‌نین وکیل سئچگی‌سی » آدلـی بیر فلیه‌توندا ، بیر طرفـدن او زمـانکـی سئچکی سیستمی‌نین آنتی دموکراتیك کاراکتری افشا اولونورسا ، دیگـر طـرفدن سوسیال دمـوکـراتلارین سئچگی لرده چـوخ فعال اشتراکیندن بحث ائدیلیر.

ژورنالین ۱۹۰۷ ـ نجی ایـلده چیخان ۷ ـ نجـی نمره سینده باکودان آلدیغی « تلگرامدا » بیلدیریلیردی که ، بورژوازی سوسیال دموکـراتلاریـن سئچیلمه سینه امکـان وئـرمیر. دولت دومـاسینا

آذربایجان‌دان ۱۹ نفر مسلمان وکیلی سئچیلمیشدیر ، بونلارین ۱۸ نفری حاجی بیر نفری ایسه مشدی دیر.

بیر نجی و ایکینجی دومانین قوولماسیندان صونرا تزاریزمین عکس انقلابی فعالیتی‌نین قوتلنمه‌سی ، قارا ارتجاع‌نین هر طرفی بورمه‌سینی افشا ائتمکده « ملانصرالدین » ژورنالی دوزگون یول توتموشدی . محمد قلی زاده‌نین «نه‌ایله‌مك؟» آدلی فلیه‌توندا دومانین قوولماسیندان صونراکی وضعیت بیله تصویر اولونور :

« دوما داکی بئله اولدی ... ایندی بس نه‌ایله مك؟ دوما ینه بیر مشغولیت ایدی ، هردن بیر تلگراملاردا وکیللریمیزین امضاسینی اوخویوب گونومیزی بیرنوع گئچیریردیك. بوداکه‌آخردا بیله اولدی. ایندی بس نه ایله مك؟ » .

صونرا «ملانصرالدین» نه‌ایله‌مك لازم اولادیغی باره ده دوستلاری « لاغ لاغی » ، « موزالان » ، « هوپ هوپ » ، « هردم خیال » ، « قزدیرمالی » ایله صحبت ائدیرسه ده بو صحبت‌لردن مثبت بیر نتیجه حاصل ائده بیلمیردی. ژورنال کنایه ایله قید ائدیر که، علاج وچیخیش یولـی ارمنی‌لرله مسلمانلارین بیر بیرینی قیرماقلار یندان عبارت دیر.

ملانصرالدین چیلرین بین‌الملل مسئله ده نه‌قدر گنیش مقیاسدا هومانیست پرنسیپلرله چیخیش ائتمه‌لری تاریخی اهمیته مالك‌ دیر . بویوك صابیرین بین‌الملل شعری صونرالار اصیل معنادا ملانصرالدین چیلرین خلقلر دوستلیغی مانیفستی اولموشدور.

« ملانصرالدین » ژورنالی ملی قیرغین علیهینه مبارزه آپارماغا هله بیر نجی نمره‌دن باشلامیشدی . ژورنال بوساحه‌ده، باکودا گیزلی اولاراق نشر ائدیلن بلشویك غزتی « دعوت قوچ » ین ملی قیرغینی آراداق‌قالدیرماق ایچون توتدیغی‌مبارزه یولونون ان یاخشی مدافعه چیسی اولموشدور .

« ملانصرالدین » قالأشا یوفین قارا باغ دا یارتدیغی « قانون ـ قاعده‌نین » اصیل ماهیتینی بوش بیر فریلداق اولدیغینی افشا ائدیر ، وگؤستریردی که ، ملی قیرغین تزار طرفیندن بلاواسطه تشکیل ائدیلن بؤیوك تاریخی بیر جنایت در. ژورنال زحمتکش ارمنی وآذربایجان لیلارین فجیعانه حـالدا قیریلماسیندا ، آذربایجان کند و شهرلرینین خـرابه زاره چئوریلمه سینده اساس جنایتکار اولان تـزار حـکومتینی آردیجیل و کـسکین شکلده افشا ائدیردی.

«ملانصرالدین» ژورنالی استولی پین ارتجاع‌سی‌نین گوندن ـ گـونه قوتلندیگینی ، اونون عکس انقـلابی تدبیرلرینین سردلیگینی خلقه گـؤسترملك ایچـون مختلف اصوللارا ال آتیردی . ژورنال تزار باش ناظرینین چرکین حرکتلرینی تولـدوریجی سانیرا هدفینه چئوـ ویـرمیشدی : « آخـر وقت‌لرده اوخـوجیلاریمیزین بیر نئچه‌سی اداره میزه گـؤندر دیکلری مکتوبـلاردا بیزدن سؤال ائدیـرلر کـه ، آیا ژورنالیمیزدا یازدیغیمیز تلگراف خبرلری و غیری خبرلر دوغری در- لارمی ؟ یا اینکه یـالانـدان ئوزی میز دوزه لدیب یازیریق ... ۷ نجی نمره ده نئچه کـه اوخـوجیلار یمیزیـن دا یادینداادر ، یازمیشدیق کـه روسیه‌نین بـاش ناظـری استولی‌پین باش ناظـر اولانـدان ایندییه‌دك روسیه ده تویوغون دا بورنی قانا ماییب، بوخبر دوغری در» .

استولی پینین ئولـکه ده تطبیق ائتدیگی ترور، دولت دوماسینا گـؤستردیـگی تضییق ژورنـالدا جسارتله رسوا اولونوردی : « نئچه دفعه اداره میزه کاغذ یازیب‌سوروشورلار کـه روسیه‌نین باش ناظرینه نیه استولی‌پین دییرلر، یعنی استولی‌پین نه دیمك در؟

جواب: بیزیم لغت‌نامه میزده استولی‌پین ایکی معنی گؤستریر: بیری بو در کـه هرکس قونشی‌سی‌نین تویوغی‌نی اوغولایارسا ، دار آغاجیندان آسیلسین، معلوم در که اول گناهکاری چیخاریرلار استولین

(صندلین) اوستینه و بو غازینا کندیری کئچیرندن صونرا آیاغی‌نین آلتیندان استولین ایپی‌نی چکیرلر. استول بیخیلیر و گناهکار باشلاییر هـواداسیر ائتمه گه. بو سببدن همین باش ناظرین آدی استولـی پین دیر یعنی استولین ایپی.

ایکینجی معنا اوستالی‌پین در. لی‌پین ژاپون دیلینده‌دلاکه‌دیرلر. بیله گمان ایتمك لازم دیر که دومایا بیغیشان سول فرقه‌لر چوخ جیغیر- باغیر سالسالار. اوستالی‌پین اولگـوجی چیخـار دا جاق و وکیللرین دالینا حجامت قـویا جاق که قانلاری آرتیق لیق ایتمه سین». بورادا ژورنـال سول فـرقه لـردن اولان وکیللـر دئدیکده دومانین چـوخ آزلیق تشکیل اتـدن انقلابی و دموکرات فکرلـی نماینده‌لری نظرده توتوردی. ژورنـال استولی‌پین طـرفیندن دومـانین معین گروه تشکیل ائده‌ن آزادیخـواه نماینده لرینه قـارشی تطبیق ائدیلن تضییقی ده افشا ائتمیشدیر . «استولی پین جنابـلاری مرجای دان بیرنئچه سرت کوپك آپارتدیریب که آیین۲۲ده آچیلاجاق‌دومایاگلن‌عضولرین مونارشیست فرقه سیندن‌اولمایانلارین اوستینه بوراخیب قاپدیرسین» . همین‌دورده مینلـرلـه انقلابچی‌لارا قانلی دیوان توتولـدیغی ، هریرده سرت پلیس رژیمی یارا دیلدیغی ، دارآغاجلارینا « استولی پین قالستوکی»آدی وئریلدیگی بیرشرایطده ژورنالین آچیق‌تبلیغاتی مردلیك طلب‌ائدیردی. و «ملانصرالدین»ین بیله آچیق مبارزه‌سی بویوك وطندا شلیق‌جسارتی ایـدی .

«ملانصرالدین» ۱۹ ــ نجی عصرده میرزافتحعلی آخونـدوفین قانا تیزمه قارشی بـاشلادیغی قیزغین مبارزه نی ینی شرائـطده ۱۹۰۵ ــ ۱۹۰۷ ــ نجی ایللر انقلابی دورینده بؤیوك مهارتلـه دوام و انکشاف ائتدیرمیشدیر . لـکن آیدین مسئله در که ، دور آرتیق آخونـدوفین یاشادیغی دور دگیل ایدی . ۲۰ــنجی عصرین اوللرینده روحـانیلرده

تزارین ، بـورژوا و ملکدارلارین طرفینده ملی ـ آزادلیق حرکاتی‌نین بـورژوا دموکراتیك انقلابی‌نین حیاتـه کئچمه سینه هر جهتله مانـع اولماغا چالیشیردیلار.

ژورنالین فانا تیزمه قارشی مبارزه‌سی اودرجه شدتلی ایدی‌که، بعضاً اونون محض بومقصدله نشر اولوندیغینی دوشونوردیلر. ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجـی ایللـر انقلابـی دوورینده‌فاناتیك قـوه لرین ان بؤیـوك انگل اولدیغینی درك ائـدن « ملانصرالدین » اجتماعی حیاتین‌بوتون ساحه‌لرینده هرنو ع فاناتیك ـ ایده‌آلیست گؤروشلره قارشی امانسیز‌جاسینا مبارزه آپاریردی . معلوم درکه ، ارتجـا ع ایللرینده فلسفه ده ایده‌آلیزم ، مفکوره پوزغونلیغی داها دا آرتمیشدیـر . لنین فلسفی و اجتماعی فکـرین بیرچـوخ ساحه لرینده مارکسیزمین صـافلیغینی قورویوب ساخلاماق‌ایچون‌بو دوورده«ماتریالیزم وامپریو کری‌تی‌سیزم» آدلی مشهور اثرینی یازمیشدیر .

ژورنالین آخوندوفین رآلیست فکرلرینی ینی شرائطـده دوام و انکشاف ائتدیرمه سی ، آزادلیق اوغریندا گئده ن مبارزه ده بؤیوك ایدئولوژی اهمیت‌کسب ائدیردی .

« ملانصرالدیـن » ی تعقیب ائـدنلر ایچـریسینده چـوخلوغی فـانـاتیکار تشکیل ائـدیـردی . بـوجهتدن اونـون « آمـلالارنیه منی دؤیـورسنیز ؟ اولمایا منـدن قورخورسنیز ؟ اولمایا قورخـورسنیزکه اگیلیب جماعتین قولاغینا بیرتئچـه سوز پیچیلدایام ، بیرتئچه مطلب‌ـلردن آگـاه ائدم ؟ اولمایا قورخورسنیزکـه ، مجموعه مین ورقلرینی نوکرلر سمـاوره آلیشیق ایده ـ ایده وشکللرینی‌اوشاقلار اوینادا ـ اوینادا آخردا جماعت‌گؤزینی آچیب بعضی ایشلردن خبردار اولا ؟ اولمایا سیز باشا دوشور سنیزکه ، بیرمملکتده ایکی شاه و بیرعصرده ایکی ملا اولا بیلمز : یا ملانصرالدین یا ملاخسرالدین ؟

هیچ عیبی یوخدر ، دؤیور سنیز دؤیونوز، اما بـونی دا بیلینز ای ملالارکه ، گوتلر دولانار ، سولار آخار، زمانه تازه‌له نر وآخردا یتیم‌یسیر، کچل‌ـکوچول قارداشلاریم دوستی ایله دشمنینی تانی‌ییب. همـان یوغون دگه نکلری سیزین الینیزدن آلار و باشلار .... دخـی دالی سین دئمیرم ... »

۲۰ـنجی عصرده ، انقلابلارعصرینده مطبوعاتین انکشافی ایله عـلاقه دار اولاراق دینده تبلیغ ائدیلیردی . دینی‌کتابلار ، غزیت و ژورناللار صفحـه لرینده‌کی مـاتریاللار قارا دومان کیمی اطرافـی بوروموشدی . « جفنگیـات » آدلـی بیرفلیـه توندا محمد قلی زاده آچیق دییردی کـه ، بیله بیرشرایطده جهالته ، قانا تیزمه قارشی مبارزه نین بیرنجی درجه‌لی اهمیتی واردر « گاه وقت اولوب درکه بعضی لـری بیزدن سوروشوبلار کـه ، نه سببه سیاستدن ، دوما دان ،حقوق دان ، حـریت و مساواتدان چـوخلی جا بحث ائله میریك ، امابیزدن بونی سوروشان آقالار دان توقع ایدیـریك بیزه جواب‌ویرسین کـه گؤره‌ك ، آیا ممکن درمی وبانی دایبا ندیرمـاق ایچون ۴۳ قویـون قربان‌کسن بیرملته ، بیرجاهل‌لوطینی لـوزینه حاشا، الله بیلەن جماعته همیشه دومادان و سیاستدن بحث ایتمك ؟ بیزبیله قـانیریق که خیال و فکـر و عقیـده دوزه‌لمزسه ، فصل هیچوقت دوزه‌لمز : او سببه‌کی ، ایکینجی بیرنجی لره تابع در » .

« فیوضات » ، « حیات » ، « ینی فیوضات » و سایره بورژوا ارگانلاری آچیق اعلان ائدیردیلرکـه «اصیل مدنیته» دینین رهبرلیگی شرایطینده چاتماق ممکن در . معین سیاسی‌مقصدگوده ن «عالملر» ، « نجات وسعادتی» دین ده آختاریردیلار . فیوضات چیلار دینی‌تبلیغ پرده سی آلتیندا خلق‌کتلـه لرینی انقلابـی مبارزه دن داشیندیرمـاغا چالیشیردیلار .

« مـلانصرالـدین » بـورژوا مطبوعاتینین بو آلچاق سیاستینه قارشی ، صونادك یورولمادان مبارزه آپارمیشدی. « ملانصرالـدین » ژورنالـی شرق فاناتیزمینی مختلف جهتدن تنقید ائـده‌رکـن تبکجه مقالـه ، شعر ، فلیه‌تونلارلا دگیل . آتـالار سؤزی ، بیلمه‌لی خبرلر ، تاپماجا ، تلگراف خبری کیمی کیچیك حجملی ساتیرا ژانری فورما لاریندان دا فایدالا نیردی. فاناتیزمه قارشی مبارزه ده کاریکاتورلارین رولی داهادا بؤیوك ایدی. چونکه بورادا تنقید سواد سیز یا آزسوادلی بیر آدامین باشا دوشه جه‌گی ساده بیر شکلده وئریلیردی.

« علم ابدان می » و یا « علم ادیان می » لازم در ؟ ـ مسئله‌سی اطرافیندا ۲۰ ـنجی عصرین اوللرینده مطبوعات صفحه‌لرینده مباحثه‌لر قزیشمیشدی. بو مباحثه‌لرده ملانصرالدین یاخیندان اشتراك ائتمیش و وقتیله « اکینچـی » غـزیتی‌نین تـوتـدیغی یـولی ینی شرایـطده دوام ائتدیرمیشدیـر. آذربایجان قادینلارینین طـالعی او زمـان کی کولـه وضعیتیندن خـلاص یـولی ، انقلابدان اولکـی مطبوعـاتدا بـؤیـوك اجتماعی سیاسی مسئله شکلینی آلمیشدیـر . « ملانصرالدین » مسئله‌نین حللینده بـوتون مرتجع لرین یریتدیگی سیاسته ضد اولموشدور. ژورنالین لاپ ایلك نمره لـریندن باشلایاراق آذربایجان قادینلارینین صون درجه آغیر مادی ـ معنـوی وضعیتی ، اونلارین بوتون انسانـی حقوقلاردان محروم اولمالاری و سائره یه‌عاید چوخلی کاریکاتورلارا، شعروفلیه تونلارا راست گلیریك. معلوم اولدیغی کیمی، قادین حقوقـ سیز لیغینا قارشی مبارزه ادبیاتیمیزدا ینی مسئله دگیل دی، ملانصرالدینـ چیلرین سلفی م . ف . آخـونـدوف « کمال‌الدوله مکتوبلاریـنـدا » یازیـردی : « ... طایفهٔ اناث گـره‌ك جمیـع رسوم آزادیتده و جمیع حقوق بشریتده طـایفهٔ ذکور ایله مساوی اولا و گـره‌ك طایفـهٔ اناثـه دخی طایفهٔ ذکور کیمی تربیت ویریله » .

م . ف . آخوندوفین بولونی دوام ائتدیره‌ن . « ملانصرالدین » ژورنالی قادینلارین اجتماعی مبارزه میدانینا چیخماسی مسئله‌سینی انقلابی سویه یه قالدیرمیشدیر .

فیوضات چیلارین قادین آزادلیغینا قارشی محافظه کار مناسبتی « ملانصرالدین » ده امانسیزجاسینا تنقید اولونموشدور .

محمد قلی زاده آذربایجان قادینلاری حقینده درین روحی چرپینتی‌لارلا دئیردی : « بوسؤزلری یازا ـ یازا آ کوشکادان باخیرام قارا بولودلارا. گاه ایله خیالیما گلیر کی ، بو بولود لار قارا دریانین و خزر دریاسی‌نین رطوبتی درکه ، گونون حرارتی‌اونلاری چکیب گتیریب که بورادا اونلاردان یاغیش عمله گلسین . گاه ایله خیالیما گلیر که ، خیر ، بو بولودلار مسلمان عورتلرینین آه و فغانلاری‌نین بولودلاری درو بویاغیشلار دریا سولاری‌دگیل،بوبختی‌قارالارین گؤز یاشلاری در » .

« ملانصرالدین » کوله وضعیتنه سالینمیش آذربایجان قادینلاری نین خلاصی یولوندا آردیجیل مبارزه آپاریردی . او بیرنجی نوبه ده قادینلارین ئوزلرینه مراجعت ائدیر و اونلاری اویادیردی . بؤیوک صابر « چاتلا بیرخان باجی غمدن ئوره گیم » مصراع سی‌ایله باشلانان شعرینده ، مکتبدن ، کتابسدان اوزاق دوشموش، اونلاری گؤرمك ایسته مه ین ئوز آتا ـ باباسی ائوینده ائوایشلری ایله مشغول اولماغی فخر سایان قادینلارین فاجعه سینی آچیب گؤستریردی .

جلیل‌محمد قلی‌زاده افشا و تنقیدین قدرتلی گوجی ایله‌یازیلمیش « قفقاز شیخ‌الاسلامینا ایکی دانه آچیق مکتوب » یندا تفلیس . معلم انستیتوندا اوخویان آذربایجانلی قیزلارا آنادیلی درسی دییه جك بیر معلمین اولماماسینی بو باره ده شیخ‌الاسلامین وئردیگی وعده‌لرین بوش سؤز اولدیغینی عالمه بیلدیریردی.

« ملانصرالدین » قادین لارین کیشیلره هرجهتدن برابر حقـوقه مـالك اولماسینی طلب ائدیردی. بو مسئله‌نین معنالی شکلده قویولو-شینی « مـرت مـرت » آدلـی فلیه‌توندا دا گـؤرمك ممکـن در . « مـلانصرالدین » « خـانم لارا » آدلـی فلیه‌تونیندا معنویتجه صون درجـه کـاسیب اولان ملتچي آیدین لارین قادیـن مسئله سینده کـی جهالتینی قامچیلا ییردی.

«ملانصرالدین»ین چادرا مسئله‌سینه‌مناسبتی داهادا مراقلی‌ایدی. « فیوضات » ، « حیات » ، « یني‌فیوضات » ، « تازه‌حیات » ، « شلاله » کیمي بـورژوا مطبوعاتیندا قادینین ئورتولي گزمه‌سی‌نین فـایداسی حقینده سایسیز ـ حسابسز یازیلار درج ائدیلیردی . باکو فعله‌لری‌نین انقلابي بلشویك ارگانـی اولان « تکامل » غزتینده چیخیش ائـدن آذربایجانلي قیزلاردان بیری غضبله یـازیـردی : « ... ای ملتیمیزین سعادتینی گـؤیلرده آراییب یرلرده تاپمـایانلار ، ای آدلارینی ادیب قویوب ادبیات دائره سینده قلم چالانلار ! مادام کـه ، بیچاره‌لری بیله اسارت آلتیندا ساخـلاییر سنیز، مادام که ، بیز آرواد لارا بوخاریدان باخیب، بیزیم تربیه وتعلیمی میز بولوندا هیچ بیر تشبث ایتمه‌ییرسیز، مادام که، ئوز استبدادنیزدا برك دوروب آغـالیق فکریندن چکینمیر-سنیز ، مادام کـه بیزلری حیوان درجه‌سینده توتوب هرظلم و تعدی‌یه گرفتار اولماغیمیزی‌لایق بیلیرسنیز، اوندا ملتیمیزین سعادتیندن، بوئون ترقي وتکاملیندن بالمره گؤز چکینیز».

« ملانصرالـدین » ژورنـالي آنـادیلینین صافلیغي و انکشافـی اوغرینـدا آردیجیل مبارزه آپارمیشدیر . محمد قلی زاده « لیه » آدلي فلیه‌تونیندا چـوخ غضبلي و چـوخ یانیقلی دیل ایله بورژوا غزیتـ-لرینده کـی یازیلارین هیچ کیم طرفیندن باشا دوشولمه دیگینی ، جمله لرین بـاشدان ـ باشا عـرب ، فارسی ترکیبلـری ایله قـورولدیغینی

یازیردی: « من بیزیم گویا آنا دیلیمیزده غزیتلری اوخویاندا همیشه فکریمه گلیرکه من بیسوادام، اما بیردن یادیما دوشورکه آخر من اون ایکی ایل مسلمان درسی اوخوموشام...».

«ملانصرالدین» همین غلیظ دیلده بوراخیلان غزیت و ژورنال لارین خلقدن اوزاق اولدیغینی آچیق گؤستریردی . محمد قلی زاده باکو بلدیه رئیسی طرفیندن « ینی‌حقیقت » ، «ینی‌فیوضات» ، «هلال» و سایر ارگانلارین باغلانماسی مناسبتی ایله بوراخدیغی « غزیت ــ لریمیز » آدلی فلیه‌تونیندا اونلارین ساخته ،ملت چیلیگینه دیل‌اعتباری ایله خلقه یاد اولدیغینا آجی ـ آجی گولوردی.

« ملانصرالدین » آنادیلینین صافلیغی اوغریندا چالیشارکن دیلی عرب ــ فارس سؤزلری، ترکیبلری ایله دولدیرانلارا قارشی چیخدیغی کیمی روس سؤزلرینی ده یرلی ــ یرسیز ایشله‌دنلره ، دیلی عیبه جیر شکله سالانلارا قارشی دا امانسیز اولموشدور . « بیزیم اوبرازو واتلیلار » آدلی فلیه‌تون بوجهتدن دقته لایق در

« ملانصرالدین » قطعیاً باشقا دیللری ئوگرنمه‌گین ضدینه دگیلدی، ژورنال روس دیلینین ، روس ادبیاتی و مدنیتی‌نین ان بویوك تبلیغات چیسی‌ایدی. بوتون ملانصرالدین چیلرین حیات وباردیجیلیغی گؤستریرکه ، اونلارین هربیری آذربایجان دیلیندن علاوه روس دیلینی، فارس وعرب دیللرینی‌ده بیلیردیلر.

«ملانصرالدین»ین معارف ومدنیتمیزین عمومی انکشافی‌یولوندا حل ائتمه‌گه چالیشدیغی مسئله لردن بیری‌ده ینی الفبانین قبول ائدیلمه‌سی مسئله‌سی ایدی، معلوم اولدیغی کیمی ینی الفبا اوغریندا تاریخی مبارزه‌نی باشلایان م. ف. آخوندوف ایدی. اوعمرونین صونیناقدر بوساحه‌ده الیندن گله‌نی ائتمیش، ینی‌الفبایه کئچمك فکرینی نه‌اینکه آذربایجاندا، حتی یاخین شرق ئولکه‌لرینده گنیش‌یایمبشدیر.

۲۰ ـ نجی عصرده اونون یولونی آردیجیل دوام ائتدیرن ملانصرالدین چیلر ایدیلر. عرب الفباسی‌نین گرافیکاسی ، بو الفبا ایله یازی، اوخـــی نشریات ایشینین چتینلیگی ، ینی الفبایا کئچمك مبلی ، محمـــد قلــی زاده ده مله « مـلانصرالـدین » ژورنالینین نشریندن اول یارانمیشدی . ادیبین خاطره‌لرینده دییلیر : « عرب حروفاتینا نفرت و عینی بیر حـــروفاته هـــوس او وقتلردن یعنی ۱۹ نجی عصرین صون لاریندان وار ایدی. صونرا دا نتجه که معلوم در ؛ من همیشه ینی‌تورك الفباسینی آرزو ایله‌ین و کهنه حروفاتین ضدینه گئدن لردن اولدوم » .

ژورنـالین امکداشلاری مله ایلك نمره لردن باشلایاراق عرب الفباسی‌نین چتین لیگینه گـواوردیلر . اونلار چـوخ قاریشیق شکلده یازیلمیش کتاب صفحه لــرینی اوخـومـاغین حقیقاً چتین اولـماسینی گؤستریردیلر.

محمد قلی زاده « زنجیر » آدلی فلیه‌توندا خلقین کهنه الفبادان تمام جـانا دویدیغینی غضبله سؤیله ییردی : « اگـر یر اوزونده جمیـع ملتلرین الفباسینی قـاباغیمیزا قـویساق ، باخیب گؤره‌ریك که ، قدیم فارسلاریـــن « میخـــی » یازیلاری‌نین ، ضندلی‌لرین « دیوانا گـــاری » الفباسی‌نین ، ژاپونلارین « کـــاتـا کـــانـا » الفباسی‌نین ، ارمنی‌لرین ، یهودی‌لرین ، روس‌لارین « کیریـل » الفبا‌سی‌نین وبوتون اروپـا الفبا لاری‌نین ایچینده تـك بیرجـه بیز ایشله تـدیگیمیز « نسخ » (عرب) الفباسی دیر کـه باشدایازیلان حـرفلر بیر جور یازیلیر ، اورتادا بیر ئوزگه جور، آخـر دا بیر ئوزگه جور، وعلیحده یازیلاندا دا بیرجور یازیلیر. من ایله قانیرام که ، بوجور الفبانین صاحبی بلکه « هروگلیفه » ده گرك شکرایله‌سین» .

محمـــد قلی زاده خلقی خصوصاً ضیالیلاری الفبانی دگیشمکده فعاللیق گـؤسترمگـــه چـاغریردی. او روسلاریـــن و بیر سیرا بـاشقا

خلق‌لـرین مدنـی جهتدن چـوخ ایـره‌لی گئتمه‌لـرینین اساس سبب لریندن بیرینی ده الفبادا گؤروردی : » . . . اونلارین ئوز دیلینه گؤره آسانجا الفبا لاری وار،مکتبه گئتمه‌میش ایلـه اثوده ده ئوز ـ ئوزیندن حرفلـری تانییرلار ، ظالم بیزیم الفبا میزدر !!!

دوغری‌دان بیله‌در ! واللاه بیله‌در ، بالله بیله‌در! غزیتلریریمه‌بیر جماعتین سوادسیز اولماغینا گؤره، جماعت سوادسیز درالفبامیزین پیسلیگینه گؤره ! ! ! « .

***

« ملانصرالدیـن » شرق ئولکـه‌لری حیاتیندا بـاش وئره‌ن ان مهم‌سیاسی حادثه‌لری عکس ائتدیرمگه چالیشیر، گنیش خلق کتله‌لری نین ملی آزادلیق حرکاتینا یاخیندان کمك ائدیردی . ژورنال ایران ، ترکیه، هندوستان ، مصر، عراق، افغانستان و باشقا ئولکه‌لرده شهرت قازانمیشدی.

ژورنال بیر ینجی روس انقلابی امپریالیزم دوری‌نین بیر ینجی خلق انقلابی حـادثه‌لـرینه مثبت مناسبت بسله دیگی کیمی ، انقلاب دورینده مستملکه اسارتی‌آلتیندا اولان بوتون خلقلرین آیاغاقالخیب، ملی‌آزادلیق، استقلالیت اوغرینداکی مبارزه‌سینی‌ده مدافعه‌ائتمیشدیر.

و.ا. لنین آسیانین اویانماسی حقینده دئمیشدیر: «روس‌انقلابی بوتون آسیانـی حرکته گتیر میشدیر. ترکیه‌ده، ایراندا ، چین‌ده اولان انقلابلار ثبوت ائدیر که قدرتلی ۱۹۰۵ نجی ایل عصیانـی دریـن ایز بوراخمیشدیر و اونـون تأثیری یـوز ملیونلارلا آداملاریـن ایره‌لییه حرکتینده ئوزینی گوسترن بوتأثیر آرادان قالدیریلا بیلمز».

شرق عالمینین‌اویانماسی،اساس‌سیاسی حادثه‌لر «ملانصرالدین» صفحه لرینده منتظم عـکس ائتدیریلیردی. مستملکه ظلمینی دوبـره‌ك ایچـون آیاغا قالخمیش آسیا و آفریقا خلقلری‌نین قدرتلی حرکاتینی

ایشیغلاندیران ژورنال اونلارین آزادلیغا گئدن یوللارینا دموکراسی، ترقی، معارف، مدنیت تخملاری سپیردی.

«ملانصرالدین»ی ایران وترکیه انقلابلاری خصوصیله چوخ مراقلا ئدیزیردی. ژورنالدا ایران انقلابی حادثه‌لری گئنیش مقیاسدا ایزله‌نیردی. چونکه ۱۹۰۵-۱۹۰۷ نجی ایللر بیرنجی روس انقلابی نین تأثیری ایله ایلك قوتلی انقلابی حرکت، ایران‌دا باشلامیشدی.

ایراندا امپریالیزم علیهینه ۱۹۰۳-۱۹۰۴ نجی ایللرده بیرسیرا عصیانلار باش ویرمیشدی.

۱۹۰۵ - نجی ایلده عصیانلار داها داگئنیش شکل آلمیشدی. ئولکه‌ده خارجی کاپیتالین حاکم موقع توتماسی داخلی اقتصادیاتی بوغور، دیسرچلمه‌گه قویمور، و خلقین صونسیز هیجانینا سبب اولوردی. ایران انقلابیندا مختلف صنفی قوه‌لراشتراك ائدیردی. سیاسی نمایشلر، عصیان و تعطیللر جنوبی آذربایجانی وایرانین بیر چوخ ولایتلرینی بورومیشدی. خلق مشروطه‌نین ینی‌دن برپا اولونماسینی و اونون اساسیندا مجلس چاغریلماسینی طلب ائدیردی.

ژورنال ۱۹۰۷ - نجی ایلده چیخان بیرنجی نمره سینده گؤستریردی‌که، ایراندا کندلیلر توریاقلا بیر ایکده ساتیلیرلار. کندلیلر صبح‌دن آخشاما دك ایشله‌ییر، اونلارین عائله‌سی آج و سوسیزدیر، اما خان وبگ‌لرین کیفی کوکدیر. عیش وعشرتده دیرلر. قاراداغ محالی‌نین حاکمی، غدار لیغی ایله ایران تاریخینده مشهور اولان رحیم خان بیر یردن باشقا یره گئتمك ایسته دیکده آت، اِشه‌ك تاپمایاندا کندلی‌نین بئلینه مینیب گیدیر.

ایراندا یاشایان خلقلر، بیرینجی نوبه ده آذربایجانلیلار، بو ظلمه دؤزه بیلمیردیلر. تبریزلیلرحکومتی عصیانلا هده‌له‌ییر، و مستبد باش ناظر، انقلاب علیهینه حاضرلانان قوه‌لره باشچیلیق ائدن عین -

الدوله‌نین تعجیلی اولاراق ایش‌دن قوولماسینی طلب ائدیردیلر.

انقلاب عمومیتله امپریالیستلرین منافعینی سارسیتماق تهلکه‌سی یاراتدیقدا اونلار بیرلشدیلر. ۱۹۰۷ ـ نجی ایلین اوگوست آییندا انگلستان ایله تزارروسیه‌سی آراسیندا سازش‌باغلاندی وهرایکی دولت ایرانی ئوز نفوذ دایره سینه بؤلدیلر.

«ملانصرالدین» بیله‌حساب ائدیردی که مستملکه چیلیک مقصدی گوددن خارجی‌لر شاه حکومتینه صون درجه جدی یاردیم ائدیرلر. اگر بویاردیم اولماسا، ایران خلقی شاه ارتجاعسینا قارشی مبارزه‌ده غالب گلیر. اونا گؤره‌ده ژورنال ایراندا انگلستان، امریکا، آلمان و تزار روسیه‌سی‌نین امپریالیست مستملکه سیاستینی افشا ائدیردی.

«ملانصرالدین» «مینجیق» آدلی فلیه‌توندا شرقده ئوزینه حاکم موقع قازانماغا چالیشان امریکا امپریالیستلرینه کسکین هجوم ائدیردی: «بلی بودؤرد یوزایل بوندان ایره‌لی امریکانین میشه‌لرینده چیلپاق دولانان وحشی انسانلار قیزیل لارینی آلدانیب اروپا لوطی لارینا وئره‌نده ینه عوضینده ایکی قپیك لیك مینجیق آلیردیلار، اما ایندی ۲۰ نجی عصرده گؤرورسن که، دنیانین بیر سمتینده آداملار آز قالیرلار که‌ئولونی دیریلتسینلر. آز قالیرلار که‌شیطانا پاپاق تیکسینلر. آز قالیرلار که هوایا اوچوب آیدان، اولدوز لاردان خبر گتیرسینلر اما... دنیانین او بیری سمتینده قفقاز و ایران و هندی لیلری ئوز عیال لارینین روزی‌سینی نوع به‌نوع لباسا گیرمیش قولدورلارا پایلایاندا باری اونلاردان ایکی قپیك لیك مینجیق‌دا ایسته میرلر».

« ایراندا حریت » آدلی بیر فلیه‌توندا انقلابی دوغوران بیر چوخ سببلر دوزگون آیدین لاشدیریلیر. خلقین قارشی یاقویدیغی سیاسی مقصدلر ایضاح اولونور. ئولکه نین آیری ـ آیری برلرینی بورویین خلق عصیانلاری‌نین مقصدی گؤستردیلیردی.

انقلابی فکرلرین ایراندا یاییلماسی‌نین بیر سیرا مهم منبع‌لری وار ایدی . او زمان اون مینلرله ایران فعله‌لری زاقافقازیانین باکو و سایر شهرلرینده‌کی فابریك و زاوودلار دا ایشله ییردیلر . زاقافقازیا دان ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی ایللر انقلابی حادثه‌لرینده ایراندان گلمیش مینلرله آذربایجانلیلار، کردلر و فارسلار اشتراك ائتمیشدیلر.

« ملانصرالدین » زاقافقازیا داکی ایران فعله‌لرینین حیاتینی دوز گون ایشیقلاندیریردی. ژورنالداکی «ایران فعله‌لری‌نین پوللی‌هارا گیدیر؟» آدلی مقاله و همین مقاله‌نین مضمونینی شرح ایدن شکل بو جهتدن جدی اهمیته مالك‌دیر . همین نمره‌لرده قفقازدا یاشایان ایران فعله‌لرینه صاحبکارلارین تضییقیندن، ایران مأمورلارینین ارفع‌الدوله کیمی کونسوللارین جنایتلریندن ، فعله‌لرین ایرانداکی عائله‌لرینه گؤندرمك ایچون یوز بلا ایله قازاندیقلاری چوره‌ك پولینی زورلار اللریندن آلمالاریندان بحث اولونوردی.

ژورنال فعله‌لری کوله وضعیتیندن چیخماغا چاغیریردی . ایرانلی فعله‌لرده‌کی هرجور عطالتی‌ده « ملانصرالدین » تنقید ائدیر و اونلاری زحمتکش خلقین منافعینی قورویان ایران انقلابیندا فعالیت گؤسترمه‌گه چاغیریردی. ژورنالین چاغریشلاری نتیجه‌سیز قالمیردی.

سیاسی مبارزه تجربه‌سی اولان فعله‌لر ئوز وطنلرینه قاییدیر . انقلابی حرکته قوشولور، فدائی دسته‌لری سیرالاریندا وطنلرینین آزادلیغی استقلالیتی اوغریندا مبارزه آپاریردیلار. ژورنال دؤنه‌دؤنه ایرانی روسیه‌دن درس آلماغا چاغیریردی. بونونلا علاقه‌دار اولاراق چوخ مهم بیرمسله‌نی قفقاز سوسیال دموکرات تشکیلاتلارینین ایران انقلابینا گؤستردیکلری بؤیوك یاردیمی‌دا قید ائتمك لازم‌دیر. سوسیال دموکرات «همت» گروپی‌ایرانلی فعله‌لرین سیاسی‌شعورینین یوکسلمه سین‌ده بویوك رل اوینا ییردی. بوندان علاوه ایرانلی فعله‌لر تفلیس

و باکو دا ئوزلری نین سیاسی «مجاهدلر» گروپینی یاراتمیشدیلار.

ن . نریمانوف و م . عزیز بگوف مجاهدلره یا خیندان کمك ائدیردیلر .

۱۹۰۵ - ۱۹۰۷ نجی ایل انقلابیندا اشتراك ائتمیش یوزلرله آذربایجانلی ، روس ، ارمنی ، گرجی بـلا واسطه ایرانا گئدرك انقلابی حرکاتا کمك ائدیردیلر . همین انقلابچیلاردان بیرچوخی ئوز حیاتلارینی ایسرانین آزادلیغی یولوندا تبریز و رشت باریکادلارینداا قربان وئردیلر. س. ارجونیکدیزه بلا واسطه لنینین گؤستریشی ایلـه ۱۹۱۰ـنجی ایلده ایرانـا گئده‌رك سیاسی مبارزه یـه استقامت وئرمیشدی .

ملانصرالدین چیلرین گؤرکملی نماینده لریندن اولان م. س. اردوبادی‌ده ایران انقلابیندا سوسیال دموکرات لار طرفینـدن اشتراك ائدیردی و ئوز مشاهده سی اساسیندا یازدیغی اثرلری چاپ اولونماق ایچون تفلیس « ملانصرالدین » رداکسیاسیناگؤنده ریردی. اردوبادی نین ایـران انقلابی‌نین دشمنلرینی افشا و تنقیدینه حصرایتدیگی‌یوزدن آرتیق فلیه تون و شعری واردیر . بوفلیه‌تون و شعرلرینده او ایرانین هم سیاسی و هم ده اقتصادی وضعیتینی تنقید ائدیردی .

« باغ » آدلی فلیه‌توندا ایرانین دولت اداره‌لرینده‌حکم سوره‌ن هرج مرج ، لیك کندلی لرین آغیر وئـرگی لره معروض قالماسی ، « آذربایجـان پـادشاه لاری » آدلی باشقـا بیر فلیه تونـدا ایـران خانلقلاری افشا اولونوردی.

« ملانصرالدین » ژورنالیندا « تبریزده اغتشاش» آدلی بیرشکل ده گؤستریلیردی که ، شهرده عصیان قالخمیش ، خلق ، مرتجع دین خادمی امام جمعه نی آرایا آلیب دؤگور . ولیعهد محمد علی قاجار تزارکونسول خانه سینه‌پناه گتیرمیشدیـر . دیگرطرفده قـورخویـا

دوشمیش ارتجاع پرسنلر انگلیس کونسول خانه‌سینین قاپیسینی دؤگمکده دیرلر. خلقین هر یاندا سلاحلی مبارزه یه قالخدیغینی ژورنال «تبریزده» آدلی باشقا بیرشکلده بیله عکس ائتدیریر:

عصیان قالدیرمیش خلقین غضبی آشیب داشیر، بیر دسته آدام قاچماقدا اولان امام جمعه‌نی، ساعدالملکی، آغا میرهاشمی تعقیب ائدیر. بؤیوك غارتکار مرتجع میرهاشمین قولتوغیندا «فقرا دن آلینان رشوتلر» واردیر. یاندا دایانمیش بیر دسته قاچانلارا استهزا ایله باخیب گولور.

تبریزده انقلابی حرکات گوندن ـ گونه گنیشله نیردی. «ملانصرالدین» بئله بیر دورده خلقی‌داها فعال اولماغا، سایبق لیغا چاغیریر، ترروری پیسله ییردی. صابر ساتیرلارینین بیرینده بیلدیریمیشدیر که، خلق آزادلیغی ایچون تك ـ تك آدامین ترور یولی ایله ئولومی آز اهمیتلی بیرایش دیر و اصیل غلبه‌دن اوزاق دیر:

قتل ایله دیزاتابکی، من که، بو امری دانمیرام
وار ینه مین اتابکیز، یوخسا عملیلی قانمیرام؟

م.ع. صابرخلقی مبارزه‌یه، سلاحا داها جدی ساریلماغا دعوت ائدیردی. صابر گؤستریردی که، انقلابی مبارزه‌ده دولت قشونلارینا غالب گلمك ایچون سلاحدان برك یاپیشماق لازم دیر:

گیرم اتابك ئولدی‌ده توپ وتفنگینیزهانی؟
بحر عمیق حربده کشتی جنگینیزهانی؟

۱۹۰۷ ـ نجی ایلده سلاحلی خلق حرکاتینی یاتیرماق ایچون شاه قره‌داغلی مشهور قولدور رحیم خانی تبریز اوزرینه گؤنده‌ردی. رحیم خانین قولدور دسته‌لریندن تبریزین مدافعه اولونماسی، ایران انقلابینین اونودولماز قهرمانلیق صفحه‌لریندن بیری دیر. تبریزرحیم‌ـ خانین قولدور دسته‌لرینین هجومینا معروض قالارکن خلق ستار

خانین یانینا نماینده گؤندەریب اوندان کمك ایستەییر . بوندان صونرا جنوبی آذربایجماندا انقلابی حرکاتا خصوصیله فدائی‌لرین سلاحلی دؤ گوشلرینه بلاواسطه ستارخان رهبرلیك ائدیر.

ستارخانین قهرمانلیغی و . ا . لنینین دقتینی خصوصیله جلب ائتمیشدی. ستارخان سلاح استحصالی ایچون تبریزده خصوصی زرادخانا یاراتمیشدیر. اورقفقازدان کمکه گلن انقلابچیلارا درین رغبت بسله ییردی . مراقلیدیر که اونون سلاح حاضرلایان زرادخانا سیندا پاتیومکین زرهلی سینده کی عصیاندا اشتراك ائتمیش ماتروسلار دا چالیشیردی . تبریز ضبط ائدیلرکن ستارخان شهرین بیر محله سینی (امیر خیزی) الینده ساخلایا بیلمیش و گله‌جك مبارزه ایچون بورانی حربی دوشرگه‌یه چئویرمیشدیر . مسئله بیله جدی شکل آلدیقدا شاه قشونلارینین باشچیسی صدراعظم عین‌الدوله تبریز اوزرینه گلدی . ستارخان عین‌الدوله‌نین و ماکوخانی‌نین دسته‌لرینی بیر بیری‌نین آردینجا مغلوب ائتدی .

بوقانلی ووروشمالار دورینده «ملانصرالدین» حادثه‌لره چوخ دوزگون مناسبت بسله ییردی. ایران انقلابی‌نین بیله آغیر بیر دورینده ژورنال یازیردی : « ... ایرانلی قارداشلار ایله برابر ایرانین مصیبتینه غصه‌له نیریك،وطن یولوندا نامرد جلادلارین حکمی ایله شهادته یئته‌ن قلم صاحبلری‌نین وغیری مجاهدلرین پاك روحینه سجده ایدیریك و ایران مملکتی‌نین بوبلالردن قورتاریب خوشبخت اولماغینی صمیم قلبدن آرزولاریریق.»

۱۹۰۸نجی ایل ژوئن‌نین ۲۳ده کی عکس انقلابی چئوریلیشده تزار و انگلیس حکومتلری حل ائدیجی رل اوینامیشدیلار. همین ایل‌ژوئن‌نین ۴ده شاه وضعیتدن قورخوب قاچارکن تزاربولکوونیکی لیاخوف اونون آدیندان مجلسین‌مترقی نماینده‌لرینین الله وئریلمه‌سینی

طلب ائتمیشدیر . او رد جوابی آلدیقدا مجلس بناسینی توپ آتشینه توتدورمیشدی. ژورنال بوعکس انقلابی تروروا م. ع. صابرین مشهور «سبب بوینی یوغون اولدی» ساتیراسی ایله جواب وئرمیشدی. لیاخوف فدائی‌لرین گوجلی مقاومتینی قیراراق مجلس نماینده‌لریندن و انجمن عضولریندن اله کئچنلره قانلی دیوان توتدی.

شاه انقلابی بوغماق ایچون لیاخوفی تهرانین حربی حاکمی تعیین ائتدی . بیر نجی ایران ملی مجلسینه مثلی گورونمه‌میش ضربه وورولدی. بودورده ستارخان و اونون طرفدارلارینین باشچیلیق ائتدیکلری انقلابی قوه‌لرین گوجی گئتدیکجه آرتماقدا ایدی. و . ا. لنین بو حادثه‌لری مشاهده ائدیب وضعیتی بیله قیمتلندیریردی : «گؤردوگونیز کیمی تبریزده انقلابین شاه قشونلاری اوزرینده غلبه‌سی در حال روسیه رسمی دخالتنین حدتینه سبب اولموشدی . انقلابچی فدائی‌دسته‌لرین باشچیسی ستارخان‌همین‌مقاله‌ده«آذربایجان‌پوگاچوفی» اعلان ائدیلمیشدیر .

قانلی نیکولایین قشونلاری ایران انقلابچیلارینی ینی‌دن ازه جکدیر ، غیررسمی لیاخوفدان صونرا آذربایجان رسماً اشغال ائدیلیر و بیرینجی نیکولایین مجارستان انقلابینا قارشی قشون گؤنده‌ردیگی ۱۸۴۹ نجی ایلده روسیه‌نین اوروپادا تؤره‌تدیگی حادثه‌لر آسیادا تکرار ائدیلیر» .

انقلاب ایراندا اولان بوتون صنفلری حرکته گتیر میشدیر. هر صنف بو انقلابدان ئوز مقصدی ایچون استفاده ائتمه‌گه چالیشیردی ، بوحال ، وضعیتی خیلی چتینله‌شدیریردی. قطعی دقیقه‌لرده وارلیلار، تاجرلر، روحانیلر انقلابین اساس مقصدینی حیاته کئچیرمگه امکان وئرمیردیلیر. «ملانصرالدین» ژورنالی داخلی سیاسی گروپلاری، دسته بازلیق ایده‌رك مسلکلرینی پولا ساتانلاری، ستارخانین غالب گلمه‌سینه

ان بویوك مانع حساب ائدیردی. او کنایه ایله یازیـردی : « ستارخان شاهین‌قشونلارینی باسدی و گون‌به‌گون قاباغا گئتمکده دیـر. بونلاندا ایشیمیز یوخدور.

... اما بورادا بیرچتین‌مسئله‌وار. توتاق که ستارخان آذربایجانین هامـوسینی توتدی وپادشاه اولـدی. ایندی گل گؤردك آجـی چایین کناریندا‌کی سیدلرین قولدور دسته‌لرینی نئجه داغیداجاق و آللاهین ایکـی آیاقلی وحشی قـولدورلارینی نئجه قاعده‌یه سالاجاق. بو دور چتین مسئله » .

« ملانصرالـدین » خلقین ملی منافعینه دشمن اولان مـرتجـع قوه‌لرین فعالیتینی دائم افشا ائتمك و اونلارا قارشی مبارزه آرپارماقلا ایران انقلابچیلارینین ان یاخین کمکچیسی اولموشدور، « امام‌جمعه » آدلی فلیه‌تون بو جهتدن مراقلی دیر. بو فلیه‌توندا ایکی ایل اول خلق طرفیندن قوولموش وطن خائنینین « وطن‌پرستلر» طرفیندن آلتی مین منات‌رشوه آلیب‌ینی‌دن تبریزه گتیریلمه‌سیندن‌بحث‌ایدیلمه‌سی تصادفی دگیلدیر .

« ملانصرالدین » ژورنالی،بیلدیگمیز کیمی،انقلابدا مطبوعاتین بؤیوك رولینی دفعه‌لرله یوکسك قیمت لندیرمیشدیر. «ملانصرالدین» ایراندا دموکـراتیك روحلی مطبوعاتا اندیلن تضییقی آچیق گؤرورو بو وضعیته اعتراض ائدیردی. ۱۹۰۶ نجی ایلده ایـراندا انقلابین هله تزه‌جه‌گنیش‌لندیگی بیر دورده ژورنالدا وئریلن بیرشکل چوخ مراقلی دیر. بورادا گتیریلیر که، بیر قولدور دسته‌سی « عدالت » آدلی غزیتی باغلی‌ییب رداکسیا قاپیسیندان یکه بیر قفل آسمیشدیر. شکل آلتیندا بو سؤزلر یازیلمیشدیر : « حریت اولان یرده روزنامه اولماز ! » همین شکلین درج اولونما سیندان آز صونـرا ۱۹۰۶ نجی ایلین دسامبریندا تبریـزده « آذربایجان » آدلی ساتیریـك ژورنـال نشره باشلامیشدیر.

ژورنـال هـرجهتدن « مـلانصرالـدیـن » مفکـوره سینه واسلوبـونا اویغون ایدی.

ستارخـان ژورنالین بیرنجی نمرەسینی گـؤرەرکن « بـو گون آذربایجان خلقینین‌ملی بایرامی‌دیر» دئمیش و گؤزلرینی یاشارمیشدیر.

۱۹۱۰نجی ایلین‌اوگوست‌آیینداامپریالیست‌دولتلرین تحریکی ایله تهراندا انقلابـی قوەلرین محـو ائدیلمەسی پـلانی توتولـدی . فدائی‌لرله ارتجاع پرست قوەلر آراسیندا قیزغین مبارزه باشلادی ، آغیر یارالانمیش ستارخـان و باقـرخان امیر دوشدیلر. اساساً جنوبی آذربـایجـانلیلاردان عبارت اولان فـدائیلریـن سیماسیندا انقلاب ، ان یاخشی مبارز قـوەسینی ایتیردی. بـو قارا ارتجـانین قیزغین دورینده یعنی ۱۹۱۰ ـ نجی ایل اوگوستینده صابر یازیردی :

باسدی، کئچدی اهل ایران قاتلادی هرملتی
بیلدی قدرین، آلدی حقین، قووزادی ملیتی
آلدیغی مشروطەنی پارلاتدی پارلاق غیرتی
احسن‌الله ، همت تام ایتدی ! اما ، ملتآ !
مولدایی ، گوردون نه اقدام ایتدی؟ اما ، ملتآ !
...ایلەسین ستار و باقر باشقا بیر ایما، نچون؟
یا حکومت‌ایلەسین احرارایله دعوا نچون؟
قانمیرام، القصه، سردار بهادر، یانچون
باقری تسلیم صمصام ایتدی ! اما ، ملتآ !
مولدایی گوردون نەاقدام ایتدی اما ، ملتآ !

۱۹۱۰ ـ نجی ایل سپتامبر آییندا درج اولونموش بیر مقالەده « ملانصرالـدین » غضبلی بیر استهزا ایله حـاکمیت بـاشیندا دوران ارتجاع قوەلـرینین خلقه ضد عمللرینی لعنتلەییر ، فدائی دستەسینین ، اونلاریـن شانلی رهبرلری ستارخـان و باقرخـانین تشکیلات چیلیق

قابلیتینی، یارالی اولدیقلاری حالدا بیله، دشمنه تسلیم اولمادیقلارینی گؤستریردی.

بیرنجی ایران انقلابینین مغلوبیتیندن‌صونرا خلقه تضییق داها‌دا آرتدی، خارجی اشغالچیلار ایچون الویریشلی بیرشرائط یاراندی. بئله‌لیکله امپریالیستلرمقصدلرینه چاتیب ایرانی یاری آسیلی وضعیتده ساخلاماغا نائل اولدیلار. « ملانصرالدین » بئله بیر زماندا آزادلیق اوغروندا توکولن قانلاری یاداسالیر، قانونسیز محاکمه‌لری، رشوه خورلیغی، خلقین بوتون دموکراتیك حقوقلاردان محروم ائدیلمه‌سینی ئور صفحه‌لرینده عکس ائتدیریردی.

« ملانصرالدین » ایکـی استقامتده: مستملکه چیلره و مطلقیته قارشی مبارزه آپاریردی. اونـون اوبرازلاری محمدعلی و اونون ال آلتی‌لارینین ایرانا قـایتماسیندان صونـرا داهـا قورتله سسله نیردی. ژورنـال یازیردی کـه، مرتجعلر ایندی رحیم خـانی طنطنه‌ایله قبول ائدیرلر: « اگر قره داغ آییسی رحیم خانی تبریزده جلال‌ایله استقبال ائدیب قدملرینه دوشسه‌لر و ئوز گناهلارینی بویونلارینا آلیب اوندان عذر ایسته‌سه‌لر قیامت می‌قوپار؟ اگـر رحیم خان بیر آزدان صونـرا اونـلارین گناهیندان‌کئچیب فـرصت وقتینده دوبـاره تبریزی محاصره ائدیب، آذربجانی اودلاییب یـاندیرسا و آروادلارا...... (لعنت سنه شیطان‌ها) قیامت می‌قوپار؟

اگـر ماکـو، قره‌داغ و اردبیل محاللاریندا زوربا آقالار و قولچوماق ملکدارلار، زبردست سیدلـر وبوینی یوغون ملالار بیچاره رعیتین و یازیـق اکینچینین دریسینی سویـوب قـانـلارینی امه‌نـده آذربایجان ایالت‌کبراسی کناردان دوروب بیقیدانه تماشاچـی اولسا قیامت می قوپار؟

... اگـر آذربایجاندا بلدیه‌لر، عدلیه‌لر، نظمیه‌لر قانونسیز،

محاکمه سیز ایش گؤروب رشوه خور لیق، طرفدارلیق ، بوش بوغاز لیق ایلمه‌سه‌لر قیامت می قوپار؟»

تزار حکومتی حادثه‌لرین انکشافینی نظره آلاراق، اولدن وعده ائتدیگی کیمی ، محمدعلینی ینی‌دن حاکمیته قایتارمان قرارینه گلدی ، اونی ساخته پاسپورت ، پول، سلاحلا تجهیز ائده‌رك « خریستوفور » گمیسینده پتروسکیدن ایرانا یولا سالدی، گمیده سلاحلا دولی اولان قوطیلرین اوزرینه «مینرال‌سولار» سؤزلری یازیلمیشدی. ۱۹۱۱-نجی ایل‌ژوئیه‌نین اورتالاریندا محمدعلی‌استرآباد ولایتینه گله‌رك حکومتدن ناراضی اولان ترکمن قبیله‌لری ایله بیرلشدی وتهران اوزرینه حرکت ائتدی. ۱۹۱۱-نجی ایلین پاییزیندا محمدعلی شاه طرفدارلاری اولان دسته‌لر محو ائدیلدی. محمدعلی ایسه ینی‌دن روسیه‌یه قاچماغا مجبور اولدی. ژورنال بو حادثه‌لرین باش وئردیگی بیر دورده خلقی آییق ساخلاماغا وهمین حادثه‌لرین اصیل معناسینی‌اونلارین نظرینه یئتیرمگه چالیشمیشدی. محمد قلی زاده طرفیندن یازیلمیش « محمد علی میرزا » آدلی فلیه‌تون دئدیگیمیزی تصدیق ائتمك ایچون کفایت دیر .

تزار روسیه‌سی انقلابین ینی‌دن آلاولاناجاغیندان قورخاراق رشت وقزوینه قشون یئریتمگه مجبور اولور. جنوبی ایراندا انگلیس قوه‌لری آرتیریلیر .

خلق‌ده ئوز انقلابی مبارزه‌سیندن ال چکمیردی. ایرانین بیر چوخ برلرینده خصوصاً آذربایجاندا « یاشولوم، یااستقلالیت!» شعاری آلتیندانمایش ومیتینگلر کئچیریلیر. خارجی‌ماللار بایکوت ائدیلیردی. عکس انقلابی تزار قوه‌لری و انگلیسلر انقلابچیلار علیهینه مداخله‌نی‌ینی‌دن باشلاماق قرارینه گلیرلر . داخلی وخارجی دشمنلره قارشی مبارزه‌ده ینه قاباقدا گئده‌ن تبریز فدائیلری وشهراهالیسی ایدی. اونلار هر کوچه‌نی ، هرمحله‌نی و ائوی قهرمانلیقلا مدافعه ائدیردیلر .

بوتون بونلارا باخمایاراق ارتجاع قوه‌لری چوخ گوجلی ایدی . ۱۹۱۱ نجی ایلین دسامبریندا تهراندا اینی‌دن عکس انقلابی دولت چئوریلیشی اولدی. بیله‌لیکله‌ده ۱۹۰۶-۱۹۱۱ نجی ایللر ایران انقلابی مغلوبیته اوغرادی. «ملانصرالدین» انقلابین مغلوبیتی سببلرینی، خلقین ئوز آزادلیغی اوغرینده آپاردیغی مبارزه‌نین ثمر بیز قالمایا جاغینی یازیر، خلقین گله‌جك غلبه‌سینین اساس منبع‌لریندن بیرینی « شمالدان اسه‌ن خوش‌یللرده» گؤروردی. ژورنالین بوراخدیغی «ای‌ایران» آدلی مقاله ارتجا چیلارا قارشی اتهام ادعانامه‌سی کیمی سسله نیردی، «ای مجتهدو خان منبعی ایران! ای وهم و خیالت موهبی انسانلار! ای بیرملانین امریله نئچه یوز قربان وئره‌ن فداکارلار! بسدیر کهنه عادتی نیزی ، کهنه خاصیتینیزی ، کهنه خوشیختلیگینیزی مشروطه‌یه قربان ائتدینیز . بسدیر تقی‌زاده‌لر کیمی دینسیزلری چیخاریب مجتهدلری . نیزه دیل اوزاتدینیز ، فرنگی مآب جوانلارا یول ویریب، قرمزی ساققاللاری‌دالا بوراخدینیز ، امریکا دینسیزلارینی گتیریب بیت‌المالی اونلارا تاپشیردینیز. ای‌مین ایلدن بری، فرتانالار دریا دالغا ولپه‌لرینه بنزه‌ین گوزدل ایران! سنه نه‌اولدی‌که مجلسینه آنجاق ۷۲ عمامه‌لی قویدین،اوچ دورد آی‌عوضینه، مجلسده‌آنجاق بیرجه‌آی یاس‌توتوب باش یاردین؟ سردار اسعد عوضینه سپهدارا حکومت تاپشیردین !

لکن ای مین‌لرجه ایلدن بسری مظهرمهدی ، قائم لاری‌کمکینه امیدوار اولان صبرلی‌ایران ! هیچ توره‌گینی سیخما : وقتین بوایستی سینده ، بو قزدیرمالی جالتینده شمالدان جنوبدان سنه دوغری سرین و خوش یللر اسمه‌گه باشلایر ... آذربایجان هواسینی دالغالاندیریر ، لپه‌لندیریر .

... داها بوندان صونرا آرخایین اول ! آرخایین اول‌که ، نه باش چاپماغینا نه مرثیه خوانلارینا ، نه ده مجتهدلرینه هیچ کس یور

سؤزده دیبه بیلمیه جکدیر .

ای باشی عمامه لی مقدس ایــران! حاضر اول که گوزلــه دیگین گونلر باخیبلاشیر .

* * *

۱۹۰۵-۱۹۰۷ نجی ایللر بیرنجی روس انقلابینین تأثیری ایله سیاسی حیاتیندا جـدی اویانیش یارانان ئولکه لـردن بیری ده ترکیه ایــدی . انقلاب ترکیه‌نی حرکته گتیردی . و. ا. لنین یازیردی « بوشبهه سیز بیرحقیقت دیرکه ۱۹۰۵ نجی ایل اکتبرین ۱۷ ــ دن صونرا وین‌ده و پراك دا کتله وی کــوچه هیجانلاری باشلانمیشدیر و کوچه سنگرلری دوزه‌لدیلیردی . ۱۹۰۵ــ نجی ایلدن صونرا ترکیه ده ۱۹۰۸ نجی ایل ، ایران دا ۱۹۰۹ نجی ایل و چین ده ۱۹۱۰ نجی ایل باشلاندی ».

ئوزونین بیرنجی نمره‌سینده «کوچه ایله گیده‌ن وقت اوسکور۔ مه گی»عثمانلی حکومتی اما ! یه قدغن ایدیب» دیبه یازان«ملانصرالدین» ژورنالی دا مبارزه یه بواساس مطلبدن، ان عادی دمــوکراتیك حقوق لاری مدافعه دن باشلامیشدی . ژورنال صونرا قدرترکیه ده باش‌وئره‌ن حادثه لــره ئوز مناسبتینی بیلدیرمیش و هر نوع ارتجاع قوه لــرینی تنقید ائتمه‌یشدیر .

تــرکیه ده خلق آراسینداکی نـاراضی لیغین اساس سببلریندن بیری ئولکه‌نین یاریم مستملکه‌حالینا دوشمه‌سی ایدی. «ملانصرالدین» ده وئریلن بیرشکلده ایــران و ترکیه کل شکلینده تصویر اولونـور . همین کللرین اوستینده انگلیس و آلمــان کاپیتالیستلری اوتــوروب ، برشوملاییرلار . بــاشقا بیرطرفده ده گــؤتوریلن محصولین فرانسه و اطریشلیلر طرفیندن واگونلارا یوکلندیگی گؤستریلیر. شکلین آلتیندا یازیلمیشدیــر : « یعنی توتاق کسه ایله بوبش گونلیك دنیانی وئــردیك بوکافرلره ، داخی بوندان سوای بیزه نه ایلیه جکلر ؟ ».

۱۹ نجی عصریـن آخرلاریندا گنج‌تورکلرین قانون اساسینی‌ینی دن برپا ائتمك مقصدیلـه باشلا دیقلاری حرکت ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی ایللر روس انقلابی‌نین تأثیری ایله داها دا گوجله‌نیر . گنج تورکلرین سیاسی تشکیلاتی اولان « اتحاد و تـرقی » کمیته‌سی نـوز مرکزینی اوروپادان سالونیکه کـؤچوردرك سلاحلـی عصیان ایچـون حاضرلیق گؤرور . لکن گنج تورکلرین فعالیتنده محدودلیق وارایدی . ترکیه انقلابینین کـاراکتری بو جهتدن ایـران انقلابیندان جـدی صورتـده فرقله‌نیردی . و. ا. لنین یازیردی « اگر مثال ایچون ۲۰ نجی‌عصرین انقلابلاری گؤتورولرسه ، البته هم پرته قز (پرتقال) انقلابینی ، همده تـرکیه انقلابینی بورژوا انقلابی حساب ائتمـك لازم گله‌جك دیـر . لکـن بونلارین هیچ بیری «خلق» انقلابی دگیلدیر . چونکه بوانقلاب لارین هیچ بیرینده خلق کتله سی، اونون بویوك اکثریتی نظره چارپا۔ جاق درجه ده فعال و مستقل چیخیش ائتمیر ، ئوز سیاسی و اقتصادی طلبلرینی ایره لی سور مور » .

۱۹۰۸ نجی ایلده رول (REWEL) ده روسیه وانگلستان دولت باشچیلاری نین ماکه دونیا (یونـان) دا اصلاحات کئچیرمك ایچون بـاشلادیقلاری دانیشیق ، گنج تـورکلر طرفیندن یونانین ترکیه دن آیریلمـاسی مژده سی کیمی قبول ایدیلدی . ۱۹۰۸ نجـی ایلین اورتا لاریندا گنج تـورکلرین یونانداکی ضابط لری‌نین عصیانی باشلاندی واونون آردینجـا اردونین استانبول هجومی تهلکه‌سی یاراندی ، اونا گؤره‌ده سلطان‌عبدالحمید ۱۹۰۸ نجی ایل ژوئیه‌نین ۲۳ ده کونستیتو سیونی (مشروطه‌نی) بـرپا ائده‌جگی حقینده فـرمان وئرمگه مجبور اولدی . بو حادثه تورك انقلابی نین باشلانغیجی ایـدی . آذربایجان بورژوا مطبوعاتی بو حادثه نین تعریفینی گؤیلره قالدیرمیشدی .

« ملانصرالـدین » ژورنالی بورژوا مطبوعـاتینین تـام عکسینه

اولاراق ترکیه ده وئریلن قانـون اساسینین هلـه آزادلیق اولمادیغینی آیدین بیلدیریر، خلقی مبارزه‌نی صونا قدر دوام ائتدیرمگه، آلدانما-ماغا، هیچ اولمازسا بیرسیرا ساحه‌لرده فایدالی‌اصلاحاتلار کئچیرمگه نائل اولماغا چاغیریردی .

ژورنال ترکیه ده کونستیتوسیون اعلان اولونان وقت صابرین مشهورشعرینی درج ائتمیشدی :

عثمانلیلار آلدانمایین ، آللاهی سئورسز !
ایرانلی کیمی یانمایین ، آللاهی سئورسز !
شاد اولمایین ، ای سؤ گیلی ملت وکلاسی !
عثمانلیدا جاری اولا قانون اساسی !
قانون اساسی دیمه ، ایرانلی عزاسی !
ایرانلیلارین باشلارینین قانلی بلاسی !
اوغلانلاری ئولمیش آنالار ماتمی ، یاسی
دیرلرسه سیزه وار بوایشین صونرا صفاسی ،
آلدانمایین،آلدانمایین،آللاهی سئورسز !
ایرانلی کیمی یانمایین آللاهی سئورسز !

دوغریدان دا قانون اساسی اعلان ائدیلمه‌سی ئولکه ده غـدار استثمار، مطلقیت اصول اداره‌سینی‌دگیشدیره بیلمه دی. عبدالحمیدین استبدادی ده دوام ائتمکده ایدی .

«ملانصرالدین»ی بیرطرفـدن شرقـده حکم سوره‌ن مطلقیت ، امپریالیستلرین مستملکه چیلیک حیله‌لری ناراحت ائدیردیسه ، دیگـر طرفدن ، همین ئولکه‌لرده « مشروطه آسان وجهله باش توتا بیلـه رمی یایوخ؟» سؤالینی دوشوندوروردی. او، قطعی‌اولاراق جواب‌وئریردی: « خیرباش توتا بیلمز » . ژورنالین بیله بیرقطعی رأیه گلمه‌سی محمد قلی زاده نین « یاماق » آدلی بیرقلیه‌تونیندا‌آیدین لاشدیریلیر . «چورو

موش پارچه‌نین داخی فایداسی یوخدور : بیریانـدان یامادین اوبیری یاندان جیریلاجاق » ...

من بیرجه بـونی ایسته‌ییرم بیلم کـه ، آیا مسلمان مملکتلرینده مشروطه آسان وجهله باش توتا بیله رمی، یا یوخ؟ اگر هامی بیردن‌منه جواب ویرسه‌که ، « خیرباش ، توتـا بیلمز » ، من قلمی قویارام یره و سوزومی قورتارارام، اما اگر « هه » دییه‌ن اولسا، او وعده بیرپاپیروس یاندیریب صحبته بیر آز دوام ائده‌رم .

... بو گون ائشیدیرم که، محمد علی شاه ۱۹ نجی دفعه مشروطه نی‌تصدیق‌ایله‌دی. دونن‌ائشیتدیم که شیخ‌عبدالحمیدی‌تختدن اندیردیلر، اولا بیله رکـه صباح دا امیر بخارا مشروطه مشقینه دوشه ، اما بونلار هامیسی منیم نظریمه یاماخ کیمی برشیئی گلیر. قورخورام ایله هی بیر اوجدان یامایاسان، اوبیری طرفدن قیریلا. آللاها پناه ! »

« ملانصرالدین » بو سؤزلرله چوخ آیدین شکلده بیر حقیقتی بیلدیریردی کـه ، مطلقیت اصول اداره سینین توزی چوروموشدور، شرقده دموکراسی یالنیز مونارشی اصولی لغو ائدیلدیکـدن صونـرا ممکن اولا بیله جکدیر . مستملکه لرده کی و یاریم مستملکه لرده کی وضعیتی عیانی‌اولاراق‌شرح ائدن بیرشکلده ترکیه کهنه ، چوروموش بیر چووال کیمی وئریلیر . بونونلا گؤستریلیردی که ، بو چووالـی یاماماق لا اونی محافظه ائتمك ممکن دگیلدیر .

۱۹۰۹ نجی ایلده تـرکیه ده بـاش وئـره ن دولت چئوریلیشی انقـلابین زروه سی ایـدی . بـو دفعه ده ینـه خارجی امپریالیستلـر قازانیرلار . « ملانصرالدین » ژورنالی « استامبول فاجعه سی » آدلـی بیرکاریکاتور دا عیانی اولاراق همین حادثه نی تصویر ائدیر : بؤیوك بیر گمی «ترکیه امپراطوری» پارتلامیشدیر . پارتلاییش سویون بولا- نماسینا و بالیقلارین اوزه چیخماسینا سبب اولمـوشدور . خارجـی

دولتلر فـرصت دن استفاده ائدیب بالیقلاری توتورلار . شکلین آلتیندا بوسؤزلر یازیلمیشدیر : « باخشی فرصت دیر چونکه سو بولانمایینجا بو زهرمار بالیقلاری توتماق اولمور ، اما قسمت اولسا نـه یمـه لی بالیق لاردی ... »

ترکیه ده ۱۹۰۹ نجی ایلین آوریل حادثه‌لری باش وئره رکن « ملانصرالدین » ژورنالی محمد قلی زاده نین « همین سوز » آدلـی فلیه‌تونینی چاپ ائتمیشدی . «کیمدیر سلطان عبدالحمید ؟... سلطان صحبتی دوشنده اونـون کـدالاری همیشه ایسته‌ییلر ثبوته یتیرسینلر کـه ، سلطان عبدالحمید خان ثانی افندیمیز حضرتلری‌حامی شریعت محمدیه، خلیفهٔ اسلام وحمایه گاه علوم ومعارف‌اولان بیر ذات دیر ». امـا بیز بونون جوابیندا همیشه دیمیشیك که سلطان عبدالحمید ثانی عثمانلی مملکتینین و بو مملکتده یاشایان جمیع ملتلرین دشمنی دیـر وعثمانلی تختنه دیرماشیب‌قالخاندان‌ایندییه‌تك، بو۳۶ ایلین عرضینده، گئجه و گـوندوز فکری او یـرده اولوب که ، مملکتی محو ایله‌سین یعنی پوچا چیخارتسین . یاهوا... ایندی گور نه وار ؟ ایندی جمیع غزیتلر بـاشلاییبلار سلطانین وطنینه گؤستردیگی دشمنچیلیگی اثبات ایله مگه، چونکه ایندی ائشیدیبلر که، جوان تورکلرین قشونی سلطان عبدالحمیدی ایسته ییر تختدن اینه له‌ییب سالسین آشاغی ... » .

سلطـان عبدالحمیدین تختدن سالینیب باشقاسی ایلـه عـوض اولونماسی دا ژورنالی‌قانع ائتمه دی.

« ملانصرالدین » تـرکیه انقلابی دورینده تـرکیه مطبوعاتینی ایزله ییر ، غزیت و ژورناللارین یوروتدوگـی ارتجاع چی، ایکـی اوزلـی سیاستی افشا ائدیردی. ژورنال ان‌چوخ استانبولـدا چیخـان « طنین » غزیتینی آتشه توتوردی .

تورك مطبوعاتیندا گئده ن ایدئولوژی مبارزه ، بیرسیرا تـورك

غـزیتلرینین تـوتدیقلاری عکس انقـلابی مـوقع ژورنالـدا وئـریلن بیر شکلده چوخ یاخشی شرح ائدیلیر . شکل « گنج قانون اساسی و ترکیه مطبوعاتی » آدلانیر . بورادا «طنین» ، « صباح » ، «ینی‌غزیته»، « بیان‌الحق » ، « ولکان » ، « سربستی » و سایره غزیت و ژورنالللار آراسیندا کی شـدتلی قلـم مبارزه سی گؤستریـلیر . « ولکـان » ، « بیان‌الحق » کیمی مـرتجع غزیتلر کـؤرپه اوشاق شکلینده تصویر اولـونان ترکیه مشروطه سینه هجـوم ائدیرلیر ، اونـی پارچا ـ پارچا ائتمه‌گه حاضر دیرلار .

« ملانصرالدین » همیشه بیلدیریردی که، ترکیه ئوز استبدادینی قوتلندیرمك ایچـون آلمـانداان کمك آلیر و عینی زماندا ئولکه نی اونا ساتیر. لکن ۱۹۰۹ نجی ایل چئوریلیش زمانی سلطان عبدالحمید حاکمیتدن قوولارکن آلمان اونی خلاص ائده‌بیلمه‌دی. «ملانصرالدین» بو مسئله یـه کنایه لـی بیر طرزده‌توخونور ، بیر شکلده گؤستریلیر که ، واهمه یـه دوشموش سلطان عبدالحمید قوللارینی گنیش آچیب اطرافینداکی فیرنانایا بـاخیر و دییـر :

« ـ آخ ویلهلم ، ویلهلم، هارا دا سان ؟ ..»

ویلهلم ایسه چـوخ اوزاقدا دایاناراق قولاقلارینی بـرك ـ بـرك تیخامیش و عبدالحمیده باخاراق دییر :

« منیم قولاقلاریم ائشیتمیر » .

گنج تورکلرین‌حاکمیتی کهنه قاعده‌لرین اکثریتینی‌ساخـلادی، ینه ده آلمانلار گنج تورکلرین گـؤرکملی نماینده سی انوری ئـوز تأثیرلری آلتینا آلا بیلدیلر . گنج تـورکلرده ارتجاعچی سیاستی ایله مشهور لاشدی . اونلاریـن خلـقه ، وطنه ضـد حرکتلرینی ژورنـال استهزا ایله قارشیلادی . صابرین « قاچ، اوغلان! قاچ ، آت باسدی ! مات گلیر! » آدلی مشهور ساتیراسی دا همین مناسبتله یازیلمیشدیر .

شرق ئولکەلرینده‌کی ملی آزادلیق حرکاتی، مستملکه چیلیگه قارشی مبارزه و انقلابی حادثەلر ژورنالدا « آسیانین اویانماسی » کیمی شرح ائدیلیردی . ژورنالدا وئریلن شکللرین بیرینده بوتون آسیا بیر بشیك شکلینده تصویر اولونور. بشیگین ایچینده‌کیلر بیر - بیر قالخیر و کنارا قاچاراق اللرینده سلاح مبارزەیه باشلاییرلار . بونی گؤرەن اوروپا تشویشه دوشەرك هیجانلا دییر : « باهو ! ... مسلمانلار بیر - بیر اویانیب بشیکدن چیخدیلار...».

باشقا بیر یرده ژورنال یازیردی : « ایندی سلطانلارین ، شاهلارین ، کیراللارین ، کنیازلارین استبداد اصول ادارەسی روسیه حرکاتی‌نین ضربەسینه تاب گتیرمیرلر... روسیه انقلابیندان صونرا کرهٔ ارضین ان مختلف جهتلرینده مطلقیتلر بیر - بیر مشروطیه کئچمەیه باشلادی» .

«ملانصرالدین» ژورنالی گؤستریردی که ، انقلاب دالغالاری بوتون شرق عالمینی احاطه ائتمیشدیر. خلقلر دموکراتیك بیر حکومت یاراتماق آرزوسی ایله قطعی مبارزەیه باشلامیشلار.

ژورنال آچیق جاسینا یازیردی که ، امپریالیزم سویغونچیلیق دئمك‌دیر: « عزیزیم آمریکالی، ایندی بویور گؤردك نەمقصدله دنیانین او باشیندان بو باشینا گلیب سن؟ منیم یقینیم دیر که، سنین خیالیندا بیر بیجلیك‌وار. مثلا، بومقصدله گلیب سن که، بیچاره مسلمانلاری تورولاییب آخردا امتیاز صاحبی اولاسان و بیزی فعله‌کیمی ایشله دیب بیزیم ئوز الیمیز ایله قازاندیغیمیز پوللاری دولدوراسان جیبینه و آخردا دا خراسان قالیلارینداان ، بخارا دری‌لریندن، نخجوان ججیم‌لریندن شماخی شال‌لاریندان ، تهران شیرخورشیدیندن بیر یوك توتوب وطنه سوغات آپاراسان و گئدیب آمریکادا بیر کتاب یازاسان و همین کتابدا ملالاریمیزی تعریفله‌یەسن » .

« ملانصرالدین » گؤستریردی که « شرق آرتیق یوز ایل بوندان قاباقکي شرق دگیلدیر » . « انگلستان و هندوستان » آدلی بیرشکلده باخین گله جکده شرق ئولکه‌لرینین امپریالیستلرین مستملکه ظلمیندن خلاص اولاجـاغی تصویر اولونموشدور . همین شکلده هندوستان و انگلستان مناسبتلری تاریخي « ایکي نفرین » کئچیردیگي دوردوضعیت شکلینده تصویر اولونور: بیرنجي وضعیت « یوز ایل بوندان قاباق » آدلانیر. بورادا گؤستریلیر که‌انگلستان کرسی‌سینی‌قالدریب هندوستانین اوزرینده اوتوروب . ایکینجي وضعیت ده گؤستریلیر که « ایندیه‌دك » انگلستان هندوستان اوزرینده اگلشه‌رك قلیان چکیر وسایمازیانا اونون باشیناتوپورور. اوچونجي وضعیت‌ده «ایندي» گؤروروك که، هندوستان یـواش- یـواش قالخیر، انگلیس اولـکي کیمي ئـوز یرینده راحت اوتـورا بیلمیر، او ، ییخیلماق اوزره دیر وقلیاني دا یانا دوشموشدر. دوردینجي وضعیت‌ده «گله‌جك» هندوستانین‌جسارتله آیاغا قالخماسي، انگلیسی یره ییخیب اوني دؤگمه‌سي تصویر اولونور.

هندوستانین ایکینجي دنیا محاربه سیندن صونـرا کئچیردیگي تاریخي انکشاف،مستملکه ظلمیندن‌آزاد اولماسي ژورنالین بوامیدیني تمام دوغرولتموشدر.

ژورنال بیله بیرانکشافین چین ایچون داها سجیه‌وی اولماسیني جسارتله سویله ییردی. ۱۹۰۵ نجي ایلدن صونـرا چینده‌کي وضعیتي ژورنـال بئله‌کاراکتریز ه ائدیردی : « ایندی بونلار (یعني چینلیلر) بیر درجه‌ده ترقیه‌اوزقویورلار که، اروپانین‌جمیع حکومتلرینی‌قورخیبا سالیبلار» .

« ملانصرالـدین » دنیانین بین‌الخلق وضعتینه عائد بیر چـوخ شعرلر، شکل وفلیه‌تونلاردا درج ائدیردی. ژورنال تاریخي طلبي‌نظره آلاراق دیبردی : « ... مـن بوینوما آلیرام که، ایندی یازمالي مطلبلر

چوخدر . دانیشمالـی سؤزلر حـدیندن آرتیق دیـر . پولیتیکا عالمی دگیب بیرـبیرینه، روسیه دوماسیندا شاه سلیم اویونی اوینا ییرلار... انگلیس و روس پادشاهلاری گـؤروشوب چوخ سؤزلر دانیشدیلار. تهـراندا مجلسی توپـا توتـوبلار ، فـرنگستان رئیسی روسیه‌یه سفره چیخیر، نه‌بیلیم داخی نه‌لر، داخی دا نه‌وار، داخی دا نه لروار... اما بونلارین هیچ بیری ایله ایشیم یوخدر » .

دوغرودیر،ژورنال بعضاً بین‌الخلق‌مسئله‌لرین ایضاحیندا محدود محاکمه‌لرده‌یورودور. لکن او ، بین‌الخلق حـادثه‌لرین ایشیقلاندیرماـ سیندا اساساً مترقـی جهتدن چیخیش ائدیردی ،

بوتون یوخاریدا دئدیکلریمیزده « ملانصرالدین » ین مفکوره سیاسی استقامتی تـام گنیش احاطه اولـونماسادا، ژورنـالین احـاطه ائتدیگی اساس اجتماعی مسئله‌لر حقینده معین تصور یارادیر .

***

« ملانصرالـدین » تزار سانسورونون دقتینی تـز جلب ائتدی. ژورنال انقـلابدان اول حکومت اداره‌لری طرفیندن آردیجیل تعقیب اولونوردی وجـدی سانسور نظارتی آلتینا آلینمیشدی. ژورنالین هر بیر نمره‌سی اولجه سانسور یوخلانیشیندان کئچیریلیردی . بو یوخلاما زمانی حکومتین داخلی وخارجی‌سیاستینه توخونان، سیاسی‌مسئله‌لری جسارتله افشا ائدن مقاله، فلیه‌تون وشکللرین چاپ اولونماسینا اجازه وئریلمیردی . ج . محمد قلی‌زاده سانسورون ژورنـال اوزرینده کـی تضییقینی اوخوجیلارا چـاتدیرماق ایچون معنالی و ساده یوللار تاپا بیلیردی. اوسانسور طرفیندن ژورنالدا نشر اولونماسینا اجازه وئرمه‌ین بیر سیرا شکللرین ، یاخـود یازیلی ماتریاللارین یرینی آغ ساخلاییر و همین آغ صفحه‌نین اوزرنیده قرمـزی رنگلـی چـارپاز خط چکیر آشاغیسیندا یازیردی: «بیزدن‌آسیلی اولمایان سببلره گـؤره بوییربوش

قالـدی » ، « بوراداکی شکله اڈن وئر یلمەدی » و سایـره . بـو اصول اوخوجیلارا حکومت طرفیندن ژورنالین سیاسی خطینه سبربستلیك وئریلمەسینی چاتدیرماق مقصدینی گۆدوردی. بئله آغ بوراخیلمیش صفحەلر و یا خودیاری پوزولمیش مقالەلر «ملانصرالدین»ین انقلاب دان اول‌کـی نمرەلـرینده خصـوصیله ۱۹۰۶ ـ ۱۹۰۸ نجـی ایللـرده چوخدور .

«ملانصرالدین» ژورنالینا یالنیز چاپ سانسوری دگیل،مرتجع قـوەلر (بوکسك صنف نمایندەلـری ، فاناتیکلر، پلیس و سایـره) طرفیندن شدتلی تضییق گۆستر یلمیشدیر.ج. محمد قلی‌زاده بوتضییقی تز تز ساتیرا هدفینه چئویریردی. ژورنالین ۱۹۰۶ نجی ایـل ۴ نجـی نمرەسی‌نین بیرنجی صفحه سینده بیر شکل و ایکینجی صفحه ده ایسه «نیه منی دۆیور سنیز؟» باشلیغی آلتیندا بیرفلیەتون درج ائدیلمیشدیر. فلیەتوندا سانسور وپلیسین آدلاری چکیلمیر . بونون سببی آیدین دیر. لکن شکلـده تصویر ائدیلیرکه، «ملانصرالدین»ی یره اوتور دولاراق، ملا، تاجر، بگ و ایکـی نفر ده چینوونیك پـالتاری گئیمیش شخص طرفیندن دگنكلرله دۆیولور. رسمی پالتارگییمیش شخص‌لرین بیری پلیس نفری و دیگـری ایسه شبهه سیزکه سانسورچی دیـر. اوزاقـدا پاپاغیندا «شیروخورشید» نشانی اولان بیر نفـر الینده دگنك مـلانـی دۆین‌لـره کمکه تلەسیر، که، اودا ایران استبدادینا اشاره دیر. دویـولن ملا الینده «ملانصرالدین» ژورنالی‌نین بیرنجی نمرەسینی توتمیشدیر. بو،ژورنـالین بیرنجی نمرەدن تضییقه معروض قالدیغینی گۆستر یردی.

« ملانصرالـدین » سانسورون جدی تعقیبنه باخمایاراق تزاریزم علیهینه، فاناتیزم علیهینه یورولمادان مبارزه آپاریردی. ژورنالین دشمن‌لری گوندن‌ـ گونه آرتیر. هرنوع استثمار چیلار، فاناتیکلر، مرتجع قوەلر اونـون نشرینی دایاندیـرماغا جهد ائدیر ، تزار ژانـدارمینا بیر

بیری‌نین آردینجا دانوس‌لار وئریردیلر. بو معلوماتلار اساسیندا ژورنالین آیری ـ آیری نمره‌لری حکومت طرفیندن قدغن ائدیلیر. بعضاً نمره‌لرین ایچریسینده اولان مقاله ویا شکللر «ضررلی» سایلیر. بعضاً مسئله ژورنالین نشرینی دایاندیرماغا قدر گئدیب چاتیردی.

«ملانصرالدین» ژورنالی‌نین حکومت اداره‌لری طرفیندن تعقیب ایدیلمه‌سی ان چوخ بلشویک غزیتی «دعوت قوچ»ین حدت واعتراضینا سبب اولدی: «باطوم دان بیله بیر خبروئریلیر که، اورانین پلیسی چوخ جدو جهدا ائدیر که، «ملانصرالدین» جریده‌سی‌نین انتشارینا مانع اولسون بو جریده‌نی اوخویان شخصلری پلیسین «بد افکارلارین» سیاهه‌سینه درج ائدیر».

ژورنالا فارشی تضییق او قدر گوجلی ایدی که، حتی آذربایجان بورژوا مطبوعاتیندا دا «ملانصرالدین»ین تعقیب ائدیلمه سیندن بحث اولونوردی.

۱۹۰۷ نجی ایلده ژورنالین حکومت طرفیندن باغلانماسی خلقین بؤیوک نارضایلیغینا سبب اولدی. نوخا اهالیسینین تفلیس جنرال قوبرناتورینا (صورتی «کاسپی»، «قفقاز»، «زاقافقازیا» غزیتلری رداکسیالارینا گؤنده‌ریلمیش) ووردیقلاری تلگرامدا دئییلیردی: «آلینان دوزگون معلوماتلارا گؤره ئوز نقصانلارینی مطبوعاتدا گؤرمک ایسته مه‌ین بیر گروپ معلوم شخصلرین خیانتی نتیجه سینده «ملانصرالدین» ژورنالینین دایاندیریلماسی بوتون نوخا واطرافدا یاشایان مسلمان اهالیسی آراسیندا، افاده ائدیلمز غمگین‌لیک یاراتمیشدیر. بو ژورنال جمعیتین بوتون طبقه‌لرینین نقصانلارینی عکس ائتدیرمکده خلقه اخلاقی، تربیوی تأثیر گؤستریردی. اونا گؤره ده خائنلره درین نفرت بیلدیره رك سیز جنابلاریندان ژورنالین دایا ـ

تدیریلماسی حقینده قرارین لغو ائدیلمه‌سینی خواهش ائدیریك » .

باکـو زحمتکشلری ده ژورنـالي‌يني‌دن نشرائتدیرمك ایچون آراسي‌کسیلمه دن طلبلـر وئریردیلـر . مطبوعـات ایشلری‌کمیته سی ۱۹۰۷ نجی ایل ژوئیه‌نین ۲۲ ده قفقازباش حاکمی اداره‌سی دفترخانه سینه یازدیغی « گیزلی» معلوماتیندا ایضاحات‌وئریردی که ، ژورنالین باغلانماسینا سبب بورادا قونشی مسلمـان دولت باشچیلارینـا قارشی کسکین مقاله یازیلماسی دیـر . گویا داخلی سیاسته ژورنال تمکینله یاناشیر. اونا گؤره ده ژنرال تیموفی یف ژورنالین نشرینه یني‌دن اجازه وئرمکی ممکن حساب ائدیر و ۲۲ گـونلیك فاصله دن صونرا وئـریلن اجازه اساسیندا ۱۹۰۷ نجی ایل ژوئن‌نین ۲۵ ده ژورنـالین ۲۳ نجی نمره سی چاپ اولونور .

«ملانصرالدين»ین يني دن نشریني‌اوخوجیلار سئوینجله قارشی لاییر، هر طـرفـدن رداکسیایا تبریك مکتوبلاری ، تلگراملار گلیردی. مختلف‌مطبوعات صفحه لرینده بومسئله‌اطرافیندا مقاله چاپ‌ائدیلیردی. ع . شائق یازیر که ، ژورنالین يني دن نشره باشلامـاسینی سئوینجله ائشیده رکـن بیزاستاورویولدا‌ایدیك . اورادا بیرنئچه‌ضیالی ایله بیر- لیکده ژورنالین‌نشره باشلاماسینی‌بیزده طلب ائتمیشدیك .

« ملانصرالـدین » ژورنالینین ایران مطلقیتینه قـارشی مقالـه و شکللـر درج ائتمه سینین قـارشیسینی آلمـاق مسئله سی اطـرافیندا مطبوعـات ایشلری‌کمیته سیله مختلف حکـومت اداره لری آراسیندا یازیشمالار اوزون مدت دوام ائتمیشدیـر .

« ملانصرالدين » ه قـارشی سانسورون هجوملاری ۱۹۱۳ ایلـ ده گنیش‌شکل آلمیشدی. ۱۹۱۳ نجی‌ایل‌مارسین ۱۸ ـ ینده گؤنده- ریلن تعلیقه ایلـه مطبوعات ایشلـری کمیته سی « مـلانصرالـدین » رداکسیاسینا یازیـر : « ملانصرالدين » ژورنالي نین ۲۵ مـای ۱۹۱۳

نجی ایل تاریخلی ۱۶ نجی نمـره سی گله‌جکده خصوصی گؤستریش آلینانا تك بوراخیلمامالیدیر ».

عینی زمانـدا مطبوعات ایشلری کمیته سی ۱۹۱۳ نجی ایـل مایین ۲۹ دا تعجیلی‌اولاراق تفلیس‌پلیس اداره‌سیندن « ملانصرالدین» ین ۱۹۱۳ نجی ایـل ۱۶ نجی نمره سینی مصادره ائتمگی واله کئچن نمره لری کمیته‌یه گؤنده رمگی طلب ائدیر .

تفلیس پلیس اداره سی ۱۶ نجی نمره نین ییغیلماسینـدا بؤیوك فعاللیق گـؤستر میشدیر . اونا معلومات وئریلن گونـون صباحی سی یعنی مایین ۳۰ دا مطبعـه ده و سایر یرلـرده همین ۱۶ نجی نمره دن ۳۵۰۵ نسخه مصادره ائدیلمیشدیر .

۱۶ نجی نمره‌نین ۸نجی صفحه سینده اولان کـاریکاتور اولجه دن باخیلماق ایچون سانسور اداره سینه گؤستریلمه دیگینه گؤره رداکتور (باش‌محرر) مقصر ائدیلیردی ، همین کاریکاتور دا ایراندا ارتجـاعین قو تلنمه سی نتیجه سینده انقلابچیلارا تـوتـولان قـانلی دیـوان تصویر اولونـوردی . مطبوعـات کمیته سی‌نین محکمـه دن کاریکاتورین ضررلی اولماسی‌حقینده کی‌فکری تصدیق ائتمه گی‌طلب ائتمه‌سینه باخمایاراق، محکمه کاریکاتورین‌سیاسی ماهیت ده اولدیغی سبیینـدن ، همین ایشه گیریشمه گی ئـوز صلاحیتیندن کنـار حساب ائتمیشدیر .

ژورنـال تکجه ۱۹۱۳ ـ ۱۹۱۴ نجی ایللـرده دفعـه لـرلـه معین مسئله لرده تقصیر لندیریلیب اونون یا نمره لری مصادره اولونموش، یـادا رداکتورلاری محکمه مسئولیتینه جلب ائدیلمیشلر.

«ملانصرالدین»ین نشری۱۹۱۲ایلین مارسیندا دایاندیریلمیشدیر. ژورنـال ینی دن اون آی صونرا (۱۹۱۳ نجـی ایـل ۱۳ ژانویه‌ده) چیخـدی.ژورنالین نشریندہ کی فاصله‌نین سببی ارتجاع‌نین ، خصوصاً

تزارسانسوروئون یاراتدیغی کسکین واما نسیز تضییق‌ایله ایضاح ائدیلیر.
ج. محمد قلی زاده تواضع‌کارلیقلا بوفاصله‌نین تقصیرینی ئوز بوینو-
ناگؤتورورودی . او ژورنالین چیخماماسینین سببینی چوخ احتیاطلا
ایضاح ائدیردی : « محترم اوخوجیلاریمیزا معلوم دیرکه ، کئچمیش
ایلین مارس آییندا ژورنالیمیز بیر پارا سببلره گؤره دایانیب دیر .
بو نتیجه آی‌عرضینده چوخ آداملاردان ژورنالیمیزین‌تعطیلی‌بارەسینده
اداره میزه حد سیز مکتوبلار گؤنده ریلیبدیر. اولا عذر ایستەییریك ،
همین مکتوب و تلگـرام صاحبلریندن ، چونکـه بیر معین جـوابیمیز
اولمادیغیندان مکتوبلاراو تلگراملارا وقتینده جواب وئره بیلمەدیك»
ژورنال ۱۹۱۳ نجی‌ایل ۶ نجی نمره سیندن اعتباراً ج . محمد
قلی زاده و ع . غمگسارین رداکتورلیغی ایله نشراولونوردی.
۱۹۱۴ نجی ایل اوگوستین ۱۹ دا « ملانصرالدین » ین همین
ایلده صون ۲۴نجی نمرەسی چیخمیشدیر. ۱۹۱۴نجی ایـل نوامبرین
۱۷ ده شوشـا قضاسی نین کهریزلی کندینده تفلیس‌مطبوعات ایشلـری
کمیتەسینه گـؤندردیگی عریضه سینده ج . محمد قلی زاده یازیردی :
« ... منیم رداکتورلیغیم آلتیندا چیخان « ملانصرالدین » ژورنالینین
نشرینی غیر معین وقته قدر دایاندیریرام » .
« ملانصرالـدین » ژورنالی ۱۹۱۵ و ۱۹۱۶ نجی ایللـرده نشر
ائدیلمه میشدیر . مراقلی بورا سیدیرکـه بو مدتده ده مختلف اداره لر
آراسیندا « ملانصرالدین » ین مصادره ائدیلمیش‌نمره لری واونلارین
محو ائدیلمه سی حقینده یازیشمالار دوام ائدیردی . حتی ژورنال نشر
ائدیلمه دیگی۱۹۱۵ نجی‌ایلدەده ج.محمدقلی‌زاده و ع. غمگسار دان
التزاملار آلینیردی .
۱۹۱۶نجی ایل فوریەنین ۱۰ ده « ملانصرالدین » نشر ائدیلمـه
سی ایچون ج. محمد قلی‌زاده یه مطبوعات ایشلری کمیتەسی طرفیندن

ینی شهادت نامه وئریلیر . لکن ژورنالین چیخماسینا حکومت اداره لری اجازه وئرمه‌میشدی. ۱۹۱۷نجی ایل‌فوریه‌تین ۹ دا «ملانصرالدین» ین بیرینجی نمره سی چیخماغا باشلاییر .

۱۹۱۳ نجی ایلدن ژورنالدا ینی فعالیته باشلایان رسام خلیـل موسی یفین چکدیگی شکللر ده مــراقلی دیر . او «ملانصرالدین» ین اسلوبونی یاخشی منیمسه‌ین بیررسام دیر. خلیل موسی یفین رسملرینه ژورنالین ۱۹۱۳ نجی ایلده‌کی نمره لرینده چوخ تز ـ تز تصــادف اولونــور . او بورسملرین موضوعلارینی اساساً آذربایجانین داخلی حیاتی ایله باغلی اولان آکتوال مسئله لردن آلیردی . اونون جهالتی تنقید ائده‌ن بیرینجی اثری ژورنالین ۱۹۱۳ نجی‌ایلده چیخان ۲ نجی نمره سینده درج اولونموشدور . او ایکنجی رسمینده قادین حقوق ـ سیز لیغیناقارشی‌چیخمیشدیر،۳نجی‌اثرینده‌ایسه‌بیرطرفدن«ملانصرالدین» یــن آردینجــا بویوك خلق کتلــه سی‌نین گئتدیگینی گــؤسترمیش ، باشقا بیرطــرفدن ده بیر مــرتجع دسته نین ژورنالی هدف لــه دیگینی تصویر ائتمیشدیر . اونــلار دییرلر : « دایان ، نــه قــدر جانیمیزدا جان وار ، قــویمایا جاغیق سن جمعیتی یولدان چیخاردا سان » .

او حیاتی حادثه لری یاخشی مشاهده ائدیر و دوزگون نتیجــه چیخاریردی . لکــن بــو حقیقتلــری عکس ائتدیرمك ایچون جــانلی بدیعی‌جیزگیلرتاپماقداچتین‌لیك‌چکیردی.خلیل‌موسایف«ملانصرالدین» دن باشقــا اونون دوام چیسی «کل نیست» ، « مزه‌لی » کیمی ساتیریــك ژورناللاردا، صونرالار «تانق‌چولپان» آدلی داغستان‌ساتیرا ژورنالیندا دا اشتراك ائتمیشدیر .

« ملانصرالدین » ژورنالی کئچمیشده اولدیغی کیمی‌ینه ده ئوز مبارزه سینی دوام ائتدیــره رك خلقین عواملیق ، جهالت ، فانــاتیزم عالمیندن خلاص اولماسینا چالیشیر، اجتماعی‌محیطین دگیشیلمه سینی

طلب ائدیردی. ۱۹۱۳ نجی ایلده ژورنال جهالته ، معارف سیز لیگه ، قاتاتیزمه قارشی مبارزه‌یه چوخ یر وئریردی . ژورنـال ۱۹۱۳–۱۹۱۷ نجی ایللرده چیخان و اساساً دموکراتیك روحلی «مزه‌لی»، «للك‌للك»، «طوطی» ، «بابای امیر» کیمی ساتیریك ژورناللاری مفکوره ـ سیاسی وبدیعی جهتده استقامت لندیرمکده قوتلی تأثیره مالك اولموشدور .

«ملانصرالدین» ژورنالی حیاتیمیزداکی اجتماعی ضدیت‌لری ، خلقین آجیناجـاقلی وضعیتینی آچیب گؤسترمگی بیرینجی درجه‌لی مهم بیر مسئله سایر و بویوللا انقلابی حرکاتین گنیشلنمه سینه کمك ائدیردی . ژورنـال فعله‌لرین آغیرکئچن حیاتینی ایشیقلاندیریـردی. اونون صحیفه لرینده کندلی مسئله سینه داها چـوخ دقت یئتیریلیردی . او زحمتکش‌لـری باشا سالیردی کـه ، زمانین طلبی ایله حسابلاشماق واجبدیر. بیر شکلده بویوك بیر اژدهـا تصویر ائدیلیر . اونون دورد یانیندا مختلف ماشینلار ، پاروزلار ، طیاره‌لر حـرکت ائدیر . بو بویوك صنایـع و تکنیکا آخینی مسلمان عـالمینی تاپـدالاییب ازیر. شکلین آلتیندا یازیلمیشدیر : « فلك ایـله اژدهـا دیرکـه ، یریمیه‌نی باسیب ازیر ، اونـون پنجه‌سیندن خـلاص اولماق ایسته‌ین ، زمـانین تقاضاسی ایله باشا مالیدیر» .

ج. محمد قلی زاده‌نین کسکین و جسارتلی مقاله و فلیه‌تونلاری دورین اساس، واجب مسئله‌لرینی دوزگون و وقتینده ایشیقلاندیریر ، عادی‌گؤرونن مسئله‌لرین درین سیاسی ماهیتینی آچیب گؤستریردی . « آرواد مسئله‌سی » آدلی فلیه‌توندا اوخویوروق: «منیم فکریمه بیربیله شیئی گلیر : ایندی « ملانصر الـدین » آللاهدان قورخمایا و ملالاردان اوتانمایا ، گؤتوروب گنه مثلا بیله بیرشیئی یازا «ملتیمیزین قاباغا گلمه ییندن اوتـری لازمسدیـر که ، آروادلاریمیز انگلیس،روس و ارمنی آروادلاری کیمی عـلم اوخویوب اوزی آچیق گزه‌لر. کیشیلر داهـا

اونلاری زوروناتن چرشاب آلتینا و دورد دیوار آراسینا قاتیب و ایسته دیکلرینی اونلارین باشینا گتیرمیه‌لر . اونلارلا هـر بیر شیئی‌ده برابر اولوب گونده بیرینی آلیب بوشامایالار. و مال دا وار آلیش وئریشی کیمی باکودا ایکی‌بوینی‌یوغونواسطه‌سیله اونلاری آلیب‌ساتمایالار...
« آللاه ایله‌مه میشکن ، بیر بیله‌شیئی « ملانصرالدین » جرأت ایله‌ییب یازسا، یرلر زلزله ایلر، عالم‌دگر بیر بیرینه ، هر بیر شهردن کربـلائی حیدرقلـی‌لار ، مشدی حقـویردی‌لرسییرمه قلیش یوگوره‌ر تفلیسه ملا عمونی وئله چاغیرماغا...» .

« ملانصرالدین » ین ۱۹۱۳ – ۱۹۱۷ نجی ایللرده دقتینی جلب ائده‌ن ان مهم حادثه‌لردن بیری‌ترکیه وبالکان ئولکه‌لرینده کی‌وضعیت ایـدی. ژورنالین کئچیشده اولدیغی کیمی ایندیده‌آذربایجان‌خـلقینین ایده‌ئولوژی حیاتیندا چوخ ضررلی ایز بوراخان پان تورکیزم و پان عربیزمه قارشی مبارزه آپاریردی. او تـرکیه ارتجاع چیلاری‌نین پان تورکیزم ایده‌آلاری یایماسینا گولوردی. ژورنال آچیق یازیردی که ، ترکیه‌نین ئوزی آسیلی بیر وضعیته دوشمیش ، استقلالیتینی ایتیرمیش، زحمتکش‌لری ایسه آغیر وضعیتده دیر .

و. ا. لنین بالکان خلق‌لـرینین استقلالیت قازانمالارینی «عموم دنیا تاریخینده‌ینی فصل» آدلانـدیرمیشدیر. « ملانصرالـدین » ژورنالی اوزون‌ایللربویی‌آسیلی‌اولان‌خلقلرین استقلالیت قازانمالارینا اوره‌کدن سئوینمیش و بـونونلا دا آذربایجان خـلقنین ئوره‌ك سوزینی افـاده ائتمیشدیر . «تاپ گؤروم» آدلی فلیه‌توندا بالکان خلق‌لری‌نین گله‌جك استقلالیتی اولجـه‌دن گؤرولور و آلقیشلا نیردی . ژورنال بیز شکلده بالکان خلق‌لـری حقینده مردار افترالار یایان باکـو بـورژوا ضیالی لاری‌نین سیماسینی افشا ائدیردی.

همین دورده بوراخیلان بیرشکلـده «ملانصرلدین» پان‌تورکیزم

تبلیغاتینا اویانلارا گولوردی. شکلده گوستریلیرکه، بیر دسته روحانی عثمانلیلارا یاردیم ایچون پول ییغیر. همین شکلین یانینداکی باشقا بیر شکلده «شماخی‌لی غیرت‌داغارجیغی اسدبگین» سیماسی‌افشا ائدیلیر. او بیر کندلی‌نین بوغازیندان یاپیشاراق دییر: «کامل پاشانین سوزینی دانیشانی گره‌ك خنگل کیمی دوغرایام!» .

ترکیه حکومتی او زمان خلق ایله علاقه‌سی اولمایان انور ، طلعت، جمال اوچلیگی طرفیندن اداره اولونوردی. بودورده ترکیه‌نین خارجی کاپیتالدان آسیلیلیغی گیتدیکجه آرتیردی. انور پاشا چالیشیردی‌که ترکیه آلمانین تأثیری آلتیندا قالسین. ژورنال تورك حکومت باشچیلاری انور و طلعته مراجعتله دییردی : « سیزین بورجونوز آلمانلاری « شورای عالی حربی‌نیزه » اعضا تعیین ائتمك دیر و یازماق دیرکه ، امپراطور ویلهلم بوتون اسلام عالمینین حامی سیدیر. او اولماسایدی ، ایندی بیز دنیانین اوزوندن سیلینمیش‌دیك و اونسیز بیز نه آسقیرا بیلیلیك و نه ده ئوسکوره بیللیك...».

«ملانصرالدین»ین عثمانلی پان تورکیستلرینین سیاستینی تنقید ائتمه سینی پان تورکیست و پان عربیست‌لرین آذربایجانداکی آگنت‌لری‌نین افشا اولونماسیندان آییرماق اولماز. پان تورکیزمی آذربایجاندا یایماغا چالیشان «شلاله»(۱۹۱۳-۱۹۱۴)ینی‌شرائطده «فیوضات»ین یولونی دوام ائتدیریردی . ترکیه‌دن گلمیش محررلر آذربایجان خلقینین ئوز تاریخینی ، دیلینی ، مدنیتینی انکار ائدیردیلر. « شلاله » ژورنالی بو ساحه‌ده خصوصی جانفشانلیق گوستریردی . ملانصرالدین چیلر «شلاله» ژورنالینا، اونون یریتدیگی سیاسته قارشی امانسیز مبارزه آپاریردیلار . ژورنالدا چیخان ساتیرالارین بیرینده « شلاله »نین آذربایجان خلقینه یابانچی اولان دیلی کسکین تنقید ائدیلیردی :

اوخودوم «شلاله‌نی» هر نه‌قدر ـ بودور مختصر، قانا بیلمه‌دیم.
بوچالیشماغیم، بوووروشماغیم ـ بوتون اولدی هدر، قانا بیلمه‌دیم.
نتیجه باسوادی، اونی نظمه، نثره چکن کیشی،
دگیل آنلاماق او مجله‌نی دخی هریته‌نین ایشی.
عربی دی ، فارسی دی، تورکی دی قاتیب ایله بیبدی حلیم آشی .
منی قیلدی مات او صیغه‌لر، او عبارت‌لر، قانا بیلمه‌دیم،
یاشاخالدیم! یاشا قاراداشیم! یاشاسین سؤزوننده «شلاله»‌نده.
دۀ کیفینجه فکرینی ملته، بوسوزی گتیرمه خیالینه ده!

شبهه سیز که، بورژا ارگانلاری « ملانصرالدین »ی جوابسیز بوراخمیردی. اونلار ژورنالاهجوم‌ائدیرو مختلف‌بهتانلارواویدورمالار یاییردیلار . «شلاله» بو جهتدن هامیدان ایره‌لیده گئدیردی. « شلاله » باغلاندیقدان صونرا اونون رداکتوری صبری زاده ترکیه‌یه گئتمه‌لی اولدی . ع. غمگساردا اونی ساتیرا ایله بولا سالدی :

صبری زاده، بیزی آتما ، امان در گئتمه .
ملتین حالی بوگون خیلی یامان در گئتمه .
یاخشی تصویر ایله ئوز رأیین ایله قرآنی
چادیرا ، چرشابا بوك دوستاق ایله نسوانی،
قویما گئتسین قاباغا ملتی قایتار آنی،
ایندی قفقازدا بوبوك بیر هیجاندر، گئتمه،
گئدیرسن، کیم یازاجاقدر، بیزه «عشق و هوسی»
ملت غم‌زده‌نین کیم اولاجاق دادرسی
سن که، گئتدین داخی «شرشر» کسیلیر من بیله‌سی
بیر قدر صبر ایله، بیر لحظه دایان، دور، گئتمه.

ملانصرالدین چیلر ایله « شلاله » آراسیندا گئده‌ن جدی مبارزه بیر سیرا پرنسیپال مسئله‌لر اوستونده ایدی . « تستور نسوان » حقینده

«حکیم‌نون‌صفیر» امضاسی‌ایله، حق‌ویردیف یازدیغی مقاله‌لرخصوصی قید اولونمالیدیر. بو مقاله‌لرده ۲۰ نجی عصرده اوزون مبارزه‌لره سبب‌اولان قادین آزادلیغی مسئله‌سی مترقی جبهه‌دن ایشیقلاندیریلیردی. ژورنال‌آنادیلی مسئله‌سینی همیشه ئون پلانا چکیر، اونی یاد تأثیرلردن متانتله قوروبوردی . « آنادیلی » آدلانان بیر مقاله‌ده ف. کوچرلی پان‌تورکیستلرین عثمانلی دیلینی آذربایجان خلقینه قبول ائتدیرمك تشبثلرینی کسکین تنقید ائده‌رك، دوغما آنادیلینین مقدس لیگینی هر شیئیدن اوستون توتوردی.

« ملانصرالدین » ژورنالی فوریه بورژوا دموکراتیك و بؤیوك اکتیبر سوسیالیست انقلابینین‌باش وئردیگی دورده‌ده نشرائدیلمیشدیر.

ژورنال فوریه بورژوا انقلابینی بشریت تاریخینده بؤیوك بیر حادثه‌کیمی قیمتلندیرمیشدیر. رومانوفلار سلاله‌سینین حاکمیت باشیندان دئوریلمه‌سی مناسبتیله گئده‌ن ماتریاللاردا انقلاب‌ایله خلقلرین آزادلیغا چیخماسی یولوندا اساس آددیمین آتیلدیغی قید ائدیلیردی .

بورژوا انقلابینی آلقیشلایان ملانصرالدین چیلر آز صونرا باشا دوشدیلرکه، بو اصیل انقلاب دگیلدیر. موقتی حکومت سائقین‌لیق ایدئب، ایکی اوزلی سیاست یریدیر ، ظلم ، استثمار ئوز شکلینی دگیشیر. موقتی حکومتین آقالیق ائتدیگی دورده یازیلمیش بیرمقاله‌ده دییلیردی : « هر نه ایسه ، من بئله بیلیرم‌که ، هله حریت زمانی گلمه میشدیر، ایندی دگئنك دوریدیر، بیرنیکولایین‌گئتمه سیله مین‌نیکولای میدانا چیخیبدیر».

ج. محمد قلی زاده طرفیندن یازیلمیش «آزادی وجدان» آدلی بیر فلیه‌توندا دییلیردی: «روسیه انقلابینین برکتیندن تؤره‌ین آزادلیق‌لارین بیریده وجدان آزادلیغی دیر . آزادی وجدانین ایکی معناسی وارا بیری بودرکه منیم‌عالمیمده من گیزلیجه حس‌ائتله دیگیم شیئیلری

نه‌جور که، ئوز عقلیم کسیر و انصافیم قبول ائدیر، او جوره‌ده قانیرام و اونا گـؤره‌ده عمل ائله ییرم، من، مثلا، یاخشینی یاماندان ئـوز قانا جـاغیما گؤره سئچیرم ، اونی بیر ئوزگه سیندن سوروشمورام . . . یاشاسین حریت! یاشاسین آزادی وجدان!».

« ملانصرالدین » ژورنالی بؤیوك اکتبر سوسیالیست انقلابی نتیجه‌سینده الـده ائـدیلن صلح و تورپـاق حقنده‌کـی دکـرتلری‌ده آلقیشلادی. بؤیوك اکتبرسوسیالیست انقلابی محمدقلی‌زاده‌نی دولت قـورولـوشی مسئله‌سی حقینده درین دوشونمـگـه مجبور ائتدی . او ۱۹۱۷ نجی ایلده یازدیغی «جمهوریت» آدلی بیر اثرینده دموکراتیك رسپوبلیکا قورولـوشینی تبلیغ ائدیردی . انسانلارین مادی و معنوی آزادلیقلارینی تأمین ائده‌ن دولت قـورولـوشینی آلقیشلاییردی.

بـؤیـوك اکتبر سوسیالیست انقلابیندان صونرا محمد قلی زاده جنوبی‌آذربایجانین‌وضعیتنه‌داها یاخیندان‌ماراقلانیر.ادیب «آذربایجان» آدلی مقاله‌سینده جنوبی‌آذربایجان خلقینین دؤزولمز وضعیتینی‌بؤیوك هیجانلا خاطـرلا دیردی . او خلقی بؤیوك اکتبر سوسیالیست انقلابی غلبه‌لـریندن الهـام آلماغـا ، مبارزه ائتمه‌گـه چـاغیریـردی : « آخ اونودولموش وطن ، آخ یازیق وطن ! دنیالار تیتره‌دی ، علملر معلق آشدی، فلکلر بیر بیرینه قاریشدی، ملتلر یوخودان اویانیب گؤزلرینی آچدیلار وپراکنده دوشموش‌قارداشلارینی‌تاپیب،داغیلمیش ائولرینی بنا ائتمه‌گه اوز قویدولار.

بس سن‌هارااداسان؟ ای‌بیچاره وطن!... بعضی وقت اوتورورام وپاپاغیمی قاباغیما قویوب فکره گئدیرم، خیالاته جومورام، ئوزومدن سوروشورام که منیم آنام کیم دیر؟ ئوز ئوزومه جواب وئریرم که منیم آنام رحمت لیك زهرا بانوباجی‌ایدی. دیلیم نه‌دیلی‌دیر؟ ـ آذربایجان دیلی‌دیر.

یعنی وطنیم هارا دیر؟ ـ آذربایجان ولایتی دیر!...
ای توراپاق چؤره گسی یه‌ن تبریزلی قارداشلاریم، ای کئچه پاپاق خویلی، مشگینلی، سرابلی، خوروسلی وموروسلی قارداشلاریم، ای مراغه‌لی، مرندلی، گلستانلی غول بیابان وطنداشلاریم، ای اردبیللی، خلخاللی برادرلریم، گلین، گلین منه بیربول گؤسترین، والله عقلیم چاشیب، آخردنیا و عالم دگیشیلدی، هرشیئی قاییدیب ئوز اصلینی تاپدی، هرمطلبه ال ووروولدی گلین بیزده بیردفعه اوتوروب کئچه پاپاق‌لاریمیزی اورتالیغا قویوب بیر فکرله شك، گؤره‌ك هارادا دیر بیزیم وطنیمیز؟ گلین، گلین، ای اونودولموش وطنین جیریق ـ میریق قارداشلاری! گلین گؤره‌ك بشیکده یادملتلرین سودینی امیش، وطنیمیزدن یادیرقامیش و ملتمیزین روحیندان خبر سیز بیر پارا ملت باشچیلاریمیز سیزه نه گون آغلایا جاقلار؟!
نیه ساکت سنیز، ای منیم لخت ـ عریان وطن قارداشلاریم!»
تبریزده «ملانصرالدین» ژورنالینی ایرانـدا یایان بیر مرکـز یاراتدیلمیشدی. بومرکز عینی زماندا فکرلرینی «ملانصرالدین» واسطه سیله انتشار ائتدیریردی. بومرکـزین تشکیلات چیلاریندان بیری‌ده جلیل محمدقلی‌زاده‌نین قارداشی میرزا علی اکبر محمدقلی‌زاده ایدی. ژورنال تز ـ تز جنوبی آذربایجاندا کی اوخوجیلارینا بیلدیریردی که، «ملانصرالدین»ه عائد اولان هرهانسی مسئله‌ده مصلحت لشمك ایچون میرزا علـی اکبره مـراجعت ائتسینلـر: «معلوم اولسون که تبریزده ژورنالیمیزین وکیلی برادریمیز میرزا علی اکبر محمد قلی زاده دیر».
میرزا علی اکبر محمد قلی زاده ایسه بلاواسطه ایران دموکرات فرقه‌سی خادمی شیخ محمد خیابانینین یانیندا ایشله‌ییردی. قارداشینین واسطه‌سیله ج. محمدقلی‌زاده شیخ محمدخیابانی ایله علاقه ساخلاییردی. «جمعیت دموکـرات مترقیون ایـرانیان» فـرقه‌سی انتباه نامـه‌سینین

«ملانصرالدین»ده چاپ اولونماسی بورادان ایره‌لی گلمیشدیر.

«ملانصرالدین»ده شیخ‌محمد خیابانی حرکاتینا حصرائدیلمیش مقاله‌لره تز ـ تز راست گلیریک. جلیل محمد قلی زاده ایله شیخ محمد خیابانی اجتماعی فکرلری آراسیندا یاخینلیق، اونلارین آراسینداکی علاقه‌نین صونرالار داها‌دا محکملنمه‌سینه سبب اولدی.

«جمعیت‌دموکرات مترقیون‌ایرانیان» فرقه‌سینین «ملانصرالدین» ژورنالیندا چیخان انتباه نامه‌سینده (بوانتباه نامه روسیه‌ده باش وئره‌ن فوریه انقلابی مناسبتیله بوراخیلمیشدیر) دییلیردی: «قالخین! قیام ائدین!! صبح صادق آچیلدی، مؤذن تکبیر چکیر، خروسلار بانلاییر، ائشیتمیرسنیز مگر؟ وقت یتیشدی! پس کسب اولونان حقوقی نیزی نه‌وقت آلاجاقسنیز؟ ایره‌لی قارداشلار ایره‌لی! قانون، عدالت و مساوات قاباغیندا صف باغلاییب دورون، ای ایرانین رشید، غیور اوغوللاری!... جمعیت دموکرات مترقیون ایرانیان فرقه‌سی بواوغوردا هیچ بیر فداکارلیقدان گری چکیلمه‌یه‌جک!...».

«ملانصرالدین» جنوبی آذربایجان خلقینین آزادلیق حرکاتی ایله یاخیندان باغلی ایدی. ج. محمد قلی زاده‌نین ۱۹۲۲ نجی ایلده تبریزه گئتمه‌سی و اورادا «ملانصرالدین»ی چاپ ائتمه‌سی سببلریندن بیری محض اونون ایران دموکرات پارتیسی و بوپارتیانین خادمی شیخ محمد خیابانینین تکلیف و تشبثی ایله باغلی ایدی.

ج. محمد قلی زاده‌نین تبریزه گلمه‌سی دموکراتلارین و آچیق فکرلی اهالینین آراسیندا بؤیوک سئو ینجه سبب اولموشدی. او تبریزه گلن زمان مشهور ارتجاع‌چی مخبرالسلطنه‌ده بوراگونده‌ر یلمیشدی. اونون گلیشی خیابانینین باشچیلیق ائتدیگی دموکراتیک حکومته دیوان توتماق مقصدی گودوردی. مخبرالسلطنه‌نین ایکی اوزلی، وحشی سیاستی جلیل‌محمدقلی‌زاده‌یه چوخدان معلوم ایدی.

« ملانصرالـدین » ژورنالی کئچمیش نمره‌لـرینین بیرینده « شخص اول آذربایجان» آدلی‌شکلده‌میمون‌سیماسیندا وئریلن مخبرالسلطنه‌نین تهران « اویون بازلارینین » الینده اویناماسی گؤستریلمیشدیر . شدتلی ووروشمالاردان صونرا تبریزده دموکـراتیك حاکمیت ییخیلمیشدی. اونون باشچیسی گؤرکملی عالم واجتماعی خادم شیخ محمدخیابانی دهشتلی بیر صورتده ئولدورولموشدی.

بوخاریدان دیبله‌نلردن گـؤروندیگـی کیمی « ملانصرالدین » ژورنالی بیرنجی روس انقلابینین عموم دنیا اهمیتی اولان حادثه‌لرینی، استولیپین ارتـجـاع‌سینین عـکس انقلابـی تدبیرلرینی ، « آسیانین اویاناماسی » ، امپریـالیست محـاربه‌سینین مستملکه چیلیك سیاستیندن دوغماسینی اساساً درست عکس ائتدیریر. بؤیوك اکتیابر سوسیالیست انقلابی عـرفه‌سینده و انقلاب دورینده‌کی اجتماعی سیاسی وضعیتی آذربایجان زحمتکشلرینین منافعینه اویغون اولاراق، ایشیقلاندیریردی. ۱۹۲۰ نجی ایلده آذربایجاندا سووت حاکمیتینین یارادیلماسی خلقین سیاسی ، اقتصادی و مدنـی حیاتیندا ینی و پارلاق بیر دور آچدی. «ملانصرالدین» ژوورنالی ۱۹۲۲ نجی ایلده چیخان ۱ ـ نجی نمره‌سینده سووت حاکمیتینی اوره‌کـدن تبریك ائدیردی! « او شیئی که ، قـوجا «ملانصرالدین»ین قلبینه و مـذاقینا هرباتدن موافق دیر اونون آدی شورا دیر.

شورا اصول اداره‌سی !

شکرایله‌رم وجدانیماکه، ئولمه دیم و آرزو ایتدیکلریمه‌چاتدیم. شورا اصول اداره‌سی ، مصلحت و مشورت اصول حاکمیتی ، بودور ستایش ائتـدیگمیز یول ، بـودور تقلیـد ائتدیگیمیز مسلك ، بـودور اعتقادیمیز !

اعتقادیمیز بونادیرکه ، وطن ، مملکت اورادا یاشایان افـرادین هامی‌سینین دیر » .

« بهلول »

«ملانصرالدین» ژورنالینین تأثیری آلتیندا آذربایجاندا نشر ائدیلن ایلك ساتیریك ژورناللاردان بیری « بهلول » دیر . ژورنالین آدی خلق ایچریسینده مدرك و حکمتلی سؤزلری ایله مشهوراولان بهلول دانندەدن گؤتورولموشدور . هارون‌الرشیدین قارداشی بهلولین تاریخی شخصیت اولماسینا باخمایاراق ، اویاخین شرقده ملانصرالدین کیمی افسانه لشدیریلمیش ، خلق حاکمیتینین افاده چی‌سینه چئوریلمیشدیر .

بری گلمیشکن قید ائتمك لازم دیرکـه ، ملانصرالدینله یاناشی، بهلول دانندە لطیفه لری ده خلق آراسیندا یاییلمیشدیر . بهلول دانندە لطیفه لرینین بیرحصه سینی ع. مذنب توپلایاراق چاپ ائتدیرمیشدیر. بیرنئچه ایل صونرا قمرلینسکی اونون حقینده پی‌یس یازیب چاپدان چیخارمیشدیر .

«بهلول» ساتیریك ژورنالینین ایلك نمره سی ۱۹۰۷ ــ نجی‌ایل مای آییندا باکو شهرینده «کاسپی» مطبعه‌سینده چیخمیشدیر. ژورنالین رداکتوری آذربایجانین گؤرکملی انقلابچی و معارف پـرورخـادم لریندن بیری اولان علی‌عسگرعبداله اوغلی علی یف (۱۸۸۳ ــ ۱۹۳۸) ایـدی . او ۱۸۹۳ نجی‌ایلده باکودا روس ــ تـاتـار مکتبینی بیتیریب

« کاسپی » مطبعـه سینده مرتب شاگردی‌ایشله میشدیر . ۲۰ ـنجی عصرین ایلك ایللریندن انقلابی حرکاتا قوشورلاراق سیاسی ورقه‌لر چاپ ائدیب یایمیش ، ۱۹۰۳ نجی ایلده باکو فعله‌لرینین مشهور ژوئیه تعطیلینــده اشتراك ائتمیش ، ۱۹۰۴ ـ ۱۹۰۸ نجی ایللرده باکــودا و اطراف رایونلاردا کی مکتبلرده معلم اولموشدور.

آذربایجان دموکراتیك مطبوعاتیندا انقلابی ـ خلقی مقاله‌لرایله چیخیش ائده‌ن علی‌یقین مقاله‌لری « الفت » (پتربورگ) ، « ترکستان » (تاشکند) ، « وقت » (کازان) ، « خورشید » (تهران) ، «قارزیس» (هشتر خان) ،کیمی غزیت و ژورناللاردا دا چاپ اولونوردی

بهلولـون آیدا ۲ نمره سی بـوراخیلیردی . ژورنالین جمیع ۹ نمره‌سی چیخمیشدیر . آز مدت دوام ائتمه‌سینه باخمایاراق « بهلول » آذربایجان مطبوعاتینی و ادبیات تاریخینی ئوگـره‌نمك ایچون معین اهمیته مالك دیر . بهلولـون نشری ۱۹۰۷ نجی‌ایل نوامبر آیینین ۴ ده ۹ نجی‌نمره‌دن صونرا « ضررلی مسلکینه گؤره » دایاندیریلمیشدیـر . چونکه ژورنالین صحیفه لرینده زحمتکش کتله لرین ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ نجی ایللرده‌کی انقلابی مبارزه‌سی گنیش ایشیقلاندیریلیردی . بهلـول ایلك نمره سیندن اعتباراً « ملانصرالدین » ادبی ـ سیاسی جبهه‌سینی مدافعه ائتمه‌گه باشلامیشدی.

بهلول‌شکل اعتباریله‌ده «ملانصرالدین»ه بنزه ییردی. ژورنالین ۸،۵،۴،۱ ـ نجی صفحه لرینده شکللر ۷،۶،۳،۲ ـ نجی صفحه لرینده جدی ماتریاللار، فلیه‌تونلار، ساتیریك‌شعرلر، بیلمه‌لی خبرلر،تلگراف خبرلری، لغت، تاپماجا و باشقا یازیلاردرج اولونوردی.

بهلولـون بوتون نمره‌لـرینده « ملانصرالدین »ه دائر مـراقلی ماتریاللار وئریلمیشدیر . ژورنالین ۳۰ ژوئن ۱۹۰۷ نجی‌ایل تاریخلی ۴ نجی نمره‌سینین ایلك‌صفحه‌سی «ملانصرالدین»ه حصرائدیلمیشدیر.

معلومدور که ۱۹۰۷ نجی ایل ژوئن آیینین ۸-ینده «ملانصرالدین» ژورنالینین نشری تفلیس ژنرال قوبرناتوری طرفیندن دایاندیریلمیشدی . بو حادثـه بیلدیگیمیز کیمی آذربایجان زحمتکشلرینین بؤیـوك اعتراضینا سبب اولموشدی. باکو ، نوخا ، گنجه ، تبریز و سایر شهرلردن ژورنالین نشرینی دوام ائتدیرمك ایچون تلگرام و مکتوب شکلینده تفلیسه چوخلی طلب نامه گؤنده ریلیردی. « بهلول » دا همین مسئله‌یه حصر اولونموش (۴ نجی نمره) شکلده « ملانصرالدین » ین تابوت ایچریسینده دفـن اولونماغا آپاریلماسی تصویر ائدیلیردی. تابوتین بیریانیندا آذربایجانین بیر گروپ معارف پرور ضیالیلاری درین کدر ایچریسینده آددیملاییر- لار . اونلارین چوخی اللرینده دستمال گؤز یاشلارینی سیلیرلر، «بهلول» بیر آز کناردا غمگین حالدا دایانیب ئوز طالعینی دوشونور ... تابوتین اوبیری طرفینده کی منظره تمام باشقادیر . بورادا بورژوا ضیالیلاری، روحانیلر شادلیق ائدیرلر . شکلین آلتیندا صحبت شکلینـده بیر یازی وئریلمیشدیر . بو صحبتده « بهلول » ملانصرالدینین بـاغلانما سببینی تزاریزمین آلچاق سیاستینده گؤرور، وار قوه‌سی ایله ملانصرالدینین یولونی دوام ائتدیره جگینی دییر. اوبیری صفحه‌ده کی « ئوز بصیرتیم » آدلی مقاله ده « بهلول » بیلدیریردی که ، ملانصرالدینین باغلانماسینا اساس سبب تـزارین یـالتاق . « داتوس بازلاری دیر » ، اونـلارین ساتقینلیغی و خلقـه دشمن چیلیگی دیر. « موشتولوق » آدلی فلیه‌تونـدا («فریلداخ» امضاسی ایله) ملانصرالدینین موقتی قاپانماسیندان فرحله‌نن ارتجاع چیلارا کسکین نفرت ده بیلدیریلمیشدیر .

گنیش خلق کتلـه سینین احـوال ـ روحیـه سینی افـاده ائده‌ن و انقلابی کاراکتر داشییان ماتریاللارین درج اولونماسی ایله فـرقله‌نن بهلولون نشری ده دفعه‌لرله دایانـدیریلمیشدیـر . لکن ارتجاعین تعقیبی بهلولی ئوز یولوندان دؤنده ره بیلمیردی . اونون « جماعت » آدلـی

مراجعتینده « ملانصرالدین » ین بوتون اسلام عالمینـده ان قاباقجیل فکرلری تبلیغ ائتدیگی و محض بـوسببدن مـرتجع قوه‌لـرین اونـی داغیتماق، محو ائتمك ایسته دیكلرینی بیلدیریردی. ژورنال «اویانین!... اویانین!... اویانین ! » دیه خلقه خطابیندا «ملانصرالدین»ی وارقوه ایله قوروماغا، اونی محافظه ائدیب ساخلاماغا چاغیریردی.

« بهلول » ایله « مـلانصرالـدیـن » ژورنالینین امکداشلاری آراسیندا دا سیخ علاقه یارانمیشدی . ژورنالدا م. ع. صابرین « ترانهٔ اصیلانه»، «بعضی‌یرلرده تصادف اولونور آشه، اته»، «من بیله اسراری قانا بیلمیرم » کیمی مشهور اثرلـری چاپ ائدیلمیشدیـر . ژورنـالین رداکتوری م. ع. صابرین یوکسك استعدادینی نظره آلیب شاعـرین تشبثینی گؤزله مه دن اونی ژورنالدا اشتراکه دعوت ائتمیشدی.

ژورنالدا وئریلن شکللرده‌مفکوره اعتباریله قاباقجیل‌دموکراتیك بیر مضمونا مالك ایدی. لکن همین شکللر « ملانصرالدین » ده‌کـی شکللره نسبتاً صنعت، رسام لیق تکنیکاسی جهتدن ضعیف ایدی . بـو رسملری ۶ نجی نمره‌یه قدر هامبرگك، اونـدان صونـرا جلیل بگوف چکیردی. شکللردن بعضی‌لرینی ده ینی‌جه فعالیته باشلایان استعدادلی رسام عظیم‌زاده چکمیشدی. ژورنالین‌رداکسیاسی‌شکللری‌قوتلندیرمك مقصدیله « ملانصرالدین » رداکسیاسی ایله علاقه‌یه گیریر و راضیلیق آلنیر . بـوراضیلیق بـاره ده « بهلـول » اوخوجیلارا ۴ نجی‌نمره ده خصوصی بیراعلانلا معلومات وئرمیشدیر . ژورنالین ۹ نجی نمره دن صونرا قاپانماسی رداکسیانین بوخیرلی تشبثینین حیاته‌کئچیریلمه‌سینه امکان وئرمه دی .

«بهلول»انقلابدا فعله‌لرین‌سیاسی مبارزه‌سینی، اونلارین کندلیلرله اتفاقینی دقت مرکزینـده ساخلاییردی . فعلـه حیاتی ژورنالدا گنیش ایشیقلاندیریلیردی . ۱۹۰۷ نجی ایلده نشر اولونان ساتیرا ژورنالینین

ترقی پرور رلینی بوجهتدن قیمت لندیرمك لازم دیر . ژورنال بیرنجی نمره‌ده فعله‌لرین سیاسی‌تشکیلاتینا، سوسیال دموکرات فعله پارتیاسینا، خصوصیله اونون آذربایجانلیلاردان عبارت «همت» گروپینین فعالیتینه یوکسك قیمت وئرمیشدیر .

انقلابچی فعله خانلار صفرعلی یفین ۱۹۰۷ نجی ایلده خائنجه‌سینه ئولـدورولمه‌سی فعله‌لـرین صونسیز حدتینه سبب اولموشدی . معلوم‌درکه،خانلارین‌دفن‌مراسمی‌جوشغون‌سیاسی‌نمایشه‌چئوریلمیشدی. « همت » تشکیلاتی خانلارین دفنینین‌تشکیلینده اساس‌رل‌اوینامیشدی. بـومهم حادثه منا سبتیلـه « بهلول » ژورنالینـدا « همت » تشکیلاتینا خصوصی بیر مراجعت‌نامه درج اولونموشدور . همین مراجعت‌نامه‌ده دییلیردی : « ... آنجاق بو بینوانین مستبد شخص الینده ئولمه‌گینه چوخ ئوره‌کیمیز یاناجاق ، چونکه زمانه‌نین بو زمانیندا بیله‌بیر فعلـه طرفداری و زحمتکشلر فدائیسی بیزیم یادیمیزدان گرمك چیخمایا وهر آندا بیزیم یادیمیزدا حقیقی بیر شخص ، ملت دوستی ، ملت فدائیسی اولوب و ظالم، بی‌انصاف آدامین الینده ئولمه‌گی بیزی یاندیراجاق. اداره » .

بو مراجعتنامه‌نین ئوزی ده بهلولون ۱۹۰۵ - ۱۹۰۷ نجی ایللر انقلابینین صون آیلاریندا ارتجاعنین قوتلندیگی بیر دورده بـاکو دا باش وئره‌ن ان مهم سیاسی حادثه‌لـری ایشیقلاندیرماغا چالیشدیغینی گؤستریر .

«ملانصرالدین» کیمی « بهلول » ژورنالی‌دا بیرنجی‌نمره‌سیندن زحمتکش خلقی حاکم قوه‌لـره قارشی مبارزه‌یـه چاغریـردی . باش مقاله‌لرینده ئولکه ده‌کی جهالت،حق سیزلیك، عدالت سیزلیك‌تصویر اولونور وبئله بیرمحیطی کوکیندن دگیشمك ضرورتیندن دانیشلیردی.

ژورنالین بیرنجی‌نمره‌سینین بیرنجی صفحه‌سینده ئولکه ده‌کی

وضعیتی گؤسترەن بیر شکل واردیر. بـو شکلـده مسلمـان عالمینده‌کی عطالت و دورغونلیغی تمثیل ائدەن بیرقبرستانلیق تصویرائدیلمیشدیر.
ژورنال یازیردی که تزاریزم ظلمی ، عدالت سیزلیگی آرادان قالدیرماق مقصدیلـه هیچ بیر تشبث گـؤسترمیر و او بونـی هیچ وقت ائدۀ بیلمز ، دولت دوماسی کیمی مجلسار ایسه خلقین باشینی توولایان بیر قورغی دیر . بیرنجی نمره دۀ دومانین قوولماسینین سری آشکارا چیخاریلیردی . ایکینجی نمرۀ دۀ انقلاب دوریندۀ گئدەن شدتلی‌صنفی مبارزۀ موضوع‌سیندا چکیلمیش بیرشکلدۀ بیردسته بیرتیجی حیوانین هجوم ائدیب «بازیق» ، « گوجسوز » ائوحیوانلارینی دیدیب پـارچا‌ـ لاماسی تصویرائدیلیر. بوشکل‌ظلم، استثمار محیطینین‌آیدین‌تصویرینی وئریر. ینه همین‌نمرەدە کـاپیتالیستلرین باکو فعله‌لرینه تحقیر ائدیجی مناسبتینین‌حقیقی‌بیرلوحەسی جانلاندیریلمیشدیر، « فعله خسته‌خاناسی» آدلی بیرشکلده، اوچوق ـ سؤکوك بیربنادا خسته فعله‌لرین آغیرحالی گؤستریلمیشدیر، لیکن باشقا فعله‌لر بومنظرەیه سویوق‌قانلی یاناشیر، اونلار آغالاردان حقوقلارینی طلب ائدیرلر . باشقا شکلدۀ گؤستریلیر کـه بیر دسته فعله اللریندۀ عریضه باکو شهر دیوان خانه سینه گلمیشلر. لکن اونلاری رئیسین یانینا بوراخمیرلار . قاپونین آغزیندا سلاحلی گؤزەتچیلیر اونلاری هەدەله ییر وزورلا ادارەدن قووب چیخاریرلار.
ژورنالین۸ـ۹نجی‌نمرەلرینده «فعله‌یه دائر»باشلیغی‌آلتیندابوراخیلمیش ایکی صحیفه لیك فلیەتون وشعر انقلابین گئدیشینی آیدین بیردیل‌ایله شرح ائدیردی . فلیه‌توندا آقا و فعله آراسیندا گئدەن مصاحبه وئریلیر فعله‌نین آغیرمادی شرائطی، عائله‌سینی آجیندان خلاص ائتمك‌ایچون هیچ بیر امکـانا مالك اولماماسی ، صاحبکارلارا بسله دیگی صونسیز نفرت صحبتین‌مضمو نو نی‌تشکیل‌ائدیر. فعله‌آچیق بیلدیریرکه، عدالت سیزلیك و ظلم دوام ائتدیکجه اونلار مبارزە دن ال چکـه بیلمزلر .

« ایلمه » امضاسی ایله چاپ اولونان ماتریاللاری ظنیمیزجه ژورنالین رداکتوری علی‌عسگرعلی‌یف یازمیشدیر.

بهلول‌ژورنالی ۱۹۰۵-۱۹۰۷- نجی ایللر انقلابینین تأثیری ایله یاخین شرق خلقلرینین اویانیب مطلقیته ومستملکه ظلمینه قارشی مبارزة سینه ئوز مناسبتینی آچیق بیلدیرمیشدیر. ژورنالدا وئریلمیش « ایراندا ملکدارلا کندلـی » آدلی شکل ایـرانـدا یارانمیش وضعیتی چوخ دوغـری گؤسترمیشدیر. شکلـده ،بیرطرفده شاهی دهشته سالان قدرتلی انقلابـی حـرکـت ، دیگـر طـرفدة ایسه تورپاق صاحبکـارلارینین شاهـا جـانفشانلیغی عـکس ائتدیریلمیشدیـر. مـلـکـدارکندلییه مراجعتله دییر :

« ــ اگر شاها حریت وئرسه‌نیز، سیزه آزادلیق وئریله‌جك...».

ژورنالین ۴ نجی نمره سینده تـرکیه‌ده سلطـان عبدالحمیدین ارتجاع‌سینه ، ئـولکه‌ده‌کـی قانلی تزورا دایر مراقلی ماتریاللار درج اولونموشدور.

بهلـول ژورنالـی‌دا تـزار سانسورونون دائمی نظارتی آلتیندا ایدی، اونون ماتریاللاری اولجه جدی یوخلانیلیردی ، بعضاً انقلابی روحلی ماتریاللارین نشرینه اجازه وئریلمه دیکده، رداکسیا بووضعیتی ئوز اوخوجیلارینا ملانصرالدینین ایشله تدیگی اصوللا بیلدیریردی. یعنی سانسور طرفیندن اجـازه وئـریلمه‌ین ماتریالین‌یـری‌بوش ساخلا- نیلیردی و بونون « رداکسیادان آسیلی اولمایان سببلر اوزریندن چاپ اولونمادیغی » گؤستریلیردی. مثلا ۱۹۰۷ نجی ایل ۳ نجی نمره‌کی ۴ نجی صفحه‌نین یـاریسی تمامیله آغ بوراخیلمیش ، یریندە چارپاز قـرمـزی خط وئریلمیش و آلتیندا یازیلمیشدی : «بوصفحه بیر نئچه سببلره‌گؤره چاپ اولونمادی...».

بهلول باغلاندیقدان خیلی صونرا ۱۹۰۹ نجی ایلده باکودا علی‌یفین «لیلاج» آدلی ایکینجی بیرساتیریك ژورنال بوراخماق‌تشبثی حقینده معلومات واردیر. بوتشبثین باش توتوب توتماماسی سببلرینی آیدین لاشدیرماق هله لیك ممکن اولمامیشدیر.

«زنبور»

۱۹۰۹ ـ نجی ایـل مـارسین ۱۳ ده باکـو شهرینده « زنبور » ژورنـالینین بیرنجی نمرەسی چـاپدان چیخدی. ژورنـال شکلی، ترتیباتی جهتدن « ملانصرالدین » ژورنالینا بنزه ییردی، بورادا وتریلن رنگلی شکللر «کاسپی» غزیتینین لیتوگرافیا (داش مطبعه) سینده چاپ اولـونوردی. زنبـور ئـوز مفکوره ـ سیاسی استقامتی اعتباریـله «ملانصرالدین» ژورنالینین عنعنه‌لرینه صادق قالیر و اونون پروگرامی دائره سینده فعالیت گؤستریردی.

« زنبور » ژورنالی ۱۹۰۹ـ۱۹۱۰ نجی ایللرده نشر ائدیله‌رك، ۱۹۰۹ نجی ایلده ۲۴ و ۱۹۱۰ نجی ایلده ایسه ۲۸ نمرەسی چـاپدان چیخمیشدیر. ژورنـالین ناشری دکتر عبدالخالق آخـوندوف ایـدی. ژورنـالین ۱۹۰۹ نجی ایل ۱ـ۲۱ نجی نمره‌لرینین رداکتوری سلیم خانف، ۲۲ـ۴۲ نجی نمره‌لرینین رداکتوری عظیم‌زاده، ۱۹۱۰ نجی ایل ۱ـ۲۷ نجی نمره‌لرینین رداکتوری ایسه پله‌وندوف اولموشدور. ژورنـالین ۱۹۱۰ نجی ایل ۲۵ ژوئن تـاریخلی ۲۲ نجی نمره‌سیندن اعتباراً باش محرری عینی زماندا مذنب ایدی. مذنبین رداکسیادا ایشه باشلاماسی بیرده اونونلا علاقه‌دار ایدی‌که، ۱۹۱۰ نجی ایلین اورتا ـ

لاریندا عظیم‌زاده شرق ئولکه‌لرینی سیاحته گتمیشدی. آدلاری چکیلن ناشر و محررلـر مختلف اجتماعـی منسوبیته مالـك اولان دوریـن سیاسی مسئله‌لرینه مناسبتده مختلف فکرلـی شخصلر ایدی. بونونلا بئله ژورنال اساساً «ملانصرالدین» جبهه‌سینده دایانمیشدی.

رسملـری بهـو (Beho) چـکیردی . بهـو سووت حاکمیتی ایللرینده‌ده آذربایجان‌مطبوعاتی‌صفحه‌لرینده‌جدی‌فعالیت گؤسترمیشدی. او گرجستان خلق رسامی دیر.

عظیم‌زاده رداکتور ، رسام اولماقـدان باشقا « زنبور » و باشقا ژورناللاردا « خروس » ، « آواره رسام » ، « معطل قالان » ، «فرعون خیردا » و « دمدمه‌کی » امضالاری ایله یازیلاردا درج ائتدیرمیشدیر.

زنبورون بیرنجی نمره‌سینده‌کی «آیدینلیق» آدلی باش مقاله‌ده اونون پروگرامی آچیق افاده اولـونموشدور . اورادا یـازیلیر : « . . . هر طور اولموش اولسا گره‌ك بیر آز احتیاطلی اولماق. چونکه آریلارین طبیعی خـاصیتی . . . سانجماق دیر و بو خاصیتی اوندان آلـماق مشکل دیـر. علی‌الخصوص که، قاباقدا شیرین طعملر اولا ، مثلا مفت‌خورلارین یوغون بویونلاری ، خانملارین یالین بالدیرلاری ، ملت دردیندن اریبه‌نلرین یکه قارینلاری وهمچنین بیرطرفدن بوبؤیوك لیکده شهره بیر آریـق آری هیچ کفایت ائتمه‌یه جك ! . . . » .

بو کنایه‌لی جمله‌لردن‌ده گـؤرونور که ژورنال ئوز قارشیسیندا « مفتخورلاری » افشا ائتمك کیمی نـجیب بیر مقصد قـویموشدور . « ملانصرالـدین » ژورنالینین ائتدیگـی کیمی «زنبور» دا یاخین شرق ئولکه‌لرینین حیاتی ایله خصوصاً ایران وترکیه‌ده گئدن ملی آزادلیق حـرکاتی ایله یاخیندان مراقلانماغی ئـوز ایشینین مهم ساحـه‌سی حساب ائدیردی . بیرنجی نمره‌ده وئریلمیش « مقبرهٔ مشروطه ایران » آدلـی شکلـده ایران زحمتکشلرینین ئولکه‌دن قاچماقلا یاخاسینی

قورتارماغا چالیشان محمد علی شاهی توره تدیگی دهشتلردن عبرت آلماغا چاغیرمالاری تصویر اولونور. شکلده ایسه دفن اولونموش مشروطه، بو یولدا هلاك اولموش میتلرله فدائیلرین جسدلری وئریلمیشدیر.

ژورنالدا ستارخانین آدینا، همچنین اونا رغبت حسلرینین افاده سینه تز ـ تز راست گلیریك. «پاشاسین ایرانین مشروطه طرفدارلاری» آدلی جدی ماهیت‌دا شیبان معنالی بیر شکل‌ده دقته لایق دیر. همین شکلده «مجلسین خرابه‌لری» اوززینده غلبه بایراقی قالدیرمیش ستار خانین مرد اوبرازی جانلاندیریلمیشدیر.

«زنبور» مختلف بدیعی ـ خلقی یازی و رسم اصوللارینداں، فلیه‌تونلار، بیلمه‌لی خبرلر، پست قوطی‌سی، کاریکاتورلار و سائره‌دن گنیش استفاده ائدیردی. ژورنال ساده آذربایجان دیلینده یازماغی اساس مقصد گؤتورموشدی. ایکینجی نمره‌ده وئریلمیش «پست قوطی‌سی» ندا بورژوا ضیالیلارینین ادبی دیلی غلیظ لشدیرمك کیمی ضررلی میللری علیهینه کسکین چیخیش ائدیلیردی. مکتوبدا دئییلیردی: «افندیم! ورقه نیز یتیشدی، مضمونونا باخاندا، سؤزون دوزی بیزی آغلاماق توتدی. اوندان اوتری که، باشا دوشمه‌دیك نه‌دن سه هله باشدان باشا «مبارك» ورقه نیز بو دیلده یازیلان سؤزلر ایدی: «ایشده شیمدی باقالیم ایچه‌لیم بدمست اولالیم، صون حرصله نه‌لیم، عفو ایدینیز، گیده‌لیم یاتالیم».

اجتماعی فکرلری هامینین باشا دوشدیگی ساده آذربایجان دیلینده افاده ائتمك ژورنالین اساس مقصدلریندن بیری اولموشدور. ژورنالدا ملانصرالدینین سیاسی خطی چوخ جسارتله مدافعه ائدیلمیشدیر. حتی او آچیق شکلده ملانصرالدینی بیر چوخ هجوملاردان مدافعه ائدیب قوروماغادا چالیشمیشدیر. مثلا ژورنال بوموضوعدا خصوصی بیرمکتوب درج ائتمیشدیر. بومکتوبدا

« زنبور » رداکسیاسی ملانصرالدینه قارشی تضییقین گوندن ـ گونه آرتدیغینی گؤستریر و قید ائدیردی که :

ملانصرالدینی هر هانسی بیر بهتان و افترادان مدافعه ائتمك عموم خلق ایشیدیر . ملانصرالدینی آچیق شکلده مدافعه ائتدیگی ایچون زنبورا قارشی مرتجع قوه‌لرین،بورژوا یازیچیلارینین آراسی کسیلمه‌ین هجوملاری باشلانمیشدی . «زنبور» دشمنلرین تنقید وتحقیر لرینه مردلیکله جواب وئریر و دائما ئوز هجومچی وضعیتینی ساخلا ـ ییردی. بیر کاریکاتوردا مرتجع قوه‌لر آششه‌ك سیماسیندا تصویر اولونموشلار. اونلار یوغون آغاجلار و باشقا آلتلرله سلاحلانا راق ئوزلرینی « زنبور » و « ملانصرالدین» دن قورویور ، عینی زماندا بو قاباقجیل ژورناللارا هجوم ائدیرلر .

« زنبور » ژورنالینین « ملانصرالدین » ایده‌آلارینا صوناقدر صادق قالماسینی ثبوت ائده‌ن ان مهم فاکتلاردان بیری‌ده اونون صفحه‌لرینده صابر، عظیم زاده ، نظمی کیمی گؤرکملی ملانصرالدین چیلرین، صحت ، بایرامعلی عباس زاده (حمال) ، علی راضی شمعچی زاده‌کیمی دموکراتیك گؤروشلی صنعتکارلارین اشتراك ائتمه‌سی ایدی . مذنب «آذر» ، « لاغر » ، « باغ، باغ جنانی » امضاسی ایله بیر سیرا ساتیرالارینی «زنبور»دا چاپ ائتدیرمیشدی . همین ساتیرالارین بیرقسمی‌صونرا اونون «تیکان کولی» کتابیندا‌ینی‌دن نشراولونموشدور . مسلك سیز بورژوا یازیچیلاریندان هیچ بیری « زنبور » صفحه‌لرینده قول ـ قاناد آچا بیلمه میشدیر .

مثلا ژورنال نشره باشلاریار کن بورژوامحرری دکتر آغایف رداکسیایا مکتوب گؤنده‌ره‌رك اورادا « (...) » امضاسی ایله اشتراك ائده جگینی بیلدیرمیشدی.

رداکسیا اونون خواهشینی قبول ائتمیش و بیر نئچه یازیسین‌دا

بوراخمیشدی. آز صونرا او «زنبور»لا اونون مسلکی آراسیندا بؤیوک اوچوروم اولدیغینی گؤرەرك «زنبور»دا چیخیش ایتمکدن آچیق شکلدە بویون قاچیرمیشدیر.

آغایف ئوزینی دوغرولتماق مقصدیله روس دیلیندە چیخان «باکو» غزیتی رداکسیاسینا گؤندەر دیگی بیر مکتوبدا گویا او «زنبور»دا کؤنول‌سیز اشتراك ائتدیگینی قید ائدیردی. همین چیخیشا «زنبور» عظیم‌زادە طرفیندن مهارتله ایشلەنمیش «ایکی اوزلی» آدلی بیر کاریکاتور ایلە جواب وئردی. درین سیاسی معناسی اولان شکلدە ایکی اوزلی اولان بیر باش «آغایف» تصویر اولونور. او بیر الیندە «زنبورا»، او بیری الیندە ایسە «باکو» یا بیر بیرینی انکار ایدەن ایکی مکتوب یازیر، همین مسئله ایلە علاقەوار اولان مقالەدە یالنیز آغایف دگیل، عینی‌زماندا ایکی‌اوزلی بورژوایازیچیلار افشا اولونموشدور. ژورنال باشقا بورژوا محرری احمد بیگ آغایفی‌دە تنقید سیز بوراخمادی. زنبورون ۱۹۰۹ نجی ایل ۲۱ اوگوست تاریخلی ۲۴ نجی نمرەسیندە آغایفین ترك سلطانی قارشسیندا عکسی وئریلمیشدیر. «زنبور» حقیندە بهتان و افترا سجیەلی یازیلار او زمانکی بورژوا مطبوعاتی صفحەلرینی دولدورسادا ژورنال ئوز دموکراتیك جبهەسینی دگیشمە میشدیر.

«زنبور» آذربایجان‌مدنیتینین‌اساس ساحەلریندەکی‌ینی‌لیك‌لری سئوینجلە قارشیلاییردی. او تئاتر بنالارینین تیکیلمەسی، کتاب نشرینین آرتماسی، معارف اوجاقلارینین چوخالماسی کیمی خیرخواه تدبیر و تشبثلری آلقیشلاییردی. او زمان آذربایجان تئاتری بناسینین قصداً یاندیریلماسی کیمی پیس حادثەیە ژورنالدا خصوصی بیرشکل حصر ائدیلمیشدی.

شکلدە گوستریلیردی کە، بوخوشاگلمز حادثە مدنیت خادم‌لرینی

کدرلندیرمیش ، جهالت پرستلری حدسیز درجه‌ده سئویندیریمیشدی. ژورنال آذربایجان تئاترینین انکشافی ایچون او زمان چوخ بؤیوك مانعلرین اولدیغینی دؤنه ـ دؤنه قید ائدیردی. باشقا بیر شکلده تئاتردا تماشا زالینین آداملا دولی‌اولماسی وتماشاگؤستریلمه‌یه حاضراولماسی تصویر اولونوردی . لکـن بیر نفرپرده‌دن برك ـ برك یاپیشیب اونـی آچیلماغا قویـمور و دیرکی، « ۲۰ منات آلماینجا پرده‌نی بوراخان نامرد دیر » بـونـونلادا « زنبور » خیریه جمعیتلرینین یاریتماز ایشینی تنقید ائدیردی .

عـواملیغی ، گریلیگی تأثیرلی اصوللارلا تنقید ائده‌ن ژورنال مدنی، اقتصادی‌جهتدن‌ایره‌لیده اولان‌خلقلردن عبرت گؤتورمگی توصیه ائدیـردی . شکللرین بیرینده دقته لایق اویونلارینا گؤره روس‌خلقینین استعدادلـی آکتوری شلیاپینه هدیه ؛ یالان ، فـریلداخ و باشقا مـردار حـرکتلر و عوام جمعتین ملایا ایه رشوت وئرمه‌سی تصویراولونور.

«زنبور» ژورنالـی نشره باشلایارکن یاخین شرق ئولکه‌لرینده خصوصاً ایران وترکیه‌ده ملی آزادلیق و انقلابی دموکراتیك حرکت توزونین ان یوکسك دورینی کئچیریـردی. « ملانصرالدین » مـکتبی عنعنه‌لرینه صادق قالان ژورنال همین ئولکه‌لرده‌کی انقلابی حرکاتی بیرینجی درجه‌لی‌واجب‌سیاسی مسئله کیمی ایشیقلاندیریردی. ژورنالدا وئریلن رسملردن بیرینده یـاخین شرقده باش وئره‌ن حـادثه‌لر ایکی وضعیتده تصویر ائـدیلیر: « ۱۹۰۵ نجی ایله قدر » آدلانـان بیرنجی وضعیتده، شرقین یوز ملیونلارلا اهالیسی بشیکده‌کی کمکسیز اوشاغـا بنزه دیلیر. « ۱۹۰۵ نجـی ایلدن صونـرا » آدلانان ایکینجی وضعیتده ایسه مستملکه خلقلرینین بیر ـ بیرینین آردینجا آیاغا قالخاراق بشیکدن چیخیب قاچماغی تصویراولونور. ۱۹۰۵ نجی ایل انقلابیندان صونرا مستملکه وبعضی ئولکه‌لرده‌کی سلاحلی خلق حرکاتی، اونوناهمیتی

ژورنال صفحه‌لرینده دؤنه ، دؤنه شرح اولونوردی . « استامبولدا اغتشاش » آدلی شکلده سلطان عبدالحمید حاکمیتینین چوروموش مطلقیت اصول اداره‌سینین ساخلانیلماسینین غیر ممکن لیغی تصویر ائدیلمیشدیر.

« مشروطه مرضی » آدلی باشقا بیر شکلده ایران و ترکیه خلق حرکاتینین قارشیسی آلینمازلیغی مقایسه‌لی صورتده تصویر اولونوردی. غدار محمد علی شاه از یلیب الدن دوشموشدور. او صون نفسینی چکن عبدالحمیددن سوروشور «اوغلان حالین نتجه دیر؟». عبدالحمید جوابیندا بیلدیریر: « افندیم سنینکیندن‌ده پیس دیرا »

ژورنال عبدالحمید کیمی مستبدلرین حاکمیت باشیندان سوپورولوب آتیلدیغینی گؤستره‌رك ، اونلاردان صونرا ئولکه ده‌کی وضعیتین دگیشیله جگینه اینانمیردی، باشقا بیرشکلده ده عبدالحمیدین تختدن سالینارکن ، ینی حکمدارا ائتدیگی وصیتی وئریلمیشدیر . او ینی حاکمه دیلهنچی گؤرکمینده اولان‌یازیق خلق کتله‌لرینی گؤستره‌رك کنایه ایله دییر : « بو فقیر رعیتـه منیم کیمی آتالیق ائتمه‌گی توصیه ائدیرم ». همین‌سؤزلرده نه‌یه اشاره اولدیغی آیدین دیر. دوغرودان‌دا « گنج تورکلر » سلطان عبدالحمیدین استبدادینی دئویـرمکله تورك خلقینین‌اقتصادی وضعیتینی آزدا اولسایاخشی‌لاشدیرا بیلمه‌دیلر. ژورنال ایران و ترکیه ده باش وئره‌ن کونکرت داخلی‌حادثه‌لرین‌اصیل ماهیتینی آچیر ، ارتجاع پرستلری ، انقلاب خائنلرینی افشا ائدیـردی . مثلا ژورنالدا ۱۹۰۵ نجی ایلده ستارخانین باشچیلیق ائتدیگی فدائی دسته لری علیهینه ارتجاع قوه‌لرین هجومی تز ـ تز قید اولونوردی. اهردن آلینان‌بیرخبرده دییلیردی که : « ایران شاهلیغینین قره داغ ئولکه‌سینین مرکزی اداره سی اولان اهر شهرینده گوندن ـ گونه ارتجاع پرستلر آرتماقدا دیر » . همین معلوماتدا داها صونرا خبروئریلیردی که ، بـو

ارتجاع قوه‌لری « رحیم خانین حکمینه بناناً ستارخانا یوروش ائتمک ایچون ژوئنین ۲۲ سینـده اهـردن چیخمیشلار » . ارتجاعنین عکس انقلابی تدبیرلرینه باخمایاراق ژورنال ائله همین نمره ده استهزا ایلـه بیلدیریردی که محمد علی‌شاه فالا باخانلاری باشینا توپلاییب اونلارا دییر: « ایندی امیدیم‌سیزه قالیب » .

ژورنال محمد علی شاهین اطرافیندا تـوپلاشان ساتقین دولت آداملارینی ، جانلی آدامسلاری دیری ـ دیری اودماغا حریص اولان ایلان و اژدها و نهنگه بنزه دیـردی و همین انسان جلـدینه گیرمیش وحشیلرین ایـرانین دمـوکراتیك قوه‌لرینه دیـوان توتدیقلارینی ایناندیریجی فاکتلار اساسیندا گـؤستریردی . دموکراتیك قوه‌لر شاهی و اونـون هممفکرلرینی یوخیدا دا راحت بوراخمیردیـلار. « اسنوویده‌نـی شاخا » آدلی شکلـده حق سیزیره تولـدورولمـوش مین‌لرجه گناه‌سیز انسانلارین جسدلری اوجمله‌دن‌مجلس عضولری،دار آغاجینا سارینمیش ، قاباقجیل « صوراسرافیـل » (۱۹۰۷ ـ ۱۹۰۸) غزیتینین باش محرری، اجتماعی خادم میرزا جهانگیرخان (۱۸۷۴ ـ ۱۹۰۸) و بـاشقالاری اللرینده مختلف سلاح ، شـاهی دوروبـلـر . بو شکلده « صوراسرافیل » غزیتینین نظره‌چاتدیریلماسی‌تصادفی‌د گیلدیر. معلوم دیر که، «صوراسرافیل» غزیتی، خصوصیله اونون باش محرری میرزا جهانگیرخان بیرینجی ایران انقلابی دوریـنـده ایراندا آزادلیق حرکاتیندا اشتراك ائتمیش، دموکراتیك قوه‌لره بؤیوك کمك گؤستر‌ میشدی. « صوراسرافیل » ایله « ملانصرالدین » و ائله‌جه‌ده اونون‌یولی ایله گئده‌ن « زنبور » آراسیندا بؤیوك مفکوره علاقه‌سی واردیر.

امپریالیست‌دولتلرین گریده‌قالمیش ئولکه‌لره‌اقتصادی«یاردیمی» حقیقتده مـلـی استقلالیتی بـوغماق مقصدی داشیییردی. ژورنـالـدا تزار روسیه سی و انگلستانین ایرانا یاردیمی هله ایلك نمره لرده افشا

اولونموشدی . تزار روسیه سی و انگلستانین ایـرانا وئـردیکلـری . قرضلرین اصیل معناسبنی خلقه چاتدیرماق ایچون ژورنالدا معنالـی شکللروئریلمیشدیر. همین‌شکللرین بیرینده گؤزه‌ل بیرقادین صورتینده نهنگ بیراژدها تصویر اولونموشدور. اژدهانین اوستونده استقراض سؤزی یازیلمیشدیر. روسیه وانگلستان « کمال‌ادبله » اونون اوزرینده اگلشمیشلر . آلماندا دیرماشیب اونون اوزرینـه چیخماق ایسته‌ییر ، صفتیندن چوخ گؤزه‌ل گؤرونن قادین ـ اژدها آغزینی گنیش‌آچاراق ایران زحمتکش‌لرینی دیری ـ دیری اودماغا چالیشیر .

ژورنالدایاخین‌شرق‌ئولکه‌لرینده امپریالیستلرین‌مستملکه چیلیك سیاستینی و داخلی ارتجاع قوه لرینی افشا ائده‌ن بیرسیرا شعرلردرج اولونموشدور . شعرلر ایچریسینده ان یاخشی م . ع . صابرین « اهل ایراندا یاه اوغـلان یته همت گـؤرونور ! » مصراع‌سی ایله باشلانان ساتیراسیدیر. ایراندا آغیر اقتصادی وضعیت، آنتی دمـو کراتیك قایدادا سئچیلمیش مجلسین فعالیت سیزلیگی، ئولکه‌ده خائنلرین ئوز باشینالیغی و بیرسیرا باشقا مهم مسئله‌لر ساتیرا دا مهارتله عمومی لشدبریلمیشدیر:

ئثچه آج بگ ، ئثچه توخ ملا ، نئچه کؤك قاضی ،
عضو اولوب مجلسه حل ائتدیلر استقراضی ،
اولسون آللاه بئله کامل کیشیلردن راضی ،
اونودولدی دخی ایراندا شئون ماضی ،
ایندی ایران دئمه بیرگوشهٔ جنت گؤرونور !
احسن‌الله که ، دخی بیزده سعادت گؤرونور !

مطلقیت چیلری حمایت ائده‌ن سیاست دلاللاری دا ژورنـالین آتش هدفلریندن ایدی . « لیاخوف ومحمدعلی » آدلی شکلده ساتقین تزار پالکوونیکی لیاخوفین امریله توپـا توتولموش بیرینجی ایـران مجلسینین بناسینین بربا اولونماسی تصویر ائدیلیردی . دیگرطرفـده

انقلابی حرکاتدان واهمه‌یه گلمیش محمد علی شاهین کؤچمگه حاضر-لاشماسی، لیاخوفلا آپاردیغی صحبت وئریلیر.

محمد علی : ـ اولان، منی قویوب هاراگئدیرسن ؟...

لیاخوف ـ منه ایزدس‌اوچن ژارکو، تئوب‌خودیموتا سه‌وئر...

(بورادا منه چوخ ایستیدیر واجبدر شمالا ...)

آز صونـرا ژورنالـدا غدار تـزار افسرلرینین کمکی ایلـه محافظه اولونان محمد علی شاهین « بیرروس خانمینین قوجاغینـدا » شکل ، داهـا صونرا تختدن سالینمیش شاهین روسیه یه گئده‌رکن ئولکه‌ده‌کی وضعیتی تصویراثده‌ن شکل، شاهلیغا کئچمیش «آغزیندان سود ایبی گلن » احمدشاهلا اونون مکالمه‌سی وئریلمیشدیر. احمدشاه آتاسی محمد علی‌یه دییر : « ... سنی بابامین گـوری ، منی قویوب گئتمه‌یه سن ها ! یوخسا آغلارام » .

ژورنالدا محمدعلی شاه قانلی اللرینی یوبارکن انگلستانین‌سو تؤکمه سی ، تـزار روسیه‌سنین صابون وئرمه سی ، تـرکیه‌نین ایسه دستمال اوزاتماسی تصویـر اثدیلیر . محمد علی شاه و اونـون کمك چیلری خلقین تضییقی‌نتیجه‌سینده‌ئولکه‌دن قاچدیقدان صونرا خارجده امپریالیستلرین کمکی‌ایله ینی ارتجاعا حاضرلاشماقدا ایدیلر.بوجهت‌ده ژورنالین نظریندن یایینمامیشدیر. یکاترینا دورفا قاچمیش غدار رحیم خانین تلغولا ادسادا کئفده اولان محمد علی ایلـه گلـه جك پلانلاری حقده صحبت اثتمه‌سی کیمی استهزالی یازیلار دقته لایقدیر.

ژورنال عینی زماندا محمد علی‌نین تختدن سالیندیقدان صونرا ایرانداکی ینی حاکملرین مرتجع فعالیتلرینی «شرق» ، «ایران نو» و بیرسیراباشقامطبوعات ارگانلارینی‌باغلامالارینی‌دا یازیردی. بیرشکلده سپهدارین آدیندان دیلیردی : « بونلاری باشلی ـ باشینا بوراخارسان، حکومتین ایشین‌ده تنقید اثده‌رلر ».

یاخین‌شرقده، خصوصیله ایران وترکیه‌ده ملی آزادلیق وانقلابی دموکراتیك حرکاتا مناسبتده «زنبور» اساساً دموکراتیك موقعده دورووردی . بونونلا بئله ژورنال بعضی ضدیتلره و محدود فکرلره‌ده یول وئرمیشدی. مثلا ژورنالین دفعه‌لرله ئوز صفحه‌لرینده اوشاق یاشلی احمدشاهین ، عکس انقلابی ة وه‌لره قوشولموش داشناك یفرمین اوریژینال عکسلارینی چاپ ائتمه‌سی زنبورون عمومی پروگرامی و مبارزه آمالی ایله اویوشموردی.

«ملانصرالدین» عنعنه لرینه اویغون‌اولاراق ژورنال موهومات و جهالتین تـؤره تدیگی بلا لاردان خلقی اوزا قشلاشدیـرماغـا سعی گؤستریردی ، آذربـایجان خلقی ایچریسینده معارف ، تـرقی تخمی سپیردی . بعضاً ژورنالین بوتون صحفه‌لری بو موضوعدا ـ یازیلمیش ماتریاللاردان عبـارت اولـوردی . ئولکه ده‌کی مـدنی گریلیکدن ، مکتبلریـن آزلیغی و یاراماز لیغیندان ، درس پروگراملارینین گوالو ـ نجلیگیندن‌دانیشیلیردی.ژورنالداوقتی کئچمیش،ینی‌دورله آیاخلاشمایان عادت و عنعنه‌لر لاغا قویولوردی . قماربازلیق، قوچیلیق ، عیاشلیق ، اوغورلیق کیمی مردار صفتلر افشا اولونوردی . ژورنالدا موهومات علیهینه مبارزه بعضی حاللاردا یوکسلك بیر سویه یه چاتـدیریلیردی . ژورنالین ۱۹۰۹ ـ نجی ایلـده چیخان ۲۱ ـ نجی‌نمره سینده عـادی بیرمعارف پـرستین باشینا گئتیریلمیش عقله سیغماز اویونلارین گنیش تفصیلاتی وئریلمیشدی . همین احوالاتین تصویریندن بئلـه بیرنتیجه چیخیرکه موهومات پرستلرخلقین حیاتینا ایشیق‌سالان بوتون یوللاری قصداً باغلاییرلار . «زنبور» دفعه‌لـرله بیلدیـریردی که ، هیچ رقت اونون ماتریاللاری موهومات‌پرستلری ، وارلیلاری سئویندیره بیلمز. «زنبوراوخوجیلارینین کئفی» آدلی‌شکلده تصویرائدیلیرکه ژورنالی اوخویان‌زحمتکشلرخصوصاً کندلیلرسئوینیر،گولمکدن غش ائدیرلر.

لکن موهومات پرستلر ، وارلیلار ، چینوونیکلر زنبوری گـؤروب قاش ـ قابا قلارینی سالللایرلار . «شیخ‌الاسلام انتخابینا دائر» شکلده تصویر اولونورکه «ملانصرالدین» ، «تـرقی» ، «وطن» و باشقا مطبوعـات ارگانـلاری شیخ‌الاسلامین اوتوردوغی کورسونی کنارا چکمیش و او ، یانی اوسته یره ییخیلمیشدیر. «زنبـور» ئـوز بؤیوك قـارداشی «ملانصرالـدین» ین فانا تیزمـه قارشی آپاردیغی تاریخی مبارزه یه یوکسك قیمت وئرمیشدیر .

«زنبـور» غیر متعارف اجتمـاعی ـ سیـاسی وضعیتین سببینی اجتماعی عدالت سیزلیکده ، مادی برابر سیزلیکده گؤروردی . شهر و کندلـریمیزده کی سفالت ، محـرومیت و حقـوق سیزلیـق ژورنال صحفه لرینده وقتینده ئوز عکسینی تاپیردی . «آغا و رعیت» آدلـی شکله دقت یتیرملئده کفایتدیر . رعیت گئجه‌لی ـ گوندوزلی الله‌شیب آقا ایچون تاخیل اکیب بشجه ریر ، مال قارا ساخلاییر ، عوضینـده ایسه اوندان قارین دولوسی چؤره‌ك ایسته‌ییر . لکن آقا اونی یـاری آج ساخلاییر ! شهرده ده وضعیت پیس ایـدی . ژورنال گؤستریردی که ، یرلی‌آقالاردان داها دهشتلی اولان خارجی مستملکه چیلرخلقین قانینی سوررورلار . خلقیق مادی ثروتلرینی وحشی جه‌سینه تالان‌ائدیب خارجه آپاریرلار . باکو نفتی‌نین خارجی کاپیتال صاحبلرینین الینـده اولماسی، نفتدن‌آلینان ملیونلارلاگلیرین اونلارین جیبلرینه‌آخماسی ، یئرلی زحمتکشلـرین آج ، سفیل حیات سورمه‌سی «بی‌بی هیبتده» آدلی بیرشکلده چوخ آیدین و جسارتله تصویر ائدیلمیشدیر .

«ملانصرالدین» کیمی «زنبور» ژورنـالینین دا دیلی سـاده و هامینین باشا دوشه‌جگی بیر دیل ایدی. او، دیلین‌صنعی اولاراق غلیظ لشدیریلمه‌سی علیهینه چیخیردی .

«زنبور» ژورنالی‌مطبوعات عالمینده‌مختلف مسئله‌لراطرافیندا

گتده‌ن‌مباحثه‌لرده، ایدئولوژی‌مبارزه ده اشتراك ائدیب جسارتلی‌فکرلر سؤیله‌ییردی. ملانصرالدینه‌مخصوص‌اولان آرديجيلليق‌زنبور ژورنالیندادا واردیر. «مضحکه مجموعه سی» آدلی دقته لایق بیر مقاله ده دیلیردی که مضحکه ژورنالینین اساس وظیفه‌سی حقیقتی خلقه گؤسترمکدیر. بورژوا مطبوعاتینا خاص‌اولان لیبراللیغا ساتیرا ژورنالی یوله‌وئره‌بیلمز مقاله‌ده دیلیردی که قارا باغدا، زنگه زوردا آجلیقدان قیریلان آداملارین آجیناجاقلی حیاتینی گؤروب سوسماق اولماز. «زنبور» امضاسیله چاپ اولونموش مقاله‌نی ظنیمیزجه همین دورده ژورنالین باش محرری عظیم زاده یازمیشدیر. «بیانات» و «جناب احمد بگین توصیه سی» آدلی مقاله لرده دیلیر که آغایف کیمی قلم صاحبلرینین اصیل بلاسی خلق ایله علاقه‌نی کسمك دیر. ریاکارلیق، یالتاقلیق، گنیش خلق کتله‌لرینین حیاتینا لاقیدلیك هیچ وقت مضحکه ژورنالینین مقصدی ایله بیریئره سیغا بیلمز.

بعضی تدقیقا تچیلار زنبور ایله ع. حاجی بگوف آراسیندا گتدن مباحثه‌نین اصیل‌ماهیتینی‌باشا دوشمه‌دن«زنبور»ژورنالینااولمازین بهتانلارین دئمیشلر. اونی مرتجع بیر ارگان حساب ائدیب، فکری و سیاسی استقامتینی‌تحریف ائتمیشلر. ق. قباد «عزیر حاجی بگوف ارتجاع ایله مبارزه ده» آدلی مقاله سینده زنبوری هیچ بیر دلیلی اولمادان حتی پسان تورکیزمله تقصیرلندیریر. حال بو که، باشقا قاباقجیل ساتیریك ارگانلاریمیز کیمی «زنبور» ملت چیلیگین و مستملکه چیلیگین دشمنی اولموشدور. دورین قاباقجیل آداملاری ژورنالین فعالیتینه یوکسك قیمت وئریردیلر. صابرین ژورنالدا درج اولونموش «گله یا خود اومی - کوسی» آدلی ساتیراسی دئدیکلر. یمیزی بیر داها تصدیق ائدیر. شاعر همین ساتیرانی ژورنالدا درج اولونموش مضمون اعتباریله جهالت پرستلیگی، عواملیغی تنقیدائده‌ن

بیر کاریکاتوری گؤروب یازمیشدیر .

۱۹۱۰ – نجی ایلین اکتبر آییندا حاکم قوه‌لرین گـؤستریشیله نشری‌دایاندیریلمیش«زنبور» ژورنالی‌دا فعالیتی‌بویی تزارسانسورونون سیخما – بوغماسینا معروض قـالمیشدیـر . « ملانصرالدین » کیمی «زنبور»ون دا آیری – آیری نمره لری بعضاً وقتینده چیخمامیشدیر . ۱۹۱۰ – نجی ایلـده سانسورون یوخلاییشلاری داهـا جـدی اولموشدور . بو حقیقتی ژورنالین ثـوز صفحه لـرینده ساخلانیلمیش فاکتلار دا گؤستریر .

۱۹۱۰ – نجی ایلده« مطبوعاتیمیزین‌تعطیلینه سبب کیم اولدی؟» آدلـی باش مقاله ایلـه چیخیش ائده‌ن « زنبور » ئوزونـون و باشقـا دموکـراتیك مطبوعات ارگانلارینین‌وقتسیز باغلانما سببلرینی‌آچیق- آیدین‌بیلدیریردی. اورادا قیداولونوردی که دموکراتیك آزادلیقلارین محدودلیغی شرایطینـده « زنبور » کیمی ترقی پرور ژورناللاریـن اوزون مدت یاشاماسی غیر ممکن دور . آدی چکیلن مقاله دن صونرا ژورنالین جمعاً ایکی‌نمره‌سی بوراخیلدی . «زنبور» اونا قارشی‌ائدیلن سانسورتضییقی‌نین‌ایزینی‌ثوزصفحه‌لرینده‌ابدی‌اولاراق ساخلامیشدیر. ژورنالین ۱۹۰۹ نجی ایلـده چیخان ۱۳ – نجی نمره‌سینین ۴ – نجی صحفه‌سینین یاریسی آغ بوراخیلمیشدیر . ژورنالین همین ایل ۲۹ – نجی نمره سینده‌کی بیرینجی صفحه ده تمامیله آغ بـوراخیلمیش و عوضینده ینه ده چارپاز خط چکمیشدیـر . بئله « قـدغن اولونموش » صحفه لر ژورنالدا چوخدور .

« مرآت »

۱۹۱۰ ـ نجی ایل ژوئن آیینین ۱۹ دان ژوئیه‌نین ۱۷ سینه قدر باکو شهرینده العباس‌تقی زاده‌نین رداکتورلیغی ایله « مرآت » آدلی ساتیریك ژورنال نشر اولونموشدور .

« مرآت » ژورنالینین‌نشری اوزون‌چکمه‌میش‌جمیع ۵ نمره‌سی چیخمیشدیر . سانسورون تضییقی ، اثلـه جه‌ده تقی زاده‌نین تجربه سیزلیگی نتیجه سینده ژورنال ئوزنشرینی دوام ائتدیره بیلمه میشدیر . ژورنالین ۵ نجی‌نمره سینده وئریلن معلوماتدا دیلیردی‌که ، ژورنالین نشرینین دوامی غیرممکن دیر . « مرآت » ژورنالی « ملانصرالدین » حجمینده بوراخیلیردی،ژورنالین اساس شکللرینی‌ده ترکیه دن‌گلمیش او زمان باکو دا درس دیه‌ن بها سعید چکمیشدیر .

مرآتین‌بیرینجی‌نمره‌سی پـروگرام‌ماهیتی داشییردی «اداره‌دن» باشلیغی آلتیندا وئریلن مقالـه ده ژورنالین اسـاس غایه سی مـوجود عدالت سیزلیکلری تنقید ائتمکله علاقه لندیریلیردی. بیرنجی شکلده اپی‌گراف شکلینده یازیلمیشدیر :

دئمه رسوای ایده جك عالمه مرات منی ،
اولدوغون صورت ایله گؤستره‌جك خلقه سنی.

بیرینجی نمره نین ایلك صفحه‌سینده « دنیا ضحنه‌سینده » آدلی بؤیوك و رنگلی بیرشکل واردیر . شکلده تصویر اولونور که « دنیا ایکی یئره بولونموشدور : گوجلیلر و گوجسیزلر. گوجلیلر هرطرفده گوجسیزلری پارچالاییب پرن ـ پرن سالیرلار. شکلده حیوانلار عالمینین جانلاندیریلماسی اصولی ایله هم‌صنفی مناسبتلر، هم ده حاکم و آسیلی دولتلرین رآل منظره‌سی چکیلمیشدیر. همین نمره‌ده وزیروفین «درویش» امضاسیله چاپ اولونموش «عرضحال» آدلی فلیه‌تونوندا آذربایجانین داخلی وضعیتیندن، اونون آغیر مادی ـ اقتصادی حیاتیندان بحث ائدیلمیشدیر. سجیه‌وی بیرفاکتدیر که ، ایلك نمره دن باشلایاراق ژورنال باکونین داخلی حیاتینی، اوراداکی ضدیتلری ایشیقلاندیریردی . « باکو حبس خانـاسیندا » آدلی بیرشکلده گؤستریلیر که ، حبس خانا آغزینا قدر دولموشدور. خلق کتله‌لری حبس خانانین اطرافینا توپلاناراق باجی ـ قارداشلارینین حالینا یانیر ، یازیق ـ یازیق بو منظره‌یه تماشا ائدیرلر . ژورنال زحمتکش خلقین آغیر حیاتینی جسارتلـه عکس ائتدیریردی . او مختلف اصوللارلا گؤستریردی که آذربایجان خلقی ده باشقا مستملکه ویاریم مستملکه خلقلر کیمی یاری سفیل حیات سورور. «آذربایجانلی» آدلی بیرشکلده بیلدیریلیردی که، آذربایجانلا مستملکه‌چی انگلستان، آلمان وباشقا ئولکه‌لر آراسیندا کسکین فرق واردیر. همین ئولکه‌لرین نماینده لری کناردا اوتوروب یازیق آذربایجانلیبا باخیر و کنایه ایله اونون آج و چیلپاق وضعیتینه گولورلر.

تزار روسیه‌سینین و اونون منافعینی گوده‌ن بورژوا مطبوعاتینین مسلمان عالمینه مستملکه نظری ایله باخماسی دا چـوخ یئرینده تنقیـد ائدیلیردی. مرتجع روس غزتی « روسکویه ازناميا » نین الینده قلینـج آذربایجان مطبوعاتی اوزرینه هجوم ائتمه‌سی ده ژورنالدا گؤستریلمیشدیر. « مرآت » ژورنالیندا دورین قاباقجیل آیدینلاری او جمله‌دن

نجف بگ وزیروف‌دا چیخیش ائتمیشدیر . اونون «درویش» امضالی فلیه‌تونیندا مسلك سیز بورژوا ضیالیلاری ، زحمتکش خلقین قیدینه قالمایان دولتلیلر کسکین تنقیدا اولونموشدور. ژورنالداکی بیرفلیه‌توندا ایراندا ملی آزادلیق حرکاتینین بوغولدیغی صونرور حادثه‌لری احاطه اولونور. بورا دان بئله نتیجه یه گلمك اولارکه ، ایراندا ستارخانین باشچیلیغی‌ایله باشلانمیش ملی آزادلیق و انقلابی دموکراتیك حرکاتا قفقاز دموکراتلاری یاخیندان کمك گؤسترمیشلر .

ژورنال بین‌الخلق مسئله لردن دانیشارکن یالنیز یاخین شرقی احاطه‌ائتمکله محدود لاشمیر،گنیش جغرافی دائره‌نی احاطه ائدیردی. مثلا « مصرده وضعیت » آدلی شکلده انگلیس امپریالیستلرینین‌مصری یانی اوسته ییخیب اونون اوستونده آقایانه اوتوردیقلاری تصویر اولونور. لکن‌عرب‌عالمی‌ده ساکت‌دا یانمامیشدر. او آرتیق آرخادان انگلیسین اتکلرینی کسمکده‌دیر. اوزاقلاردا ایسه‌مصرین‌قدیم‌اهراملاری گؤرونور. بو شکل مصرین و بوتون عرب شرقینین قدیم عظمتینه و قدرتینه اشاره اولوب اونون گلـه جگینه اینام حسینی افاده ائدیر . بونونلادا ژورنال بیله بیر خلقی اوزون مدت اسارتده سلاخلاماغین ممکن اولمادیغینی بیلدیریردی . « قهقهه » امضاسیله چاپ اولونموش باشقا بیر فلیه‌توندا ینه شرق عالمینده‌کی مستملکه ظلمینین عیبه‌جرلیکلری، آغیر اقتصادی ـ سیاسی حیات تصویر ائدیلمیشدیر.

«مرآت» اساساً « ملانصرالدین » عنعنه‌لرینه صادق بیر ژورنال اولموشدور . لکن بورادا ضدیتلی یازیلارا خصوصاً بها سعیدکیمی پان تورکیستین یازیلارینا، شکللرینه، شعرلرینه ده‌یر وئریلمیشدیر . بها سعیدین چکدیگی « بیزیم یازیچیلار » آدلی رسمده آذربایجان یازیچیلاری قارغا شکلینده تصویر اولونوردی.گویا اونلار ئوزلرینی حیاتدان کنارا چکیب مطبوعات عالمینی بگنمیرلر . بوشکل اصلینده

۲۰ـ نجی عصریـــن قدرتلی آذربایجان رآلیست ادبیاتی نماینده‌لرینه بهتان ایدی. جلیل محمد قلی زاده ، صابر، حق ویردیف کیمی قدرتلی صنعتکارلارین مطبوعاتدا نئجه چالیشدیقلاری، خلقین فایداسی ایچون نئجه تهنگ ایشلرگؤردیکلری هامیبا معلوم دیر. محدود جهتلرینه باخمایاراق « مرآت » ثوز قیسسا عمری ایله آذربایجان ساتیریك ژورنالیزمینین انکشافیندا معین بیر ایز بوراخمیشدیر.

« آری »

آری ژورنالی ۱۹۱۰- نجی ایل دسامبرین ۱۸ - دن ۱۹۱۱ - نجی ایل مارسین ۱۲- تك باكو شهرینده نشر اولونموشدر. ژورنالین باش محـرری داداش بنیاد زاده ، ناشری علیمحمد علی یف ایدی . ۹- نجی نمره‌دن صونرا باش محـرر علیمحمد علی‌یف اولموشدور. « آری » یـالنیز رداكتور طـرفیندن دگیل ، اون نفردن عبارت هیئت تحریریه طرفیندن اداره اولونوردی، ژورنالین باشلیغی آلتیندا «اتحاد، اخوت، اسلامیت» شعاری یازیلیردی.

«آری»نین مضمونی آیدین گؤستریر كه ، همین شعار هیچ‌ده ملت چیلیك معناسیندا ایشله دیلمه میشدیر . ژورنال «ملانصرالدین»ین یاریسی بویدا اولوب ۸ - صفحه‌دن عبارت ایدی. سیاسی مفكوره استقامتی اعتباریله « آری » دموكراتیك كاراكتردا شیبیردی. ژورنالین پروگرامی‌بیرنجی‌نمره‌ده درج‌اولونموش «آری‌ژورنالینین مسلكی» آدلی‌مقاله‌ده تام آیدینلیغی‌ایله وئریلمیشدیر. داداش بنیاد زاده طرفیندن یازیلمیش همین مقاله‌ده قید ائدیلیردی كه « آری » ژورنالی زحمتكش خلق كتله‌لرینین منافعینی مدافعه ائده‌جكدیر. مقاله‌ده «ملانصرالدین» ، «بهلول»، «زنبور» ، «مرآت» كیمی ساتیریك ژورناللارین آدی‌چكیلیر

و اونلارین خدمتی یوکسك قیمتلندیریلیر. مؤلف همچنین ئوزمقاله سینده بلشویك «تکامل» غزتیندن دانیشیر. تکاملین آدی تصادفی چکیلمیردی، چونکه داداش بنیاد زادهٔ اوزمان فعال همت چیلردن بیری ایدی. داداش خوجا اوغلی بنیادزاده (۱۸۸۸ - ۱۹۳۸) فعال بلشویك، گؤرکملی مطبوعات و دولت خادمی اولموشدور. باکونین قاطمایی کندینده یوخسول کندلی عائله سینده دوغولموشدی. گنج یاشلاریندان باکو شهرینده اولجه داش کارخاناسیندا، صونرا تقی یفین توخوجیلیق فابریکینده ایشله میشدیر. منتظم تحصیل آلماق ایچون مادی امکانی اولمامیشدیر. ۱۹۰۸ - نجی ایلده سوسیال دموکرات فرقه سی سیرالارینا داخل اولموش، همین ایلدهٔ حزب طرفیندن شاهٔ مطلقیتی و مستملکه چیلره قارشی مبارزه ده انقلابچیلارا کمك ایچون ایرانا گؤنده ریلمیشدی. تزار خفیه لری اونی ۱۹۰۹ - نجی ایلده ایراندان قاییدارکن تفلیسده حبسه آلمیشلار. او اوچ آی حبسخانادا قالدیقدان صونرا باکویا قاییدیب حزب تبلیغاتی ساحه سینده فعال چالیشمیشدیر. اولجه «باکو حیاتی» صونرا «آری» و باشقا ارگانلاردا یورولمادان ایشله میشدیر. ۱۹۱۱- نجی ایلین صونیندا اوینی دن حبسه آلیناراق تورکستانا سورگون ائدیلمیشدیر.

داداش بنیاد زاده «آری» ژورنالینی نشر ائدرکن حرفه ای بیر انقلابچی کیمی یتیشمیشدی. صونراکی ایللرده معلوم اولدیغی کیمی آذربایجاندا سووت حاکمیتی اوغریندا چالیشانلارین ئون سیراسیندا گئدن لردن بیری اولموش عمرینین صونیناقدر سارسیلماز اراده ایله ایشله میشدیر.

«آری»نین ماتریاللاری اساساً ادبی - بدیعی کاراکترداشیییردی. ژورنالدا آذربایجان، روس، غرب، شرق کلاسیکلری - نظامی، خاقانی، واقف، س. ع. شیروانی، وزیروف، پوشکین، ژوکوفسکی،

گوگول ، تولستوی ، فردوسی ، سعدی ، مولیر ، شیللر و باشقالالاری تبلیغ ائدیلیردی.

باشقا ساتیریک ارگانلاردا اولدیغی کیمی «آری»دا دا آچیق امضا ایشله‌دیلمه‌میشدیر. اللیدن آرتیق گیزلی امضا ایچریسینده ان چوخ نظری جلب ائده‌نلر «آری»، «خادم»، «ابوالبشر»، «ملاسارساق قلی» ، « قارین قولی بگ » ایدی. تانینمیش شاعر چاکرین ژورنالدا چوخلی ساتیرالاری چاپ اولونموشدور . اونون شعرلری ان چوخ مدنی گریلیك و جهالت علیهینه یازیلمیشدیر . شاعر بعضاً دینی تعصب کشلیك حسینه‌ده قاپیلیردی. ژورنالین ۱۳ نجی نمره‌سینده «عیدنوروز مولود » شعرینده‌ده ملی محدودیت حسی آچیقجا افاده اولونموشدور. چاکرین شعرلرینده اوزونچیلیغا ، سؤزچیلیگه‌ده تصادف ائدیلیردی .

« آری » ژورنالیندا «ملانصرالدین»ین تأثیری ایله یازیلمیش یاخشی فلیه‌تونلارا راست گلمك ممکن دیر. ژورنالدا گئده‌ن « مجنون و لیلی » و یا خود « خلیفه عصر » آدلی تأثیرلی اثرده یاخین شرق ئولکه‌لرینده باش وئره‌ن حادثه‌لر جانلاندیریلیردی. مؤلف شرق ئولکه‌لرینده‌کی اقتصادی ـ مدنی گریلیگی بدنینه میکربلار داراشمیش ساریلیق خسته لیگینه بنزه دیردی . وقتی ایله همین ئولکه‌لر آراسیندا اولان ضدیتلره خصوصیله عرب اشغالیندان صونرا باش وئرمیش سیاسی- دینی چکیشمه‌لرین گنیش منظره‌لرینه نظر سالینیر، ایران حیاتینا دایر دگرلی فکرلر ایره‌لی سورولوردی.

ژورنالدا بین الخلق مسئله‌لره گنیش یئر وئریلیردی. « ابوالبشر » طرفیندن یازیلمیش بیر شعرده دنیا ضدیتلرینین گئتدیکجه کسکینلشدیکی افاده اولونوردی. ژورنالداکی ماتریاللارین بیر حصه‌سی دراماتورژی فورمادا یازیلمیشدیر ، یعنی گونده‌لیك اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لر ساتیریك مکالمه‌لر فورماسیندا وئریلیردی. ژورنالین بیر چوخ نمره‌لرینده

«قیل محمد و کبله خان» آراسیندا گئدن صحبتلر بونا مثال اولا بیلەر. ژورنالین بیرینجی نمرەسینده «قیل محمد و کبله خانین» دانیشیغی ایله یاناشی، «ملاپورسوق ایله چشم علی» آراسیندادا صحبت وئریلمیشدیر. همین صحبتین اساس موضوعسی دیل مسئلەسیدیر. بورداپلی صنعی اولاراق غلیظلشدیرمگه چالیشان قلم صاحبلری تنقید اولونور. ژورنالین ۲ـ نجی نمرەسیندن باشلایاراق صون نمرەیه قدر «ابوالبشر» طرفیندن یازیلمیش «داش دمیرله دمیرقاپا» آراسینداکی صحبتلرده مختلف اجتماعی ـسیاسی حادثەلره توخونیلمیشدیر. مؤلف «سوزشلی رؤیا» اثرینده اولدیغی کیمی بورادا دا خلقیمیزین مدنی و اقتصادی گریلیگینی گؤسترمك مقصدی ایله اروپا و آسیانی مقایسه ائتمیشدیر.

ژورنالین ۱۹۱۱ ـ نجی ایل ۱۱ـ۱۲ ـ نجی نمرەلرینده ایسه «احمد علی ایله بگك بالانین» صحبتی وئریلیر. داها چوخ اجتماعی مسئلەلره توخونان، دومالارین فعالیتیندن بحث ائدنهمین ماتریالین آلتیندا «بهلول» امضاسی یازیلمیشدیر. «خادم» امضاسیله تئز ـ تئز چیخیش ائدیب ساتیریك شعرلر یازان بیر نفر عواملیغی، جهالتی قامچیلاییر، مفتخورلوق و سویغونچولوقدان بحث ائدیردی. اونون شعرلری صنعتکارلیق جهتدن ضعیف اولسادا، دورینین معین تأثیر قوەسینه مالك ایدی. عمومیتله «آری» معارف ومدنیت اوغریندا جدی مبارزه آپاریردی ژورنالین ۲ـ۵ نجی نمرەلرینده «قارینقولی بگك» امضاسیله «ملاخانادا اوخودیقلاریم» باشلیغی آلتیندا بؤیوك بیر حکایه چاپ اولونموشدور. مؤلف ملاخاناداکی تعلیم ـ تربیه اصولینی جدی تنقید آتشینه توتور ...

«آری»دا بیرچوخ رسملرده درج اولونموشدور. باشقا ساتیریك ژورناللاردان فرقلی اولاراق «آری»داکی رسملر جدی کاراکتر

داشییردی.

یتری گلمیش کن قیداتمک لازمدیر که، ژورنال بیرینجی نمره‌ده وعدائتدیگی بیرشرطی، یعنی گؤرکملی‌شخصیتلرین عکسینی آردیجیل اولاراق چاپ ائتمک ایشینی بعضاً پوزوردی. قاباقجیل علم، مدنیت خادملرینین شکلی ایله یاناشی، شرق خلقلرینین نظرینذن دوشموش، ارتجاع پرست و حربی و اجتماعی خادملرین عکسینین چاپ و تبلیغ اولونماسی ژورنالین محدود جهتی ایدی.

سهو و قصورلارینا باخمایاراق «آری» ژورنالی آذربایجان ساتیریک ادبیاتینین انکشاف ائتدیریلمه سینده اجتماعی حادثه‌لری اساساً دوزگون معنالاندیریب خلقه چاتدیرماقدا ئوزونه مخصوص بیر موقعه مالك اولموشدور.

«کل نیت»

« ملانصرالدین » عنعنه‌لرینه صادق قالان ساتیریک ارگانلاردان بیری‌ده ۱۹۱۲–۱۹۱۳- نجی ایللرده چیخمیش «کل نیت» ژورنالیدیر. «کل نیت» ۲۰ نجی عصر آذربایجان مطبوعات ، ادبیات و اجتماعی فکر تاریخینده نظره چارپاجاق قدر اهمیته مالك اولموشدور. ژورنال فورماسی و حجمی ، ائلجه‌ده ماتریاللارین دوزولوشی اعتباریله ملانصرالدینین عینی ایدی. ژورنالین باش محرری تانینمیش ژورنالیست حاجی ابراهیم قاسم اف (۱۸۸۶ – ۱۹۳۶) ، ناشری ایسه سید حسین کاظم اوغلی صادق اف (صادق) ایدی.

«کل نیت» ین امکداشلاری آراسیندا آذربایجانین یازیچی ، رسام و معارف خادملری‌ده وار ایدی. ژورنالین رداکتوری حاجی ابراهیم قاسموف باجاریقلی ژورنالیست و خلقی یازیچی ایدی.

اوبالنیز « کل نیت » ده دگیل ، « ملانصرالدین » ، « زنبور »، « مزه لی » (اوبیرمدت « مزه لی » ساتیریك ژورنالینین‌دا رداکتوری اولموشدور) ، « بابای امیر » و باشقا ساتیریك ژورنالـلاردا فعال اشتراك ائـدیر ، « کل نیت » و باشقا امضالارلا هم ده چوخ تز - تز مختلف موضوعلاردا یازیردی . قاسموفین ژورنالیست کیمی فعالیتی

یالنیز اونون ساتیریك ژورناللاردا کی خدمتی ایله بیتمیر. «معلومات» (۱۹۱۱)، «بصیرت» (۱۹۱۴ - ۱۹۲۰)، «اقدام» (۱۹۱۴-۱۹۱۵) و باشقا غزیتلرین رداکتوری کیمی تانینمیش، ژورنالیست و خلقی یازیچی قاسموفین دنیا گؤروشونده کی ضدیت و محدودیتلره باخمایاراق، بورژوا دموکراتیك انقلابی طرفداری کیمی، آذربایجانی فئودال گریلیگیندن خلاص ائتمك، خلقی قاباقجیل معارف و مدنیته قووشدورماق ایچون سعی گؤستریردی.

قاسموفین خلقی یازیلاریندا ساتیریك بیرروح واردیر. «بصیرت» غزتینده «کل نیت» امضاسیله «هفت بیجار» باشلیغی آلتیندا چاپ اولونموش چوخلی فلیه‌تونلاری غزتین عمومی اسلوبیندان فرقله‌نیر، ساتیریك کاراکترداشییردی، گوندەلیك موضوعدا یازیلمیش همین فلیه‌تونلار ئوز دورینده اوخوجیلار آراسیندا رغبتله قارشیلانمیشدیر.

«کل نیت» ین اساس رسامی عظیم‌زاده ایدی. اونون «کل نیت» ده درج اولونموش رسملرینین سایی ۲۰۰ - دن آرتیقدیر. رسملرهم آذربایجان خلقی نین حیاتینی، همده بین‌الخلق حادثه‌لری مهارتله عکس ائتدیریردی. قاسموفین خلقی مقاله‌لری وعظیم زاده‌نین کاریکاتورلاری «کل نیت» ژورنالینین مفکوره‌وی - سیاسی استقامتینی افاده ائدیردی.

«کل نیت» ده عظیم‌زاده‌نین چکدیگی کاریکاتورلار ایچریسینده ائله‌لری واردیر که، اونلارا باخان اوخوجودا کئچمیش حیات حقینده معین تصور یارانیر. مثلا «رمضان قیافه لری» آدلی شکلده ۱۸ - مختلف تیپ چکیلمیش و هر تیپین سیماسیندا او دورین عیبه‌جر بیرلوحه‌سی جانلاندیریلمیشدیر. ویا خود، باشقا بیر شکلده تصویر اولونور که رمضان آییندا بیر ملانمانین قارنینی یارارکن اورادان «غارت شیئی»، «ناموسلارا تجاوز»، «آغانین صیغه لری»، «یتیم مالی»، «حیلهٔ شرعیه»، «زور طلاق»، «رشوت» و سایره بوکیمی بیر چوخ

شیئیلر تاپیلمیشدیر . ۹ ـ مستقل رسمدن عبارت اولان ۳ ـ نجی بیر شکلده مختلف اجتماعی بـلالار ، لاقیدلیك ، عیاشلیق ، دینـدارلیغا تظاهر، بورژواضیالیلارین‌بوزغونلیغی، قولدورلیق، عواملیق، جهالت، ایـراندا مرثیه خـانلارین تؤره تدیگی فیرلداخـلار مهارتله عکس ائتدیریلمیشدیر.

کل نیتین موهوماتی تنقید ائتمه‌سینده بیر آردیجیللیق واردیر . بوجهتدن اونـی « ملانصرالدین » عنعنه‌لرینین یـاخشی مدافعه چیسی حساب ائتمك اولار . ژورنالین ایله بیرنمره‌سی یوخدور کـه اورادا فاناتیزمی تنقید ائده‌ن بیرویاتنچه ماتریال درج اولونماسین.

«کل‌نیت» او زمـانکی دوری مطبوعات ارگانلاری ایله جانلی فکرمبادله‌سی آپاریر، بعضی اهمیتلی مسئله‌لرده مباحثه‌لره گیریشیردی. بئله حاللاردا ژورنـال « ملانصرالدین » موقعینده دایـانیر و عمومیتله دموکراتیك مطبوعاتی مدافعه ائدیردی . تصادفی دگیلدیرکه ، ژورنال او زمان باکودا روس دیلینده چیخان «بارابان»آدلی ساتیریك‌ژورنالی تبریك ائتمیش و اجتماعـی عدالت سیزلیکلری جسارتله قامچیلاماقدا اونا موفقیت آرزو لامیشدی. « بارابان » . مفکوره ـ سیاسی استقامتی اعتباریله‌کل نیته چوخ یاخین ایدی. هرایکی ژورنالین موضوعلاری، افشا و تنقید هدفلری عینی‌ایدی. «بارابان»داکی شکللرین اکثریتینی‌ده عظیم زاده چکمیشدیر.

«کل‌نیت» بورژوالازبچیلاری‌ایله خلق‌بازیچیلاری آراسینداکی فرقی خصوصاً اکینچی‌لرین آغیر وضعیتینی گؤسترمك ایچون عظیم زاده‌نین کاریکاتورلارینی درج‌ائدیب، آلتیندا بوسؤزلری یازمیشدیر: « مسلمان غـزیتلرینی اوخـویانلارین همت و غیرتلـریندن مسلمان محررلرینین کئچیردیگی خوش گذران » ژورنال بورژوا محررلرینین مادی وضعیت‌لرینین‌یاخشی‌اولماسی سببلرینی ده گؤسترمکدن‌چکینمه

میشدیـر .

« کـل نیت » آذربـایجان ، خصوصیلـه بـاکونین حیاتینی ایشیقلاندیرماغاسعی گؤسترمیشدیر. خلقین آغیرمادی و معنوی‌وضعیتی، آنتی دموکراتیك قانونلار، غیربرابر و ساخته لشدیریلمیش سئچگی سیستیمی، فایدالی یئرآلتی‌طبیعی ثروتلرین‌تدریجاًخارجی انحصاریبر-ایکلرینین‌الینه کئچمه‌سی، عواملیق‌وجهالت کیمی‌موضوعلار، ژورنالین اساس‌مندرجه‌سینی‌تشکیل‌ائدیردی. همین مسئله‌لرمراقلی واینانیدیریجی فاکتلار اساسیندا ژورنالدا آردیجیل اولاراق عکس اولونوردی .

عظیم زاده‌نین چکدیگی بیرچوخ شکللرده، ائلجه‌ده ژورنالین یازیلی ماتریاللاریندا باکو شهراداره‌سینه سئچگی‌لرین‌ساخته‌کارلیغی کسکین تنقید اولـونموشدور . حیله‌گر قورغی اساسیندا سئچیلمیش دولت دوماسینین‌فعالیتی‌مکالمه فورماسیندا یازیلمیش «دومادامحاکمه» آدلی فلیه‌توندا افشا ائدیلیر . مراقلیدیرکه صحبتین اشتراکچیلاریندان بیری‌ده متین‌بلشویك مشدی عزیزبگوف دور، اونون سؤزلرینده آچیق شکلـده بئله فکرافاده اولونورکه ، دوما نماینده‌لرینین اکثریتی خلقین آرزو و ایستکلرینه دشمن شخصلر اولـدیغیندان ، دوما اجلاسلاریندا چیخاریلان قرارلاردان هیچ بیر فایدا گؤزله‌مك اولماز.

او زمان آذربایجاندا (اساساً باکودا) فعالیت‌گؤسترەن خیریه جمعیتلرینین ایشیندن ژورنالدا تز ـ تز بحث اولونوردی . عمومیتلـه گؤتوریلدیکده ، ژورنال خیریه جمعیتلرینه رغبتله یاناشیردی . لکن‌بو جمعیتلرین گؤردیگی ایشلرین خلق حیاتیندا هیچ بیر اساسلی دؤنوش یارادا بیلمه دیگنی آچیقجاسینا بیلدیریلیردی ،

خلقین‌عواملیغی،تزارین‌ملی‌مستملکه‌ظلمی، امپریالیست‌دولتلرین آذربایجان ثروتلرینی غارت ائتمك جهدلری ژورنالی مراقلاندیـران مسئله لردن ایدی. « باکو نفت چیلرینه دائر » بیرشکللده اوج وضعیت،

اوچ لوحه تصویر اولونموشدور : ۱ـ خارجی کاپیتال صاحبلری پول وئریر ونفتله زنگین ساحه‌لری آذربایجانلیلاردان آلیرلار. ۲ ـ پولی آلان آذربایجانلیلار سئوینیر ، اوتوروب همین پوللا کئف چکیرلر . ۳ـ آذربایجانلیلار همین پولی کئفده خرجله‌ییب قورتاردیقدان صونرا توز دوغما وطنلرینده خارجی صاحبکارلارین حضوریندا بویونلارینی اگیب، اونلاردان ایش ایسته ییرلر.

« ملانصرالدین » بولی ایله گئده‌ن « کل نیت » خلقین ملی شعورینی اویاتماغا سعی گؤسترمیش ، اونون گؤزینی آچماق ، دنیا مقیاسیندا باش وئره ن حادثـه لـره باخیب اوندان عبرت گؤتورمگـه چاغیرمیشدیر .

سیاسی جهتدن تنقیدین کسکین‌لیگی و ژورنالین فاناتیك‌قوه‌لره تزـتز ساتاشماسی، اونون هم سانسور ، هم ده مرتجعلرطرفیندن‌تعقیب اولونماسینا سبب‌اولوردی. ژورنالین هرنمره سی جدی یوخلانیشدان گئچیریلیر ، کسکین روحدا یازیلمیش و حاکم قوه لری افشا ائـدن ماتریاللار قدغن ائدیلیردی. بعضاً نوبتی نمره‌چاپا گئده‌رکن، ماتریالین قدغن اولونماسی صفحه‌نین بوش قالمـاسینا سبب اولـوردی . مثلا بیرصفحه‌ده شکل چیخاریلارکـن یری آغ بورا خیلمیش و اوزرینده بو سؤزلـر یازیلمیشدی : « بیزدن آسیلی اولمایان سببلره گـؤره بورا بوش قالدی » .

عظیم‌زاده‌نین «خروس»، علی راضی شمعچی‌زاده‌نین «بامبلی»، «عیار» ، غمگسارین «جوه‌للاغی‌بگ»، «ینی فریلداقچی» امضالاری‌ایله درج اولـونان اثـرلـرینده ، باشقا مؤلفلرین فلیه‌تـون و ساتیرالاریندا قاباقجیل‌معارف ومدنیتین یاییلماسی تبلیغ‌ائدیلیردی. ملانصرالدینچی شاعرعلی راضی «گنجه‌دن» عمومی باشلیق آلتیندا «بامبلی» امضاسیله چوخلی ساتیریك شعر درج ائتدیره‌رك، قادینلارین چادرا دان خلاص

اولماسی ، مدنی حیاتا بوراخیلمالاری اوغروندا یوروولمادان مبارزه آپاریردی . جبار عسگرزاده (ایروانی) « محکمه پیشیگی » امضاسیله وئردیگی ساتیرالارینده ، قاسموفین خلقی مقاله‌لری و فلیه‌تونلاریندا دورین قاباقجیل فکرلری مدافعه ائدیلیردی .

« کل نیت » صفحه‌لرینده امریکا ، انگلستان ، آلمان ، فرانسه ، ایتالیا و باشقا مستملکه‌چی ئولکه‌لرین دنیا خلقلرینه خصوصاً آسیا و افریقانین میلیونلارجا زحمتکشینه توتدیغی قانلی دیوان ، مستملکه‌لرین طبیعی ثـروتلرینی چـاپیب تـالامالاری جسارتله افشا اولـونوردی . ژورنال فـرانسه‌نین آفـریقاداکی مستملـکه سیاستینی ، اونـون آج‌گؤزلیگینی و انصافسیزلیغینی گؤسترن بیر چوخ ماتریال ، او جمله‌دن عظیم‌زاده‌نین « آزاد فرانسـه‌ده » آدلی شکلینی درج ائتمیشدیر. شکلده تصویر اولـونوردی‌کـه ، فرانسه جمهور رئیسی فالیر (Falyer) بیر الینده قـانلی قلینج ، او بیری الینده فـریاد ائده‌ن مراکشی یره ییخیب بـرك ـ بـرك توتموش و قارشیسیندا دایانمیش « عدالت ، مساوات ، اخوت طرفدارلاری » اولان ناظرلرین تبسمی و راضیلیغی ایله اونلارا خطاباً دییر : « ـ هه یولداشلار! مراکش قوزی سیندان سیزدن اوتری نه‌بیشیریم؟ ».

همین شکلی فـرانسه‌نین مستملکه چیلیگینی تنقید ائده‌ن بیر اثر کیمی محدودمعنادا قیمتلندیرمك اولماز. «ایتالیالیلارین رحم پرورلیگی» آدلی شکلده ظلم آلتیندا ایلـه‌ین وناحق‌یره قانلاری آخیدیلان عرب ـ شرق خلقلرینین وضعیتی گؤستریلیردی .

«ملانصرالدین» کیمی «کل نیت»ده واجب بین‌الخلق حادثه‌لری ایشیقلاندیرماغا سعی ائدیردی. ژورنالی‌داها چوخ یاخین شرقده خصوصاً ایران و ترکیه‌ده باش وئره‌ن حادثه‌لر مراقلاندیریردی. ژورنال ئوز بؤیوك سلفینین یولی ایله گئده‌رك، نظمینین « گنج‌تورکلره»

ساتیراسینی درج ائتمیشدیر. «کئفسیز» امضاسیله درج اولـونان همین ساتیرادا سلطان عبدالحمیدین تختدن سالیندیقدان صونرا دا ئولکه‌ده وضعیتین هیچ یاخشیلاشمادیغی گـؤستریلیردی. خلقین اقتصادی وضعیتی داها دا چتین لشمیش، ئولکه‌نین حـربی و سیاسی قـوه‌سی ضعیفله میشدیر.

«آلمانیا وبغداد دمیریولی» موضوع‌سیندا چکیلمیش بیررسمده امپریالیست دولتلرین یاخین و اورتا شرقی ئوز حاکمیتی آلتیندا ساخـلامـاق واورانین زنگین طبیعی ثـروتلرینی سویـوب آپارمـاق ایچون‌ینی پلانلار حاضرلادیقلاری تصویر اولونوردی. ایران مطلقیتی باشچیلارینین ینه‌ده ایری کـاپیتالیست ئولکه‌لرینین حمایه‌سینده یاشادیقلاری‌و ایرانین وضعیتینین داهادا پیسلشدیگی ژورنالدا دؤنه‌دؤنه بیلدیریلیردی. عظیم زاده بیرشکلده شاهین ئـوز وطنینی غربی اروپـا ئولکه‌لرینه ساتدیغینی تصویر ائدیب آلتیندا یازیمیشدی: «آناسی آغاجا چیخانین بالاسی‌بوداق ـ بوداق گزر».

ملانصرالدین چیلرین فعال امکدا شلیق ائتدیکلری «کل نیت» ژورنالی آذربایجاندا اجتماعـی عدالت‌سیزلیگه، بورژوا ـ ملکدار آقالیغینا، جهالته قارشی مبارزه‌ده خیلی ایش گؤرموشدور. بئله‌لیکله، بیرینجی روس انقلابی و ارتجاع ایللرینده چیخمیش «ملانصرالدین»، «بهلول»، «زنبور»، «مرآت»، «آری» ژورناللاری‌ایله‌یاناشی «کل‌نیت» ساتیریك ژورنالینین‌دا مطبوعات و ادبیات تاریخیمیزده مهم رلی اولموشدور.

« لك لك »

۱۹۱۴- نجی ایلده ایروان شهرینده « لك لك » آدلی هفته‌لیك ساتیریك ژورنـال نشره بـاشلاییر. ژورنالین نـاشری و مدیری م. میرفتح‌اللهٔیف و ج. عسگرزاده (عاجز) ایدی.

«لك‌لك» ژورنالینین‌جمیع ۱۲ نمره‌سی چیخمیشدیر. ۱۲-نجی نمره‌دن ژورنال ئوز نشرینی دایاندیرماق حقینده بئله بیر اعلان وئرمیشدی: «بعضی سببلره‌گؤره بیرنئچه نمره‌دن‌صونرا‌داها« لك‌لك » مجموعه‌سی چیخمایِیب و « لك‌لك » مشتریلرینه ینیدن نشر ائدیله‌جك «جنگی» نامینده مجموعه‌گؤنده‌ریله‌جكدیر...».

لکن رداکسیانین وعد ائتدیگی «بیرنئچه نمرده» چیخابیلمه‌دی. ژورنـالین همین نمره‌سینده بیلدیریلبردی‌که ، «جنگی» ژورنالی علی محزون زین‌العابدین‌زاده وجبارعسگرزاده طرفیندن نشرائدیله‌جکدیر. ساتیریك « جنگی » ژورنالینین چیخماسی حقینده الـده هیچ بیر سند یوخدور.

« ملانصرالدین » ژورنالینین موقتی رداکتوری اولموش محمد علی صدقینین (۱۸۸۸-۱۹۵۶) آرشیوینده «لك‌لك» ساتیرا ژورنالینین رداکتوری جبار عسگرزاده‌نین بیر سیرا شخصی مکتوبلاری محافظه

اولونور. بو مکتوبلار «لك‌لك» ژورنالینین نشرینه حاضرلیق و اونون رداکسیا ایشینین تشکیلینه دائر مسئله‌لرین بعضی‌لرینی آیدینلاشدیرماغا کمك ائدیر. جبار عسگــرزاده ئــوز مکتوبلاریندا « ع » ، « اُششه‌ك داغلایان » ، « محـکمه پیشیکی » ، « م. پ. » امضالاریله یازدیغینی «ملانصرالدین» ، «کل نیت » و دیگر ارگانلاریندا اشتراك ائتدیگینی بیلدیریر.

او ایرواندان گـؤندر دیگی ۲ ـ دسامبر ۱۹۱۲ ـ نجی ایــل تاریخلی‌مکتوبیندا « لك‌لك » ژورنالینی چیخارماق ایچون قطعی قرارا گلدیگینی‌خبرو ئریب بومناسبتله‌بیرچوخ «ملانصرالدین» یازیچیلارینی ژورنـالدا اشتراکـه جلب ائتمك ایسته دیگینی بیلدیریب ، اونلاردان بعضیلرینین عنوانینی خبر آلیر . او ، بو ایشده چتینلیك چـکدیگینی اعتراف‌ائده‌رك، ۱۸ـ فوریه ۱۹۱۴ـ نجی ایل تاریخلی مکتوبیندا ینه‌ده تکراراًصدقیدن‌خواهش‌ائدیرکه، «ملانصرالدین»ین مخبروشاعرلرینین عنوانینی بیلدیرسین و سایــره . باشقا مکتوبلاردا ثبوت ائدیرکــه ، «لك‌لك» ملانصرالدین چیلره‌استناد ائتمگه واونون‌کمکینه‌آرخالانماغا چالیشمیشدیر .

«لك‌لك»ین هفته‌لیك مجموعه اولماسینا باخمایـاراق، آیری۔ آیری نمره‌لری آراسیندا بعضاً بؤیوك فاصله اولوردی. بوفاصله‌لرین اصیل سببینی رداکسیا اوخوجیلارا بیلدیرمیر، یالنیزژورنالین‌گئجیکمه۔ سیندن اوتری بعضی حاللاردا اوخوجیلاردان عذر ایسته مکله‌کفایتله۔ نیردی . ژورنال ۸ ـ صفحه‌دن عبارت ایدی.رسام و لیتوگرافیا چتین۔ لیگی اوزیندن‌ژورنال شکلسیز بوراخیلمیشدیر. یالنیزهرنمره‌ده باشلیق آلتیندا لیلك شکلـی وئریلیردی. صحرایه قونموش لیلکین قاباغیندا بیر نئچه سنبل گؤرونور...

اورتا آسیانین مـرو شهرینده جهالت پرستلر طرفیندن ئولدور۔

لموش معارف پرور یـوسف حیدر زاده‌نین عکسی‌ده ژورنالـدا چاپ اولونموشدور . ژورنالدا ایرواندا تجارت و مدنی مسئله‌لره عاید اعلانـلارادا خیلی یر وئریلیردی. بیر قاعده اولاراق ژورنالین ئوزی حقینده، ایله‌جه‌ده باشقا مسئله‌لره دایر بیرینجی وصونینجی صفحه‌لرده بعضی اعلانلار ، معلوماتلار درج ائدیلیردی . بیرینجی صفحه‌ده کی اعلانلار اساساً ژورنالین ئوزینه عایددیر. تخمیناً ژورنالین بوتون نمره‌لـرینده بئله بیر اعلان تکرار اولونموشدور : « مسلکیمیزه موافق و ملتیمیزه منفعتلی اولان هـرجور تحریـرات ایچون مجموعه میزین صفحه‌لری آچیقدیر . امضا سیز یازیلار درج اولونمادیغی کیمی ، مارك سیز گؤنده‌ریلن مکتوبلاردا قبول اولونماز. یازیلار آچیق تورك دیلینده اولمالیدیر».

« للك للك » مفکوره ـ سیاسی استقامتی اعتباریله خیردا بورژوا دموکراتیاسینا میل‌ائتمیشدیر. ژورنالدا اشتراك ائدن شخصلرین‌صنفی منسوبیتی،اونلارین کئچدیگی حیات‌یولی،درج ائتدیکلری ماتریاللار، ائله‌جه‌ده باشقا غزیت و ژورناللارداکی یازیلاری بونی آیدین گـؤستریر. ژورنالـدا موجود اجتماعی برابر سیزلیك تنقید اولونمو- شدور. «للك‌للك»ینی تیپلی معارف ومدنیت اوغریندا مبارزه‌آپارمیشدیر. ژورنالـدا خصوصاً معارف مسئله‌لری : ینی اصوللی مکتبلرده تعلیم و تربیه اصوللارینین یاخشیلاشدیریلماسی، طلبه‌لرین وضعیتی وسایره بو کیمی مسئله‌لـر گئنیش ایشیقلاندیریلمیشدیر . قید ائتمك لازمدیر که ، ژورنال بعضاً خلقین‌انتباهینی آرزولارکن ملتچیلیك‌احوال‌روحیه‌سینه‌ده قاپیلیردی.«کامل پاشانین روحینا اتحاف»آدلی اوزون بیرشعرده (شعر «یتیم جوجه» امضاسیله چاپ اولونموشدور)،«سیاسی لفتلر»ده یاخین شرقده وبالکاندا‌باش وئره‌ن‌سیاسی حادثه‌لر بیرطرفلی ایشیقلاندیریلیر. ملی آزادلیق ، دولت استقلالیتی اوغریندا مبارزه آپاران بالکان

خلقلرینین حقوقینا لایقنجه قیمت وئریلمیردی. محدود جهتلرینه باخما-
یاراق «لك‌لك» آذربایجاندا قاباقجیل ساتیریك ژورنالیستیك عنعنه‌لرینه
اساسلانیردی. ژورنالدا چاپ اولونان ماتریاللارین چوخ حصه‌سینی
بدیعی‌اثرلر تشکیل ائدیردی. شعرلر مفکوره وشکلجه صابر عنعنه‌لرینی
دوام ائتدیریردی.

«لك‌لك»ملانصرالدینین‌یولی‌ایله‌گئتمه‌یه‌جدی‌سعی گؤسترمیشدیر.
« تفلیسدن مکتوب » آدلی مقاله‌ده اعتراف اولونورکه ، « لك لك »
«ملانصرالدین»دن فرقلنمه‌مه لیدیر ، اونون کیمی حرکت ائتمه لیدیر .
« همدانلی مشدی عباد » امضاسیله یازیلمیش همین مقاله‌ده مطبوعاتین
مبارز لیگی ، ادبیاتین اجتماعی حیاتا فعال مناسبتی مسئله‌لری ایره‌لی
سوروله‌موشدور.

«لك‌لك» نشر اولونان زمان محمد سعید اردوبادی سورگونده
ایدی. لکن او، باشقا ساتیریك ژورناللاردا اولدیغی کیمی «لك‌لك»ده
ده فعال امکداشلیق ائتمیش، مختلف مسئله‌لره دایر ساتیرا وفلیه‌تونلار
یازمیشدیر. اونون «هردم‌خیال» امضاسیله چاپ‌اولونموش بیرشعرینده
اجتماعی ضدیتلردن ایره‌لی‌گلن دگیشیکلیکلر رئال تصویر اولونمو-
شدور. شاعر محاربه عرفه سینده ئولکه‌نین آجلیق وسفالت ایچینده
اولدیغینی بیلدیریر. خلقین دؤزولمز وضعیتینه آجییردی. اردوبادی
دورین سیاسی وضعیتینی یالنیز ساتیرالاری ایله دگیل ، تربیتی اهمیتی
اولان دیداکتیك شعرلری ایله‌ده عکس ائتمه گه چالیشیردی.

باشقا ساتیریك ژورناللاردا اولدیغی کیمی «لك لك»ده ده دیل
و الفبا مسئله‌سینه دایر چوخ یازیلیردی . خلقین کتله وی صورتده
سوادلانماسی‌ایچون‌عرب‌الفباسینی دگیشمه‌یین ضرورتی«لك‌لك»ده‌ده
ایره‌لی‌سوروله‌موشدر. ژورنال‌ینی‌الفبانین ضروریلیگی‌حقینده جسارتلی
چیخیشلار ائدیردی.

«لك ـ لك»ده روس دیلینین خلق ایچون اهمیتی حقنده مراقلی یازیلارادا راست گلیریك. بیرمقاله‌ده دئییلیردي كه، بیرلی حاكملرده خلقین دیلینی بیلمه‌لی و باشا دوشمه‌لیدیر. «دیل مسئله‌سی» آدلانان همین‌فلیه‌توندا بئله بیرمراقلی وضع واردیر: حاكم‌ایله كندلی آراسیندا دانیشیق گئدیر. لكن نه‌كندلی حاكمین سؤزینی باشا دوشور، نه‌ده حاكم كندلینین جوابلارینی آنلاییر.

قادینلارین آغیر وضعیتی، حقوقسیز لیغی‌دا ژورنالی مشغول ائده‌ن مسئله‌لردن ایدی. «شیطان» امضاسیله چیخمیش «آنا وقیز» آدلی ساتیریك شعرده قادینین آغیر حالی عكس ائتدیریلمیشدیر.

ژورنالین‌یاخشی‌خصوصیتلریندن بیری‌ده‌اونون‌آذربایجانلیلارلا ارمنیلرین دوستلیغینی تز ـ تز ایشیقلاندیرماسی، بین‌الملل چیلیگی‌تبلیغ ائتمه‌سیدیر. ژورنال ارمنی دیلینی بیله‌ن آذربایجانلیلاری ارمنی غزتیلرینی اوخوماغا سوق ائتمه‌گه چالیشیردی.

«لك‌لك» یاخین شرق ئولكه‌لری خصوصاً تركیه وایران حیاتینا دائر ماتریاللار درج ائدیردی. ژورنالین دئمك اولاركه، بوتون نمره‌لرینده ایران حیاتینا دائرمراقلی ساتیریك معلوماتلار وئریلمیشدیر. «مرندن‌مكتوب» آدلی بیرفلیه‌توندا استهزا ایله بیلدیریلیركه، ایراندا داها دوغریسی مرندده ۷۸ ـ آللاه واردیر: احمد شاه، سید، خان، فراش... وسایره ایران شهرلرینی باشینا گؤتورموش بو گؤزه گؤرونن آللاهلار خلقی باشدان آیاغا سفیل وضعیته سالمیشلار.

بوخاریداكی فاكتلاردان بیر داها آیدین اولوركه، «لك‌لك» گنیش خلق كتله‌سینین گونده‌لیك حیاتی، آرزو و ایستكلریله باغلی بیر ژورنال اولموشدور.

«طوطی»

« ملانصرالدین » ژورنالی مستثنی اولماقلا آذربایجان ساتیریك ژورناللاریندان عمری‌نسبتاً اوزون‌اولانی «طوطی» دیر. ۱۹۱۴-۱۹۱۷ نجی ایللرده باکوشهرینده نشراولونان «طوطی» ژورنالینین‌آذربایجان ادبیاتی ، اینجه صنعتی و عمومیتله اجتماعی فکری تاریخینده ئوزینه مخصوص موقعی‌اولموش، اساساً لیبرال بورژوا گؤروشلرینین مدافعه چیسی کیمی چیخیش ائتمیشدیر . ژورنالین باش محرری معلم جعفر بنیاد زاده ، ناشری ایسه تقی نقی‌یف ایدی. ژورنال اوروجوف قارداشلاری مطبعه سینده چاپ ائدیلیردی. « طوطی » نین حجمی « ملانصرالدین » ژورنالیندان بیر قدرکیچیك اولوب ۸ ـ صفحه‌دن عبارت ایدی. اونون بیر چوخ نمره‌لرینده آیری ـ آیری اثرلرین باشلانغیجیندا رنگسیز شکللر وئریلمیشدیر.

شکللرین‌چوخینی عظیم‌زاده چکمیشدیر. رنگسیز،هم‌ده کیچیك اندازه‌ده بیرسیرا شکللر مختلف نمره‌لرده تکراراً درج اولونموشدور. جعفر بنیاد زاده ، اردوبادی ، سید حسین ، میربالاقدش حاجی‌یف ، حاجی سلیم سیاح ، صمد منصور ، جبار عسگرزاده (عاجز) ، علی محزون رحیم‌اف، علی‌راضی شمعچی‌زاده، ع. عظیم‌زاده، م. هادی ،

م. حاجینسکی، س. ممتاز، ع. واحد، میربدرالدین صیدزاده، علی نظمی و بیرچوخ باشقالاری ژورنالین فعال امکداشلاری و اشتراکچیلاری اولموشلار. ژورنالدا بنیادزاده، راضی، عسگرزاده، نظمی، اردوبادینین یازیلاری داها چوخ چاپ اولونموشدور. راضی بیر چوخ حاللاردا رداکتوری عوض ائدیردی.

ژورنالین اولینجی نمره‌سینده «طوطی» رداکسیاسیتین «چهل طوطی» آدلی باشقا بیرساتیریك ژورنالدا بوراخماق فکرینده اولماسی قید ائدیلیردی. لکن همین ژورنالی بوراخماق ممکن اولمامیشدیر. سانسورین تضییقینه تز-تز معروض قالان هیئت تحریریه ژورنالین آیری-آیری نمره‌لرینده‌کی ماتریاللارین یرینی بعضاً بوش ساخلاییردی.

«طوطی»دن ۱۹۱۵-نجی ایلده ۴۵، ۱۹۱۶-نجی ایلده ۴۶، ۱۹۱۷-نجی ایلین ژوئیه آیینا‌قدر ایسه ۲۱ نمره چیخمیشدیر.

ژورنال‌هله بیرینجی نمره‌سینده اعلان ائتمیشدی‌که، او ایسته‌ر مسلك، ایسته‌رسه‌ده یازیلارین مضمونی اعتباریله اوریژینال یول توتاجاقدیر: «بلی، دنیانین بوشلوغ وقتینده عرصه‌یه گلدیم... سیزدن دخی خواهش ائدیرم‌که، بیر آز بیزیمله مدارا ائدیب، چوخدا منی سیخما- بوغمایا سالمایا سنیز. نه‌قدر اولسادا طیور نوعیندنم. انسان کیمی‌دانیشا بیلمه‌دیگیمدن‌اشاره‌لرله کثیچینه‌جکم، آجیغینیز توتماسین...

«طوطی» ام‌العزیم دیر. ئوزیندن‌قاباق گلمیش مضحکه ژورنالینین هیچ بیرینین مسلکینی تمامیله تعقیب ائتمه‌یه جکدیر. اینتلیگنت‌لریمیز، قاضی‌لریمیز و دکترلریمیزین یانیندا لازمسیز گوّرونن ملی ایشلری اصلاح‌، قارا جماعتله یولداش‌اولوب اونلارین اعتمادلارینا، ئوز دینلرینه حقیقی بیرصورتده عمل ائتمگه چالیشاجاق». لکن ژورنال بیرچوخ مسئله‌لرده ایسته‌ر- ایسته‌مز ملانصرالدین چیلری تقلید ائتمیش، ان یاخشی حالدا ایسه «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینین دوامچیسی اولموشدور.

«طوطی» مرکب اجتماعی ـ سیاسی بیر شرایطده بوراخیلیردی.
همین دورده «طوطی»دن باشقا « بابای امیر » ، « مزه‌لـی » ساتیریك ژورناللاردا چیخیردی. «بابای امیر»له «طوطی» آراسیندا معین دورده آیری ـ آیری ادبی مسئله‌لره مناسبتده ضدیت اولموشسادا مسلکلری عینی‌ایدی. «طوطی»ده درج اولمونموش ماتریاللار او زمانکی بعضی ایدئولـوژی مسئله‌لـری معین فاکتلارلا ئوگرنمگه امکـان وئـریـر. ژورنـال یازیلارینین چـوخ حصه‌سینی مکالمه‌لر شکلینده وئریردی . بعضی حاللاردا سیاسی اهمیتی اولان مسئله‌لر ده مکالمه‌لرده ایره‌لی سورولوردی. بوجهتدن «ملا ایله ملا گونه» آراسیندا وئریلن صحبت ئوز مضمونی اعتباریله مراقلی ایدی :

ملا گونه : ـ خبرین وار ملاعمی ؟

ملا : ـ نه دن ؟

ملا گونـه : حاجـی ویلهلم استامبولا گلیر که پـان اسلامیزمی دوزه‌لتسین

ملا : ـ پان اسلامیزم نه دیر ؟

ملا گونـه : ـ پـان اسـلامیزم یعنی « اتحـاد اسلام » . بـاشا دوشدون می ؟

ملا : ـ باشا دوشدوم آنجاق قانمادیم نه ایچون ... »

بو مباحثه ده‌بیر طـرفدن آلمان امپریالیستلرینین پان اسلامیزمی یایماق سعی‌لری افشا اولونوردی سا ، دیگرطرفدن مسلمان ئولکه‌لری آراسیندا اولان ضدیتلر گؤستریلیردی .

آذربایجان قادینی‌نین آجینا جاقلی حالی، قول‌وضعیتی«طوطی» نی چوخ دوشوندیرن مهم مسئله لردن بیری ایدی . بو موضوعـدا هامیدان چوخ علی راضی یازیـردی. او، « آرواد لاریمیز » آدلـی ساتیریك شعـرده « قاتسداق خالا » امضاسیله آذربایجان قادینلارینین

آغیرمعیشتینی گؤسترمیشدیر .

علی راضی ساتیریك شعرلرله یاناشی فلیه‌تونلاردا یازیــردی . اونون بعضی فلیه‌تونلاریندا محمد قلی‌زاده‌نین گوجلی تأثیری آچیقجا دویولور. بوفلیه‌تونلاردان بیری «ع. دوددوك» امضاسیله درج ائدیلمیش « فتوا » دیر . فلیه‌توندا کنایه ایله دیلیر که ، زا قافقازیا شیخ‌الاسلامی ئوز تابعلیگینده اولان قـاضیلارا بئله بیر فتوا وئریب : اگر هرهانسی بیر کیشی « ماتیشقا » (مترس) ساخلاسا، شراب‌ایچسه، قمار اویناسا، حبسخانه‌یه دوشسه، آرواد ئوز طلاقینی گری‌آلابیله‌ر. مؤلف‌ده جواب وئریر که، اگر قادینلار بئله حرکت ائتسه‌لر، یوزآرواددان دوخسانی ارسیزقالار . یازیچی شیخ‌الاسلامین‌فتواسینا گولوب بیلدیریردی که، بواصوللا قادین آزادلیغینی تأمین ائتمك اولمساز ، جمعیتین اساسینـدا دگیشیکلیك یـاراتماق لازمدیر . خلقین آغیر وضعیتی « آجی درمان » امضالی «مصلحت» آدلی‌بیرساتیریك‌شعرده (صابرین مشدی‌سیزیمقلی‌یا جواب اولاراق یازدیغی « ملاسنه ایله بیرم مصلحت » مصــراع سی ایله باشلایان ساتیراسینا بنزه‌تمه دیر) داها آچیق‌شکلده وئریلمیشدیر:

«طوطی» سنه ایله بیرم مصلحت ،
خلق قاچیر من‌ده قاچیم ، قاچمایم ؟
بیر پارا ایشلر گؤرورم گولمه لی ،
اونلاری من بیر ــ بیر آچیم ، آچمایم ...

« طوطی » ده موهوماتین‌تنقیدینه گنیش‌یر وئریلمیشدیر. محزون ایروانلی‌نین « ینی یتمه » امضاسیله گتمیش « سؤال » آدلی فلیه‌تونی بوجهتدن سجیه‌وی دیر :

« طوطی قارداش ! سنه فدا اولوم منه بیرمسئله عارض اولوب، بلکه اونا بیرجواب تاپــا بیله‌سن . دییرلسر قفقـازدا مسلمان وار ، بو مسلمانلارین هرشهرده و هرکند ده چوخلی ملا لاری وار ... سنــدن

توقع ایله ییرم . بیرمنه دیبه سن گؤروم او ملا لار مسلمانلارین نه یی دیرو هانکی خیروشرینده مسلمانلارا لازم اولور ؟ » .

آچیق وجسارتلی‌یازیلار اوستینده ژورنالین امکداشلاری‌تز-تز تعقیب اولـونوردیلار . بو تعقیب‌لـر طـوطـی نین امکـداشلارینین وضعیتینی آغیرلاشدیریردی . مثلا علی راضی نین یازیسیندا (۱۹۱۵ نجی ایل نمره ۱۶) دیبلیردی : « طوطی » نین ۱۴ ـ نجی‌نمره‌سی‌نین ۳ ـ نجی صفحه‌سینده « شیخ لر » باره سینده یازدیغیم خبربن گنجه ده شیخ حسین‌جنابلارینا دخلی یوخدور. بوباره ده شیخ حسین‌جنابلاری هرنه فکراتسه حقسیزدیر. چونکه ایله بیر مخبراولمازکه انصافی‌آتیب شیخ حسین کیمی‌علملی وانسانیتلی بیر شخصه توخونسین و قاره لرده بئله ظن ائتمه‌سینلر .

اعتقادا مناسبت مسئله‌سینده ژورنـالین امکداشلارینین هامیسی عینی بیر موقعده دایانمیردیلار . بعضیلاری خلقین فلاکتدن خلاصی ایچون آللاهی کمکه و اسلامی بیرلیگه چاغریردیلار. بومسئله‌ده صمد منصور فرقله‌نیردی . اونون نغمه لرینین بیرینده دیبلیردی :

یا رب ، ئوز لطفینی کسمه ملتدن ،
لطف قیل قورتا راق چونکه ذلتدن ،
مهلك بویانغیندان ساخلا اسلامی ،
ائتمه بیزی محروم فیض‌و رحمتدن .

ژورنالدا آیری ـ آیری قاباقجیل یازیچیلار، مدنیت خادملری تبلیغ ائدیلیردی .

لکن بوساحه ده ده بعضاًسهوه یول وئریلیردی . مثلا ژورنالین ۱۹۱۶ ـ نجی ایلده چیخان ۳ ـ نجی نمره سینده بورژوا ژورنالیستی هاشم‌بگ وزیرف فعالیتی حقینده معلومات وئریلمیشدیـر . ژورنالین ۴ـ نجی نمره‌سینده ایسه جعفربنیادزاده طرفیندن ه . وزیرف ئولومی

مناسبتیله یازیلمیش نکرولوگ (سوك نامه) واردیر .

هرایکی ماتریالدا وزیرفین خدمتی حددن زیاده شیشیردیلیر ، اونون محدود جهتلری گؤستریلمیردی.

«طوطی»ده ملانصرالدین چیلرین عظیم‌زاده، نظمی، اردوبادی، راضی‌نین یاخیندان اشتراك ائتمه‌سی ژورنالین مفکوره استقامتینه مثبت تأثیر گؤستربردی . عظیم زاده « آواره رسام » ، « دمدمه کی » و باشقا امضالارلا مـراقلی یازیلار درج ائتدیریر ، رسملـرین اکثریتینی‌ده اوچـکیردی . ژورنـالـدا عظیـم زاده طـرفینـدن چکیلـمیش ۲۰۰ ـ دن آرتیق شکـل چـاپ اولـونموشدور . ۱۴ ـ آوریـل ۱۹۱۶ ـ نجی ایـل تاریخلـی ۱۳ ـ نجی نمـره خصوصیله عظیم زاده یارادیجیلیغینا حصرائدیلمیشدیر. باشقا ساتیریك ژورنالالاردان‌فرقلی‌اولاراق‌بئله بیرفاکتا ایلك‌دفعه « طوطی » ده راست گلیریك، یالنیزشکللردن عبارت اولان همین نمره‌ده رسامین اجتماعی حیاتین بیرسیرا کاراکتر لوحـه لرینی عکس ائتدیـرن ۴۲ ـ رسمی وئریلمیشدیر.شکللرده گونونی کوچه‌لرده ایت‌دویملك‌له کئچیرن آواره، جاهل آداملارین مشغله لری، « ائل قایغی سینا » قالانلارین سرخوش‌لیغی ، « مسلك » دییه باغیران اصیل مسلك سیزلرین حقیقی سیماسی ، خیریه جمعیتلرینین فعالیت سیزلیگی و سایـر مهم مسئله لـر جانلی ، عیاتی حالدا گنیش خلق کتله سینه چاتدیریلمیشدیر .

« طوطی » نین ۱۹۱۶ ـ نجی ایلده چیخان ۸ ـ نجی نمره‌سینده یالنیز ساتیریك نغمه لر چاپ اولونموشدور . بورادا خلق ادبیاتی و موسیقی مدنیتیمیز تبلیغ اولونور؛ هم ده خلقه واجب مسئله لرحقینده معلومات وئریلیردی ، عظیم زاده نین یارادیجیلیغینا حصر اولونموش خصوصی‌نمره و ساتیریك نغمه‌لردن عبارت همین‌نمره ژورنالین‌نشری تاریخینده تقدیره لایق بیر تشبث ایدی .

ژورنالین ۱۱ - ژوئن ۱۹۱۶ – نجی ایل تاریخلی ۲۲ - نجی نمره‌سینده ع. مذنبه قارشی«مطبوعاتیمیزا دوشه‌ن مضر قوردلار» آدلی ایری حجملی بیرمقاله چاپ اولونموشدور. مقاله‌ده ع. مذنبین حیاتی، یارادیجیلیغی احاطه اولونموش ، اونون « سیبریا مکتوبی » اثری « هلال » ، « شهاب‌ثاقب » وباشقا ارگانلارداکی فعالیتی شدتلی تنقید ائدیلمیشدیر. لیکن ژورنال اؤز نمره‌سینده علی‌بگ حسین‌زاده، احمد بگ‌آغایفین آذربایجان مطبوعاتی تاریخینده‌کی خدمتلرینی حدیندن آرتیق شیشیردیر. اونلار حقینده دیلی آغزینا سیغمیردی. ژورنالین «بابای‌امیر»له چکیشمه‌لری‌ده اونون قصورلی جهتلریندن ایدی.

دیل‌مسئله‌سینه‌دایریازیلاردا ژورنالدا اهمیتلی‌یرتوتوردی. ژورنالین ۱۹۱۶ – نجی ایلده چیخان ۲۳ – نجی نمره سینده ینی نشره باشلایان « سوغات » غزیتینین دیلی کسکین تنقید اولونموشدور. «طوطی»ده باشقا ساتیریک ژورناللارکیمی دیلده ساده‌لیگین طرفداری اولوب ، ئوزیده بو یوللا گئدیردی. آذربایجان خلق ماهنیلارینین تبلیغ اولونماسی و بو ماهنیلارا ساتیریک شکللرده بنزه‌تمه ، نظیره و پارودیالار یازیلماسی ژورنالین دقتی جلب‌ائدن مثبت خصوصیتلریندن ایدی .

«طوطی»آرا-سیرا ینی‌چیخان اثرلره ئوزمناسبتینی بیلدیره‌رکن، ساتیریک یازی اصوللاریندان گنیش استفاده ائدیردی. سلیم « سیاح » طرفیندن یازیلان «خرابات» آدلی رساله‌نی ژورنال یوموریست روحدا اوریژینال بیر اصوللا تنقید ائتمیشدیر: « بوگونلرده باکو معلم‌لریندن بیریسی نشر ائتدیگی « خرابات » آدلی اثرینده چاخیر و بوکیمی مسکراتین ضرر - زیانینی وبونلارا آلوده اولانلارین آخردا نه‌فلاکتلره دچار اولا بیله‌جکلرینی یازیب گؤسترمیشدی. مخبرلریمیزین‌وئردیکلری خبرلره گؤره بواحوالات بیرچوخ صنفلریمیزین خوشینا گئتمه‌میشدیر.

مختلف صنفلریـــن «خرابات»ه نه‌نظر ایله باخمالارینی ئوزگوزلری‌ایله گؤره‌ن مخبریمیز بئله تصویر ائدیر :

۱. ادبا ـ محمد جعفردایی سینا باخان کیمی باخیردیلار.

۲. شعرا ـ خروس قوبوبا باخان مثال مطالعه ائدیردیلیر.

۳. معلملر ـ دەوه تعلبنده باخان سیاق باخیب حیرت‌ائدیردیلر.

۴. قراخمالليلار (یقه‌آهاریلار) ـ «بونون‌مولفی یقیناً احمقدیر» دییردیلر.

۵. آرتیستلر ـ یوزمین‌لرجه لعنت اوخویوردیلار.

۶. محررلر ـ هیچ بیر سؤز دئمه‌ییب فرصت آرابیر دیلار.

۷. حکومت مأمورلاری ـ آرتیق دقت ائتدیلر.

۸. ملا و افندیلر ـ اینانما دیلار.

۹. پیـانیسکه‌لـر ـ « بـو کیشینین عقلی خـراب اولموشدور » دئدیلر.

۱۰. ینی یتمه جوانـلار ـ خنجر ، طپانچه باغلاییب وبده‌تا دئدیلر.

۱۱. ضیالیلار ـ « بیز اونی‌کمال صاحبی بیر آدام بیلیردیك » دئدیلر.

۱۲. مؤلفین ئـوزی ائـوینده اوتوروب قورخـودان هیچ یانـا ترپنمیردی.

۱۳ـ «طوطی» ایسه هامی‌سینین عقلینی بگه نیرا!».

ژورنالدا ایستەر روسیەده،ایستەرسەده باشقا ئولکەلرده مطلقیت اصول اداره‌سینه قـارشی کسکین چیخیشلارا راست‌گلیریك . ژورنـال ۱۹۱۷ـ نجی ایلده فـوریـه بـورژوا انقلابینی خصوصی بیر مـراق و مثورینجله قارشیلادی. ۱۹۱۷ـ نجی ایل ۱۰ـ نجی نمره باشد ان باشا انقلابی حادثەلرین تصویرینه حصر ائدیلمیشدیر . همین نمره قرمزی

رنگله بوراخیلمیش ، بیرینجی صفحه‌ده بویوك حرفلرله یازیلمیشدیر :
« بهار حریتی تبریك!
ینیلرین فکری : یاشاسین حریت، عدالت، مساوات!...
اسکیلرین‌فکری: یاشاسین سفیل‌لیك، تنبل‌لیك، یونگول‌لیك!».
ع. نظمی « نوروز » شعری‌ایله انقلابی تبریك ائدیردی . لکن اونون سئوینجی اوزون سورمه‌دی. صونراکی نمره‌لرده فوریه بورژوا انقلابینین خلقه آزادلیق وئرمه‌دیگی مختلف ساتیریك اصوللارلا بیلدیریلیردی. صابره بنزه‌تمه شکلینده یازیلمیش «ادبیات» آدلی شعرده اوخویوروق :

قاج اوغلان! بیزیم ملت آزاد اولوب،
بیزیم ملت آزاد اولوب، زاد اولوب
حریت نه‌دیر، چونکه بیز آنلاریق،
چتین ایش ــ میشی فوری سهمانلاریق
وورروب چیرپاریق، دؤشلمریك، یانلاریق
بو گون نابلدلرده اوستاد اولوب
قاج اوغلان بیزیم ملت آزاد اولوب...

۱۹۱۷ ــ نجی ایل ۳۱ مای تاریخلی ۱۷ ــ نجی نمره‌ده‌کی صحبتلرده فـوریه انقلابیندان صونراکی سئچگی سیستمینده‌کی گولونجلیگه استهزا ائدیلمیشدیر. «دودوك» (علی‌راضی) « شمر، معر » و بنیاد زاده « کئفیم گلنده » فلیه‌تونیندا مستملکه سیاستینی تنقید آتشینه توتموشلار. لکن ائله مؤلفلرده تاپیلیردی‌که ، اونلار محافظه‌کارلیغی قورویور ، کهنه مسلکدن ال چکمه‌مگه چاغیریردی . صمد منصورین («بوم یوشعلی» امضاسیله) صابرین «ساتیرام» شعرینه یازدیغی بنزه‌تمه‌ده دیبلیردی .

طوطی، چونکه ایشیمیز دوشدی بئله،

سنده بو ایشده بیر آز قیل عجله،
یاز بو اعلانیمیزی بیلدیر اثله
نئچه ایللر چالیشیب ییغدیق‌اله،
ایندی من اونلاری تك ـ تك ساتیرام،
گل ـ گل ای مشتری مسلك ساتیرام!

«طوطی» محاربه‌ده امپریالیست دولتلرین غصبکارلیق پلانلارین‌دا افشا ائدیردی. او یازیردی: «بوگون‌کی جهان دعواسیندا ان چوخ فایدا آپاران مملکت امریکا جمهوریتی‌دیر. ایکی ایل یاریملیق دعوادا بو مملکته ۳۰ ـ ملیارد دولاردان آرتیق قیزیل گلمیشدیر. بو ایسه بوتون دنیاداکی قیزیلین اوچده بیری اولور. بو مملکتین همین دعوا مناسبتیله گونی‌گوندن ثروتی آرتیر».

۱۹۱۶ ـ نجی ایلین صونیندان اعتباراً ژورنالدا خصوصی «جدی حصه» باشلیغی آلتیندا ماتریاللار وئریلیر. بو بؤلمه‌ده «ائولنمك نه دئمك دیر؟»، «حقیقی بختیار کیمدیر؟» وسایرمسئله‌لر مذاکره اولونور. مباحثه‌لرده مراقلی ایضاحاتلا اشتراك ائدنلره مکافات وئریلیردی. همین مباحثه‌لرده دورین بیر سیرا گؤرکملی یازیچیلاری، معارف واجتماعی خادملری‌ده اشتراك ائتمیشلر. اردوبادی، بنیادزاده، سیدحسین، عسگرزاده وباشقالاری ائولنمك وعائله قورماق مسئله‌سینده کهنه آتا ـ بابا یولونی کسکین تنقید ائدیر، سئویب ـ سئویلمك، بیری ـ بیرینی باشا دوشمك اساسیندا ائوله‌نمگی اوستون توتوردیلار.

«حقیقی بختیار کیمدیر؟» سوألینا او زمان مسکودا اوخویان حنفی زیناللی مراقلی بیرجواب گؤندرمیشدی: «حقیقی‌بختیار کیمدیر؟» قادین ئولن‌گونینه قدر سئوگیلی ایچون دوماتلی وگیزلی قالماق دیله‌ین کیمی، سعادت‌ده انسانین عقلینی اخذ ائتمك ایچون هریرده ده بیر طرزده گؤرونمگه باشلار. بوندان معلوم اولورکه، سعادت هر بیر

کیمسه‌دن اونری بیر رنگده اولاجاقدیر.

حقیقی سعادت ایسه ـ آمال و مفکوره صاحبی ایچون حقیقت اولماسیدیر. مفکوره (ایدآل) ایسه هیچ بیرزمان حقیقت اولماز. لکن عقلی اخذ ائتدیکده انسان همیشه ئولنه کیمی اونون آردینجا قوشار، صون نفسینده مطلق «بختیارام!» کیمسه سؤیله‌مه‌میش. آنجاق عقل سلیم صاحبی اولان هر بیرشخص اول ملتی، صونرا بوتون انسانیت ایچون چالیشار کن، کندینده بیر شوق، ذوق دویار. ملیتنی و بوتون انسانیتی سفالت وفلاکتدن ایراقلاشدیردیقدا کندی‌ده سعادته یاخینلاشار...

«طوطی» بوتون‌محدود ولیبرال جهتلرینه‌باخمایاراق، آذربایجان ژورنالیستیک تاریخینده ئوزینه مخصوص و نظره چارپاجاق بیر ایز بوراخمیشدیر.

«مزەلی»

۱۹۱۴–۱۹۱۵نجی ایللردە تانینمیش ژورنالیست ـ یازیچی هاشم بگ وزیروفین (۱۸۶۲–۱۹۱۶) رداکتورلیغی ایلە باکودا « مزەلی » ژورنالی نشر اولـونموشدور . هـاشم بگ وزیروف « تازە حیات » (۱۹۰۷–۱۹۰۸) «اتفاق» (۱۹۰۸–۱۹۰۹) ، «صدا» (۱۹۰۹–۱۹۱۱) ، « صدای وطن » (۱۹۱۱–۱۹۱۲) ، « صدای حق » (۱۹۱۲–۱۹۱۵) ، «صدای قفقاز» (۱۹۱۵–۱۹۱۶) غـزتلرینین‌دە رداکتوری اولموشدور. اونون شخصی «صدا» مطبعەسیندە بیرسیرا دوری مطبوعات ارگانی و کتابلار بوراخیلمیشدیر . وزیـروف یوزلرجە مقالە فلیەتونلارلا برابر « مکتب تربیەسی » ، « دو گمە قـاپیمی دو گررلر قاپینی » ، « اثولنمك سوایچمك دگیل» پیسلرینین‌دە مؤلفی دیر. اونون زنگین قلم تجربەسی «مزەلی»نین کیفیتینە مثبت تأثیر اتتمیشدیر. ژورنال مفکورە ـ سیاسی استقامتی جهتدن «ملانصرالدین» عنعنەلرینە اویغونلاشماغا چالیشیردی. ژورنالین بیرینجی نمرەسی ۱۹۱۴- نجی ایل دسامبرین ۲۷-دە چاپدان چیخمیشدیر.

«مزەلی»نین ۲۵- نجی‌نمرەسینە قدرهم ناشری هم‌دمردا کتوری هاشم‌بگ وزیروف، ۲۵ نجی نمردن ایسە ژورنالیست حاجی ابراهیم

قاسموف موقتی مدیر ، وزیروف ایسه ناشر اولور. ژورنالین ۴۷- نجی نمره‌سیندن ینی‌دن مدیر و ناشر وزیروف اولموشدور. وزیروف و اونا کمك ائدن حاجی ابراهیم قاسموف لیبرال بورژوا دنیا گؤروشونی تبلیغ ائتمه‌لرینه باخمایاراق آذربایجان مطبوعاتی تاریخینده گؤرکملی ایز بوراخمیش شخصیتلر دیر. « مزه‌لی » ئوز اطرافیندا گـؤرکملی آذربایجان رسام ویازیچی قوه‌لرینین بیرحصه‌سینی توپلایابیلمیشدی. (عظیم‌زاده ، علی نظمی ، غمگسار ، جبار عسگرزاده (عاجز) ، جعفر جبارلی، العباس مذنب و باشقالاری).

« مزه‌لی » ژورنـالی ترتیباتی اعتباریله باکـودا چیخـان باشقا ساتیریك ژورنـاللارا نسبتاً مکمل اولماسی ایله فرقله نیردی. محـاربه شرایطی اولماسینا باخمایـاراق ، ژورنال « ملانصرالـدین » حجمینده (۴- صفحه رنگلی شکل و ۴- صفحه یازی اولماقلا) بوراخیلیردی. درج اولـونان سـاتریاللار موضوع مختلفلیگی اعتباریله رنگـارنگ اولوب ، دورین واجب مسئله‌لری ایله سسله شیردی . ژورنـالدا رسام عظیم زاده‌نین خدمتی اولدوقجا بؤیوك دیر. او «ملانصرالدین» ساتیرا عنعنه‌لرینی ئـوز معنالی شکللریله ژورنـالین بوتون نمره‌لرینده تبلیغ ائدیردی. عظیم‌زاده «مزه‌لی»ده ۱۰۰-دن آرتیق‌شکل‌نشرائتدیرمیشدیر. بوشکللرین‌هربیرینده مؤلف آذربایجان اوخوجیلارینین دقتینی دورین بو و یا دیگر مهم سیاسی - اجتماعی مسئله‌سینه جلب ائدیردی.

آغیر محـاربه شرایطینده چیخان ژورناللا سانسورین مناسبتی چوخ کسکین ایدی. اونون بیرسیرا نمره‌لرینده بعضی صفحه‌لر یاآغ بوراخیلمیش یا یاریبا قدر ، یادا تمامیله پوزولموشدور.

او زمان دوری مطبوعات ارگانلاریندا قبول ائدیلن رسمه گؤره ژورنال وغزیتلربیرینجی نمره‌ده ئوز پروگراملارینی اعلان ائدیردیلیر. «مزه‌لی»ژورنالی‌دابیرینجی‌نمره‌ده«بولوموز» آدلی‌باش‌مقاله‌بوراخمیش،

اونون سیاسی - اجتماعی مسلکینی او خوجیلارا چاتدیرماق ایسته‌میشدیر. بورادا دا وزیروفین محدود لیبرال گؤروشلری آچیق افاده اولونموشدور. او همین باش مقاله‌ده، عمومی قایدا اوزره دور ایچون کاراکتر اولان کسکین سیاسی - اجتماعی مسئله‌لری آچیق شکلده شرح ائتمکدن چکینمیشدیر. بونونلا بئله ژورنالین بیرینجی نمره‌سینی بوتونلیکله گؤتوردیکده اونون پروگرامی ایله معین درجه‌ده تانیش اولماق ممکن دیر. بورادا «باشماقچی» امضاسیله (وزیروف) «صنعتکارلیق» آدلی بیر مقالــه وئریلمیشدیر. مقاله‌ده صحبت او زمان کــی تئاتر حیاتیندان گئدیــر. مؤلف آذربایجان تئاترینین اساس مسئله‌لریندن تأسف که، آز دانیشیر، فکــرینین جانینی تماشاچیلارین انتظام سیز لیغینا و بونا بنزه‌ر ایکینجی درجه‌لی مسئله‌لره وئریر. بیرینجی نمره‌ده عظیم‌زاده‌نین تئاترا عاید «آسیا ایله اروپانین مقایسه‌سی» آدلی شکلی‌ده واردیر. بورادا اروپا صحنه‌سینده «هاملت»ین تماشایا قویولدیغی بیزیم صحنه‌ده ایسه «سغالت»ین گــؤستردیگی تصویر ائــدیلیر. اروپادا خلق وقتینی مدنی کئچیرملک ایچون اینجه صنعتله مشغول اولور، مسلمان عالمینده ایسه عواملار بقال دکانلاری و آشپزخانالارلا...

عظیم زاده‌نین بیر چــوخ رسملری مسلمان عالمی ایله اروپانین مقایسه‌سینه حصر اولــونموشدور. «مزه‌لی»نین هــر نمره‌سینده ساتیریك شعر وئریلیردی. بو ساحه‌ده شاعر علی نظمی خصوصیله فرقله‌نیردی. او، بیرینجی نمره‌ده یازیردی که دوغرودان دا ئولکه‌ده کــی وضعیت مزه‌لی و گولمه لیدیر. نظمی باشقا ساتیریك ژورنال‌لاردا اولدیغی کیمی «مزه‌لی»ده ده مختلف موضوعلاردا یازیردی. شاعر داها چوخ عواملیغی، جهالتی تنقید ائدیردی. اونون «بؤلوشمه» باشلیغی آلتیندا درج اولــونموش ساتیراسیندا بعضی دین خادملرینین گولونج حرکتلری گؤستریلیردی. «شیخین پیشیکی» آدلی قلیه توندا شاعر ایراندا حکم

سوره‌ن ارتجاعی گؤستریردیسه ، «آرواد مسئله‌سی» آدلی فلیه توندا قادین حقوقسیز لیغی مسئله‌سیندن دانشیردی، «گولورم» شعرینده ایسه شاعر اجتماعی عدالت سیزلیکدن بیر لوحه وئریردی . گنج جعفر جبارلینین «مزه‌لی» ژورنالیندا اشتراکی‌دا مراقلیدیر. او ژورنالدا بیر سیرا ساتیریك شعرلریله چیخیش ائتمیشدیر. جعفر جبارلینین « آینه » امضاسیله ژورنالین ۳ - نجی نمره‌سینده چاپ اولونموش « آرواد الیندن شکایت » آدلی ساتیراسیندا قادین حقوقسیزلیغی، ۸ - نجی نمره‌ده کی « ساتاشما » آدلی شعرینده ایسه اجتماعی عدالت سیزلیك تنقید اولونوردی . شاعرلرن قادین آزادلیغی موضوع سیندان چوخ یازان علی راضی ایدی. او آزیاشلی قیزلارین قوجیا کیشیلره اره وئریلمه‌سینی لاغا قویاراق عوام آنانین دیلی‌ایله دیبردی :

وقت چاتیبدیر قیزیم، قورتارا ایشلر گره‌ك
اون بیر اولوبدور یاشین ایمدی سنه ار گره‌ك!...

راضی‌ده ئوز شعرلرینده اجتماعی برابر سیزلیگی، حیاتداکی مرتجع قوه‌لرین موقعینی، امپریالیست دوللرین حیله گرلیگینی نظمه چکیردی .

صابر ساتیریك شعر مکتبینه منسوب اولان جبار عسگر زاده ایروانی «مزه‌لی»ده اساساً «محکمه‌پیشیکی» امضاسیله‌چیخیش ائدیردی. اونون‌اثرلری چوخ‌وقت یاشادیغی ایروان حیاتی‌ایله باغلی اولوردی. اونون‌ساتیرالاری موضوع اعتباریله مختلف‌دیر. او داها چوخ کنکرت موضوعدا یازیردی.شاعر ایروان وارلیلارینین قازانج مقصدیله محاربه دورینده کی حیله‌لریندن دانیشیب اونلارا گولموشدور. قادین مسئله‌سی باشقا ساتیریکلر کیمی جبار عسگرزاده‌نی‌ده دوشوندوروردی.

«مزه‌لی»ده مطبوعات و نشریات مسئله‌لری تز - تز ایشیقلاندیریلیردی. بو ژورنالین رداکتوری وزیروفین مطبوعات مسئله‌لرینه‌درین

مـراقینین نتیجه‌سی ایدی. عظیم زاده طـرفیندن چکیلمیش « مسلمان مطبوعاتیندا بیرلیك» آدلی شکل ژورنالین او زمانکی دوری مطبوعاتا مناسیتهنی گؤستره‌ن بیر نمونه اولابیلەر. شکللده ساتیریك ژورناللارین «طوطی»، «مزه‌لی»، «بابای‌امیر»ین آغیروضعیتی «یاتاقدا خسته حالدا» تصویر ائدیلیر. شکلدن گؤرونور که «صون خبر»، «صدای حق» وباشقا غزتـلرین‌وضعیتی‌ده یاخشی‌دگیلدیر.ژورنالین‌همین‌نمره‌سینده‌قاسموفین «هردن‌بیر» آدلی مقاله‌سی‌ده چاپ اولونموشدور . مقاله‌ده مطبوعات و ادبیات مسئله‌لری ر آل وضعیتده سیخ علاقه‌لندیریلیر ، آیری ـ آیری ضیالیلارین آذربـایجان ادبی دیلینی صنعی اولاراق غلیظ لشدیرمك تشبثلری حقلـی تنقید ائـدیلیردی. ژورنــال ادبیات و اینجه صنعتین محاربه شرایطینده‌کـی آغیر وضعیتینی‌ده تصویر ائدیردی. عظیم‌زاده طرفیندن چکیلمیش بیر شکللده گـؤستریلیر کـه آلمان امپریـالیستلری محـاربه دوریندە اشغال ائتدیکلـری یرلـرین ادبیات و اینجه صنعت آبده‌لرینی وحشی‌جه‌سینه داغیدیرلار. شکللده‌آلمان عسگرلرینین‌باشقا ئولکه‌لرین اینجه صنعت‌آبده‌لرینی غارت ائتمه‌لری گؤستریلیر. اونلار دییرلر: «بوشیئی‌لربیزیم برلن موزه خانالاریندان غیری یره یاراشماز، گؤتورون! » .

ژورنــالین ۱۹۱۵ ـ نجی ایـل ۳۶ ـ ۳۷ ـ نجی نمره‌لـرینده عظیم زاده‌نین چکدیگی « گؤزه‌ل عادتلر سریاسی » ندان شکللرین اجتماعی فکـر تاریخیمیز ایچـون اهمیتی واردیر. ۲۰ـ نجی عصرده آذربایجـاندا موجـود اولان مختلف صنف و طبقه‌لـرین اساس منفی خصوصیتلری شکللرده اوستالیقلا عکس اولونموشدور.

۲۰ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورنالیندا اجتماعی‌حیاتین تصویری مختلف سیاحت نـامه‌لـر شکلینده وئریلیردی. زیـن‌العابدیـن مراغـه‌ایئین « ابـراهیم بگین سیاحتنامه‌سی » آدلـی مشهور اثری بو

ساحه‌ده قـوتلی تأثیر گـۆستره‌یشدی. « ملانصرالـدین » ژورنـالیندا «موزالان بگین سیاحتنامه‌سی» «خورتدانین جهنم مکتوبلاری» محض بو ادبـی اصوللا یازیلمیشدیر. «مزه‌لی»ده « سیاحتنامه‌لردن » استفاده ائتمیشدیر . ژورنالین ۱۹۱۵ – نجی ایل ۱ – ۱۲ – نجی نمره‌لـرینده «سیاحتنامهٔ چاققولی‌بگک» درج اولونموشدور. بوسیاحتنامه بوخاریدا آدینی چکدیگمیز سیاحتنامه‌لره اوخشاییر، بورادا مؤلف آذربایجاندا حکم سوره‌ن موهـوماتی ، جهالتی ، اجتماعی برابر سیزلیگی تنقید ائدیردی. «قره‌باغ‌سیاحتنامه‌سینده»ده ینه اجتماعی‌حقسیزلیق موهومات و جهالت تنقید اولونوردی .

« مـزه‌لـی »ده محاربه دورینین ضدیتلـی مسئله‌لـری طبیعی اولاراق ئـوز گنیش عـکسینی تـاپیردی. اعتراف اولـونمالیدیرکه ، بین‌الخلـق مسئله‌لـرین مهارتلی تصویری عظیم‌زاده‌نین کاریـکاتور لاریندا ئوزینی گۆستریردی. ژورنالین ۳– نجی نمره‌سینده عظیم‌زاده امپریالیست محاربه‌سینین داغیدیجی، محو ائدیجی خصوصیتنی چوخ اینانديريجی بیر شکلده گـۆستره بیلمیش ، ۴ – نجـی نمره‌ده ایسه محاربه‌نین اساس مقصرلری اولان بؤیوك امپریالیست دولتلری‌کسکین بویالارلا رسوای ائتمیشدیر. شکلـده آلمانین ئـوز رقیبلرینی مغلوب ائده‌نه‌دك محاربـه‌نی دوام ائتدیرمگه چالیشدیغی‌گۆستریلیر ، او صلح طرفداری‌دگیل، اشغال چیلیق، غارت چیلیك طرفداری‌دیر.«مزه‌لی»نین ۱۹۱۴ – نجی ایـل ۴ – نجی نمره‌سینده عظیم زاده‌نین چکـدیگـی «دیله‌نچیلر» آدلی شکلده بوتون ئولکه‌لرین مفلس، دیله‌نچی وضعیتینه دوشمه‌سی سیبلری گۆستریلیر. ئوزینی بیطرف آدلاندیـران ، حقیقتده ایسه آرا قیزیشدیران محـاربـه ائدنلره مخفی‌کمك ائدن ئولـکه‌لرین افشاسی‌دا دقت مرکزینده ایدی . ایرانین او زمانکی موقعی ژورنالین ۵– نجی نمره‌سینده‌کـی بیر رسمده وئریلمیشدیر. ایرانین اطـرافینی

روس ، انگلیس، تورك و باشقا ملتلرین نماینده‌لری احاطه ائتمیشدیر.
بیری اونون الینی توتوب، بیری قولاغینا پیچیلدابیر و سایره ، شکلین آلتیندا بوسؤزلریازیلمیشدیر: «اصیل‌بیطرف گره‌ك‌اتله بئله اولسون‌كه، ۵-۶ طرفی اولسون» .

بیرینجی امپریالیست محاربه‌سی دوریندە روسیه‌یه قارشی اولان حربی بلوکین ماهیتی‌ده ژورنالین رسملریندە ئوز عکسینی تاپمیشدیر، امپریالیست دوللری بیرینجی نوبه‌ده روس امپریـاسینی پارچـالاماق ادعاسی‌ایله یاشاییرلار. شکللرین بیریندە بودولتلر لهستانی، اوکرائینی ، قازاخستانی ، قفقازی ئوز آرالاریندا بـؤلوشورلر، شکلین آلتیندا ایسه « آیینی ئولدورمه‌میش دریسینی بولوشورلر » سؤزلری یازیلمیشدیر.
« مزه‌لی» مفکوره ـ سیاسی استقامتی اعتباریله قاباقجیل موقع توتماغا چالیشمیش، خلق‌منافعینی مدافعه‌مقصدیله قاناتیزمه، سویغونچی امپریالیست محاربه‌لره، قادین حقوقسیزلیغینا قارشی چیخمیشدیر.

«بابای امیر»

۱۹۱۵-۱۹۱۶- نجی ایللرده باکو شهرینده «بابای امیر» آدلی ساتیریــك ژورنال بوراخیلیر « بابای امیر » آدی خلــق روایتـلریندن گؤتورولموشدور. «بابای امیرین»ین احاطه ائتدیگی ادبی ـ اجتماعی مسئله‌لر اشتراك چیلارینین فعالیتینده‌کی آردجیللیق وموضوع مختلف لیگــی دقتی جــلب ائتمکده دیر. «بابای امیر» العباس مــذنب مطلب زاده‌نین رداکتورلیغی ایله چاپ ائدیلیردی. ژورنالین صاحب امتیازی اونون قارداشی ابـوالفضل مطلب زاده ایدی. «بابای امیر» ژورنالینین بیرینجی‌نمره‌سی ۱۹۱۵- نجی‌ایل آوریل آیینین ۲۱- ده چیخمیشدیر. «بابای امیر» ژورنــالی ۸- صفحه اولــوب حجمی « ملانصرالدین » ژورنــالیندان کیچیك ایدی. ژورنال اساساً شکلسیز بــوراخیلمیشدیر. یالنیز بیرنئچه نمره‌سی (۱۹۱۵ نجی ایل ۲۶-۳۱ نجی نمره‌لر) رنگلی شکللرله‌چیخمیشدیر. آرا-سیرا ژورنالدا رنگسیزفتوشکللر وئریلیردی.

«بابای‌امیر» مفکوره ـ سیاسی خطی اعتباایله اساساً لیبرال خیردا بورژوا ایدئولوژی‌سینین افاده چیسی ایدی. ژورنالدا «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینین‌مدافعه‌اولونماسی تخمیناً بوتون نمره‌لرده مشاهده‌اولونور. بعضی حالللاردا ژورنال «ملانصرالدیـن»دن فرقلی اولاراق تردیدلره ،

ضدیتلره یول وئریردی.

«ملانصرالدین»ده اولدیغی کیمی بورادا دا مختلف یازی فورما لاریندان، ساتیریک فلیه‌تون ، شعر، بیلمه‌لی خبرلر ، تلگراف خبرلری و سائره‌دن استفاده ائدیلیردی. ژورنالین بیرینجی نمره‌سی اونـون سیاسی پروگرامینی آیدین عکس ائدیر. همین نمره‌ده « بابای امیر » امضاسیله یازان العباس مذنب ، « همشهری » امضاسیله یازان بایرامعلی عباس زاده (حمال) و باشقالارینین یازیلاریندا بو مرام آیدین افاده اولونموشدور . مذنب بیرینجی نمره‌ده « یول وئرین آ » سرلوحه‌لی شعرینی چاپ ائتدیر میشدیر.

گلدی ینه غزیلرین تازه قطاری یول وئرین،
یوخسا باسیب، ازیب‌کئچر خرد و کباری یول وئرین...

شعرده ژورنالین موهوماتی،عواملیغی، جهالتی تنقید ائده‌جگی بیلدیریلیردی . دوغریدان‌دا همین مسئله‌لر بیرینجی نمره‌دن باشلایاراق آخره قدر دقت‌مرکزینده اولموشدور. ژورنالین‌پروگرامی «گلمیشم» باشلیغی آلتینداکی باش مقاله‌ده داها گنیش شرح اولونموشدور. «بابای امیر» امضاسیله چاپ اولونموش همین مقاله‌ده سعدیدن و خلق روایتلریندن گتیریلن مثاللارلا بئله بیر فکر ایره‌لی سورولورکه یارالاری آچیب گؤسترمك چوخ ضروری دیر ، عکس تقدیرده بو یارالاری ساغالتماق ممکن اولماز: « رحمتلیك امیر دئمیشکن :

قوتورام پیس قوتورام،
قویماز منی دینج اوتورام.
قاشیرام قانیم چیخار،
قاشیمارام جانیم چیخار».

ژورنالین توتاجاغی موقــع همین ساتیریك مصراعـلاردا کنایه یولـی ایله بیلدیریلیردی ، دوغریـدان‌دا ، خلقی اجتماعـی بلالاردان

قورتارماق ایچون اونون یارالارینی وقتینده معالجه ائتمک لازم دیر.

«بابای امیر»ین دیلـی و اسلـوبی ساده، خلقین آیـدیـن باشا دوشه‌جگی سویه‌ده دیر. عمومیتله آذربایجان ساتیریك ژورنالّلاری دیل و اسلوب جهتدن بیر، بیرینه چوخ بنزه ییردیلر. ساتیریك ادبیاتدا دیل ساده‌لیگینی ساخلامادان اونی انکشاف ائتدیرمك ، اونون خلقی لیگینی قوروماق غیر ممکن دیر. گنیش خلق کتله‌لرینین آنلایاجـاغی دانیشیق‌دیلینده یازماق ۲۰ـ نجی‌عصر آذربایجان ساتیریك ژورنالّلاری ایچون کاراکتر بیر خصوصیت دیر.

ژورنالین اشتراك چیلاری ایستر یـارادیجیلیق خصوصیتلری ، ایسترسه‌ده تـرکیب اعتباریله مختلف ، سای اعتباریله چـوخ ایـدی. ژورنالدا فعال چالیشان ساتیریکلردن مذنب ، نظمی، اردوبادی، جعفر جبارلی، عباس زاده ، همت بصیر ، قاسموف ، عسگرزاده ایروانی ، علی واحد ، امین عابد مطلب زاده ، حاجی سلیم سیاح و باشقالارینی گؤسترمك اولار.

لیبرال گـؤروشلـرینه ، سیاسی مسئله‌لـره مناسبتده محـدود اصلاحـات چیلیق میللـرینه ، حکومتین سیاستینه قـارشی آچیق چیخیشلاردان قـورخمـاسینا باخمایـاراق ، « بابای امیر » ده تزار سانسوری طـرفیندن تعقیب اولونموشدور. باشقاساتیریك ژورنالّلاردا اولدیغی کیمی بورادا آیری ـ آیری نمره‌لرده سانسور طرفیندن اجازه وئریلمه‌ین ماتریاللارین یری آغ بوراخیلمیشدیر.

ژورنالین ۱۹۱۵ ـ نجی ایلده چیخان ۲۶ـ نجی نمره‌سیندن صونرا بیر نئچه نمره‌ده‌کی رنگلی رسملری عظیم زاده چـکمیشدیر. «ملانصرالـدین»ین اشتراك چیلاری عظیم زاده ، اردوبـادی ، جـعفر جبارلـی ، نظمی و بـاشقالاری « بابای امیر » ده اشتراك ائدیر . «ملانصرالدین»له «بابای امیر» آراسیندا اسلوب، مفکوره یاخینلیغینین

پارلامنتداسیندا معین رل اوینا بیردیلار.

«بابای امیر» او زمان مطبوعاتدا گئده‌ن ادبی ـ اجتماعی ـ سیاسی مبارزه و مباحثه‌لره ئوز صفحه‌لرینده کفایت قدر یر وئرمیشدیر. عینی زمانـدا ژورنـال اجتماعـی اهمیتی اولمایان مسئله‌لر اطـرافیندا «طوطی» ایله مباحثه‌یه گیریشمیش، بو مناسبتله هرایکی ژورنالدا کلّی مقداردا ماتریال درج اولونموشدور.

«بابای امیر»له «طوطی» بیر، بیرینی پـرنسیپ سیزلیکـده، حادثه‌لره دریندن درینه نفوذ ائتمه‌مکده تقصیرلندیرمیشلر. حال بو کی هرایکی‌ژورنالدا گتیریلن دلیللرشخصی غرضلیك کاراکترداشیمیشدیر. بوردئدی ـ قودیبه قارشی‌چیخیشلاردا اولموشدور. قاسموف «اوراداند ـ بوراداند» آدلی فلیه‌تونـدا ساتیریك مطبوعاتین اجتماعی معناسینی‌شرح ائدیر. «طوطی» و «بابای امیر»ی البیر و بیر گـه ایشله‌مگه، خلقین فایداسینا چالیشماغا چاغیریردی. «طوطی» ایله «بابای‌امیر» آراسینده گئده‌ن مبارزه‌نین فایداسیز اولدیغی ژورنالین اشتراکچیلاری طرفیندن دفعه‌لرله اعتراف اولونموشدور. نظمی یازیردی:

«بابای امیر»ده، طوطی‌ده ده من،
«او» امضاسیله یازیردیم همن.
گؤروب امضالاری بیر «جوجوق» «ادیب»
بو قانون سیز لیغی ائتمه میش تصویب
دئمیشدیر: «هیچ دؤز مك اولماز بوحالا»
نظمی بو هرایکی دشمن ژورنالا،
عینی امضالارلا گؤنده‌ره یازی،
اداره‌لر نتیجه اولدولار راضی.
یا «بابای امیر»ی، یا طوطی»نی سئچسین
بونلارین بیریندن مطلق واز کئچسین

فقط قانمایردی بو جوجوق ادیب،
بونی او ائتمیرسه ائتمه‌سین تصویب.
من خدمت ائتمیردیم بیر شخصیته،
خادمدیم ملته، انسانیته.

« بابای امیر » ئوزیندن اولکـی ساتیریك ژورناللار حقینده، خصوصاً «بهلول» ، «زنبور» و « ملانصرالدین » حقینده بیر سیرا مثبت فکرلر سؤیله میشدیر.

« حق سئوه‌ن » امضاسیله چـاپ اولـونموش «کیشیسن » آدلی ساتیریك شعرده تنقیدین رلیندان گنیش دانیشیلمیش و نمونـه ایچون باشقا ساتیریك ارگانلارین‌دا آدی چکیلمیشدیر.

فکر سیز گیرمیسن اورتایا ، آدنیا گوزه‌لی!
خوش گلیبدیر سنه ازلدن بوکارین ازلی
بیلمه دین سن چیخاجاق «ملا»دا همده «مزه‌لی»
هرطرفدن سورا جاقلار قانینی مثل زلی
باخیرام، باشا وئره بیلمه‌یه‌جك سن ایشی سن!
بابا بو ایدی هنرین، بس نه‌یه اولدون کیشی سن!

بوشعردن گؤروندیگی کیمی،بورادا تنقیدین رلینا بؤیوك‌اهمیت وئریلیر، « بابای امیر » داهـادا جسارتلی اولماغا دعوت اولونوردی . ساتیریك ژورنالـلارین بوکسك آمـالینی صفحه‌لرینده ایشیقلاندیران «بابای‌امیر» بعضاً ضدیته یول وئریردی. ژورنالین بیرچوخ نمره‌لرینده «دیریلیك» ژورنالی تبلیغ ائدیلیردی. چونکه «بابای‌امیر» و «دیریلیك» عینی نشریات طرفیندن بوراخیلیردی· « دیریلیك » ژورنالی اوزمانکی بورژوا ایدئولوژی‌سینی ئوزینده تجسم ائتدیریردی. ساتیریك «بابای امیر» ایسه «دیریلیك»دن خیلی فرقله نیردی.

« بـابـای امیر »یـن آذربـایجان ادبیاتـی و مـدنیتینی تبلیغ

ساحه‌سینده دقته لایق خدمتی واردیر. ادبیات واینجه صنعت مسئله‌لرینه دایر ماتریاللارین بؤیوك اکثریتی تئاتىر تماشالاری حقینده دیر. ژورنالین ۱۹۱۶ ـ نجی ایلده چیخان ۱۶ ـ نجی نمره‌سینده جلیل محمد قلی زاده‌نین «ئولولر» اثرینین تماشاسی حقینده‌کی معلومات چوخ فایدالی‌دیر. بورادا «ئولولر» اثرینده‌کی اساس رللاری میرزاغاعلی‌یف ، سرابلی، علی‌اکبر حسین‌زاده ، علیقلی نجف‌اف و باشقالارینین ایفا ائتدیکلری‌قید اولونور.

ژورنالدا یازیچیلارین دقتی دؤنه ـ دؤنه بئله بیر حقیقته یؤنلدیلیردی که ، بدیعی ادبیات خلقین تربیه‌سینه ، بدیعی ذوقینین یوکسلمه‌سینه کمك ائتمه لیدیر ، تربیه‌یه خدمت ائتمه‌ین اثرلری مطبوعاتدا درج ائتدیرمك دؤزولمز حالدیر. « ده‌لی » امضاسیله درج اولونموش شعرده دییلیردی :

ملانین ناخلفی ملتی بدبجت قیلار،
علمی درك ائله مگه اهلینه فرصت اولماز.
شاعرین ناخلفی شعری چوخ افسانه یازار
نظمی بیهوده اولان دفتره قیمت اولماز!

بورادا حقلی اولاراق مضمونسیز شعرله ملانین عمللری برابرلشدیریلیر ومعناسیز و مضمونسیز اثرین خلق ایچون ضررلی اولماسی جسارتله گؤستریلیردی. ائله همین نمره‌ده چاپ اولونموش «باخ گیله‌نن» آدلی‌باشقا بیرشعرده «ملاجیقا»، «حاجی‌یه»، «اینتلیگنته»، «مرثیه‌خوانا»، « ایکی نفر فالچیبا » ، « ادیبه » ، « غزیتچی‌یه » مراجعت اولونموش وهربیرمراجعتده (۴ مصرا علیق‌بندده) اونلارین کاراکترخصوصیتلری تنقید ائدیلمیشدیر.

«بابای امیر»ده میرزه علی اکبر صابرین تبلیغی دقتی خصوصی اولاراق جلب ائدیر. «هوپ هوپ نامه»نین ایکینجی چاپی حقینده

قسسیا لکن معنالــی بیر اعلانــدا دیلیردی : « چوخدان بری محترم اهالیمیزین کمال انتظاری ایله گؤزله مکده اولدیقلاری « هوپ هوپ نامه »چاپدان چیخیب، محل فروشه قویولدی. ۳۵۰ـ صفحه‌دن عبارت اولوب ۲۶ـ آددا رنگلی شکللری ایله برابر صابرین بوتون اشعاری حاوی دیر » .

ژورنسالین ۱ ـ ژوئیه ۱۹۱۶ ـ نجی ایـل تـاریخلـی ۴ ـ نجی نمره‌سینده یازیلمیشدیر: «بابای امیر»ین مخبریندن ـ شیروان، ائشیتدیگیمیزه گؤره مرحوم صابرین بوژوئیه آیینین ۱۲ـده دورد ایللی تمام اولماق مناسبتیله یاورلیك ائدیب قبرینین اوستون تیکه‌جکلر ویادگارینا بیر صابر مکتبی تأسیس ائده‌جکلر.

معاصرادبیات مسئله‌لرینه ژورنالین‌دقت‌یتیرمه‌سی‌ده‌فایدالی‌ایدی. بعضی حالّلاردا بدیعی ادبیات آدینا ضعیف واجتماعی بدیعی اهمیتی اولمایان شعرلر تبلیغ اولونـوردی . ژورنالدا نئچه دفعه آشاغیداکی مضموندا اعـلانا راست گلیریـك : رسملی آچیق پست ورقـه‌لــری. قفقازین بؤیوك شاعری عبدالخالق جنتی، میکائیل سید، میرعبدالوهاب سید زرگر، میرزا مهدی مداح ، آقا داداش جنابلاری و باشقالارینین شکللری چکیلمیش و شعرلــریندن نمونه وئریلمیش پست ورقه‌لــری چاپ اولونوب ساتیلیر».

« بابای امیر » یـوخاریدا آدلاری چکیلن شاعرلر ایچریسینده میرزا مهدی آخوندوفا (مداحا) داها چوخ قیمت وئریردی. شماخیدان «شماخی‌عیار» امضاسیله یازان بیر نفرین مکتوبیندا دییلیردی:

« مکتوب، شماخیدان، محترم بابا! جنابنیزدان خواهش ائدیرم که بـو عرضحالیمی مبارك مجموعـه نیزین بیر بـو جـاغیندا درج بویوراسینیز. کئچن ایلده سئو گیلـی وطنیمیزین همتلی معلملــری ، محررلری، ادیبلری، شاعرلری و دکترلری بیغیشیب بئله قرار وئردیلر:

باکودا ۷ ـ ایل بوندان اقدام ذلیل بیر حالدا وفات ائدن میرزا مهدی آخوندوفین ترجمهٔ حالینی وقلمیندن چیخان آثار و شعرینی توپلاییب طبع ائتدیرسینلر . آنجاق هامیدان قاباق بیر نئچه متخصصلر تعیین ائتسینلر کـه یانـلارینجا فتوگرافچی گتیریب مرحوم میرزا مهدی‌نین قبرینی ، یتیم بالالارینین ، کتابخاناسینین عکسلرینی آلسینلار . لکن بونیدا بولمه‌لی سینیز کـه... شماخیلیلار میرزا مهدی‌نین بوخسول ، آدامسیز، آشناسیز، اقرباسیز اولدیغینی بو وقته قدر نظرده توتموشدـ یلارسادا، ایندی نظرده توتماییب ملی ومقتدر بیر شاعریمیز اولدیغنی نظره‌آلیب ایشه گیریشمیشلر. اونا گؤره‌سیزین جنابلاریمیزدان‌خواهش ائدیریك بوخصوصدا شماخیلیلارا بیر اظهار تشکر یازاسینیز».

ژورنالدا شعر و نثر مسئله‌لرینه دایر فکرلر سؤیله‌نیلیر . ادبیاتدا مضمونسیزلیق، ادبـی اوغـورلیغا قارشی یازیلار درج اولـونوردی. ژورنـالین ۱۹۱۵ ـ نجـی ایلـده چیخـان ۲۳ ـ نجـی نمره‌سینده «صامت عیار» امضاسیله یازیلمیش «گرز» آدلی اپیگرامدا دیلیردی.

دونالیم عالم ایچره شاعرسن،
شعر یازماق لیغا مباشرسن،
سالمیسان ئوزگه شعرین ئوز آدینا،
شعریازماقدا خیلی ماهرسن.

بونـونـلا بئله بعضاً مختلف و شخصی مناسبتلر نقطهٔ نظریندن شاعـرلر بیر بیرینه لزومسیز بنزه‌تمه‌لرده یازیردیـلار . مثلا ژورنالین ۱۹۱۵ـ نجی ایلده چیخان ۶ ـ نجی نمره‌سینده همت بصیرین العباس مذنبه نظیره‌سی درج ائدیلمیشدیر. همین‌نظیره‌ائله‌جه‌ده علی‌آقا واحدین مذنبه بنزه‌تمه‌سی اولان « دادچکمکدن » شعری یاخشی تأثیر باغیشلاـ بیردی. مذنبین رداکتور اولدیغی بیر ژورنالدا دفعه‌لرله نظیره چـاپ ائدیلمه‌سی ایستر ایسته‌مز ئوز ئوزینی تبلیغه چئویریردی.

آیری ـ آیری مطبوعات ارگانلاریندان آلینان ماتریاللار «بابای امیر»ده ژورنالین ئوز روحینا اویغون اولاراق ساتیریک شکلده سالینیردی. ژورنالین ۱۹۱۵ ـ نجی ایلده چیخان ۲۸ ـ نجی نمره‌سینده عظیم زاده‌نین «آخوندوف و زنبور» شکلی وئریلمیش و شکلین آلتیندا بو سؤزلر یازیلمیشدیر: «ای شوخ غریب، بعضیلرینی ایله ساچمیسان که، ایندی‌ده سبز یلتیسی گلیر».

بو شکلده ۱۹۰۹ ـ ۱۹۱۰ نجی ایللرده چیخمیش زنبور ساتیرا ژورنالینین دموکراتیک خطی اعتراف اولونموشدور. همچنین ژورنالین ۱۹۱۶ ـ نجی ایلده چیخمیش ۱۶ ـ ۱۹ ـ نجی نمره‌لرینده «ینی اقبال»، «بصیر»، «آچیق سؤز» و باشقا ارگانلاردان گؤتورولموش ماتریاللار ساتیریک فورمادا شرح اولونموشدور.

«بابای امیر» ئوز اسلوبینا اویغون اولاراق محاربه‌یه مناسبتینی، محاربه‌نین آذربایجانا، روسیه‌یه، ایسترسه‌ده بوتون دنیایه گتیردیگی فلاکتی عکس ائده بیلمیشدیر. ژورنالدا «اروپا محاربه‌سی» باشلیقی ایله بؤلمه آیریلمیشدی. بو باشلیق آلتیندا مختلف ئولکه‌لردن آلینمیش محاربه خبرلری درج اولونوردی. بو خبرلر ژورنالین ساتیریک اسلوبینا اویغونلاشدیریلیردی. محاربه خبرلرینین بیر چوخی مذنب طرفیندن ترتیب ائدیلیر. «نسیم»، «نسیم عیار»، «بابای امیر» امضالاریله چاپ اولونوردی. ژورنالین ۲ و ۳ ـ نجی نمره‌لرینده اولدیغی کیمی بعضاً محاربه خبرلرینین مراقلا اوخونماسی ایچون اوندان صونرا ساتیریک شعرلر وئریلیردی. ژورنالین ۱۹۱۵ نجی ایل ۲۶ ـ نجی نمره‌سیندن اعتباراً بیر نئچه نمره‌سی شکللی چیخدیغیندان محاربه مسئله‌لری داها آیدین و تأثیرلی ایشیقلاندیریلیردی.

۱۹۱۵ ـ نجی ایل ۲۷ ـ نجی نمره‌ده عظیم‌زاده‌نین چکدیگی شکلده غریبه بیر منظره جانلاندیریلمیشدی: محاربه‌نی باشلایان

امپریالیستلر الی جیبینده آغایانا دایانیب هوادان هجوما کئچن طیاره و بالـونلارا غـرورلا باخیرلار. او بیری طرفده ایسه قان تؤکـولور، امانسیز محاربه آپاریلیر، شکلین آلتیندا ایسه غرب محاربه پرستشکار-لارینین سؤزلری یازیلمیشدیر: بیر ایشدیر توتموشام، آللاه خاطرینه کئچ منیم ایچون (صلحه دایر)». معلوم دورکه، بوسوزلر کنایه ایله دییلمیشدیر. آلمان امپریـالیستلرینین دهشتلی محـاربه اصولـلارینین افشاسی عظیم‌زاده‌نین باشقا بیر شکلینده ده (۹- دسامبر ۱۹۱۵- نجی ایل نمره ۲۳) گؤستریلمیشدیر. آلمان ئوز متفقلرینین بوغازینا ایپ سالیب دارتا ـ دارتا اونـلاری تـوپ قاباغینا آپاریر. شکلین آلتیندا ایسه «حق سؤز دیر، جهنمه گئده‌ن ئوزینه یولداش آختاریر» سؤزلری یازیلمیشدیر.

یاخین شرق ئولکه‌لری حیاتینا محاربه‌نین گؤستردیگی تأثیری ژورنال داها قاباریق وئرمگه چالیشیردی، عظیم‌زاده‌نین (۱۹۱۵ نجی ایل نمره ۳۱) «ایرانین ایندیکی وضعیتی» آدلی مراقلی بیر رسمینده گؤستریلیرکه، فوری مقوایا دؤنموش ایران، امپریالیستلرین الینده بیر اویونجاقدیر. همین شکله اویغون اولاراق «مردم خیال»ین (م. س. اردوبادی) «ایراندا قاریشدی» ساتیراسی چاپ ائدیلمیشدیر:

آخرده جهان حربینه ایراندا قاریشدی،

دوردی یوخودان آخر او، ویراندا قاریشدی..،

قاسموف بیر نشچه فلیه‌تـونیندا محاربه‌نین گتیردیگـی فلاکتدن بحث ائدیردی. او «داغـدان داشدان» آدلـی فیله‌تونیندا یازیردی: «یوخسوللیق بیریاندان، بهالیق‌بیریاندان... جانین چیخسین آی‌کاسب! گل یاشا گـؤروم، نئجه یاشاییرسان!... آللاه ویلهلمین بوینونی بدی قات ائله‌سین، گئتدیگی مکه بئلیندن وورسین، او دنیانی بیر، بیرینه قاتماسایدی کاسب‌کوسوب آباق آلتیندا گئتمزدی».

قید ائتمک لازمدیر کــه ، باشقا ساتیریک مطبوعات ارگانلاری کیمی «بابای‌امیر»ده محاربه‌نی‌تنقید ائتمکله کفایتله‌نیر، اونی دوغوران اجتماعی سببلری آچیب گؤسترمیردی . لکن خلقده محاربه‌یه نفرت حسی اویاتماق نقطهٔ نظریندن چاپ ائتدیگی ماتریالالار فایدالی ایدی . ژورنالدا سابیسیز ـ حسابسیز فلیه‌تـون و باشقا اثـرلریله چیخیش ائده‌ن قاسموف ئوز یازیلاریندا نسبتاً گنیش حیات لوحه‌لرینی قلمه آلماغا چالیشیردی. او، ان چوخ بورژوا نماینده‌لرینین عیاشلیغینی، اونلارین پوزغون اخلاقینی تنقید ائدیر. بورژوا عائله‌سینی اوچوروما آپاران سببلری گؤسترمگه سعی ائدیردی. «بابای امیر»ده ایری حجملی نثر و خــلقی یازیلارادا راست‌گلیریك، کــه اونلارین چوخینی قاسموف یازیردی . اونون یازیلاری چوخ وقت «آغدان ـ قارادان» ، «اوردان ـ بوردان» سرلوحه‌لری‌آلتینداچاپ‌اولونوردی. قاسموف فلیه‌تونلارینی اوخونماق ایچون مختلف فورملاردا یازیر ، فردوسی ، سعدی کیمی کلاسیکلرین شعریندن یری‌گلدیکجه استفاده ائدیر ، خلـق روایتلرینه اساسلانیردی.

ژورنالین رداکتوری مـذنب گنیش چاپ امکانینا مالك ایدی. اونون اختیاریندا بیر نئچه دوری مطبوعات ارگانی، همده «دیریلیك» نشریاتی وارایدی. یازیچیلاردان هیچ بیری مذنب قدر چوخ اثرچاپ ائتدیره بیلمیردی. ژورنـال و غـزیتلرده کی چوخلی یازیلاردان باشقا اوهله ۱۹۱۶ـ نجی ایله‌دك چوخلی کتاب چاپ ائتدیره بیلمیشدی. بو کتابلارین سیاهه‌سی «بابای امیر» ژورنالیندا وئریلمیشدیر : « عثمانلی انقلابی » ، «مختارنامه» ، «افغان تاریخی» ، « اصفهانلی حاجی بابانین صفحهٔ‌حیاتی» ، «سیبریا مکتوباتی» ، «ایسترآغلا ایستر گول»، «درویش کهکشان» ، «حریت بشریه» ، «اوشاقلارا عبرت» ، «یوسف و زلیخا»، «انصاف گوزگیسی» ، «عبرت تازیانه‌سی» ، «یاشایش اصولی» ، «تاج

محل» ، «ناپلئونین معشوقه‌سی» ، «اورەك یانغیسی» ، «تیکان کولی» .
غیرتواضعکارلیق علامتی اولاراق مذنبین شعرلری،کتابچالاری قاباق پلانا چکیلیب تبلیغ اولونوردی . مثلا ژورنالین ۱۵ - ۱۶ - نجی نمره‌لربنده مذنبین «انصاف گوزگیسی»، «عبرت‌تازیانه‌سی»، «یاشایش اصولی » ، « تاج محل » کیمی اثرلری دال با دال اوخوجیلارا تقدیم اولونموشدور . مذنبین اثرلرینه یازیلمیش نظیره‌لرده ژورنال قصداً چوخ یر وئریردی.

ژورنالین ۱۹۱۶-نجی‌ایل۳- نجی نمره‌سیندن «تئاترو موسیقی» سرلوحه‌لی بیر مقاله‌ده عزیر حاجی بگوفین «او اولماسین بو اولسین» اوپراسینین (ژانویه‌نین ۲۲ نده‌کی) تماشاسی حقینده مراقلی صحبت وئریلیر. بورادا آرتیست میرزاغا علی‌یفین اویونی یوکسك قیمت لندیریلیر. صونرا مذنبین میرزاغا علی‌یف طرفیندن سه‌گاه او ستینده اوخونان، همده ساتیریك طرزده ایفا اولونان « گتتمیش جفا وجورایله الدن قراریمیز» مصراعسی ایله باشلایان شعر وئریلیر و تعریفله‌نیر. بلکه‌ده بومقاله‌ده‌کی معلومات اینجه صنعت تاریخی ایچون معین مراق تشکیل ائدیر ، لکن باش محررین ئوز اثرینی تعریفله‌مه‌سی او قدرده مقصده اویغون دگیلدیر.

جعفر جبارلینین «بابای‌امیر»ده اشتراکی ادبیات شناسلاریمیزین دقتینی چوخدان جلب ائتمیشدی. بوحقده م. عارف، ح. اوروجعلی و باشقا متخصصلر دفعه‌لرله یازمیشلار. ج. جبارلینین «بابای امیر»ده‌کی ساتیریك شعرلرین نسبتاً گنیش تحلیلینی آکادمیك م . عارف وئرمیشدیر.

ج. جبارلینین ایلك یارادیجیلیق نمونه‌لری اولان‌همین ساتیریك شعرلر هله‌لیك تام شکلده توپلانیلیب چاپ ائدیلمه میشدیر. مؤلفلر جعفرجبارلینین‌ژورنالدا اساساً «غیورعیار»، «شبرنگ‌عیار» امضالاریله

اشتراك ائتدیگینی بیلدیریرلر. حالبوکـی جعفر جبارلینین سائیرالاری ژورنالدا بوخـاریدا آدی چکیلن امضالاردان باشقا «سرهنگ عیار» ، «عیارکم‌شعور» کیمی امضالارلادا چاپ اولونموشدور. «بابای‌امیر»ین امکداشلاریندان امین عابد جعفر جبارلینین ژورنالا گلمه‌سی حقینده مراقلی معلومات وئرمیشدیر : قارشیمدا قارا ماهوتدان طلبه پارلتاری ایله بیر گنج اوتـورور . قارا بوغـدائی اوزیئین چیخیق یاناقلاری ، اوتانجاق گؤزلری ملایم بیر خصوصیت گؤستریر. باشی تز-تز چیگنینه طرف تریه‌نیر...

بو ، جعفر جبارلینین ۱۹۱۵ ـ نجی ایلده مطبوعات اداره‌لرینده ایلك گـؤرونمه‌سی ایـدی. جعفرآکتور حـاجینسکینین مشایعتی ایله «بابای امیر» مجموعه‌سینین‌اداره‌سینه گلمیشدی . منیمله‌تانیش‌اولدیقدان صونرا یازدیغی منظومه‌لرینی هیچ بیر غزیته و مجموعه مدیرینین نشر ائتمه دیگیندن ، ایلك گنج‌لیگه مخصوص صافلیقلا شکایته بـاشلادی. حتی «صدا» غزتینین مدیری‌هاشم‌بگ وزیروفین اونی اوشاق گؤرونجه سؤیـوب بابیرا قوودوغینی‌دا عـلاوه ائتدی. من اونون یازیـلاری ایله تانیش اولماق ایسته دیگیمی دیینجه جیبیندن قـارا مداد ایله یازیلمیش بؤیوك بیر کاغذ ورقینی چیخارتدی . بورادا ایکی گولگی منظومه‌سی یازیلمیشدی. بونلار،مجموعه‌نین ایشچیلریندن اولماق صفتیله طرفیمدن سیرا ایله «بابای امیر» مجموعه‌سینده نشر اولوندی . بو صورتده جعفر جبارلی ایلك دفعه مطبوعاتا چیخمیش اولور.

بوندان صونـرا جعفر مجموعه‌یه ان چوخ اثر گتیره‌ن بیر شاعر اولاراق موقع قازاندی . منظومه‌لری یتیشکن شاعرلر آراسینده دقت و حتی غبطه ایله قارشیلانماغا باشلادی. جعفرجبارلینین ایلك‌مطبوعاتا چیخان منظومه‌سی « ال گؤتور » سرلوحه‌لی اثری دیرکه «بابای امیر» مجموعه‌سینین ۳ ژوئن ۱۹۱۵ـ نجی ایل تاریخده ۷ـ نجی نمره‌سینده

درج اولونموشدور. تاریخی قیمتینه گؤره بورایا نقل ائدیرم :

... آی بابا ، سالما قال ماقال ، جور و جفادان ال گؤتورا...

جعفر جبارلی انقلابدان اول «مکتب»، «قورتولوش» ، « بابای امیر » ، «دیریلیك» ، «بصیرت» وباشقا غزیت و ژورناللاردا اشتراك ائتمیشدیر. او معلوم اولدیغی اوزره ادبیاتین بیر چوخ ژانرلاریندا (شعر ، نثر ، دراماتورژی) قلمینی سینا ییردی. جبارلینین مختلف ژانرلی ایلك اثرلرینده مفکوره اعتباریله بیر ـ بیرینه یاخینلیق دویولماقدادیر. دورین اساس اجتماعی پروبلمینین حلی ایچون جبارلینین دنیا گؤروشی‌لازمی سویه‌یه یوکسلمه میشدی . اوهله مبارزه ائده‌ن صنفلرین اصیل مقصد-لرینی، پرولتار انقلابی مفکوره‌لرینی درك ائتمه میشدی. بونونلا بئله، جبارلینین بوتون‌ژانرلاردان‌اولان‌ایلك‌اثرلری‌بیرلیکده گؤتورولدیکده حس ائدیلیردی که، ادبیات عالمینه گوجلی بیر استعداد گلیر. او ادبیات دان جدی اجتماعی تربیه واسطه‌سی‌کیمی استفاده ائتمه گین ضروری-لیگینی‌باشادوشوردی، او باشادوشوردی که، غیربرابرلیك، حقسیزلیك، عواملیق و باشقا اجتماعی یارالاری ساغالتماق ایچون شدتلی مبارزه آپاریلمالیدیر.

« بابای امیر » ژورنالینین او زمانکی شرایطده، محدود شکلده اولسادا، حیاتین بیرسیرا ساحه‌لرینده جدی اصلاحاتچیلیق‌کیمی‌لیبرال بورژوا طلبلری عظیم زاده ، نظمی ، اردوبادی ، مذنب ، جبارلی ، قاسموف و اونون باشقا مؤلفلرینین اثرلرینده ئوز افاده‌سینی تاپمیشدیر .

« تارتان ـ پارتان »

۱۹۱۸- نجی‌ایل سپتامبر آیینین ۲۴-ده تفلیس‌شهرینده علی‌حیدر قارایفین‌رداکتورلیغی‌ایله «تارتان ـ پارتان» ساتیریك‌ژورنالینین‌بیرینجی نمره‌سی چاپدان چیخمیشدیر. اونون ایکینجی نمره‌سی چیخمامیشدیر. بـو حقده قارایف بئله یازیر: « آذربایجان دیلینده « تارتان ـ پارتان » مضحکه ژورنـالی نشر ائتمگه تشبث ائتدیکسه‌ده لکن وسایط اولمادیغیندان بیرینجی نمره‌دن صونـرا باغلامالـی اولـدوق » ژورنالـدا رداکتورین امضاسی عـوضینه « تارتان پارتانچیلار » یـازیلمیشدیر . اولدوقجا مرکب بیردوورده نشره باشلایان «تارتان ـ پارتان» ژورنالینین مسلکی بلشویزم مفکوره‌لریندن اوزاق ایـدی . آز صونـرا قارایفین رداکتورلیغی ایلـه باکودا چیخاریلان « مشعل » ، « تارتان ـ پارتان » ژورنالیندان فرقلی اولاراق بلشویزم مفکوره‌لرینین‌ساتیریك ژورناللاریمیزدا نتیجه عکس اولوندیغینی گؤستره‌ن دقته لایق ارگاندیر. تارتان ـ پارتان « ملانصرالدین » حجمینده دیر (۸ ـ صفحه‌نین ۴ ـ صفحه‌سی شکل و ۴ ـ صفحه‌سی ایسه یازیلی مـاتریاللار) ژورنالین رسملرینی مشهورملانصرالدینچی اسکار ایوانوویچ شمرلینق(شلینق)چکمیشدیر.

ژورنـالین بیرینجی صفحه‌سینده‌کی شکلـده بؤیـوك اکتبر

سوسیالیست انقلابیندان صونـرا یارانمیش وضعیته اشاره اولـونور. قفقاز زحمتکشلری آراسینداکی بین‌الملل چیلیك گؤستریلیر. همین شکلده آذربایجانلی، ارمنی و گرجی فعله‌سی اللرینده قرمزی بایراق توتموشلار. اونلارین قارشیسیندا آذربایجان، ارمنی و گرجی استثمار- چیلاری دیز چؤکموشلر. بوشکل ژورنالین استقامتینی چوخ آچیق افاده ائدیردی.

«مساوات آختارانلار» آدلی باشقا بیر شکلده مساواتچیلارین ایچ اوزی افشا اولـونور: بگ کندلینین باشینی سیغاللا یاراق دییر: «هه! یره سنه قربان دیر، جانیم ایله بئله...». همین شکلین یانیندا تصویر اولونورکه، اله فرصت دوشن کیمی بگ کندلینین بوغازیندان یاپیشیر، الینده‌کی زوربا آغاجلا اونی دؤیه‌رك دییر: «هه یر ـ یر دیبب چیغیر. باغیر سالیرسنیز». دیگربیرشکلده ایستر آذربایجان ایستر گرجستان وایسترسه‌ده ارمنستاندا یارانمیش ملی‌بورژوا حکومتلرینین زحمتکش خلقه دشمن اولماسی گؤستریلیر. «آذربایجاندا» آدلانـان بیر شکلده بگ کندلینین بـوغازیندان یاپیشاراق دییر: «اده، نه‌وقته کیمی طوطی قوشی اولوب سوسیالیستلره قولاق آساجاقسینیز...».

«گرجستاندا» آدلانان بیر شکلده «قاتو... عقله گل برمسئله‌سینین وقتی دگیل» ـ دییه سلاحلی گرجی کنیازی زحمتکشی بوغور، اونون حقوقینی تاپدالاییر. قفقازدا ملی بورژوا دولتلرینین سوسیالیزم مفکوره لرینه دشمن اولدیغینی جسارتله افشا ائتمیشدیر.

ژورنالین یازیلی مـاتـریاللاری «ملانصرالدین» ژورنالیندا اولدیغی کیمی مختلف ژانـرلاردا ایدی. «مقصدیمیز» آدلانـان باش مقاله‌نین صونیندا دییلیردی‌که، «... بلی مجموعه‌میزین مقصدی... رحمتلیك اوشاغی نه‌مقصد بازلیق‌دیر، مجموعه اولسین، جفنگیاتدان ـ فلاندان یازسین. باهـالیق ایل دیر، اوخـوپاق کئفیمیز آچیلسین و

یازدیقلاریمیزی چاپ ائتسین. یوخسا « ملانصرالدین » گئده‌ندن بری هیچ اوزوموز گولمه‌ییر. حکیم نون صغیر».

ژورنالدا شعر، حکایه، خارجی خبرلر ، اعلانلار ، آخرینجی خبرلر، « آیروپلان » باشلیغی آلتیندا ساتیریک پارچالار وئریلمیش و واجب معاصر مسئله‌لر ایشیقلاندیریلمیشدیر. «شاعر» امضاسی‌ایله چاپ اولـونموش بیـر ساتیریك شعرده (شعر ظنیمیزجه علیقلی نجف‌اف غمگسارطرفیندن یازیلمیشدیر) آذربایجاندا باش وئره‌ن سیاسی حادثه‌لر عکس اولونور، صنفی مبارزه‌نین کسکین لشدیگی گؤستریلیردی :

قالمیشام من ایندیکی اوضاعه حیران، دوغریسی،
هانسی‌درده بیلمه‌ییر تاب ائتسین انسان دوغریسی.
اگله شیب، کئف چکیرلر بیر طرفده اغنیا
بیر طرفده جان وئریرلر آج ـ سوسیزمین بینوا ...

ژورنالدا حق ویردیفین « حکیم نون صغیر » امضاسیله «شاعر» آدلی ساتیریك حکایه‌سی درج ائدیلمیشدیر. بو اثر یازیچینین مشهور « میرزه صفر » حکـایه‌سینین ایلك واریانتی دیر. بورادا اوخوجیلارا معلوم اولان اثـرین یالنیز بیر حصه‌سی وئریلیر. حـکایه آشاغیداکی جمله‌لرله باشلاییر :

من شاعرم سؤز دیه‌رم ئوزومدن
یاغار ـ یاغار، آچیلاندا گون چیخار.

پریستاو دیـوان خاناسینین میرزه‌سی حیدربگه گئجه یـوخیدا آللاه وئر گیسی وئریلمیشدیر. او یـوخیدا حافظی گـؤروب اونـدان شاعرلیك خیردعاسی ایسته‌ییر ،حافظده اونون اوزینه بیرسیللهوورور، ایکی دفعه آغزینا توپورورو دییر: گئت داهاسن شاعر اولدون. حیدر بگك آشیتمیشدیر که ، شاعرلیك طبعی گلنده گؤزلر قیزارار، آغیز ایسه کؤپوکله داشار. شاعـر مطلق شراب ایچمه لیدیر . . . حکایه آتانین

دیلیندن دیلن آشاغیداکی سؤزلرله بیتیر: « ... آبدبخت اوغلی‌سندن شاعر اولمازگل نهارینی یئه. بوسؤزلریله اوغلینین قولوندان توتوب اطاقدان چیخارتدی ».

بورادا یازیچی دئمك ایسته‌بیرکـه، صنعتکار بؤیوك آرزو و آماللارلا یاشامالیدیر، شراب گوجونه یارانان ومطبوعات صفحه‌لرینی دولدوران، مسلکسیزیازیلار هیچ کیمه‌لازم‌دگیلدیر. «سؤزپهلوانلاری» آدلی فلیه‌تـوندا دیبلیردی: ایندیگــی وقتلرده یــازیچیلیقدا بیر صنعت دگیل. نه‌قدرگره‌ك بیکار اولاسان، نه‌درجه‌ده ایشه یارامایاسان‌کی، گؤره‌سن نه‌وار، نه‌یوخ، من محررم، یعنی تارتان پارتاندان زاددان یازیب، هسم اوخوجیلاریـن باشینی آغسریدا جاغام و همده دنیانی تـوزیمدن اینجیدیب چـوره‌ك قـازانماق عـوضینه دشمـن صاحبی اولاجاغام.

داها صونرا مقاله‌ده ئولکه‌نین داخلی وضعیتینه دایرساده وآیدین بیر دیلده ظـرافت یاتا مـلاحظه‌لـر سؤیله نیلیر، «آیروپلان» باشلیغی آلتیندا وئریلن بؤلمه‌ده گؤستر یلیردی‌که، رداکسیا سیاسی وضعیتین مـرکب شرایطینده چتینلیك اوزیندن بیر آیروپلان آلمیش و اونونلا گزه‌رك‌علاوه‌مشاهده‌لرآپارمیش، معلومات توپلامیشدیر. معلوماتلارین بیرینده زیاد خـانفین ظلمـی نتیجه‌سینده آجـلیغا محکـوم اولموش آذربایجانلی‌عائله‌لرین وضعیتیندن دانیشیلیر، کنایه ایله قید اولونورکه، زیادخانف یوزلرجه‌کندلینی پرولتارا چویرمیش بو «رشادتینه» گؤره کـارل مـارکسدان اونا بیر « مدال » گلمیشدیر. باکودان وئریلن بیر خبرده نریمانوفین قیزغین انقلابی فعالیتیندن بحث ائدیلیردی. قوبادان وئریلن معلوماتدا دیبلیردی‌کـه، آخـوند ملا بابا شائومیانا تلگراف گؤنده‌ریب بلشویك‌ایدیاسینین مشرف اولماسینی قبول ائدیر. بشرطی که اونا عاید ۵۰۰ـ منات وئریلسین...

ژورنالین خـارجی خبرلر بؤلمه‌سینده امپریالیستلریـن قفقازدا مستملکـه سیاستی کسکین تنقید ائـدیلـه‌رك گؤستریلیردی که ، انگلیس امپریـالیستلری مساواتچیلاردان ، منشویك و داشناکـلاردان استفاده ائده‌رك ئوز مستملکه‌چی حیله‌لرینی دوام ائتدیریرلر. ژورنالدا مشهور داشناك جلادی ملتچی ژنرال آندرونیکین قفقاز خلقلرینی بیر-بیرینه سالیشدیرماق و بونو نلادا مستملکه‌چیلره خدمت گؤسترمك سعی‌لری‌ده جسارتله تنقید اولونموشدور.

قارایف تخمیناً بیر ایـل صونرا باکـو شهرینده نشر ائتدیگی «مشعل» ژورنـالیندا «تارتان پارتان»ین یـولـونی دوام ائتدیـرمیش و « تارتان پـارتان » امضاسینی‌دا دفعه‌لـرله ایشله‌تمیشدیر . « علی حیدر قارایف» آدلی بیو گرافیك اثرین مؤلفی دوغری اولاراق قید ائدیر که، او دورده قفقازدا گئده‌ن گـرگین سیاسی مبارزه ئوز ساتیریك عکسینی «تارتان پارتان» ژورنالیندا تاپمیشدیر.

«مشعل»

« مشعل » ژورنالی آذربایجاندا مهم سیاسی حادثه‌لـرین باش وئردیگی بیر دورده نشر اولونموش و دورین بیر سیرا مهم و واجب مسئله‌لرینی فعله و کندلیلرین منافعی نقطه‌نظریندن عکس ائتدیرمیشدیر. «مشعل»ین بیرینجی نمره‌سی ۱۹۱۹ ـ نجی ایل نـوامبرین ۱۳ـ ده بوراخیلمیشدیر. ژورنالین باش محرری علی حیدر قارایف (۱۸۹۶ـ ۱۹۳۸) ایدی . قـارایف آذربـایجان بلشویك مطبوعـاتی تاریخینده گؤرکملی یر توتان ژورنالیست، مشهور دولت خادمی دیر. « زحمت صداسی » (۱۹۱۷ـ۱۹۱۸) ، «آذربایجان فقراسی» (۱۹۱۹ـ۱۹۲۰) ، « فقرا صداسی » (۱۹۱۹) ، «اکتبر انقلابی» (۱۹۱۹) و بیر سیرا باشقا ارگانلار، ائله‌جه‌ده ساتیریك «مشعل» و « تارتان پارتان » ژورناللاری اونـون تشبثی و اشتراکیلـه چیخمیشدیـر ۰ ۱۹۱۳ ـ نجـی ایـلـده «ملانصرالدین» رداکسیاسینین دعوتی‌ایله تفلیسده ملانصرالدین‌چیلرین اجلاسیندا اشتراك ائده‌ن قارایف اورادا غمگسارلا دوست لاشمیشدی.

مشعلین جمعی ۶ نمره‌سی چیخمیشدیر.

ژورنالدا آذربایجـانین بیر سیرا تانینمیش حـزب خادملری ، ژورنـالیست و یازیچیلاری اشتراك ائتمیشلر . بونلاردان قـارایف ،

میرجعفر جوادزاده (پیشه‌وری)، آغابابا یوسف زاده، بایرامعلی عباس زاده (حمال) ، آغاحسین رسول زاده ، علی ستار ابراهیموف، نعمت بصیر ، سلمان نریمانوف و باشقالاری . همین مؤلفلر ژورنالدا گیزلی امضالارلا چیخیش ائدیـردیلر : « بینوا » ، « بینوابگ » ، « آری » ، «سرگردان»، «ادیب‌الحکماء» «قارینقولی» ، «عجول» ، «سارساققولی بگ» و بـاشقا امضالارین بیر چوخینی کیمه منسوب اولدیغینی دقیق سؤیله‌مك چتین‌دیر. اساس سیاسی فلیه‌تونلاری «بینوا» ، «بینوا بگ»، « تارتان پارتان » امضالاریله قارایف یازیـردی. همین دورده قـارایف مساوات‌حکومتی‌پارلمانینین عضوی ایدی و اورادا سوسیال‌دموکرات فـراکسیونینی تمثیل ائدیـر ، آلاولی چیخیشلاری ایله زحمتکشلرین منافعینی مدافعه‌یه چالیشیردی.

ژورنالین سیاسی استقامتی بلشویزم مفکوره‌لـرینین تبلیغیندن ، مساوات بورژوا‌ـ‌ملکدارقورولوشینین عیبه‌جرلیگینی افشادان، بورژوا پارتیالارینین خلقه ضد سیاستینی گؤسترمکدن عبارت ایدی. ژورنالدا سرلوحه آلتی قید ، مراقلیدیر : « هفته‌ده بیر دفعه نشر اولونان مضحکه ژورنالیدیر ، ژورنالیمیز بـو یئنی یوغونلارین و قـارنی زوربالارین ژورنالیدیر» .

«مقصدیمیز» آدلی باش مقاله‌ده دییلیردی : «بیلیرم ژورنالیمیزی اوخویان دییه‌جك : آبالام، بو غزیته‌نین مدیری «زحمت صداسی»نین یا اینکه «فقرا صداسی»نین مـدیـری دگیلمی ؟ آبالام بونه اولدی‌که ، مساوات چیلاردان بـدتر ، انقلابین اولیندن نتجه اونـلار تـورپـاق مسئله‌سینی گونده آزیندان ۱۰ دفعه دگیشدیرن‌کیمی ، بودا دونن فقرا طرفداری، اما بوگون ژورنال چیخاردیر و یازیرکه ژورنالیمیز بویئنی یوغونلارین ژورنالیدیر. بارك الله سنه مدیر!

من بیلیرم که بوسؤزلری عزیز قاره‌لر دییه جکلر. اما بونا ئوزوم

ایندیدن‌جواب وئریرم : « قارداش، من ایندی دۆشوندوم که، جانیم ، بو اینجه بوغاز، اوزی نفتلی،کیرلی، بیتلی فعله‌لردن اوتری بوغازینی بیرت، داغیت، واللاه بیرشیئی چیخمایر. ائله یازیرسان، چیغیرـباغیر ائدیرسن، گؤروسن که، قارنین قالیر آج ، باشین قاپازلی، قلمینه قفل وورورلار، توزینی قازاماتا سوخورلار. باشینامین بیرجور بلاگلیر. او دور که من دییرم: دنیادا انسانا هرنه‌اولسا بوینی یوغوندان اولاجاق. آتام، بابام ، اولو بابام ، هامیسی قازانیب بوینی یوغونلارین اته‌گینه تؤکوب،توزی آج‌ـیالاواج ، لخت عریان قالمیشدی. آنجاق بوینی یوغونلار قازانجلاری‌نینالارا، صونیالارا، باغیشلاییب‌مین جور کئفـ عشرت چکمیشلر. ایله‌جه‌ده گره‌ك من اولام» .

مقاله‌ده داها صونرا مساوات پارتیاسی و اونون آیری ـ آیری خادملرینین ایچ اوزی افشا اولونوردی. مقاله‌نین صونی « جمله جهان بوینی یوغونلاری توپلاشین! » شعاری ایله بیتیر. همین کنایه‌لی شعار ساتیریك فورمدا بوتون دنیا پرولتارلاری بیرله‌شین» شعارینی عوض ائدیردی .

« مشعل » ژورنالی‌دا « مـلانصرالـدین » مکتبی‌نین ان یاخشی خصوصیتلرینی دوام و انکشاف ائتدیریردی . ۱۹۱۹ــ۱۹۲۰ ـ نجی ایل شرایطینده ژورنالین «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینی جسارتله انکشاف ائتدیرمه‌سی ساتیریك مطبوعـات تاریخیمیزین ان علامتدار حادثه لریندن دیر. «مشعل»ین موقعی حقینده قیمتلی مقاله‌لر یازیلمیشدیر.

«مشعل»ده رنگارنگ ادبی اصوللاردان ، ساتیرا ژانرلاریندان استفاده ائدیردی. (تلگراف خبرلری، ساتیریك شعر، بیلمه‌لی خبرلر، پست قوطیسی وسایره) گؤستریلن تضییقه باخمایاراق «مشعل» بوتون مسئله‌لرین ایضاحیندا خلقه‌حقیقتی دییردی. ژورنالین احاطه دایره‌سی گنیش ایدی . بورادا باکو شهرینه عاید ماتریاللار چوخ یر توتسا دا،

ژورنالین صفحه‌لرینده آذربـایجانین بیر سیرا رایونلاری (قازاق ، قره‌باغ، شکی ، شماخی، قوبا، لنکران ، نخجوان وسایره) آردیجیل اولاراق ایشیقلانـدیریلیردی. ژورنال بونونلا کفایت لنمه‌یه‌رك ئوز صفحه‌لرینده او زمانـکی بین‌الخلق حادثه‌لرده‌ده گنیش یر وئریردی. بورادا روسیه‌ده خارجی مداخله دنیکینین وباشقا تزار ژانراللارینین عکس انقلابی فعالیتلری کسکین و آردیجیل شکلده تنقید اولوناراق ، اونلارین تزار مطلقیت اصول اداره‌سینی برپا ائتمگه ، روسیه‌نین گنج سووت حکومتینی ییخماغا سعی گؤسترمه‌لری ایضاح ائدیلیردی. گنج قیزیل اردو طرفیندن آغ قـواردیاچیلاریـن دارمـاداغین ائدیلمه‌سی مناسبتیله قـارا چرچیوه ایچریسینده دنیکین، مامونتوف و باشقالارینا کنایه‌لی سو گنامه‌لر ، استهزالی باش ساغلیقلاری گـؤنده‌ریلمیشدیر . ژورنـالدا قفقازدا ملتچی حکـومتلرین تزار ژنـراللارینا بؤیوك امید بسله‌مه‌لری قید ائـدیلیردی . دنیکین آدیندان وورولان تلگرافدا یازیلمیشدیر: «ای آذربایجانین بوینی یوغونلاری، قارنی زوربالاری، یاتمایین، حاضر اولون ،کندلی و فعله‌لرین بوینونا تز بویوندوروقلار تویون .

یاشاسین « توریاق بوینی یوغونلاریندیر، زاودلار و فابریکلر قارنی‌زوربالاریندیر!» شعاری! بوینی یوغونلارین پناهگاهی دنیکین».

تلگراف خبرلرینده دییلیردی: «تفلیس،نوی راماشویلی انقلاب وانقلابچیلارلاجدی مبارزه ائتدیگینه گؤره دنیکین و کولچاك طرفیندن ۵ خوروشو و ۱۵ مالادس‌گؤندریلمیشدیر».

همین دورده امپریالیستلریـن آذربـایجان استقلالیتیندن گنیش بحث ائتمه‌لرینین مقصدینی ژورنـال بئله ایضاح ائدیـردی : «گئدیم انگلیس حکـومتینین دونـونا گیریم و هـرملته دئییم : قـارداش‌سنین استقلالیتینی قبول ائدیرم ، دالدان ایسه همین ملتلر ایچـون ائله درین

قویـولار قازیم کـه اورا دؤشدوکـدن صونرا هیچ افلاطون ئوزی‌ده گلدیکده خلاص ائده بیلمه‌سین. مثلا، آذربایجان، گرجستان، داغستانا گونده بیر دودوك وئریم کـه ، بیزسیزین استقلالیتینیزی تانییریق . او بیری طرفدن دنیکینی سلاحـلاندیریب بو ملتلرین جانینا سالیم. ایش بیر بالاجا یوغونلاشاندا چکیلیم اگله‌شیم باطومدا و اورادان باشلاییم بو ملتلرین توکولن گؤز یاشلارینا، آخان قانلارینا قهقهه ایله باخیم» .

«مشعل»ده ادبیات مسئله‌لـری اهمیتلی یر تـوتـوردی. ژورنالدا محمـد قـلی زاده مکتبینه مخصـوص فلیه‌تـون ، خلقی مقاله‌لـریـن نمونه‌لرینه‌ده راست گلیریك. معاصر و آکتوال موضوعلاردا یازیلار، خـلقی مقاله‌لرده سیاسی بیرکسکین‌لیك ، آیـدینلیق ، تأثیرلـی‌لیك ئـوزینی گـؤستریردی. بو مقاله‌لرین بیرینده مساوات حکـومتی‌نین توریاق مسئله‌سینده‌کی عاجزلیگی افشا اولونوردی : « باکو . هامییا، هامییا ، هامییا ! دسامبرین ۲ـ ده مساوات قورولتایی ساعت ۵ تمامدا آچیلمیشدیـر . . . ۲ـ۳ـ دسامبردا اجـلاسلار آلقیشلار ایله کئچیب گئتمیشدیر . مجلس مؤسسان انتخابی یاووقلاشدیغینا گؤره قورولتای فرقه‌نین دوامیندان بـو وقته‌کیمی ۶ ایـل عرضینده ۱۹۹۹ـ نجی دفعه توریاق مسئله‌سینی دگیشیب کندلیلره وئریرلر» .

بـو کنایه‌لی جمله‌لـرین معناسی آیدیندیر . خلقی مقاله‌لرده ان چوخ مساوات حکومتی‌نین باریتماز ایشی وتدبیرلری تنقید ائدیلیردی. بیرچوخ خلقی‌ـسیاسی مقاله حکومت بحرانینا حصر ائدیلمیشدیر. اوزمان آذربایجاندا حکومت بحرانی داخلی ضدیتلرین طبیعی افاده‌سی‌ایدی. جـدی، سیاسی معنا داشییان خـلقی فلیه‌تونلاریـن بیرینده کنایـه ایله دییلیردی : « ۳ آیدان زیـاده دیرکـه حکومت بحـرانی دوام ائدیر. پارلماندا موجود اولان فرقه‌لر بحرانا صون قویما دیقلاریندان حکومت صدری قـرار قـویموشدورکـه ، حکومتی بئله بیر پـرنسیپ اوزره

دوزه‌لتسین : ۲-۳ نفر شیعه، ۳ نفر سنی، ۳ نفره بابی ، ۲ نفر ارمنی ، ایکی نفرده روس. بلکه بو پرنسیپ ایله سنی‌لر فرقه‌سی احرار راضی اولوب اتحادینی امضالایار » .

« مشعل » خـلقی مقـالـه و فلیه‌تونـلاریندا بلشویکلریـن غلبه سینی ، سووت حـاکمیتی‌نین محکم لنمه‌سینی آرزولاییر ، اونـی هر طرفلی مدافعه ائدیردی (۴ ـ نجی نمردده‌کـی « بوینی یوغونلارین احوالی » آدلی باش مقاله‌ده اولدیغی‌کیمی) . مقاله‌ده هم ده قفقازدا ملی حکـومتلر آراسینداکی ضدیتلر، آذربایجان ـ ارمنی قیرغینینین شدتلنمه‌سی مسئله‌لرینه توخونولوردی.

« مشعل » ده مـاتریاللارین بـؤیـوك بیر حصه‌سی امپریـالیست دولتلرین مستملکه سیاستی‌نین و بیرسیرا باشقا سیاسی فتنه‌کارلیقلارین افشاسینا حصر اولـونموشدور. ژورنـالین ۶ـ نجی نمره‌سینده امـریکا امپریالیستلرینین غـارت چیلیك پلانلارینا عاید افشا ائدیجی بیر مقاله چاپ اولونموشدور.مقاله‌ده گؤستریلیر‌که، امریکا، انگلیس، فرانسه و باشقا امپریالیست دولتلری آذربایجاندا سویغونچیلیغا حاضرلاشیرلار. ژورنـالین ۳ـ نجی نمره‌سینده « بینوا » امضاسیله درج اولـونموش « ایران و آذربایجان‌کنفرانسی » آدلی ساتیریك مقالـه‌ده امپریـالیست دولتلرینین آذربایجانین طبیعی ثروتلرینی اله‌کئچیرمك ایچون ایـران دان بیر واسطه‌کیمی استفاده ائتمه‌لری گؤستریلیر. ایران حکومتی ایله مساوات چیلار آراسیندا دانیشیق آپارماق مقصدیله گؤندمریلن نماینده هیئتی‌نین باشیندا آذربایجانین قطعی دشمنی، امپریالیست جـاسوسی سید ضیاءالدین طباطبائی دورورد‌ی.

ژورنـال بعضاً مـلانصرالدینه مخصوص افـاده‌لـردن ، یـازی شکللریندان‌ده استفاده ائدیردی. ۲ـنجی نمره‌ده‌کی «قیامت‌می‌قوپار؟» آدلی ساتیریك فلیه‌توندا بئله دیر. بـورادا بیر قروپ ضالینین «خلق

خادملرینین» عیاشلیق، خلق حیاتینالاقیدلیگی تنقید آتشینه توتولموشدور.
ژورنالین ۶ ـ نجی نمره‌سینده « تارتان پارتان » باشلیغی ایله وئریلن بیر مکسالمه‌ده صحبت ملـی مسئله‌دن گئدیـر. مکالمه‌لرده اساس فکر زحمتکشلر فرقه‌سی اولان «همت»ین نماینده‌سی یـافتیمه‌لینین دیلی ایله افاده ائدیلمیشدیر. همین صحبتده مساوات، داشناك، اتحاد، کادت، خلقچی، منشویك فرقه‌لرینین موقعلری آیدینلاشدیریلاراق، آذربایجان و ارمنی خلقلری آراسیندا کی صنعی ضدیتلرین باشلیجا مقصرلرینین مساوات چیلار و داشناکلار اولدیغی گؤستریلیر. بو ملتچی پارتیالار ئوز چرکین ایشلرینی بلشویکلرین اوزرینه آتماغا چالیشیرلار.

«مشعل» صابر ارثینه یوکسك قیمت وئرمیشدیر. ژورنالدا صابر شعرینین تأثیری ئوزینی هر آن گؤستریردی. صابری بؤیوك صنعتکار کیمی قیمتلندیرن قارایف اوزمانکی سیاسی حادثه‌لری گؤسترمك وقیمتلندیرمك ایچون تز ـ تز صابره مراجعت ائتمه‌لی اولوردی. ژورنالین ۲ـ نجی نمره‌سینده‌کـی « تارتان پارتان » آدلـی فلیه‌توندا صابرین مشهور شعریندن «من بئله اسراری قـانا بیلمیرم» مصراعسی اپیگـراف گتیریلمیشدی: «آکیشی، سن ئوله سن بورحمتلیك صابرین سؤزلری گره‌ك قیزیل حروفات ایله یازیلیب هر کس جیبینده ساخلایا. ایندی من ده او بیچاره کیمی قالمیشام الی قوینوندا، بیلمیرم نه‌ائدیم و من بو اوضاعی نه‌طور باشا دوشوم. گؤتوروم الیمه قلم،باشلاییم یازیم فعله معیشتیندن. گؤرورم که، او بیری گونی جناب پریستاو یانیندا ایکی قـارادووی اداره ده حـاضر دیر. قولومدان توتوب کمال احترام ایله بایرا ایته‌لـه‌ییب، اداره‌نین قـاپیسینا بیریکه قفل، اوستونه‌ده قرمزی پیچت ووروب گئدیر».

ژورنالین ۳ ـ نجی نمره‌سینده قارایف ینه ده «تارتان ـ پارتان» باشلیغی آلتیندا درج اولونموش فلیه‌توندا صابره مراجعت ائتمیشدیر.

او مساوات چیلارین سیاستینی افشا ائدرکن یازیردی: «. . . بونیدا یازسام دییه‌جکلر که بیزی مسخره‌یه قویوب، بیزه‌ایناناماییرلار. قارداش من اینانیرام، گؤزوم اینانیرام، آنجاق بیر شیئی وار که او منی قویماییر ایناناماغا، اودا خروسون قوپروغی دور. یعنی مساواتین کهنه عادتی، یعنی که هرانتخابدان قاباق یغیلیب قورولتای چاغیریرلار. تورپاقلاری کندلیلره، حقوقی فعله‌یه وئریرلر. ایله که ایش باشینا کئچدیلر: «ملت تئجه تاراج اولور اولسون نه‌ایشیم وار» قیلیندن ائدیرلر».

مشعلین بیرینجی نمره‌سینده «بو» باشلیغی آلتیندا «آریق» امضاسیله چاپ اولونموش ساتیریک شعرده بیر وارلینین عیاشلیغی، خلقین حیاتینا لاقید مناسبتی افشا اولونور و هربندین آخریندا آشاغیداکی بیت تکرار ائدیلیر:

فتاح آدلی بوینی یوغون بیر قاباندی بو،
صابر دئمیشکن آخرکه، شارلاتان دی بو!

صابرین مشهور ساتیرالارینا بنزتمه، نظیره، تخمیس و سایره شکلده یازیلمیش شعرلر ژورنالدا دقتی جلب ائدیردی. بیرینجی نمره‌ده «اولماییرا» ردیفلی ساتیرا صابرین مشهور «تلك‌صبیر» شعرینه نظیره دیر:

هی دییرم عیبی‌نی پنهان ائدم،
هی یازیرام، هی پوزورام اولماییر،
گاه دییرم نفسینی عنوان ائدم،
هی یازیرام، هی پوزورام اولماییرا!

بیر دییرم سنله ائدم الفتی،
ایله بیم ابلیسه داها طاعتی،
کندیمی لاپ ماثل شیطان ائدم.
هی یازیرام، هی پوزورام اولماییرا!

ایکینجی نمره‌ده‌کی «اهالی‌یه خطاب» شعری‌ده صابرین «بنه»

ردیفلی اثرینه بنزه‌تمه دیر. کهنه عادت عنعنه‌لری، مدنی گریلیگی تنقید ائده‌ن همین شعرین فکری‌ده صابر شعریله سسله شیر.

«ادیب‌الحکماء» امضاسیله وئریلمیش شعرده (صابرین مشهور «بیزه‌نه» ردیفلی شعرینه بنزه‌تمه) دنیکینین مقصدلری افشا اولونوردی:

گرداغستانی او اشغال ایله میشدیر، بیزه‌نه،
اهلینی خیلی بد احوال ایله میشدیر، بیزه‌نه،
ئوزینه ئوزگه مالین مال ایله میشدیر، بیزه‌نه
قفقاز اهلین بیله بد حال ایله میشدیر، بیزه‌نه!
ایشله‌سین قوی دنیکین، بیزولی یاتماقدا اولاق،
او گوزه‌ل اویغی ایله وارلیغی ساتماقدا اولاق.

«مشعل» ژورنـالیندا صابر تأثیری ایله یـازان بیر نئچه شاعر فعالیت گـؤستریردی. اونـلارین ایچریسینده بایـرامعلی عباس زاده (حمال) گؤرکملی یر توتور. ژورنالین ۲ ـ نجی نمره‌سینده «ادبیات» باشلیغی ایله چـاپ اولـونموش ساتیرا بونی آیدین گـؤستریر. معلوم اولـدیغی کیمی حمالین یارادیجیلیغیندا کـی اساس موضوع ایـران خلقلرینین حیاتینین تصویری دیر. او یازیردی:

بونه‌دن دیرکه، وطندن چیخیب عریان دولانیر،
داغیلیب چوللره بو ملت ایران دولانیر،
خان سویور، ملا سویور، فرقهٔ اشراف سویور،
سیدو درویشمیز شام غریبان دولانیر.

بوساتیرانین اهمیتی بیرده اوندادیرکه شاعرایراندا حکم‌سوره‌ن اقتصادی ومدنی گریلیگین سببینی مستملکه چیلرین، خصوصاً انگلیس امپریالیستلرینین حیله‌لرینده گؤروردی.

«مشعل»ده ایـراندا شاه مطلقیتی‌نین مستملکـه چیلرلـه سودالا شماسی، ئولکه‌نین طبیعی ثـروتلرینی پایلاماسی‌دا تنقید اولونوردی.

صابرین تأثیری ایله یازیلمیش ساتیریك شعرلرین بیرینده دییلیردی :

جماعت قانینی سورردوم . طعاملارینداﻥ زلیلرتك،
ولی ال چکه‌یشم ایندی من اونلارداﻥ، دلیلرتك ،
ینه وار دیر خیالیم قاﻥ ایچیم ، ائولر ائدیم ویراﻥ،
ساتام ملك کیانی نصرالدین، ممدعلیلرتك،
سیاحتدن نتیجه بیلمك ایسترسیز اولوز آگاه،
ساتیلمیش شهرلر وار، رشت، تبریز، اتزلیلرتك،
رعیتدن نه‌باکیم، ولی یوروپا نشینده
بؤیوك بیرآرخام واردیر، «باش استونده» بلیلرتك.

ژورنال قید ائدیردی‌که ، گؤردوکلریمیزین هامی‌سینی آچیق یازماق ممکن دگیلدیر . « دره‌دنه‌تپه‌دن » باشلیغی آلتیندا وئریلمیش فلیه‌تونداا آشاغیداکی ایکی مصراع ایپگراف وئریلمیشدیر:

دیننده یاندی دیلیم، دینمه‌ینده دیل یاندی،
نه دردی گیزله‌ده بیلدیم، نه‌آشکار ایله دیم.

« مشعل » صابـر واری تـازیـانه لردنده‌گنیش مقیاسدا استفاده ائدیـردی. دورین سیاسی حیاتینا اعتراضلارلا دولی اولاﻥ تازیانه‌لرین بیرینده اوخویوروق :

هاردا گؤرسن قارنی شیشماﻥ پی‌سری،
بیل مساوات عضوی دیر اول سرسری،
آج ، فقیر، یوخسول، بوتون مظلوملار،
«همت»ین اعضاسی دیر، بیل اکثری.

«قارینقولی» امضاسیله چاپ اولونموش بو تازیانه‌ده همتین‌آدی تصادفی چکیلمه میشدیر. ژورنال «همت» بلشویك تشکیلاتینین ارگانی اولدیغینا گؤره زحمتکش فعله و کندلیلرین آرزولارینی افاده ائدیردی؛ «سرگرداﻥ» امضاسیله چاپ اولونموش شعرده دیلر.

سنی آللاه یارادیب وارلی ایچون ایشله مگه،
بوش خیال ایله گلیب باشلاما فورس ائیله مگه،
نئجه جرأت ائله ییرسن بئله سؤز سؤیله مگه،
ائله‌مه تای ئوزونی، بگلر ایله خانلارا سن،
پوللیا، وارلیا،دولت لیه اعیانلارا سن!

بورادا صابرین فعله موضوعسیندا یازیلمیش ائرلرینه بنزه‌ییش گؤز قاباغیندا دیر .

بوخاریداکی فاکتلاردان آیدین اولور که ، « مشعل » نه اینکه «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینی دوام ائتدیرمیش ، حتی فکری ـ سیاسی سویه‌سی اعتباریله پرولتار انقلابینی، سووت حاکمیتی‌نی، سوسیالیزم جمعیتی‌نی تبلیغ ائتمه‌گی ئوز قارشیسینا مقصد قویموشدور.

ایکینجی فصل

ساتیریك ژورناللارینین اساس اشتراك چیلاری و اونلارین آذربایجان ساتیریك ادبیاتی‌نین انکشافیندا موقعی.

ژورناللدا استفاده اولونون ژانرلار

۱۹۰۵ـ نجی ایل انقلابیندان صونرا یالنیز آذربایجاندا دگیل، کئچمیش تـزار روسیه سینده ساتیریك روزنامه‌لـره حـدسیز مـراق یـارانمیشدی . بؤیوك اجتماعی کئچید دوریندە تنقیده اولان احتیاج خـلقین اورەك آرزوسی ایـدی و بـو آرزونی موفقیتله یرینه یتیره‌ن ساتیریـك ژورنـاللار کسکین ، جسارتلی ساتیرانـی گنیش اولچیده یاییردی.

ساتیریـك ژورناللارین یـاراتماسی چـوخلی یازیچی و رسام قوەلـرینین البیر فعالیتی‌نین نتیجه‌سی ایـدی . آذربـا یجـان ساتیرا ژورنـاللارینین خصوصاً « ملانصرالـدین » یـن اساس منلرجه‌سینی اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لر تشکیل ائدیردی . ایلك بـاخیشدا معشیت موضوعلاری کیمی نظره چـارپـان بیرسیرا یـازی و رسملـر نتیجه اعتباریله جدی اهمیتی اولان سوسیولوژی مسئله‌لر ایدی . گنیش

اوخوجی کتله‌سینی نظره آلماق ، گونون حادثه‌لرینه وقتینده جواب وئرمك، باش وئره‌ن حادثه‌لرله پوله‌میکایا گیریشمك و اونلارا پارودیا ایله جواب وئرمك ساتیریك ژورنالّلارین اساس خصوصیتلری اولموشدور .

ساتیریك ژورنالّلاردا کی موضوعلار باشقا کلاسیکلر طرفیندن صونرالار داها گنیش ادبی پلاندا ایشلنمیشدیر . بو ژورنالّلارین اطرافیندا ۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان رآلیست ادبیاتینین اساس نماینده‌لری توپلانمیشدی . اونلار همین ژورنالّلار واسطه‌سیله شکلدن تام سربست استفاده ائتمك یولی ایله گونون واجب مسئله‌لرینه جواب وئریردیلر ، بو سببدن‌ده ساتیریك ادبیاتیمیزدا بیرسیرا ینی رنگارنگ تصویر شکللری و ژانرلار عمله گلمیشدیر. دوغری‌دور ادبیاتین بیرسیرا باشقا نوعلرینده اولدیغی کیمی ساتیریك ادبیاتدا دا بیرچوخ خلقلرین ینی ژانردان (فلیه‌تون، سؤال جواب، خبرلر، پارودیا وسایره) استفاده ائتدیکلرینی گؤرورك.

جلیل محمد قلی زاده ، صابر ، حق ویردیف و باشقالارینین یارادیجیلیغی ثبوت ائتمیشدیر که ساتیریك ژورنالّلارین صفحه‌لرینده‌ده گونون آکتوال مسئله‌لرینه جواب وئرمك یولی ایله اوزون عمرلی وتأثیرلی بدیعی اثرلر یاراتماق ممکن دیر.

آذربایجان ساتیریك ژورنالّلاریندا چالیشمیش ، آیری ـ آیری وقتلرده رداکتور وناشر اولموش یازیچی و محررلرین جلیل محمد قلی زاده، عمر فائق نعمان زاده ، علی یف ، بنیاد زاده ، قارایف ، سید جسین ، قاسموف، مذنب ، عسگرزاده ، ج. بناد زاده ، عظیم زاده ، وزیروف و باشقالارینین خیدمتلری حقینده بیرینجی فصلده قیساجا دانیشیلمیشدیر.

جلیل محمدقلی‌زاده وصابرین آدی ایله باغلی اولان ۲۰ ـ نجی

عصر آذربایجان ساتیرا مکتبلرینه منسوب اساس صنعتکارلارین یارادیجیلیقلارینین بعضی جهتلرینه نظر سالمادان اونلارین ۲۰ نجی عصرساتیریك ادبیاتینی موضوع وژانر اعتباریله نئجه زنگین لشدیریب انکشاف ائتدیکلرینی آیدین شکلده تصویر ائتمك چتین دیر.

۲۰- نجی عصرآذربایجان ساتیریك شعرینین بایراقداری میرزا علی اکبر صابر طاهرزاده دیر. او «ملانصرالدین»، «بهلول»، «زنبور» ژورناللارینداچیخیش ائتمیش وهمین ارگانلارین ساتیریك شعرساحه-سینده‌کی ان یاخشی موفقیتلری‌ده محض اونون آدی ایله باغلیدیر.

میرزا علی اکبر صابر (۱۸۶۲ - ۱۹۱۱) «ملانصرالدین» ژورنالینین نشرینه‌دك ضدیتلی یارادیجیلیق یولی کئچمیش، ستویملی معلمی سیدعظیم شیروانینین تأثیری آلتیندا غزل وقصیده‌لر یازمیشدیر. او آنجاق «ملانصرالدین» ژورنالینین‌نشربندن‌صونراکی یارادیجیلیغی ایله بؤیوك خـلاق صنعتکاری اولموشدو. «ملانصرالدین»ین نشریندن اول صابرین مطبوعـاتدا اوچ شعری چیخمیشدیر. بونلاردان بیری «شرق‌روس»ین نشری مناسبتیله یازدیغی شعر (شرق روس ۱۹۰۳ نجی ایل نمره ۳۷) ایکینجی‌سی مشهور «بین‌الملل» شعری دیر (حیات ۱ ژوئن ۱۹۰۵ نمره ۱۹)، ۳- نجی‌سی «بیر مجلسده اون ایکی کیشینین صحبتی» (حیات ۱۹۰۶ نمره ۳۳).

صابر مطبوعاتدا اولدوقجا چـوخ امضا ایشلتمیشدیـر. «هوپ هوپ» امضاسی ۱۹۰۶ نجی ایلده «ملانصرالدین»‌ده بیر نئچه دفعه دال با دال ایشله دیلدیگیندن شاعر بـو امضا ایله تانینمیشدیر. یـاخین شرق ئولکه‌لرینده‌ده صابر بو امضا ایله مشهور دور.

شاعرین اللی دن آرتیق گیزلی امضاسی واردیر. بونلاردان ان چوخ «هوپ‌ـهوپ»، «ابونصرشیبانی»، «جین گوزبگ»، «آغلار-گوله‌ین»، «نیزه‌دار»، «بوینی بوروق»، «قوجا بگ» امضالاری ایشله

دیلمیشدیر. ۱۹۰۵-۱۹۱۱نجی ایللرده صابر «ملانصرالدین»، «بهلول»، «زنبور»ژورناللاریندا بیرچوخ‌یوکسك‌بدیعی کیفیتلی و انقلابی ماهیت داشییان ساتیرالار درج ائتدیرمیشدیر.

«ملانصرالدین»ده :

باکو فعله‌لرینه

ترپنمه امان دیر، بالا غفلتدن آییلما

آتا نصیحتی

جوابلار جوابی

باکو پهلوانلارینا

ایله بیله‌ردیم که، دخی صبح اولوب

نولور شیرین مذاق ائتسه منی حلوای حریت

سرحساب

آغلاشما

طعمهٔ نهار

هه، دئه گؤروم نه اولدی بس، آی بالام ادعالرین؟

فعله، ئوزونی سنده بیر انسان می سانیرسان؟

نااهل اولانا مطلبی آندیرماق اولورمی؟

پاه آتونتان نه‌آغیر یاتدی بو اوغلال ئولوبه؟

اکینجی

لوغا لاشیب آ گؤرمه میش، چوخدا بئله فیریلداما !

«بهلول»دا :

ترانه اصیلانه

بعضی یرلرده تصادف اولونور آشه، اته

من بئله اسراری قانا بیلمیرم،

«زنبور»دا :

پولاتوجه
رد اول قاپیدان، آغلاما زار ـ زار دیلنچی
ملت شرقیسی
اهل ایراندا ، پاه اوغلان ینه همت گؤرونور.

وباشقالارینی گؤسترمك اولار. همین شعرلر موضوع اعتباریله ۱۹۰۵ـ ۱۹۰۷ نجی ایللر انقلابی دورینده فعله ـ کندلی حرکاتی ، ملی مسئله، دولت دوماسی، بورژوا ضیالیلاری و فاناتیزمین تنقیدی، یاخین شرقده انقلابی حرکات و سایر بو کیمی مهم موضوعلاری احاطه ائدیر.

صابرساتیریك شعرینین قوتلی تأثیری بوتون ساتیریك ارگانلاردا ئوزینی گـؤستریردی . بو خصوصیتی داها آیدین گـؤرمك ایچـون ساتیریك ژورنـاللاردا کی زنگین فاکتلاردان بعضیلرینی قید ائدك. صابرین «بهلول»دا اشتراکی ژورنالین صونادك «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینه صادق قالماسینی اساسلاندیرماغا حق وئره‌ن عامللردن بیریدیر.

«بهلول» ئله نشره باشلاما میشدان اول صابر اونون رداکسیاسی ایله علاقه‌یه گیرمیشدی . علی عسگر علی‌یف شاعری تانییردی . او ، صابره ژورنالدا فعال اشتراك ائتمه‌گی، ژورنالین شماخی اوزره مخبری وموکلی اولماغی تکلیف ائتمیشدی. شاعر خصوصی مکتوبدا رداکسیایا بیلدیرمیشدی که ، او، ژورنالا موکل اولا بیلمیر ، چونکه وضعیتی‌نین آغیرلیغی اوزونـدن عـائله‌سینی ساخـلاماق ایچون هـرگون خیلی چالیشیر . صابر ئـوز شعرلری ایله ژورنالدا فعال اشتراك ائده جگینه سؤز وئریر و رداکـسیادان اثرلرینی امضا سیز چاپ ائتمه‌سینی خواهش ائدیر. اونون « بهلول »دا اشتراکی ژورنالین بدیعی سویه‌سینی خیلی قالدیردی . صابریـن « بهلول » دا (۵ ـ نجی نمره) درج ائدیلمیش « ترانه اصیلانـه » شعری فعله‌نین اقتصادی وضعیتی‌نین آغیرلیغینی پـارلاق بویالارلا عکس ائتدیریـر و عصرین انقلابـی مبارزه عصری

اولدیغینی گؤستریردی :

دگیشیب زمانه ایمدی، دولانیب بوتون امورات،
آیاغی چاریقلیلاردا گلیب ایسته بیر مساوات!...
بئله عصرده معیشت بیزه خوش گئچرمی، هیهات؟!
آییلیب یاتان جماعت، گؤز آچیب قاپالی فعله!

« تـرانه اصیلانـه » شعرینده و ائله‌جـه‌ده «بهلول»داکـی باشقا اثـرلرینده شاعـر کـاپیتالین جمعیتده یوزوجی رلینی آیدین شکلده قاوراییر ، انسانی پولا ، رتبه و منصبه‌گؤره قیمتلندیرن حاکـم جمعیته کسکین دیلله استهزا ائدیردی :

بشریت آختاریرسان، هانی رتبه و جلالین؟
مدنیت آختاریرسان ، هانی پول و ملك و مالین؟.

صابرشعرینین «بهلول»داکی باشقا ساتیریك اثرلره جدی تأثیری اولموشدور . ملکدارلا کندلـی آراسیندکـی مناسبتی عکس ائتدیرن « اغنیالـر قناسی ، یا خـود زادگان باغیرتیسی » آدلی، مؤلفی هله‌لیك غیرمعین اولان بیرشعرده وارلیلارین یوزغون اخلاقی افشا ائدیلیردی:

سؤز بیزیم، نعمت بیزیم دیر، امر فرمان دیر بیزیم،
ظاهراً ذلت سیزیندیر، عزت و شان دیر بیزیم.
باطناً هم چوخدور امیدیم، پیس اولماز حالیمیز،
پوللی ییز، البته سیزدن‌خوش گئچیر احوالیمیز ! .

یا خود :

بسکه چوخدور کبریمیز، دهقانلارا ناز ایله ریز.
...بوشکا ، بوشکا می ایچیب وحشی تك‌آواز ایله ریز

صابـرین « بعضی یرلرده تصادف اولونور آشه ، اته » شعری‌ده انقلابی روحدادیر. همین اثرده شاعر پول‌پرست، مفتخور بیر عیاشین صورتینی یارادیر:

پولی آنجاق یاراشیر چینلییه سن صندوقه
نه‌که خرج ائیله‌یه سن ملته، دینداشه، اته
آدی پولدورسا پولون، لیك ئوزی جان یونقاریدیر،
وئرمك اولمور قوهاما ، قونشویا، قارداشه، اته!
وئره‌رم دینیمی ، ایمانیمی، امـا پولومی
وئرمه‌رم «بهلول» آغا آرخایین اول آشه،اته!...

بومصراعلار سرمایه‌دار جمعیتنه قارشی کسکین بیر اتهام ایدی. شاعر یاشادیغی زمانه‌نین کاراکتر حادثه‌لری حقینده حقیقتی جسارتله سویله‌ییر. زحمتکش خلقه صداقتله فخر ائدیردی. «بهلول»ین ینه ۶ ـ نجی نمره‌سینده درج اولـونان «من بئله اسراری قانا بیلمیرم» شعرینده او ئوز مرامینین نه‌دن عبارت اولدیغینی،حقیقته صادق قالدیغینی چوخ آیدین دئمیشدیر :

...دیرلر اوتان، هیچ کسه بیر سؤز دئمه،
حق سؤزی دئرکن اوتانا بیلمیرم!...
نیله‌مه‌لی،گؤز گؤرور، عقلیم کسیر،
من گونشی گؤنده دانا بیلمیرم!...
شدت سیلان ایله باران تؤکور
بیرکوما یوخ ، دالدالانا بیلمیرم!...
دئرلر اوسان، هرزه و هدیان دئمه، ـ
گوج گتیریر درد، اوسانا بیلمیرم....

صنعتکار ایکی اوزلـی ، باریشدیریجی تکلیفلـری رد ائده‌رك حقیقت یولوندا چارپیشا جاغینا سانکی آند ایچیر و دولایی یوللا ئوز همکار لارینی‌دا همین یولا دعوت ائدیردی :

«بهلول»دا «جاروب‌الدوله» امضاسیله، مفکوره ـ بدیعی جهتدن صابر روحیندا یازیلمیش‌دقتی جلب ائده‌ن بیر نئچه‌ساتیریك‌شعرده واردیر.

بو امضانین کیمه مخصوص اولدیغینی تعیین ائتمك چتین اولسادا ، صابر ادبی مکتبینه منسوب بیر شاعر طرفیندن یازیلدیغینی احتمال ائتمك اولار . شاعر « حریت بلاسی » شعرینده آزادلیق اوغرندا مبارزه‌یه گیریشمیش کندلیلرین مقصدلری حقینده ملکدارلارین دیلی ایله دییر :

ای وای ! عجب حالیمیز افغان اولاجاقدیر،
ایمدی دییرلر، کندلی‌ده انسان اولاجاقدیر.
ارباب ایله کندچی ائده‌جك ایشده عدالت،
بو درد بیزیم سینه‌ده پنهان اولاجاقدیر.

« جاروب‌الدوله » امضاسیله چیخان باشقا بیر شعرده «اوره‌کدن بیرنئچه‌سوز» شاعر ظلم، استثمار شرایطینده معارفین، علمین غیرممکن اولدیغیندان دانشیر ، اوشاقلارین تربیه‌سینی پوزان ، اونلاری پیس عمللر دالینجا گئتمه‌یه مجبور ائده‌ن بورژوا ـ ملکدار حاکمیتی‌نی افشا ائدیردی. «جاروب‌الدوله»نین «خیال‌دریاسی» آدلی بحرطویلی‌ده موضوع اعتباریله مراقلیدیر. بورادا او زمانکی انقلابی چارپیشمالارین بیر لوحه‌سی تصویر اولونور.

محمد قلی زاده‌نین دئدیگی کیمی ، او زمان باشقا ساتیریکلر، او جمله‌دن نظمی ، غمگسار ، اردوبادی و باشقالاری صابر شعری ایله آیاقلاشا بیلمیردیلر. همین حقیقتی صابرین ان یاخشی دوامچیلاریندان اولان شاعر علی‌نظمی ئوزی اعتراف ائدیردی. علی نظمی «بهلول»دا امکداشلیق ائتمه‌گه تشبث گئوسترمیشدیر. ئوزونون دئدیگی کیمی ، اونون ژورنالا گئوندردیگی ایلك‌منظومه‌مفکوره‌وبدیعی جهتدن ضعیف ایدی. بو حقده صونرالار شاعر یازمیشدی :

چیخمیشدی باکودا «بهلول» ژورنالی،
لکن ظرافتدن بوسبوتون خالی

بیر گون بیر منظومه یازدیم بهلولا
آلمازدیم من ئوزوم اونی بیر پولا
چونکه نه بدیعلیك واردی، نه‌دگر،
لکن مجموعه‌ده درج ائتمیشدیلر[۱].

«ملانصرالدین» و«بهلول»دا اولدیغی کیمی «زنبور» ژورنالیندادا ساتیریك شعر اهمیتلی یر توتوردی. ۲۹- ژانویه ۱۹۱۰- نجی ایل تاریخلی بیرینجی نمره‌دن اعتباراً صابـر « قوجالار مارشی » شعریله زنبورا ینی روح، ینی طراوت گتیریر. شعر«قوجابگ» امضاسیله درج اولونموشدور. صابرین « قوجابگ » و « جین گؤزبگ » امضالاریله زنبوردا بیرسیرا شعرلری چیخمیشدیر[۲]. اونون بورادا چاپ اولونموش شعرلرینین مضمونی ژورنـالین مفکوره استقامتی ایله سیق صورتده باغلیدیر و «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینین جسارتله دوام ائتدیریلمه‌سینی تعیین ائده‌ن اساس عامللردن بیریدیر.

صابرین قدرتلی قلمی ایستر-ایسته‌مز «زنبور» شاعـرلرینی ئوز تأثیری آلتینا آلیردی. معلومدور کـه، « زنبور » ژورنالینین اشتراك چیلاربندان و اونا درین رغبت بسله‌ین‌لردن بیری استعدادلـی شاعر و گـؤرکملی ترجمه‌چی عباس صحت اولموشدور. اونون «زنبور»دا

۱- علی نظمی، کئچمیش گؤنلریم، ال یازماسی.
۲- «عرفا مارشی»، «زنبور» ژورنالی «جین گؤزبگ» امضاسی ایله.
«بولا توجه»، «زنبور» ژورنالی «جین گؤزبگ» امضاسی ایله.
«ملت شرفیسی»، «زنبور» ژورنالی «قوجابگ» امضاسی ایله.
«گیله یاخود اومی- کوسی»، «زنبور» ژورنالی «قوجابگ» امضاسی ایله.
«ایوای که حیثیت ملت گؤتورولدی»، «زنبور» «قوجابگ» امضاسی ایله.
«دیلنچی»، «زنبور» «قوجابگ» امضاسی ایله.
«اهل ایراندا یاه اوغلان ینه همت گؤرونور»، «زنبور» «قوجابگ» امضاسی ایله

ایکی شعری درج ائدیلمیشدیر[۱]. همین شعرلرده خلقین منافعینه لاقید باناشان ضیالیلار، دین خادملری ساتیریک یوللا تنقید ائدیلیردی. طالب زاده حقلی اولاراق تصدیق ائدیر که، «بو رئالیست اثرلری ایله صحت ساتیریک صابرین یولی ایله گئتمک ایسته میشدیر»[۲].

«مسلمان عرفالری» شعرینده ملی زمینه‌دن آیریلمیش، خلقین داخلی حیاتینا اعتنا سیز باخان «ینی تیپلی»، اروپا قیافه‌لی «ضیالیلارا» گولدوگی کیمی، «عالم نمالر» شعرینده اگنینه مقدس لباس گئیمیش عالم نمالری افشا ائتمیشدیر.

صابرین«زنبور»داکی‌ساتیرالاری موضوع اعتباریله رنگارنگ دیر. اجتماعی حقسیزلیک، برابرسیزلیک، بورژوا_ملکدار آغالیغی شرایطینده پولون پوزوجی رلی، عوام لیغین و جهالتین تنقیدی. دموکراتیک مطبوعاتین قاباقجیل موقعینین تبلیغی، یاخین شرقده ملی آزادلیق حرکاتینا رغبت کیمی بیر چوخ مهم سیاسی ـ اجتماعی مسئله‌لرین ایشیقلاندیریلماسی همین ساتیرالارین اساس موضوع‌سینی تشکیل ائدیردی.

«عرفا مارشی» و «ملت شرقیسی» اثرلرینده شاعر معاصرلریتی اطرافدا باش وئره‌ن حادثه‌لره آچیق گؤزله باخماغا چاغیریردی. هر ایکی اثر دوغرودان دا نغمه کیمی سسله‌نیر. بو نغمه‌لرده ملتین باشینین اوستونی آلمیش قارا ارتجاع بولودلارینا، خلق منافعینی پولا ساتان سیاسی‌عیاشلارا قارشی باریشمازکین، آچیق‌ـ آچیغینا حس اولونوردی. «ای وای که حیثیت ملت گؤتورولدی!» مصراعسی ایله باشلایان شعرده صنعتکار ینه همین ایدیانی جسارتله مدافعه ائتمیشدی. اونون پولون بورژوا جمعیتینده پوزوجی رلینی گؤسترن «نورچشمانیم می سان،

۱ـ «مسلمان عرفالری» «عالم نمالر». زنبور. «مارساق» امضاسی ایله.
۲ـ ك. طالب زاده. «عباس صحت» باکو ۱۹۵۵.

ای پول ، یا جانیم می سان! » مصراعسی ایله باشلایان ساتیراسی ئوز یوکسك مفکوره ـ بدیعی سویه‌سی اعتباریله فرقله نیردی :

نور چشمانیم می سان، ای پول، یا جانیم می سان؟
عصمتیم، ناموسوم، عرضیم، غیرتیم، قانیم می سان؟
حرمتیم، فخریم، جلالیم، شوکتیم. شانیم می سان؟
مصحفیم، مکه‌م، مدینه‌م، ارکانیم می سان؟
مذهبیم، دینیم‌می، آیین‌می، ایمانیم می سان؟...

«زنبور»دا درج اولونموش «دیلنچی» ردیفلی شعر آغیر مادی شرایطده یاشایان زحمتکشلرله استعمارچیلار آراسیندا باریشماز صنفی ضدیتلری جسارتله عکس ائتدیر میشدیر:

دولتلی‌لریز، مقصدیمیز عیش و صفا دیر،
مهمانلاریمیز بوسبوتون ارباب غنا دیر،
کؤك دور، یکه دیر، بوینی یوغون دور، نجبا دیر،
بگ دیر ، آغا دیر، آغزی دعالی علما دیر...

و یا :

فقر اهلی غنیلرله ملاقات ائده بیلمز،
دولتلی‌یه انسانلیغین اثبات ائده بیلمز،
دولتلی فقیر ایله مساوات ائده بیلمز...

او زمان « دیلنچی » شعرینه تکجه ساتیریك ژورناللاردا ۱۰ ـ دان آرتیق نظیره یازیلمیشدی. اونلاردان بیری « زنبور » ژورنالینین ۱۹۱۰ ـ نجی ایل ۱۲ نجی نمره‌سینده « نخجوان » باشلیغی ایله درج اولونموشدی. مذنبینده «دیلنچی» شعرینه بنزتمه‌سی واردیر.

صابر ۱۹۰۵-۱۹۰۷ ایللرده درج اولونموش اثرلری‌ایله بؤیوك بیر ادبی مکتبین اساسینی قویموشدی. آز بیروقت ایچریسینده اونون آلتیندا یازان بیر چوخ شاعرلر یتیشدی . بیله شاعرلردن بیری‌ده علی

نظمی‌دیر. علی‌نظمی‌نین (۱۸۸۲-۱۹۴۶) آدی گؤرکملی‌ملانصرالدین چیلر آراسیندا فخری یر توتور. «کئفسیز»، «مشدی سیژیمقلی»، «شمشیر»، «او» و باشقا امضالارلا درج اولونموش مین‌دن آرتیق شعر و فلیه‌تونون مؤلفی کیمی تانینان علی نظمی، صابر انقلابی ساتیریك شعر مکتبی‌نین گؤرکملی نماینده‌سی دیر. «ملانصرالدین» ژورنالیندان اول «شرق روس» غزتینده بیر نئچه شعر و مقاله چاپ ائتدیره‌ن علی نظمی «ملانصرالدین»ین نشریندن صونرا اونون فعال امکداشلاریندان اولدی و منظوم فلیه‌تونلارلا چیخیش ائتمگه باشلادی. او همچنین «بهلول»، «زنبور»، «بابای امیر»، «کل نیت»، «مزه‌لی»، «طوطی» کیمی ساتیریك ژورناللاردا شعر و فلیه‌تونلار چاپ ائتدیرمیشدیر.

علی نظمی ایلك وقتلر صابرین جسارتله ایره‌لی سوردوگی موضوعلار دایره‌سینده اونون قوتلی تأثیری آلتیندا شعرلر، بعضاً‌ده بنزتمه‌لر یازیردی. شاعرین «استخاره»، «آرزوادلاریمیز»، «کهنه‌لر»، «چایداچاپان قارداشیم»، آغلاما آجلاری گؤر» و باشقا ساتیرالاریندا صابرین قوتلی تأثیری واردیر. «عزیز قلم یولداشی» حساب ائتدیگی علی نظمی‌نین فعالیتینه جلیل محمد قلی زاده یوکسك قیمت وئریردی. او ۱۹۲۷-نجی ایلده علی نظمی‌نین سئچیلمیش اثرلری مجموعه‌سینه «سیژیم قلی‌نامه» یه‌گئنیش بیر مقدمه یازاراق، شاعرین یارادیجیلیغینین بیرسیرا سجیه‌وی خصوصیتلرینی ایلك دفعه اولاراق اوخوجیلارین نظرینه چاتدیرمیشدیر. علی نظمینی ایکینجی صابر آدلاندیران جلیل محمد قلی زاده یازیردی: « بیز قطعی دییه بیله‌ریك که «ملانصرالدین» دنیاسیندا ملانصرالدینه یاراشان شیوه‌نین گؤزه‌للیگی و دوزالی‌لیغیندا مهارت ولطافتده صابره یاووق‌گلن و اونا عوض اولان بیرینجی مشدی سیژیمقلی «کئفسیز» اولوبدور».

علی نظمی زنبورون ایلك نمره‌لریندن باشلایاراق بورادا

بیرسیرا فلیه‌تون و ساتیرالار درج ائدیرمیشدیر. رداکسیا امکداشلاری او جمله‌دن عظیم زاده اونـون فعالیتینه جـدی اهمیت وئریردیلـر. لکن بؤیوك مادی احتیاج ایچریسینده یاشایان علی نظمی رداکسیادان هیچ بیر مـادی کـمك آلمادیغی ایچون بعضاً ناراضی قالیردی ، « زنبور » رداکسیاسی ایـله مناسبتینی او ، صونـرا آشاغینداکی شکلده ایضاح ائدیردی :

«... صونرا «زنبور» آدلی چیخدی بیر ژورنال،
بودا اولامـادی ملا[1] یا مثال.
دکتر آخوندوف‌دی‌ـصاحب امتیاز
اولمادی بونداها اشتراکیم آز،
دکترعبدالخالق[2] یازمیش بیر مکتوب
بیلمیشدی «زنبور»دا یازمامی مطلوب
من‌ده بو مجموعه‌یه ائتدیکجه دوام،
یازمیشدیم نظم ـ نثر ایل یاریم تمام.
لکن دکتردن‌ده بیر سورتوك شاها،
بونجا ایشه قارشی گؤرمه‌دیم بها ،
آنجاق عظیم زاده، یاکه مرتضی
یاخشی مکتوب یازیر، آتیر خوش امضا...»

علی‌نظمی اثرلرینی «زنبور»دا اکثراً «شمشیرك» امضاسیله درج ائتدیرمیشدی. بیز بو امضایا ژورنالین صفحه‌لرینده تـز ـ تـز راست گلیریـك . « نصیحت » شعرینده او زنبورون سیاسی موقعینی مدافعه ائدیر. «محمدعلی»ده ایران‌دا مطلقیتی و ارتجاعی افشایا چالیشیردی...

۱ـ ملانصرالدین ژورنالی.
۲ـ دکترعبدالخالق آخوندوف «زنبور» ژورنالینین ناشری.
۳ـ زنبور ژورنالینین رداکتورلاری عظیم زاده و مرتضی یله مرندوف.

علی نظمی‌نین «زنبور»داکی شعرلری صابرین ساتیرالاریندان صونـرا نظره چـارپان یاخشی اثرلر ایدی. صابـر و علـی نظمی‌نین «زنبور»داکی اشتراکی‌ژورنالین نفوذینی،مفکورد-بدیعی‌تأثیرینی‌خیلی آرتیرمیشدی.

« زنبور » ئوز اطرافیندا خیلی یازیچی، محرر قوه‌سی توپلایا بیلمیشدی. اونلاردان بیرچوخی صونراکی ایللرده ساتیریك‌مطبوعات ساحه‌سینده هوسله چالیشیردی - «کـل نیت » ژورنالینین رداکتوری حاجی ابراهیم قاسموفین بیر چوخ سیاسی-خلقی یازیلاری، «للك‌للك» ژورنالینین رداکتورلاریندان‌جبارعسگرزاده (عاجز) ایروانینین‌سیاسی فلیه‌تون وشعرلری، «بابای‌امیر» ژورنالینین رداکتوری العباس مذنبین بیر چوخ ساتیرالاری «زنبور»دا چاپ اولونموشدور. العباس مذنبین، جبار عسگرزاده‌نین صابـر ساتیرالاری موضوع و اسلوبوندا یازدیغی سیاسی شعرلری، ایی گراملاری دقتی جلب ائدیردی.

عظیم زاده‌نین «زنبور»دا رداکتور و رسام‌لیق ایشیندن عـلاوه سیاسی-خلقی‌فعالیتی خصوصی تدقیقاتا لایقدیر. اوجلیل‌محمدقلی‌زاده مکتبینه منسوب سیاسی - خلقی اثرلرینی چوخ وقت « دمدمه‌کی » ، «خروس» امضالاری ایله بوراخیردی. او بو امضالاری ۱۹۱۲-۱۹۱۳ نجی ایللرده «کـل نیت » ژورنـالیندا دا ایشلتمیشدی. عظیم زاده‌نین چگدیگی‌شکللرده اولدیغی کیمی، یازیلاریندا دا موضوع آکتواللیغی، سیاسی‌کسکین‌لیك حس ائدیلیردی . « شطرنج » آدلی فلیه‌توندا او ایران ارتجاع‌سینی افشایا چـالیشیردی ، « لسان مسئله‌سی » ساتیریك مقاله‌سینده دوریـن کـاراکتر مسئله‌لـریندن بیری سایبلان دیلیمیزیـن صافلیغینی پوزانلاری بی‌آبرو ائدیردی. « خانم قزلار » مقاله‌سینده او قادین آزادلیغی ایدیاسینی جسارتلـه مدافعه‌یه قالخیردی. حق‌ویردیفین « آغا محمدشاه قاجار » فاجعه‌سینین تماشاسی حقینده یازدیغی مقاله‌ده

عرب لینمکی، شریف زاده، زینالوف کیمی آکتورلارا یوکسک‌قیمت وئرمکله یاناشی، مؤلف او زمانکی تئاترین نقصانلارینی‌دا جسارتله تنقید ائتمیشدی .

ملانصرالدین‌چی شاعر علی راضی شممچی زاده زنبورون ۱۹۰۹-نجی ایل ۳- نجی نمره‌سیندن اعتباراً جهالتی ، اقتصادی و مدنی گریلیگی تنقید ائده‌ن بیر چوخ ساتیرالاری ایله فعاللیق گؤستریردی.

زنبورون‌اشتراکچیلاری ایچریسینده هم‌وطنده‌کی نقصانلاری، هم‌ده یاخین شرق ئولکه‌لرینده‌کی وضعیتی تنقید ائده‌ن شاعربابرامعلی عباس زاده (حمال) صابرین تأثیری ایله یازیب یارادان ساتیریکلر سیراسیندا گؤرکملی یر توتوردی. «لاغر» امضاسی ایله یازان شاعر میرزامهدی‌عسگرزاده شیروانینین ساتیرالاریندا مدنی واقتصادی گری‌لیک‌تنقیدائدیلیردی. «زنبور» شاعرلاغری ئوزونون اساسی‌شاعرلریندن حساب‌ائدیردی. تصادفی د گیلدی‌که، ژورنال اونون وفاتینی گنیش قید ائتمیش . بیرینجی صفحه‌سینده شکلینی و شعریندن گنیش بیر پارچا وئرمیشدیر.

علی اکبر عریانین ، بالاقدش ستار اوغلینین ، حاجی سلیم قاسموفین (سیاح)، میرزا جلال یوسف‌زاده‌نین بیر چوخ ساتیرالاری «زنبور»دا چیخمیشدیر.

« زنبور » او زمانکی آذربایجان اجتماعی فکرینین کاراکتر جهتلرینی افاده ائده‌ن کتله‌وی ارگانا چئوریلمیش ، ساتیریك ادبیاتین انکشافینا کمك گؤسترمیشدیر. صابر باشدا اولماقلار یوخاریدا آدینی چکدیگیمیز ، ساتیریکلر ساتیریك شعرین کتله‌وی مقیاسدا انکشافینا چالیشمیشلار . اونلارین فعالیتی سایه‌سینده ساتیریك شعر گونون ان ضروری بدیعی صنعت‌نوعینه چئوریلمیشدی.

باشقا شاعرلردن فرقلی اولاراق ساتیریك ژورناللاردا علی نظمی‌نین اشتراکی منتظم دوام ائتمیشدی . او «بابای امیر» ژورنالیندا دا صابرین مکتبی عنعنه‌لرینی دوام ائتدیره‌ن اساس شاعرلردن ایدی . علی نظمی مدنیین تکلیفی ایله یازماغا باشلامیشدی . اونون بابای امیرده‌کی اثرلری اساساً معترضه ایچریسینه آلینمیش «ار» امضاسیله چاپ‌اولونوردی. علی‌نظمی‌نین ژورنالدا چاپ‌اولونموش ساتیرالاری گونون ضروری مسئله‌لری ایله سسله شیردی. مثلا ژورنالین ۱۹۱۶ – نجی ایل ۱۰ نجی نمره‌سینده شاعرین ایکی ساتیراسی چیخمیشدی («ناز ایلمه» ، «آد»). شاعر بیرینجی ساتیرادا وقتی کئچمیش، انکشافا بوخوو اولان قایدا – قانونلاری تنقید ائتمیشسه ، ایکینجی ساتیرادا عواملیق و جهالتین دوغوردیغی عیبه جرلیکلری جانلاندیرمیشدیر. شاعر«جنسلردعواسی» یاخود «قربان‌بایرامی» ساتیراسیندا‌بایراملارین زحمتکش خلقه هیچ بیرفایداسی اولمادیغینی، بورادا یالنیز وارلیلارین شادلاندیغینی ، یوخسوللارین ایسه صابرین دئدیگی کیمی، بارماغینین کیرینی سورماغینی گؤستریر.

۲۰– نجی عصر آذربایجان‌ساتیریك ژورناللاریندا فعال‌چالیشان ملانصرالدین‌چیلردن بیری‌ده‌محمدسعیداردوبادی دیر(۱۸۸۲–۱۹۵۰). ملانصرالدینین نشرینه قدر، اردوبادی معین حیات ویارادیجیلیق یولی کئچمیشدی. ژورنالین ایلك نمره‌لریندن اعتباراً اردوبادی ژورنالدا فعال اشتراك ائتمگه باشلامیشدی. او ژورنالدا‌کی ایلك فلیه‌تونلارینین بیرینده ملانصرالدینین خلق آراسیندا حقیقتاً بؤیوك جانلانمایا سبب اولدیغینی بیلدیریردی . او اولار داها چوخ موهومات ، جهالت ، و عواملیغی تنقید ائده‌ن یازیلارا میل گؤستریردی، صونرالار ایسه ادبی، اجتماعی ، سیاسی فعالیتی‌گنیش لندیره‌ن شرق ئولکه‌لرینده ۱۹۰۵ – نجی ایل انقلابینین تأثیری ایله آلوونان انقلابی حرکاتا دایر بیرسیرا

مقاله، فلیه‌تون و شعرلر یازدی. اوردوبادی ان چوخ « هردم خیال » امضاسینی ایشلتمیش، بو امضا ایله تانینمیشدیر. او « زیغ ـ زیغ » ، « دیوانه » ، « قارداشیم ابراهیم » ، « روح ریحان » ، « تاتی » و سایر امضالارلا دا یازمیشدیر. اردوبادی « هردم خیال » امضاسینی «زنبور» ، «بابای امیر» ، « طوطی » و باشقا ساتیریك ژورناللاردا ایشلتمیشدیر. « ارشاد » ، « تازه حیات » ، «ترقی» ، «صدا» ، « صدای حق » و سایر غزیتلره گـؤندردیگی مقاله‌لـرین اکثریتینی او آچیق امضا ایله درج ائتدیرمیشدیر.

اردوبادی ئوز فیله‌تونلاری ایله جلیل محمد قلی زاده، ساتیریك شعرلـری ایله ایسه صابـر مکتبینه منسوب دیـر. بو خصوصیله اونون اثرلرینین مـوضوع ـ ایدیا خصوصیتلرینده و اسلوبوندا آچیق حس اولونماقدادیر.

سور گـونده اولماسینا باخمایـاراق اردوبـادی « بابای امیر » ژورنالیندا «هردم‌خیال» امضاسیله چوخ اثرنشرائتدیرمیشدیر. موضوع اعتباریله اوگونون سیاسی‌ـاجتماعی مسئله‌لرینه توخوناراق جهالت و عواملیقدان، ایله‌جه‌ده محاربه‌نین تؤره‌تدیگی چتین لیکلردن یازیردی. شاعرین صابر روحلی « وار » شعرینده بورژوا ضیالیلاری و وارلیلار تنقید ائدیلمیشدیر. ژورنالین ۱۹۱۵ـ نجی ایل ۱۸ـ نجی نمره‌سینده « غربتدن مکتوب » آدلی ساتیرا چاپ اولونموشدور. تزار یئزین‌ده (ایندیکی ولکاگراد) دا یازیلمیش همین ساتیرا دا دورین ضدیتلـری ایله یاناشی، خلق نماینده‌لرینین لاقیدلیگی‌ده گؤستریلمیشدیر. «رمضانا وداع!» شعرینده شاعـر دینی بایراملاردا بعضی روحـانیلرین قازانج گـودمه‌لرینی تنقید ائتمیشدیر. « دیل بیرلیگی » آدلـی ساتیرا دا ایسه آذربـایجان دیلینین ساده ، طبیعی سؤز و افاده‌لرینی عرب ، فارس ، عثمانلی افاده‌لریله عوض ائتمگه چالیشان بورژوا یازیچیلاری تنقید

اولونوردی.

آذربایجان ساتیریك ادبیاتینین گؤرکملی نماینده‌لریندن بیری‌ده علیقلی مشدی علی‌اکبراوغلی نجف‌اف غمگسار دیر (۱۸۸۰-۱۹۱۹). غمگسار ۱۸۸۰-نجی ایلده نخجوان شهرینده یوخسول عائله‌ده آنادان اولموشدور. ۱۹۰۵ - ۱۹۱۲ - نجی ایللرده جلفا دا ایشلرکن ایران انقلابچیلارینا رغبت بسله میش، اونلارا کمك‌گؤسترمیشدیر. اونون انقلابچی شاعر سعید سلماسی ایله‌سیق علاقه‌سی اولموش و صونرا ئوز همفکری حقینده بیر نئچه مقاله یازمیشدیر.

غمگسارین «ملانصرالدین»ده فعالیتی ۱۹۰۷- نجی ایل ۴۱- نجی نمره‌سینده درج ائدیلن « شکر و ثنا » فلیه‌تونی ایله باشلامیش، ۱۹۱۲- نجی ایلدن فعالیتی گئنیش لنمیش، امپریالیست محاربه‌سی و فوریه بورژوا - دموکراتیك انقلابی دورینده ایسه داها دا آرتمیشدیر.

غمگسار ساتیریك ژورنالللاردا کی‌دگرلی ساتیرالاری، اپیگیراملاری، فلیه‌تونلاری ایله ۲۰- نجی عصر آذربایجان ساتیریك ادبیاتینین گؤزه‌ل نمونه‌لرینی یاراتمیشدیر. او باشقا ساتیریکلرله‌سیق علاقه ساخلاییر، اونلارا درین احتراملا یاناشیردی، نظمی‌ایله مباحثه‌یه گیریشیر و صابرین روحینی حرمتله یاد ائدیردی. غمگسار صابرین استعدادلی شاگردیدیر. او ئوز معلمینین ادبی جبهه‌سینده صونادك صداقتلی قالمیش، حادثه‌لری صابرکیمی جسارتله قلمه‌آلماقلایاناشی، «چوخدا روسیه‌ده نشر اولدی عدالت، بیزه نه؟» ، « ایندی قالمیشلار تماماً انتظار ایرانلیلار »کیمی بیر جوخ شعرلرینی‌ده بلاواسطه بؤیوك معلمینین اثرلرینه بنزه تمیشدیر. محمد قلی زاده غمگسارین خدمتینی یوکسك قیمت لندیریردی. «ملانصرالدین» تك بیر نفر مؤلفین اثری دگیل. « ملانصرالدین » بیر نئچه منیم عزیز یولداشلاریمین قلملرینین اثرینین‌مجموعه‌سیدیرکه، من‌ده اونلارین آنجاق آغ ساققال‌یولداشییام.

بو عزیز یولداشلاریمیزین بیری ده مرحوم علیقلی نجف‌اف دیر».

غمگسارین ئولدورولمه‌سینین ۵ ایللیگی مناسبتیله حق‌ویردیف یازمیشدی: «علیقلی نجف‌زاده‌یه‌دگن گولله «ملانصرالدین» مجموعه‌سینین اوره‌گینه دگدی. اونا من ملانصرالدین مجموعه‌سینین ئوره‌گی آدی قویماقدا سهو ائتمه‌ییرم و جـرأتله‌ده بو سوزی دییرم. حیف اولسون بیوقت الیمیزدن گئدن رفیقمیزه کـه همیشه قـدرشناس دوستلاریمیزین اوره‌گینده دیری دیر».

«ملانصرالدین»، «کل نیت» و باشقا ساتیریك ارگانلاردا فعال اشتراکی، «ئولولر» اثرینین ایلك تماشالاریندا‌کی گـوزل اویونی و بیر چوخ باشقا خدمتلری اونـون آدینی ۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان اجتماعی فکر تاریخینده همیشه لیك حك ائتمیشدیر.

ساتیریـك ژورناللاریـن ان گؤرکملی یازیچیلاریندان بیری‌ده ع. حق‌ویردیف دیر (۱۸۷۰-۱۹۳۳). او «ملانصرالدین» ژورنـالینین ان قوتلی ناثرلریندن بیری، ۲۰ـ نجی عصرساتیریك ادبیاتینین موضوع، مفکوره ـ سیاسی وبدیعی سویه‌سینی یوکسلدن صنعتکارلاردان دیر.

حق‌ویردیف « مـلانصرالـدیـن » ژورنالینین نشرینه‌دك زنگین یارادیجیلیق‌یولی کئچمیش، «داغیلان تفاق»، «بختسیز جوان»، «پری جادو»، پیسلرینین مؤلفی کیمی تانینمیش کامل بیریازیچی‌ایدی. ۱۹۰۶ نجی ایلین مارس ـ مای آیلاریندا «حیات» غزتینده «آتا و اوغول»، « قمریـن شاهـدلیگی » کیمی نثر اثرلری درج ائتدیرمیشدی. همین حکایه‌لر اسلوبی اعتباریله اونون «ملانصرالدین»ده درج ائتدیردیگی اثرلریندن فرقله نیردی. حق‌ویردیفین «ملانصرالدین»ده‌کی حکایه‌لری اساساً یوموریستیك وساتیریك ماهیت داشیییر. اونون ملانصرالـدینین ۱۹۰۷ نجی ایـل ۱۹ ژانویه تاریخلی ۳ نجـی نمره‌سیندن باشلایاراق آیری ـ آیری پارجـالار شکلینده «خورتدان» امضاسیله گئده‌ن «جهنم

مکتوبــلاری» بؤیوک نثر اثــری نمونه‌سیدیر. جهنم مکتوبــلاریندان صونرا اونون «ملانصرالدین» ژورنالیندا چیخان ایکینجی بؤیوک اثری « مــوزالان بگین سیاحتنامه‌سی » اثرینین صونــراکــی حصه‌لــرینی قربانعلی شریفوف وسلمان ممتاز یازمیشلار. یازیچی‌نین «مارالّلاریم» آدی آلتیندا گئدن مشهور حکایه‌لــری ژورنــالین ۱۹۱۰ ـ نجی ایل نمره‌لریندن باشلایاراق انقلابدان صونراکی دوره قدر دوام ائتمیشدیر[۱]. گؤروندیگی کیمی حق ویردیف « ملانصرالدین » صفحه‌لرینی اوخو-جیلارا یاخشی تانیش اولان دگرلی ساتیریک نثر اثرلری ایله زنگین-لشدیرمیشدیر. او ژورنالدا «خورتدان»،«حکیم‌نون‌صغیر»،«جیرانعلی»، «موزالان»کیمی امضالارلا چیخیش ائتمیشدیر. ادیبین حکایه‌لری ۲۰ـ نجی عصر آذربــایجــان نثرینه بیرسیرا یئنی خصوصیتلر گتیرمیشدیـر. تصویرلرین گئنیش لیگی،حادثه‌لرین اینانددیریجی ومراقلی‌وئریلمه‌سی، معنالی‌گولوش بو حکایه‌لرین اساس روحینی تشکیل ائدیردی.

جلیل محمد قلی زاده، صابر، حق ویردیف، نظمی، اردوبادی، غمگسار خیالـی یارادیجیلیق تجربه‌سیندن صونــرا ساتیریک شعرلر ، حکایه‌لر یازدیقلاری حالدا، بعضاًده‌الینه یئنیجه‌قلم‌آلان تجربه‌سیز گنجلر ساتیرایا میل گؤستریر و بــو ساحه‌ده قلملرینی سیناقدان‌کئچیریـردیلر. همین‌گنجلردن بیری گــؤزل غــزلـلر مؤلفی‌کیمی تانینمیش علی آغا واحد ایدی. واحــدین « بابای امیر » ده چــوخلی ساتیرالاری درج اولونموشدر. او «قاهرعیار» امضاسیله چیخیش ائدیر. بعضاًده «انگل عیار » ، « جاذب عیار » تخلصلرینی ایشله دیردی. واحدین « طمعین نتیجه‌سی » شعرلرکتابینین چاپ اولونوب یایبلماسی حقینده ژورنالدا

---

۱ ـ مقدمه ، مطرب دفتری ، شکایت ، دجال آباد، یاشیل باش صونرا ، قرائت، شبیه، پیر، تنقید، آجینداد طبیب، همشهری پاسپورتی،کئچمیش گونلر، اوجاداغ باطیندا ، سیدلر اوجاغی.

اعلان‌دا واردیر . بوشعرلرین بیرحصه‌سی ساتیریك ژورناللاردا درج اولونموش اثرلردیر. شاعرین«بابای‌امیر» ژورنالینین ۱۵ ژوئن ۱۹۱۵- نجی ایل تاریخلی ۱۳- نجی نمره‌سینده «نه‌لذتی» سرلوحه‌لی شعری چاپ اولـونموشدور . شعرده عیاشلیق کیمی غیر انسانی صفتلر تنقید اولونوردی.

واحدین شعر لرینده مختلف مسئله لردن دانیشیلیردی. « احسن، احسن!» شعرینده ایران حیاتینا ، اوراداکی اجتمـاعی حقسیز لیکلرد استهزا اولونموش، «اوخشاتما» ساتیرا سیندا ایسه اجتمـاعی ـ مدنی گریلیکدن دانیشیلمیشدیر و سایره .

بیلدیگمیز کیمی صابر ئوز ساتیرا لاریندا کلاسیك آذربایجان شعرینین بیرچوخ فورمالارینی‌ایشلتمیشدیر. همین اصولدان گنجلر، او جمله‌دن واحـدده استفاده ائدیـردی . او زمـان بیر سیرا ساتیریـك ژورناللاردا خصوصاً «بابای‌امیر» ده اشتراك ائـدن استعدادلـی گنج ساتیریکلردن بیری‌ده جعفر جبارلی ایدی . صابر مکتبی‌نین او زمانکی ادبـی گنجلیگه نتجـه تأثیر گؤستردیگینی آیدینلاشدیرمـاق مقصدیله جبارلـی ساتیرا لاری حقینده بعضی ملاحظه‌لـر سویلـه‌مـك یسرینه دوشردی. البته ساتیرا دا جبارلـی ئـوز بؤیوك معلمی‌نین سویـه سینه قالخا بیلمه‌میشدیر. او بیرساتیریك اولاراق صوناقدر صابرین شاگردی کیمی‌قالمیشدیر. جبارلی‌نین بیرسیرا ساتیرالاری واردیرکه،اورادا نه اینکه موضوع‌ـمفکوره حتی فورم اعتباریله ده صابرین گوجلی تأثیری گؤرونور. آشاغیداکی پارچالارا دقت یتیرسك، فکـریمیز آیدیـن اولار :

من دئمه‌دیم می سنه ائتمه بیزی دنگ سر!
جمع‌له شیین خلق هامی باشینی بیردن ازدر .
من دیه‌ن اولمادیمی ، اولدومی یا سربسر ؟

ایندی بوبور ... باخ ، یازیلیبدیر نه لر ؟..

توبه.. ای ملا نمالر، سیزه آق اولماغیما،
چوخ تأسف ائدیرم سیزدن اوزاق اولماغیما...

اوتور ائوده آتانین ایله پینه چول ـ چوخاسین .
آتانین بینله گیتن صبح ومسا باش ـ یاخاسین .
علم ایچون انسان آتارمی آتاسین، هم‌آناسین،
عقلینی باشینایغ، هیچ اولما دیوانه قیزیم !..

وارسا هنرین جهد ایله ارباب فساد اول !
مین فتنه تؤرهت، شأن قازان، صاحب آد اول !

خان قدح، سلطان قدح، سائل قدح، قولدیر قدح،
توی قدح، ماتم قدح، بایرام قدح، بولدور قدح،

بو دور، عمی‌جان ترسینه دوران دیر، ئوزون بیل،
تقدیر قضا سانماکی، آساندیر ئوزون بیل ،

بوفاکتلار جبارلی‌نین ساتیریك شعرلرینده هانسی منبعدن‌قوت آلدیغینی گؤسترمك ایچون ده کفایتدیر.
«بابای‌امیر» ده صابرهٔ بنزتمه یازیلمیش اثرلر چوخ ایسدی ، مذنبین «باخین» ردیفلی شعری دهٔ صابرین تأثیری ایله یازیلمیشدیر :
هایدی دینداشلاریم! هایدی،ملایا باخین !

باخمایین صنعته ، دولمایا، مسمایه باخین...
ینه همین نمره ده میکائیل مهدی اوغلی‌نین « بو بویدا ، بو بویدا » شعرینده اوخویوروق :

الهی! کؤنلومی توتدی ورم بوبویدا، بوبویدا
هجوم ائدیبدی منه درد و غم بوبویدا ، بوبویدا...

صابرین مشهور «طعمهٔ نهار» اثرینه نظیره اولاراق مـذنبین یازدیغی بیر شعر او زمان چوخ یاییلمیشدی، حتی آکتورلار طرفیندن صحنه‌ده ایفا ائدیلیردی: «کئچن‌لرده مشهور آرتیست میرزاآغاعلی‌بف جنابلاری طرفیندن تئاتر دا اوخـونوب سوره‌کلی آلقیشلارا مظهر اولان بـو شعرین اهمیتینه گؤره بیر چوخ کیمسه‌لر اداره میزه مراجعتاً بیزدن ایسته‌ییرلر، اونا گؤره ده بیز دخی درج ائدیریك که آرزوسیندا اولان جنابلار ایچون الده ائتمك آسان وجهله ممکن اولسون:

ای دل نه یاتمیسان؟ گؤزون آچ بیر جهانه باخ !
دنیانی یاندیران ستم بی امانه باخ !
وارلی ائوینده یولکا بزر آنالار ایچون !
سکیز یتیمی آج یاتیران مهربانه باخ !

علی نظمی‌نین صابره یازدیغی بنزتمه لـریندن بیری ژورنالین ۱۹۱۶ - نجی ایـل ۱۲ - نجی نمره سینده درج اولونموشدور . اثر «برهان ، یاخود قیرخیق‌کله» آدلانیر :

دیوانه! بوهبکللری انسان می سانیرسان ؟!
بو مختلف الوانلاری یکسانمی سانیرسان ؟..

بـومثاللار آیدین گؤستریر که « بابای‌امیر » ژورنالیندا صابر یولونی دوام ائتدیره‌ن نکجه جعفرجبارلی دگیلدی. جبارلی‌نین‌ساتیرا موضوعلاری خلق حیاتی ایله، اجتماعی وارلیغین مختلف ساحـه‌لری ایله باغلیدیر. شاعر هله گنج ایکن آذربایجان و شرق کلاسیکلری‌نین

بعضی اثرلرینی مطالعه ائتمیش و اونلاردان یری گلـدیکجه استفاده‌یه چالیشمیشدیر. جبارلی ایلک یارادیجیلیق دوریننده ده ادبیات قارشیندا یوکسک طلبلر قویور . «صنعت‌ـصنعت ایچون دیر» دییه‌ن لره قارشی چیخیر، تصادفی جیزماقاراچیلاردان ناراضیلیق ائدیردی.

« سبده اتحاف » شعری بو جهتدن مراقلـی دیر . استعدادسیز فکرلـری ایلـه عملری اویغون گلمه‌ین ، دیلی زیبیلله‌ینلر کسکین تنقید ائدیلمیشدیر. شهرت دوشگونی بعضی محررلرین، مفکـوره‌دن محروم ضیالیلارین «اثرلرینی» جبارلی سبده‌آتماغی لازم بیلیردی. اوگؤستر‌یردی‌که، اصیل خلق صنعتکارلاری تعقیب اولونور. «اولماغا» ردیفلی ساتیرادا شاعرلـرین تنقید اوستونده دؤزگولدیگی و سؤیولدوگوندن بحث ائدیلیر . شاعـر رداکسیالاردان طلب ائدیردی‌که ، چاپـا گئدن اثرلره طلبکارلیقلا یاناشیب ژورنال وغزیتلری نفوذدان سالماسینلار. «مدیریم» آدلی شعرینده او رداکتوری لیاقتسیز اثرلری سبده آتماسینا حق قازاندیریر، وزن‌سیز ، قافیه‌سیز، مفکوره‌سیز اثرلری لاغاقویور و قوری شهرت پرستلری افشایا چالیشیردی.

مطبوعـات خلقی آیلتماق، اونی تـرقیه چاتدیرماق ایچون ان قدرتلی اجتماعی مبارزه سلاحیدیر . جبارلینین ساتیرالاریندا تز ـ تز غزیت و ژورناللارین خلقه فایداسیندان و تأثیریندن بحث ائدیلیردی. «دوباره، سه‌باره» شعرینده «بابای امیر» و باشقا مطبوعات ارگانلاری ایله یاناشی «صفا»،«نجات» کیمی خیریه جمعیتلرینین آزلیغینا وضعیف لیگینه تأسف اولونوردی.

« بیر به بیر » ساتیرا سینندا مطبوعاتلا روحانیلر آراسینداگئدن مبارزه‌نی‌گؤسترن شاعر روحانیلارین طمعکارلیغینی افشا ائدیردی.

جبارلـی ساتیرالاریندا درامـاتـورژی و تئاتر صنعتینه ، آکتور اویونیناخصوصی فکر وئریردی،اونون «حالین نتیجه‌دیر» اثری‌باشلیجا

اولاراق همین موضوعـا حصر اولـونموشدور. مؤلف آذربـایجان تئاترینین اصیل صنعت اوجاغینا چوریلمه‌سی ، اونون آردیجیل ایشلمه‌سی، ربرتوآرین زنگینلشمه‌سی مسئله‌سینه خصوصی دقت یتیریردی. خصوصاً او ئوزساتیراسیندا بعضی آکتورلارین تئاترصنعتینی نفوذدان سالدیغینی ، مثلا «آرشین مال آلان» کیمی بیر اثرین او زمان لایقنجه اوینانیلمـادیغینی « صفا » خیریه جمعیتی‌نین پیس ایشلـه دیگینی نظره چاتدیریردی. «آکتور» ساتیراسیندا جبارلـی آکتور صنعتی‌نین نفوذ ینی قوروماغا چالیشیردی.

آذربایجان بـورژوا ضیالیلارینین ایچ اوزونی آچماق ایچون جبارلی ساتیرا دان باجاریقلا استفاده ائدیردی. او بیلدیریردی که، بیر چوخ ضیالیلاریمیز خلق دردی، وطن دردی چکمک عوضینه عیاشلیغا، عیش‌عشرته قوشولموشدر. بوفکر «ایتیل گئت!» آدلی ساتیرادا عمومی لشدیریلمیشدیر .

هیچ یادا گتیرمه بو یازیق ملتین حالین،
فکر ائتمه که، ملت ایتیریب جاه و جلالین.
هرچند گؤرورسن گله جك ظلم زوالین
چیخسین جانی چکسین هله ئوز فکر وخیالین.
هرچند که، بیروح مقوا دیر، ایتیل گئت!
غم چکمه که، ملت غمی بیجا دیر،ایتیل گئت!

جبارلینین «بابای امیر» ژورنالیندا چاپ اولـونان ساتیرالارینـدا قادین آزادلیغی مسئله‌سی‌ده بؤیـوك اهمیته مالکدیر. بوتون بوعامللر جبارلینین هله‌گنج ایکن ساتیریك ادبیاتین مقصد و وظیفه‌لرینی اساساً دوز گـون درك ائتدیگینی و معلمی صابرین یولـونی جسارتـله دوام ائتدیگینی گؤستریر.

« بابای امیر » ده فعال اشتراك ائده‌ن جبار عسگرزاده (عاجز)

آکتوال موضوعدا « نوختاسیز » ، « محکمه پیشیکی » امضالاری ایله بیرسیرا ساتیرالاریازیر . ژورنالین ۲۷ مای ۱۹۱۶ - نجی ایل تاریخلی ۱۸ نجی نمره سینده‌کی « ایران سیاحتیندن بیرنبضه » اثری صابرین مشهور « بالاجا فلیه‌تون » اثرینه چوخ بنزه‌ییر . صابر . سید اشرف گیلانی دن استفاده یولی ایله ارباب ایله کندلی نین مناسبتینی تصویر ائدیردیسه ، عسگرزاده ایرانـدا بیر معلمین طلبه‌لرلـه وحشی رفتارینی قلمه آلیب ، کهنه تربیه اصولینی ، چوبوق و فلقه ایلـه تعلیمی تنقید آتشینه توتوردی . اونون «سبده پروتست» اثـرینده جبارلی‌نین فکر-لری تصدیق و مدافعه اولونموشدور. جبار عسگرزاده‌نین «بابای‌امیر» ده موفقیتله چیخیشی اونون ساتیریك ژورناللاردا لازمی تجربه مکتبی کئچردیگینی گؤستریردی .

صابر ساتیریك شعر مکتبی‌نین تأثیر دایره سینی معین لشدیرمك ایچون « للك » ژورنالینداکی شعرلرده معین درجه‌ده اهمیتلی‌دیر . ژورنالین ایکینجی نمره سینده « ادبیات » باشلیغی آلتینـدا « شیطان » امضاسی ایله چاپ اولونموش ساتیریك شعرده علم ، معارف و مدنیت مسئله‌لرینه لاییقنجه قایغی گؤستریلمه مه سیندن وبوسببدن ده‌گنجلرین تربیه‌سی‌نین پوزولماسیندان دانیشیلیر . علی محزون رحیموفین‌یازدیغی بوشعرهم مضمونی، هم فورماسی اعتباریله صابرین « اوخوتمورام ال چکین ! » شعرینی خاطرلادیـر . ژورنالـدا گنجلرین صابر ارثینی ئویرنمه‌گه بؤیوك‌مراق گؤسترمه‌سی قیداولونوردی. «ایروان‌خبرلری» باشلیغی آلتیندا درج اولونموش معلوماتـدا دیلیردی : « بو گونلرده صابرکتابی نین طبعی منفعتینه ایروان هوسکارلاری جلاللی بیر مسامره ترتیبـوئرمك ایسته ییرلر. ایندی مکتب بالالاری صابرین‌تصنیفلریندن اوخوماغا حاضرلانیشلار » .

« للك » ژورنالی صابرین شعراصوللاریندان استفاده ائدرك

صنف و طبقه‌لر آراسینداکی مناسبتی گؤسترمگه چالیشیردی. صابرین «بیرمجلسده ۱۲ کیشی‌نین‌صحبتی» آدلی‌مشهورساتیرا سینداا اوزمان‌کی آذربایجانین اجتماعی‌حیاتی ایچون سجیه‌وی اولان تیپلر اوستالیقلا یاراد‌یلمیشدی. «لك‌لك» ده‌کی‌صابره بنزه‌تمه «بالاجا فلیه‌تون» آدلی ساتیریك شعرده ملا، حاجی، آرتیست، دانشجو، ژورنالیست وباشقا تیپلر ئوز عبارینی آچیب سؤیله ییرلـر. باشقا بیرساتیرادا اوییناق و تأثیرلی‌مکالمه‌لرله فئودال عادتلری‌تنقید اولونوردی. بوساتیرا صابرین مشهور «ایکی هپند» شعرینی خاطرلادیـر. بورادا ینی تیپلی مکتبده تحصیل آلان اوشاقلارا کنایـه ایلـه باخان ایکی حاجی‌نین پوزغون داخلی عالمی آچیلمیشدیر. «شیطان» امضاسی ایله یازان علی‌محزون رحیموف «لك‌لك» ده صابـرین ساتیرا عنعنه لرینی مـوفقیتله دوام ائتدیریردی. او صابرین خیردا ساتیریك شعر فـورماسیندان تازیانـه واپیگراملاریندان‌دا استفاده یه چالیشمیشدیر. مؤلف ئوز تازیانه‌لرینی «تاققیلتی» باشلیغی ایله چاپ ائتدیریردی. بوتازیانه لرین بیر چوخی شفاهی خلق ادبیاتیندان استفاده یولی ایلـه یازیلمیشدیـر. ژورنالین ایکینجی نمره سینده چاپ اولونموش تازیانه ده دییلیر:

غرق اولمالی اولسان دا، دنیزلرده بوغولسان،
هیچ اولماسادا ممکن اگرساحله چیخماق،
نامرد الینه وئرمه الین ترك حیات ائت،
نامرد الینی توتماداان افضل دی بوغولماق.

گؤروندیگی کیمی همین تازیانه‌نین مضمونی «کتچمه نامـرد کؤرپوسوندن، قوی آپارسین سوسنی» خلق مثلیندن آلینمیشدیر.

«ملانصرالدین» عنعنه‌لرینی دوام ائتدیرمك جهتدن «کل‌نیت» ژورنالی فرقله نیردی. بورادا ج. محمد قلی زاده و صابـر صنعتیندن مهارتله ویارادیجی‌شکلده استفاده‌اولونوردی. س حسین و ع.عظیم‌زاده

ژورنالدا خصوصی فعاللیق گؤستریر، تز-تز ساتیریك حکایه‌وفلیه‌تونلارلا چیخیش ائدیردیلر.

گؤرکملی ملانصرالدینچی علیقلی نجف‌اف غمگسار واثله‌جه ده علی راضی شمعچی‌زاده، سلمان ممتاز، عبداله توفیق، محمدوف گنجه‌لی (آ.سور) جبار عسگرزاده و باشقالاری «کل‌نیت»ین فعال امکداشلاری ایدیلر. کل‌نیتین اشتراکچیلاری مفکوره اعتباریله‌واحد بیرجبهه‌نین آدامه‌لاری دگیلدیلر، اونلارین ایچریسینده علی محزون، العباس مذنب، صمد منصور، علی‌اکبر شکیلی کیمی مختلف دنیا گؤروشه مالك ساتیریکلرده وار ایدی. معلوم دیرکه «کل نیت» چیخماغا باشلارکن «ملانصرالدین» ژورنالینین نشری موقتی اولاراق دایاندیریلمیشدی. «کل‌نیت» ۱۹۱۲ - نجی ایلده چیخان ایکینجی نمره سینده «ملانصرالدین» یولی ایله گئده جگینی بیلدیریردی:

باشلاییب عالم نمالر شیوه‌لی بیر تازه‌دن.
ملانصرالدین دن آنجاق قورتاردی جانیمیز.
شیمدی‌ده تازه منقش «کل‌نیت» چیخدی‌ینه
ایشلری گیزلتمه‌گه یوخدور دخی امکانیمیز.

یتیم جوجه

دوغریدان دا «کل‌نیت» ایلك نمره دن اعتباراً آذربایجاندا و اثله‌جه ده بین‌الخلق عالمده اولان ئوز باشینالیغی تفتیشه باشلامیشدی. بیرینجی نمره‌ده «مسئله»آدلی بیرفلیه‌تون واردیر. باکو وارلیلارینی افشا ائدن همین‌فلیه‌تونین اولینده مؤلف کل‌نیته خطاباً بیلدیریردی که، بو وقته قدر بئله فاکتلاری «ملانصرالدین» ژورنالینا یازیردی، ایندی اونون عوضینه کل‌نیته مراجعه ائدیر.

«کل‌نیت» ژورنالینین «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینی مدافعه‌یه چالیشدیغینی خصوصاً صابر و محمدقلی زاده ادبی عنعنه‌لرینی دوام

ائتدیـر دیگینی بیر چـوخ فاکتلاردا داگـؤرمك ممکن دیر. معلـوم اولدیغی کیمی «ملانصرالدین» ائله‌جه‌ده «بهلول»،«زنبور» ژورناللاری ارتجاع ایللرینده باغلانیلمیشدیر . «کل‌نیت» درین رغبت بسله دیگی همین ساتیرا ژورنـاللارینا محبت حسی ایله «تأسف» آدلی شعر چاپ ائتمیشدی :

«کل‌نیت» عالمده ائدیب غلغله
باسدی بوتون ملا لاری جنگله
گل داخی بوندان صونرا سن کشف ایله ،
«زنبور»ی الحمد که باغلاتدیلار
قارقیش ائدیب «بهلول»ی داغلاتدیلار
آخری ملانی دا آغلاتدیلار
بس هارادان چیخدی بو بد حوصله
سالدی بیزیم جانیمیزا ولوله ...

ژورنال صابره صونسیز محبتینی آچیق‌ـ آیدین افاده ائدیردی. ژورنـالین ۱۹۱۲ ـ نجی ایلده چیخان ۸ ژوئن تـاریخلی ۳ ـ نجی نمره سینده صابرین وفاتینین بیرینجی ایل دؤنومی خصوصی اولاراق قیداولونموش. بیرینجی‌صفحه‌ده ایری حرفلرله «مرحوم ملی شاعریمیز میرزا علی اکبر صابـرین وفـاتینین ایللیگـی مناسبتیله » سؤزلـری یازیلمیشدیر. همین صفحه ده صابرین شکلی (قولتوغوندا بؤیوك کاغذ قابی ایـره لیه دوغـری آددیم آتـدیغی و ساغ الیله خـلقه خطابـه ائتدیگی حالدا) وئریلمیشدیر. شاعرین آرخاسیندا کتاب مغـازه‌سی گؤرونور، قـارشیسیندا کتاب آلماغا چـالیشان وکتاب آلیب گئدن ازدحام نظری جلب ائدیر. شکلین‌آلتیندا آذربایجان ورو س دیللرینده آشاغیداکی جمله‌لر یازیلمیشدیر:

«ع. صابر: ملتیم ائله غیور ملت دیرکه،اثریمین آز قالیب که ،

بشینجی طبعی میدان انتشاره قویولسون».

«کل‌نیت» بو سؤزلری تصادفی اولاراق یازمامیشدی ، صابرین اثرلرینی چاپ ائتمك او زمان بؤیوك بیر مسئله اولموشدی. شاعرین عائله‌سینین‌ویاخین دوستلارینین‌سعیینه باخمایاراق «هوپ‌هوپ‌نامه»نین ایلك چاپی (۱۹۱۲- نجی ایل) آغیر زحمتله باشا گلمیشدی.

ژورنـال همین دورین مدنی گـری‌لیگینه و خلقین عواملیغینا ، موجود قورولوشون باشقا یارامازلیغینا استهزا ایله گولوردی. ژورنال بوتون نشری بویی صابـر اسلوبلی ساتیرالار درج ائدیردی. لکن بیر چوخ تازیانه‌لر مفکوره‌جه صابر عنعنه‌لریندن اوزاقلاشیردی . بو تازیانه‌لرده آیری - آیری حادثه‌لره مثلا بالکان‌دا گئدن محـاربه‌یه مناسبت بیلدیریلیردی. همین موضوعدا یازیلمیش تازیانه‌لرده تاریخی حادثه‌لر بعضاً تحریف اولونوردی. مثلا بوتازیانه‌لرین بیرینده بالکان خلقلرینین ملی استقلالیت اوغریندا آپاردیغی مبارزه‌یه رغبت حسی یوخ ایدی.

صابر ادبـی مکتبی‌نین انکشاف ائتدیریلمه‌سینده اونون ساتیرا-لارینین داها دا کئنله‌وی لشدیریلمه‌سی ساحه‌سینده «مزه‌لی» ، «طوطی» ژورناللاری‌دا فعالیق گؤستریردی. «مزه‌لی»نین رداکتوری وزیروفلا بؤیـوك خلق شاعـری صابـر آراسیندا اولان ضد مناسبت ادبی اجتماعیته معلومدیر. لکن بوجهت هیچ‌ده «مزه‌لی»نین صابرعنعنه‌لرینی دوام و انکشاف ائتدیـرمه‌سینه مـانع اولمامیشدیر . حتی ساتیریـك ژورناللارایچریسینده«مزه‌لی»صابرارثینی، اونون ساتیراموضوعلارینی هرطرفلی یایماغا چالیشیردی . ژورنالدا ۵۰ دن آرتیق اثـر، بلاواسطه صابرین اثرلرینه بنزتمه ، تخمیس، نظیره شکلینده یازیلمیشدیر. صابر اثله بیرقدرتلی صنعتکار ایدی که، آز - چوخ ساتیریك شعردرج ائدن بیر ژورنال اونـون قوتلی تأثیریندن یاخاسینی قورتارا بیلمه میشدیر.

بئله بیر تـأثیری «مزه‌لی»نین ایلـك نمره‌لـریندن داهـا آیدین مشاهده ائدیریك. ژورنالین ۱۹۱۵ـ نجی‌ایلده‌چیخان ایکینجی نمره‌سینده‌کی «نیلردین الهی؟» («صابره اوخشاتما» قیدی ایله) آدلی شعرده صابرین استفاده یولی ایله معاصر مسئله‌لره مناسبت گؤستریلمیشدیر:

قدرتلی‌که، قدرتسیزه هرنه بیلر ایلر
ظلم ایله یانان جانلاری نیلیردین الهی؟!
آخرداکه، ناحق ینه ثابت اولاجا قمیش،
بس حق دیه‌ن عرفانلاری نیلردین الهی؟!
مظلوم‌گؤزونون یاشینا کیم رحم ائدن اولماز،
بیزده بو سویوق قانلاری نیلردین الهی؟!

علـی نظمینین «کیشی» آدلی ساتیراسیندا صابـرین مشهور «فرهادکیشی» ساتیراسینا بنزتمه دیـر. بو شعرده عـذابکش خلقین حـالینا یانمایان، عیاشلیقلا حیات سوره‌ن طفیلیلر افشا ائدیلمیشدیـر. درین کنایه ایله دولی اولان مصراعلاردا «داش قلبلی» بیرتیپین «معنوی عالمی» آچیلمیشدیر:

لاپ بوکولوبدور بئلین اللشمه‌دن،
اوزدی‌سنی خلقده‌کی غم، محن،
ملتی احیا ایله دین تاکه سن
ایمدی یوخ آرتق سنه حاجت‌کیشی!
قیل دخی بیر خردا فراغت، کیشی!

ساتیریکلر بیر چـوخ حاللاردا صابرین موضوعـلارینا تکرار ائتمکله، اونون عینی فورمالی شعرینه بنزتمه‌لر یازماقلا بؤیوك شاعرین ایره‌لـی سؤردوگی مسئله‌لـرین آکتواللیغینی بیر داها دقت مرکزینه گتیریردیلر. «دلربا ویا حوری غلمان» آدلانان ساتیرا صابرین مشهور «دور قاچاق اوغلوم باش اباق قاندی بو!» ـ نقراتلی «اصول جدید»

شعرینه بنزتمه دیر. بورادا صابرین ینی مکتب حقینده فکرلری تکرار تبلیغ ائدیلیر. لاقید بورژوا ضیالیلارینین، ساخته ملت دوستلارینین ایچ اوزی آچیلیردی. ژورنالین عینی نمره‌سینده صابره ایکینجی بیر بنزتمه‌ده («آی هارای!» ساتیراسی) واردیر. بورادا شاعر، صابرین «نه‌یازیم؟» شعرینده‌کی خطی اساس گؤتوروشدور:

آی هارای، بو باشی باتمیش نه‌ره‌دن چیخدی ینه،
گؤتوروب هفته‌ده یوز مین جوره احوال یازیر!
ساتاشیر بسله دیگیم مذهبه، ایمانه، دینه...
ایله بیر جمله مسلمانلاری بدنام یازیر!...

صابرین یتیشدیرمه‌لریندن اولان بدرالدین سیدزاده‌نین «مزه‌لی» ده‌کی ساتیرالاریندان بیری «بیزه نه!...» آدلانیر. شعر عینیله صابر اسلوبوندا یازیلمیش و محاربه شرایطینده یوخسول و وارلیلارین حیاتی گؤستریلیردی:

وئرمه‌ریز بیر قپیك ئولسه فقرالر، بیزه‌نه!
قویسانا رد اولا بو بیسرو پالر بیزه‌نه!

سیدزاده‌نین «مزه‌لی»نین ۱۹۱۵-نجی ایل ۱۳-نجی نمره‌سینده چاپ اولونموش «شکرخدایا» شعری آشاغیداکی قیدله وئریلمیشدیر: «مرحوم صابرین بیتیندن بیر پاراسینی بشلمه» بش بندن عبارت اولان ساتیرانین هربندینین اولینجی اوچ مصراعسی اوریژینال، صونونجی ایکی مصراعی ایسه صابرین معلوم شعریندن آلینمیشدیر:

باشسیز بو مسلمانلارینا شکر، خدایا!
بونجا یارانان جانلارینا شکر، خدایا!
هم بگ و هم خانلارینا شکر، خدایا!
بی‌مرحمت اعیانلارینا شکر، خدایا!
بو صاحب ملیونلارینا شکر، خدایا!»

« بیر یتیمه » سرلـوحه‌لی و صابـره اوخشاتما قیدی ایله چاپ اولـونموش شعرده صابـر عنعنه‌لرینین باجاریقلا دوام ائتدیریلمه‌سینه دابر گؤزه‌ل بیر نمونه دیر. بـو شعرده ئولکه‌ده حکم سوره‌ن حقسیزلیك،بوش‌وعده‌ایله کتله‌لرین آلدادیلماسی کسکین‌تنقیده‌توتولموشدور. شعرده دورین اجتماعی مسئله‌لری امپریالیست محاربه‌سینین یاراتدیغی وضعیت ایله علاقه لندیریلمیشدیر :

ای جورجریدن ائوی تالان اولان جوجوق،
ظلم ایله یار یاوری... آل قان اولان جوجوق
درده دوشوبده گؤزلری گریان اولان جوجوق
باشسیز قالیب آیاقلارا افنان اولان جوجوق...

«طوطی» ژورنالیندا چیخیش ائدن ساتیریکلر حیات حقیقتلرینی محض صابـر کیمی اونون رئالیست بویالاری ایله عکس ائتدیرمگی قـارشیلارینا مقصد قویموشدولار. ژورنالداکـی شعرلر صنعتکارلیق جهتدن آشاغـی سویه‌ده اولمـاسینا باخمایاراق موضوعـلاری معاصر حیاتلا سیق علاقه‌دارایدی. امضاسیز بیرشعرده «طوطی»ده‌کی ساتیرالارین بیرنوع پروگرامی عمومی شکلده اعلان اولونموشدور.

مرحوم صابره نظیره

«طوطی»یم من، گره‌ك عالمده نه‌کیم وار یازام!
دوزی‌کج، اگرینی دوز، یوققوشی هموار یازام!
آغی الوان، قارائی آغ، گوندوزی تار یازام!
کوری شهلا، گؤزه‌لی کور... یار یازام!
نیه اگدین؟ آملك منظر او شهلا گؤزونی
یوخسا بو آینه ده اگری گؤرورسن ئوزونی؟...

صابرین «نه‌یازیم» ردیفلی مشهور شعرینه نظیره اولان بوشعرده

کنایه چوخ گوجلیدیر . صابرین سؤیله‌دیگی «پیسی پیس، اگری نی اگری ، دوزی هموار یازیم » فکـری بورادا ترسینه ایشله دیلمیشدیر. ژورنـال ئوز ساتیریکلرینی صابره بنزتمه‌لر یازماغا چاغیریر، صابردن بیر چـوخ نمونه‌لر وئریر ، بو نمونه‌لره قـوتلی نظیره، بنزتمه یازماق طلب اولونوردی. بو مسابقه‌نین ئوزی‌ده ثبوت ائدیر که، «طوطی»نین ساتیریك شعر ساحه‌سینده‌کی ایشی محض صابـر مکتبی عنعنه‌لرینی دوام و تبلیغ مقصدی داشییردی . رداکسیا « ازبـرپارچالار » باشلیغی آلتیندا آشاغیداکی مصراعلاری ازبرله‌ییب عمل ائتمگی بیلدیریردی:

۱ـ ملت نئجه تاراج اولور اولسون نه‌ایشیم وار؟
دشمنلره محتاج اولور اولسون نه‌ایشیم‌وار؟

۲ـ ترپنمه آماندیر بالا غفلتدن آییلما!
آچما گؤزونی خواب جهالتدن آییلما،
لای لای بالا ، لای لای ،
یات قال دالا ، لای لای .

۳ـ آمالیمیز،افکاریمیز افنای وطندیر
کین و غرض و حرص بیزه روح بدن دیر!

۴ـ یاشاماق ایسته رایسك صرف عوام اولمالی ییز،
آتیب انسانلیغی بالجمله عوام اولمالی ییز!

رداکسیا شاعرلره مراجعتله دییردی: « بوشعرلردن بیرینه نظیره یازیب اداره میزه گؤنده‌رن شخصه اداره میز طرفیندن بیرجلد « جنت‌الگشا » کتابچاسی گؤنده‌ریله‌جگی وعده اولونوردی » .

ژورنالدا بو مراجعتدن اول‌ده صابره اونلارلا بنزتمه، تخمیس، تقلید یـازیلمیشدی ، شعرلـرین بیر چـوخی صابـر روحینی ئوزینده ساخلا میشدیر . بعضی شاعرلر ایسه صابرین معلوم ساتیرالارینا نظیره یازماق یـولی ایله گتمه میش ، صابـر شعر مکتبی عنعنه‌لرینه اویغون

اوریژینال موضوعـلاردا ساتیرالار یاراتمیشلار. اردوبادی ، نظمی ، غمگسار ، مـذنب ، علـی راضی ، عسگرزاده‌نین بیر نئچه مـوفقیتلی شعرلری واردیر. اردوبادی «برادرانه بیر نصیحت» شعرینده یازیردی:

تحصیل کمالات ایله ارباب کمال اول!
هرگون دالی گئت، جهد ایله دلبند زوال اول،
جان وئرسه‌ده شوق ایله،حقوق آلسادا عالم
سن باشینی آت بالیشا، چك خورنا دمادم!
... یوز یای گله، آچما، قیزارما هله کال اول
هرگون دالی گئت جهد ایله دلبند زوال اول!

اردوبادی باشقا بیر ساتیراسیندا ینه صابری تقلید ائدیردی:

... قربان گؤزونه لفظ سیاست نه‌دی، قانما!
هرکس دئسه آدین باتار آخردا اینانما
لاقید اولاراق دهرده بیر فکره بولانما
سن باخما آجیق ،کافه میز آلودهٔ نانیز
صحرای صلابتده گزه‌ن شیر ژیانیز...

یوخاریداکـی مراجعتدن آز صونرا رداکسیایا صابره نظیره یازیلمیش کـلی مقداردا شعرگلمیشدیر. شعرلردن بیر قسمی «طوطی» ژورنـالـی صفحه‌لـرینده درج اولـونموشدور. مثلا اونـلادان بیری بئله ایدی:

عالم نئجه ویران اولور اولسون، نه‌ایشیم وار؟!
مخلوقی پریشان اولدور اولسون، نه‌ایشیم وار؟!
اولاد وطن قوی نئجه یاتمیش، ایله یاتسین،
قالما اولارین قید ینه، مین محنته باتسین...

بئله بیر حقیقتی اونوتماق اولمازکه، «طوطی»‌نه آیری ـ آیری مؤلفلر ئوز حکملرینی داها تأثیرلی وقوتلی افاده ائتمك ایچون تز ـ تز

صابر اثرلرینه مراجعت ائدیردیلر. «طوطی» امضاسی ایله چیخمیش بیر مقاله ده خیریه جمعیتلرینین ایشی تنقید اولونارکن صابرین «من دیه‌ن اولدی اولمادی؟» مصراعلاری مثال گتیریلیردی. «باکو مجزاتیندن» آدلی فلیه‌تونده سید حسین کاظم اوغلی سئچگیلرده‌کی بی‌آبرو چیلیغی گؤسترمک، نماینده‌لرین غیردموکراتیک یوللا سئچیلدیگینی و باشقا سوز باشینالیقلارا یول وئردیگینی گؤسترمک ایچون صابرین «کهنه دابان، همان قاپی، من دیه‌ن اولدی اولمادی؟» مصراعلاریندان استفاده ائتمیشدیر.

نظیره‌لر یالنیز صابره دگیل اونون شاگردلری اولان باشقا گؤرکملی ملانصرالدین اثرلرینه ده یازیلیردی. وقتیله صابر نظمی‌نین «مصلحت» شعرینه بنزتمه یازمیشدی. بو دفعه «سوبای» امضاسی ایله یازیلمیش «مصلحت» شعرینده هم نظمی، هم ده صابر بیرلیکده تقلید ائدیلیردی:

سویله گؤروم طوطی جان ائوله‌نیم ائولنمه‌ییم؟!
مصلحتین قیل عیان، ائوله‌نیم ائولنمه‌ییم؟!
الده که سرمایه یوخ تا که تجارت ائدیم،
سایهٔ همتده من کسب معیشت ائدیم...

ساتیریک ژورناللاردان گتیردیگیمیز یوخاریداکی مثاللارین اؤزی ده آیدین شکلده گؤستریر که، صابر نهنگ بیر نهرکیمی نسبتاً کیچیک چایلاری آندیران ۲۰-نجی عصر ساتیریکلرینی اؤز آخینینا تابع ائتمیشدیر.

***

۲۰ - نجی عصر آذربایجان ساتیراسینین احاطه دایره‌سی چوخ گنیش اولوب دوریسن واجب مسئله‌لری ایله سسله شیردی. ساتیرانین اهمیتی محض اونون کنکرت تاریخی شرایطی و طلبلری

ایله سیق باغلی اولماسینددادیر. تصادفی حادثه‌لر ساتیریك اثر ایچون موضوع اولا بیلمز. بؤیوك ساتیریك اثرلر عمومی لشدیرمه، تیپیك ـ لشدیرمه یولی ایله یارانیر. ساتیریك تصویر حیات حقیقتلرینده‌کی ضدیتلرین خصوصی بدیعی فورماسیدیر. ساتیریك ادبیاتین انکشافی او زمان ممکن اولور که او حیاتین مرکب لیگی ایچریسینده مضمونین فورمایا، یئنی لیگین کهنه لیگه، حقیقتین فانتزی‌یه، عملین آرزولارا اویغون گلمه دیگینی گؤروب عکس ائده بیلسین، بؤیوك اجتماعی آماللار سویه سینده دایانا بیلسین.

آذربایجان ساتیریك ژورنالللارینین اساس موضوعلاریندان بیری استثمارا اساسلانان جمعیتی هر طرفلی افشا ائتمك ایدی. استثمارچیلارلا استثمار اولونانلارین حیاتی تام چیلپاقلیغی ایله ساتیریك ژورنالللاردا ئوز عکسینی تاپیردی. ساتیریك ژورنالللارین آجلیق و سفالت عالمینی تصویر ائتمه سببلریندن بیری، ملانصرالدینچی صنعتکارلارین ئوزلرینین ضنفی منسوبیتلری ایله علاقه دار ایدی. صابر، محمد قلی زاده، نظمی، غمگسار، اردوبادی و باشقا ساتیریکلر مادی چتین ـ لیك شرایطینده یازیب یاراديرديلار. «ملانصرالدین» و اونون یولی ایله‌گئدن «بهلول»، «زنبور» و باشقا ژورنالللار ملکی برابر لیگین اولماماسینی، اجتماعی ضدیتلری دوغوران اساس سبب حساب ائدیردیلر. سرمایه‌نین معین بیر ییغیم حالیندا وارلیلارین الینده توپلا ـ نماسینی، زحمتکشلرین کوله وضعیتینی «ملانصرالدین» صابرین دیلی ایله بئله تصویر ائدیردی:

قوی نه اصلین، نجابتین اولسون،
نه نجیبانه حالتین اولسون،
باش آیاق عیب ایچینده اولسان دا،
تك بو عالمده دولتین اولسون.

آدمی آدم ایله‌ین پارادیر.
پاراسیز آدمین اوزی قارادیر.

ملانصرالدیـن مکتبی محض بئلـه عـدالت سیزلیك اساسیندا قورولموش بورژوا ـ ملکدار جمعتینه قارشی مبارزه آپاریردی.

صابریـن آذربایجاندا عمله گلن بورژوا علاقه‌لرینی دریـن دن مشاهـده ائتمه‌سی اونی نتیجه اعتباریله کاپیتالیزمـی افشایـا ، پولون باجاریغی ، انسان عقلینی ، وطـن پرورلیگی... «عوض ائتمگه» قادر اولـدیغینی رآلیست بویـا لارلا تنقیده گتیریب چیخارمیشدیـر . ملانصرالدینچیلر او فکرده ایدیلیرکه ایکـی دشمن صنف آراسیندا هیچ زمـان بیر لیك ، برابر لیك اولا بیلمز و بـورژوا مطبوعـاتینین «مساوات» ، «عدالت» دییه باغیرماسی دا بوش شیئی دیر.

سیاسی ـ بدیعی کسکین لیگی اعتباریله علی نظمی‌نین « پول » شعری ده دقته لایقدیـر. علی نظمی خاطراتیندا «مزه‌لی» ژورنـالینین رداکتوری هاشم بگ وزیروفین «پول» شعرینه وئردیگی قیمتی بئلـه خلاصه ائدیر:

... ترك ، فارس ، عرب‌جه‌ده پول حقینده من ،
گؤردوم چوخ منظومه مستحق و شن .
لیکن سنین پولون هپسی دن گوزه‌ل
بوندا بیر فلسفه واردیر . بیر بدل ،
پارلاق بیر استقبالا مالك سن دوشون ،
ایشله ئوز استونده استقبال ایچون
اجداد تنبل لیگین توتماسین ساقین
تقدیر ائدیله جلك گونلرین یاخین

صابرین یولی ایله گئده‌ن علی نظمی «پول» شعرینده یازیردی:

هر کسه مایهٔ عمل ، هر کسه ذوق یار پول ،

هر عمله ، ایشه تمل ، هر ئوردك ایچره نار پول ،
عاشقه ناز و غمزه‌لی ، دلبره عشوه کار پول !
قوت و شان مملکت ، سطوت و اقتدار پول!
هر شیئی : ادب ، بیلیك ، هنر ، نام ، نجابت ، عار ، پول !
آه ... بوسکه دار پول ! هامسی بو زهر مار پول !

بو مصراعلاردان شعرین موضوع و شکل اعتباریله صابرین عینی موضوعداکـی شعری ایله مسلشدیگینی گـؤرورك. ساتیرا دا ادبیات و صنعت مسئله‌لـرینه ده تـوخونولموش ، بورژوا ـ ملکـدار قورولوشوندا ادبیاتین سرمایه‌دن آسیلی اولماسی جسارتله وئریلمیش و مسلکینی پولا ساتان شاعر و ژورنالیستلر افشا اولونموشدور.

«ملانصرالدین» مکتبی تـزاریزمه ، یرلی بورژوا ـ ملکدار و فاناتیزمه قارشی مبارزه‌نی باشلیجا مقصد سئچمیشدی . بـو مبارزه ده قاباقجیل روس ساتیریـك ژورناللاری ایله آذربایجان ساتیریـك ژورناللاری عینی جبهه ده بیرلیه شیردی . ۱۹۰۷ ـ نجی ایـل ژانویه نین بیریندن پتربورقدا مطبعه،نشریات فعله‌لرینین «بالدا»آدلی‌ساتیریك ژورنالی چیخماغاباشلاییر. ژورنال ۱۹۰۵ ـ نجی ایل ژانویه حادثه‌سینی خاطرلادا‌راق تزاریزمه قارشی صونا دك مبارزه‌آپارماغی فعله‌لره توصیه ائدیردی.

بلشویك و دموکـراتیك مطبوعاتین ، رآلیست یازیچیلاریـن مسئله‌لـره حقیقی شکلده یانا شماسینی واجب بیر مسئله سایـدیقلاری حالدا ،فیوضات چیلار: « هپ‌گؤردیگیمیز کیمی یازماقدا نه ترقی اولا بیلر ، بیر آزدا دوشونـدیگیمیز کیمی یازمـالی ییز» ـ دیه چیخیش ائدیردیلر. اونـلاری سلاحلی انقلابی مبارزه دهشته سالیردی . حـال بوکی ئولوم ـ دیریم مبارزه‌سی بوتون دموکراتیك فکرلی آداملاری روحـلاندیریردی. «ملانصرالدین» فیوضات چیلارین سیاست ده کـی

عواملیغینی (نجات ، سعادت ، علم و سایر چـاغیریشلارینی) کسکین تنقید ائدیردی. ژورنال بورژوا یازیچیلارینین ایکی اوزلی سیاستینی «بیطرف مسلمان یازیچیسی» آدلی بیر شکلده باجاریقلا عکس‌ائتدیر- میشدیر. شکلده «بیطرف» یازیچینین اجتماعی حیاتدا مختلف شکلـه دوشدیگی بش وضعیتی وئریلمیشدیر:

بیرینجی وضعیتده «یازیچـی» هیچ کیمدن آسیلی اولمادیغیندان ئوز وجدانیناگؤره بئله یازیر: «ملتی پامال ائدن دولتلیلر و ملالار دیر». ایـکینجی وضعیتده «یازیچی»نین دولتلیلـردن پول آلماسی تصویـر اولـونور. او چـونجی وضعیتده یازیچـی سؤزینی دگیشه‌رك دییر : دولتلیلر ملتین فخری و آتـاسیدیر » . دوردنجی وضعیتده یازیچی‌نین بورژوا تاجر و ملا ایله بیر یرده خوراك یئمه‌سی گؤستریلیر . بشینجی وضعیتده اواعلان ائدیر: « تاجر ئوز یرینده، ملا ئوز یرینده، رعیتین‌ده بورجی بونلارا اطاعت ائتمکدیر ».

ژورنال بیر چوخ کاریکاتور و فلیه‌تونندا بورژوا اینجه صنعتی و ادبیاتینین «پول کیسه‌سیندن آسیلی اولدیغینی» آچیق گؤستریردی . « ملانصرالدین » صنعتکـارلاریـن قـارشـیندا مبارز لیك وظیفه‌سینی قـویـوردی . « انقلاب دوروننده رآلیست صنعت نئجه اولمالیدیر ؟ » سؤالینا ژورنال صابرین مشهور شعری ایله بئله جواب وئریردی:

ـ گؤرمه! باش او سته، یومارام‌گؤزلریم.
ـ دینمه ! ـ مطعیم کسه‌رم سؤزلریم.
ـ بیر سؤز ائشیتمه! ـ قولاغیم باغلارام.
ـ گولمه! ـ یکی، شام و سحر آغلارام.
ـ قانما! ـ باجارمام! منی معذور توت
بویله‌جه تکلیف محالی اونوت!
قابل امکان می اولور قانماماق؟

مجمرنار ایچره اولوب یانماماق؟
ایله خموش آتش سوزانینی،
قیل منی آسوده ، هم ئوز جانینی .

آیدین مفکوره موقعی اولمایان ساتیریك صنعتکار موفقیتلی اثر یازا بیلمز. ۲۰- نجی عصر آذربایجان ساتیریکلرینین موفقیتلری باشلیجا اولاراق اونلارین توتدبقلاری مفکوره موقعلرینین آیدینلیغی ایله علاقه‌دار دیر. ترددلیك، سیاسی ایکی اوزلیلیك،ئوز مفکوره‌لرینه اینامسیزلیق ۲۰- نجی عصر ساتیریکلریمیزه یاد دیر . اونلارین آتش هدفلری حیاتین انکشافینی گری چکمگه جان آتان محافظه‌کارلیق و ارتجاع دیر. محض بونا گؤره‌ده ۲۰- نجی عصر آذربایجان ساتیریکلری رآلیزمه، حیات‌حقیقتلرینه صادق‌قالمیش،دورین قاباقجیل فکرلرینی ، مترقی مفکوره‌لری افاده و مدافعه ائتمیشلر. بو مناسبتله «طوطی» ژورنالیندان بیرنئچه مثال گتیرمك مقصدده اویغون اولاردی . ژورنالدا «ملا سارساق‌قلی»نین (بنیادزاده‌نین) «خان خان» آدلی بیر پرده‌لیك پیسی چاپ اولونموشدی . اثرین اولینده رداکسیا طرفیندن وئریلن قیدده چوخدان یازیلمیش بو ساتیریك پیسده مطلقیت اصول اداره‌سینین گولونجلیگی تنقید اولوندیغی ایچون چاپ اولونماسینا اجازه وئرمه‌دیگی گؤستریلیردی.

«طوطی» ژورنالینین ۱۹۱۷- نجی ایل ۸ آوریل تاریخلی ۱۳- نجی نمره‌سی فوریه بورژوا انقلابینا حصر ائدیلمیشدیر. نمره قدیم خلق ماهنیلاری ، اثله‌جه‌ده مشهور اوپرا و اوپرتلرین آریالاری اساسیندا یازیلمیش ساتیریك نغمه‌لردن عبارت دیر. نغمه‌لرین بیر حصه‌سی آچیق ، بیر حصه‌سی ایسه گیزلی امضا ایله چاپ اولونموشدور . بیرینجی نغمه «هردم خیال» طرفیندن یازیلمیش «کاپ» آدلی شعردیر. «هردم‌خیال» ئوز امضاسینین آلتیندا کنایه ایله «اسکی حکومتین‌صادق

تبعه‌لریندن» سؤزلـرینی‌ده یازمیشدیر. مـؤلف شعرده تزاریزمه درین نفرتینی بیلدیریردی:

بیردن بیره دنیایه بؤیوك غلغله دوشدی،
شو غلغله‌دن آل رمان مشگله دوشدی
انصافینا، وجدانینا نعلت‌! بو جهانین،
ییخدی ائوینی ظلمله اولاد رمانین.
یومموشدولار اوچ یوز سنه آغزین فقرانین
شیمدی ایسه بو ایش نتجه دیلدن دیله دوشدی
اولاد رمان باخ نتجه بیر مشکله دوشدی!

همین نمره‌ده فعله‌نین دیلی ایله دییلمیش دقته لایق بیر ساتیرادا واردیر:

...ائتمه غفلت نه‌قدر الده دی فرصت فعله!
چوخدان ئوز زحمتی‌نین بهره‌سینه حسرت سن
وقتیدیر ایندي ایله ، سن‌ده فراغت فعله
وقتیدیر دشمن ایله ائتمگه مفروق حساب
ایندی دیر یوم حساب،اصل قیامت فعله!

ینه همین نمره‌ده نظمی « ایناننام‌که » شعرینده یاری ظرافت، یاری جدی شکلده حسرت چکدیگی انقلاب یولوندا هربیر فدا کارلیغا حاضراولدیغینی‌بیلدیریردی. راضی «شعر-معر» باشلیغی آلتیندا «حریت آغاجی» آدلی ایکـی صفحه یاریملیق بؤیوك بیر فلیه‌توندا کهنه‌ایگی کسگین شکلده قامچیلایاراق انقلابی غلبه‌نی قورویوب ساخـلاماغا چاغیریردی .

« طـوطـی » ژورنالیندا فوریه انقلابی موضوعسیندا ان چوخ یازان اردوبادی ایـدی. اونون « مردم خیال » امضاسی ایله « یوخوم گلنده » آدلـی شعرلری صابره بنزه‌دیله‌رك یازیلمیش و آذربایجاندا

آغالیق ائده‌ن مختلف استثمار چیلاری تنقید ائدیردی. شاعر « واعظ دئه‌گؤروم دهرده آخر نه غمیم وار... » ایله باشلایان شعرینده فوریه انقلابینی آلقیشلاییردی. «وضعیت»ده ایسه ایران شاهینین «چیخیلماز وضعیتی» کنایه‌لی شکلده نقل اولـونوردی . اردوبادی‌بعضاً ساده شعر فورمالاریندان‌دا استفاده ائدیردی :

بوغدا قورتاردی کندلی‌دن،
ائو ده چورك نشانی یوخ.
چیت باها دیر آلا ممیرام،
گلینین تومانی یوخ.
مادیانا چول تاپیلماییر،
بوز قودوغین پالانی یوخ...

«طوطی»ده اردوبادی نین سورگؤندن تزلیکله خلاص‌ا ئدیلیب وطنه قایتاریلماسی ایچـون قاباقجیل آدامـلارین سعی گـؤسترمه‌لری آرزو اولونوردی .

همین دورده اردوبادی کیمی علی نظمی‌ده «طوطی» ژورنالیندا انقلابی روحدا شعرلر درج ائتدیریردی شاعر «استفاده» آدلی شعرینده یازیردی :

ییخیلیب قدیم اداره،
او بونا اینانماییر که،
قیریلیب کمند زنجیر
اونی دوغری سانماییر که.
نه دیر؟ ــ اولماحر مختار،
آغا، قول، او ، قانماییر که.
قونوم قونشویا باخیب‌دا،
قیزاریب او صانماییر که.

هامی آت مینیب سگیردیر،
بو گورور پیاده ملت!
گؤرونجه کسمیر عقلیم،
ائده استفاده ملت!

گنج ساتیریکلرده سیاسی موضوعلاردا جدی شعرلر یازیردیلار. جعفر جبارلینین ساتیرالارینده دؤنه ـ دؤنه بیله بیر حقیقت عکس اولونور کـه، اجتماعـی حیات ظالملرلـه مظلومـلار آراسیندا گئدن شدتلی مبارزه دن عبارتدیر. اجتماعی ـ اقتصادی برابرسیزلیك حیاتین بوتون ساحه‌لرینی بورومـوشدور. بیر قـروپ قابیقی سیزلار دسته‌سی خلقین حسابینا وارلانماق هـوسی ایله یاشـاییرلار. اونـلار هرجور جنایت ایشله دیـر، عـواملاری آلـدادیر، وقتلارینی ایسه عیاشلیقدا، قماربازلیقدا کئچیریرلر. جعفرجبارلی بـاکـو دوماسینین ایشینی تنقید ائدیر. اجتماعی حیاتین قصورلارینی مهارتله قامچیلاییردی:

قلاسنیلار، بوتون حاجی،هامیسی حاله بیخبر،
آلیب پولی، گئدیر یاتیر، نه‌انقلاب؟ نه‌دردسر؟..
اوچور فقیرلرین ائوی، قالیر عیالی دربدر،
بوپیس زماندا پولدا یوخ، دوم اهلی هرگون،هرسحر
قاپیب کولونگونی گلیر اوچوق کومانین اوستینه.

***

ملانصرالدینچیلر یاخین شرق ئولکه‌لرینده‌کی انقلابی‌آزادلیق حرکـاتلارینا ۱۹۰۵ ـ نجی ایـل روس انقلابی‌نین تأثیری نتیجه‌سی کیمی باخیردیلار. ساتیریك ژورناللارین هامیسیندا یاخین شرقده‌کی انقلابی حـرکـاتین گئدیشی گنیش ایشیقلاندیریلیردی. بـو ساحه‌ده «ملانصرالدین» بیرینجی یرده دوروردی. «ملانصرالدین» حتی ایران مطبوعاتینا جدی تـأثیر گؤستریردی. اونون بو جدی تأثیری ساتیریك

« آذربـایجـان » ژورنالیندا دا حس اولونوردی . جمعی ۸ آی دوام ائتمیش « آذربـایجـان » ژورنـالـی ۱۹۰۷ ـ نجی ایلین سپتامبرینده باغلانمیشدیر. بومدت عرضینده ژورنالین ۲۱ نمره‌سی بوراخیلمیشدیر. « آذربایجان » ژورنـالیندا چیخان فلیه‌تونلاردا محمد قلـی زاده‌نین ، شعرلرده ایسه صابرین تأثیری آیدین گؤروتمکده دیر. بو ژورنـالـدا صابر مکتبینه منسوب اولان استعدادلـی شاعـر میرزا علـی معجزین بیر نئچه ساتیراسی درج ائدیلمیشدیر . «صور اسرافیل» ، «نسیم شمال» و باشقامطبوعات ار گانلاریندا «ملانصرالدین» عنعنه‌لریندن گنیش استفاده اولونوردی. میرزا علـی معجز دن باشقا دهخدا ، سید اشرف گیلانی کیمی بیر سیرا یـازیچیلار شـوز یـارادیجیلیقلارینی بعضی حـاللاردا ملانصرالدین چیلرین یولی ایله انکشاف ائتدیـریردی. سید اشرف صابرین اثرلرینی فارسجایا ترجمه ائدیب یاییردی. ستارخان آذربایجان دیلینده کتاب،غزیت نشر ائتمك ایچون البندن گله‌نی اسیرگه میردی.

۱۹۰۸ نجی ایلین صونیندا تبریزین اطرافیندا شاه قشونی قطعی اولاراق مغلوب اولدی. عین الدوله‌نین و اونـون ال آلتیسی رحیم خانین ارتجاعچی دسته‌لری گـری چکیلدیلر. بـو ، دنیا اجتماعیتی‌نین دقتینی جلب ائده‌ن بیر حادثه ایدی . معلومدیر که ، « ملانصرالـدیـن » ایران فدائیلرینین بو غلبه‌سینی آلقیشلامیشدی . ژورنال عین الدوله‌نین خلق قشونـلاری قارشیسیندان قـاچماسی حقینده صابرین مشهور ساتیریك «عرضحال» شعرینی درج ائتمیشدی . شاعر اثرینی قصداً فردوسی‌نین «شاهنامه»سی اسلوبوندا یازمیشدیر. بو ایرانین عینی تاریخینه تأثیرلی استهزا ایدی:

ده دم وای مگر بویله‌ده جنگ اولور؟
هله لاپ اوزاقدان نفس تنگ اولورا
خصوصاً مگر بویله ده «خان» اولور؟

بو سطورنله ده مرد میدان اولور؟
بو حالی گؤروب خیره‌لندی گؤزوم،
جهنم قشون،ئولموش ایدیم ئوزوم ...
قشون قاچدی،باشلاندی میدان جنگ،
بوتون گئتندی یغمایه توپ وتفنگ،
چو گؤردوم اولور وضع حالیم تباه.
گئتیردیم ایگیرمی قزاغا پناه ...

صابرین ایران انقلابینا دایـر «ملانصرالدین» ده درج ائدیلـن شعرلری ایران مجاهدلرینین دیلینده ازبراولموشدی. تبریزین قهرمان‌جاسینا مدافعه سیندن صونرا مظفرالدین شاهین وئردیگی و محمدعلی‌نین لغـو ائتدیگـی مشروطه‌نی ارتجاع‌ینی‌دن« قایتـارماغا » مجبور اولمـوشدی. بو ایلك غلبه مناسبتیله تبریزده شادلیق گئچیریلمیشدی. بـوحقده یازیلمیش خـاطره‌لرین بیرینده اوخـویوروق. «مسامرد»ده مختلف انقلابی شعرلر، نغمه‌لر و ماهنیلار اوخونوردی و مـوسیقی چالینیردی. جوان بیر انقلابچی صحنه‌یه چیخیب صابـرین ستارخان حقینده یازدیغی «حال مجذوبیم گؤروب، قاره، دئمه دیوانه دیر» و باشقا شعرلـرینی اوخوماغـا باشلادی. فوری « سردار ملت » لقبینی آلمیش ستارخـانی تلفونا چاغیریب بو شعرلـری دینله‌مگی رجـاء ائتمیشدیلر. صابرین همین ترجیع بندینی:

«حق مددکار اولدی آذربایجان اتراکینا،
« آل قاجارین پروتست ائتدیلر ضحاکینا،
اول شهیدانین سلام اولسون روان پاکینا،
کیم تؤکولموش قانلاری تبریز و تهران خاکینا،
اونلارین جنت دگیلدیر منزلی، آیا نه دیر؟
آفرینیم همت والای ستارخانه دیر.

- پارچاسی بؤیوك مراق و هیجان ایله دینله نیلدی و ائله‌کی :

آفرین تبریزیان ! ائتدیز عجب عهده وفا!
دوست و دشمن ال چالیب ایلەر سیزه صد مرحبا !
چوخ یاشا ، دولتلی ستارخان افندیم،چوخ یاشا !
جنت اعلاده پیغمبر سیزه ایلەر دعا ،
چون بو خدمتلر بوتون اسلامه دیر، انسانه دیر،
آفرینیم همت والای ستارخانه دیر!

شعرلـری اوخـوندی ، مجلس اهلی آیـاق اوسته قـالخیب ستارخانین عنوانینا آلقیشلار گؤندەرك بو شعرلرین مؤلفی صابری احتراملا خاطرلادیلار.

صابر طاهرزاده‌نین شعرلـرینین بوجور اوخونماسی وجماعته حسن تأثیر باغیشلاماسی تصادفی دگیلدیر.

او دور ده چیخان «ملانصرالدین» ژورنالینین هـر نمره سینده ایران حادثه‌لرینه حصر اولونموش بیرویا ایکی شعر اولـوردی ، بو شعرلر «هوپ ـ هوپ» ، «ابونصرشیبانی»،«گوله‌ین» ، «آغلار گوله‌ین» ویا باشقا امضالارلا یازیلاراق صابرین قلمیندن چیخان توپ گولله‌لری ایدی کـه ، ایران ارتجـاعسی‌نین و مطلقیت اداره‌سی‌نین بینؤره سینه رخنه ووروردی. صابریـن ئوز شعرلری ایله ایران انقلابینا بؤیـوك یاردیم گـؤسترمه‌سی هم انقلابدان اول،هم ده انقلابدان صونرا حقلی اولاراق یوکسك قیمت لندیریلمیشدیر.

«ملانصرالدین» ۱۹۰۸ نجی ایلین صونی و ۱۹۰۹ نجی ایلین اوللرینده ایراندا ، خصوصیله جنوبی آذربایجاندا یارانمیش کرکین وضعیتی دقتلـه ایزلـه‌ییردی. ژورنـال ایـران خـلقلرینین خصوصیله آذربایجانلیلارین ئوزملی استقلالیتی اوغریندا کی مبارزه‌سینی مدافعه ائدیردی .

تـزار قشونلاری ۱۹۰۹ ـ نجی ایل آوریلین ۲۵ ـ ده سرحـدی

کئچیب ۴ گـوندن صونـرا تبریـزه داخل اولدولار. بیله لیکله، تـزار حکومتی روسیه‌ده اولدیغی کیمی، ایراندا دا موکراتیك قوه‌لری بوغدی. «ملانصرالدیـن» ژورنالیندا رحیم‌خـانین دسته‌سینین الیندن قـاچیب قفقازا ئوز دوغما قارداش و باجیلارینا پناه گتیرن آرواد و اوشاقلارین جلفا یاخینلیغیندا آرازی گئچرکن قـزاقلار طرفیندن گولله‌یه توتـولمالاری تصویر اولونور. بـاشقا بیر طرفده ایسه وارلیلار و تاجـرلر تزار سالداتلارینین حمایه سینده اوتوروب کئف چکیرلر.

«ملانصرالدیـن» ژورنالینین محررلری یاخشی بیلیردیلر کـه، ایراندا عکس انقلابا باشچیلیق ائده‌ن محمد علی شاه دیر. بونا گؤره ده اونلار شاهی اساس تنقید هدفلرینده بیرینه چویرمیشدیلر. ۱۹۰۸- نجی ایلده صابر ئولکه‌نین وار - دولتینی خارجیلرین آیـاغی آلتینا توکن محمدعلی شاه حقینده غیضله یازیردی:

من شاه قوی شوکتم، ایران ئوزوموندور!
ایران ئوزومون، ری، طبرستان ئوزوموندور!
آباد اولا، یاقالسادا ویران، ئوزوموندور!
قانون اساسی نه‌دی؟ فرمان ئوزوموندور!
شوکت ئوزومون، فخرئوزومون، شأن ئوزوموندور!

شاعرین مشهور «ساتیرام» آدلی شعرینده دیلیردی کـه، باشقا ئولکه‌لـر مستملکه ظلمیندن خلاص اولماغا چالیشدیقلاری حـالدا، ایران ئـوز ثروتینی امپریالیستلره پـایلاییر، رشت عصیانیندا و تهران اوزرینه هجومدا اشتراك ائتمیش بؤیوك ملکدار سپهداریـن و داشناك یفرمین آز صونـرا انقلابا خیانت ائتمه‌لری ملانصرالدینچیلر طرفیندن افشا اولـونموشدور. اردوبادی «باغ» آدلی فلیه‌توندا انقلابـا خیانت ائده‌ن بیرایران نائبینین اوبرازینی اوتون ئوزی ایله اوغلی آراسیندا گئده‌ن مکالمه‌ده وئرمیشدیر.

لنین ایـران انقلابینین گئدیشینی دقتله ایـزله‌یه‌رك حـادثه‌لـری داهیانـه بیر صورتـده معنالاندیریب، ایرانین امپریـالیستلـر و داخلی ارتجـاع پـرسنلر طـرفیندن آغیروکـرکین بیر وضعبته سالیندیغینی گؤستریردی .

۱۹۰۹ ـ نجـی ایلین ژوئیه آییندا تهران اوزرینه یـورروشه بـاشلایان فدائیلر و بختیاریلر تـزار پالکوونیکی لیاخـوفون قـزاق بریقاداسینا،انگلیس سلاحلی قوه‌لرینه و شاه قشونلارینا قارشی ایکی گون ووروشمادان صونرا غالب گله‌رك ، ژوئیه‌نین ۱۳ ده تهرانا داخل اولـدیلار. پایتخت اهالیسی فدائی دسته‌لرینی ئوز خلاصکاری کیمی قارشیلادی. بو زمان ایران شاهی قورخوسیندان قـاچیب روس سفیر لیگینده گیزلنمیشدی «ملانصرالدین» بو حادثه‌نی صابر ساتیراسی ایله بیله تصویر ائدیردی:

نه دیر آیا بنه عصیانلاری ایرانلیلارین ؟
باشلادی جنبشه طغیانلاری ایرانلیلارین ؟
... او یتیم ممدلی دن وار بنه بیر پیس خبریم ،
بئله دئرلرکه،قویوب تختی قاچیب تاج سریم.
سیغینیب کونسولا خاقانلاری ایرانلیلارین
در حقیقت بیس ایمیش قانلاری ایرانلیلارین !

ژورنالین‌همین‌نمره‌سینده وئریلمیش‌بیرشکلده محمد علی‌شاهین چمدانینی دولدوروب سرحدده دورد دولتین یول‌آیریجیندا دایانماسی تصویر اولونموشدور . شاه اوزینی بو یـوللارا توتوب دییر : « هـارا گئدیم ؟ » انگلستانا گئتسه‌م گولرلـر ، عثمانلییااذن وئرمیرلر . ایراندان قوورلار ـ گنـه بـورا «مصلحتدیـر » . دییـه اوزینی تـزار روسیـه سینه چئویریر .

آذربایجانین ساتیریـك ژورناللاری ملانصرالدینین یولی ایله

گئدره‌ك ۲۰ـ نجی عصرین اوللرینده‌ن یاخین و اورتا شرقده باشلامیش ملی آزادلیق حرکاتینا رغبتله یاناشیر بو حرکاتی مدافعه ائدیردیلر . بئله ژورنـاللاردان بیری‌ده « بابای امیر » ایـدی. بـورادا بین‌الخلق موضوعـلدا چـوخ چیخیش ائده‌ن یـاخین و اورتا شرق مستملکه و یـاریم مستملکه خلقلرینین حیاتی ایله داها چوخ ماراقلانان علی نظمی ایدی. او ، امپریالیست دولتلرین الی ایله رهبر ایشه گئتچمیش اصفهان حاکمی باتمانقلیجا خطاباً یـازدیغی « باتمانقلیج » آدلـی ساتیریـك شعرینده ایرانداکی وضعیتی تنقید ائده‌رك دییردی :

جیبده مسکو پیچاغی ، اورتا دا لندن کمری

الده هم اصفهانین حاکمی اولماق خبری...

« ای عرب » ساتیراسی مستملکه چیلیگی و اونون تؤره‌تدیگی وحشیلیکلـری گـؤسترمـك نقطهٔ نظریندن بو گـون ده ئـوز اهمیتینی ایتیرمه میشدیر . شعرین اوللرینده بئله بیر قید وئریلمیشدیر : « غربدن بیر سس : عربلرین عصیانی گویا یاتیریلمیشدیر» . شاعر «باجاریقسیز و استعدادسیز» آدلاندیریلان عربلرین قدرتلی بیر خلق اولدوقلارینا اشاره ائده‌رك اونلارین بو وقته‌دك مستملکه ظلمینه دؤز دیکلرینه آجییردی .

ژورنالین اشتراکچیلاریندان بایرامعلی عباس زاده «حمال» ان چوخ ایران حیاتیندان یازیردی. ژورنالین ایکینجی نمره سینده «همشهری» باشلیغی آلتیندا چاپ اولونان ساتیرادا او هموطنلرینین آغیر اقتصادی وضعیتینی تصویر ائدیر. وطندن دربدر دوشمه‌لرینی گؤستریردی.

آذربایجانین ساتیریك ژورنالاری خصوصاً « ملانصرالدین » تـرکیه انقلابینا دا رغبتله یاناشمیشدی . تـرکیه‌ده انقلاب نتیجه‌سینده مطلقیت حـاکمیتی ارتجـاعچی سیاست یریدن بیر حـاکمیتله عوض اولونموشدی. ینی ترکیه حکومتی «عثمانلی چیلیق» شعارینا ال آتیب مـرتجع پـان تورکیزمی . . . گنیش مقیاسدا یایماغا باشلامیشدی .

«ملانصرالدین» گنج تورکلرین جهدینی استهزا ایله قارشیلامیشدی :

چکیل! یول وئر! آت باغری چاتلاتمیشیق،
ووروب ییخمیشیق، دوتموشوق، آتمیشیق،
چاپیب قووموشوق، قان تره باتمیشیق،
ییغیب ملتی بیر یره قاتمیشیق،
مساوات، عدالت، اخوت گلیر
قاچ اوغلان! قاچ ، آت باسدی ، ملت گلیر!

ملانصرالدینچیلر گنج تورکلرین اساس نقصلانلارینی گؤره بیلمیش‌و اونلارا دوزگون‌تنقیدی‌مناسبت بسله‌میشلر . ترکیه انقلابی نه ملی نه‌ده آقرار مسئله‌لری حل ائده بیلمه‌دی. ئولکه‌ده فعله و کندلیلرین وضعیتی داها دا آغیرلاشدی . شبهه‌سیز خلق بئله بیر انقلابا رغبت بسله‌یه بیلمزدی. هم آذربایجان،هم‌ده ترکیه‌نین قاباقچیل ادبیات و مطبوعاتی همین انقلابا کسکین تنقیدله یاناشمیشدیر.

« ملانصرالدین » ژورنالی ترکیه انقلابینین تورك زحمتکشلرینه آزادلیق وئرمه دیگینی ، خارجی آسیلیلیقدان ئولکه‌نی خلاص ائده بیلمه دیگینی یاخشی باشا دوشوردی. انقلاب حاکم قوه‌لری خیلی سیلکه‌له‌ییب قورخوزمیشدی. ژورنالدا وئریلن «ترکیه انقلابی» آدلی بیر شکلده تورك فعله‌سینین یاراسینا وارلی بیر تورکون درمان سورتمه‌سی گؤستریلیردی. یارالی تورك دییر: «... دونن زنجیری ائله برك چکیردین که آخری بدنیم یارالاندی،اما بوگون یاراما دوا سورتورسن، دوغروسی گؤزوم سوایچمیر...

« ملانصرالدین » شرق خلقلرینین مستملکه چیلیگه قارشی آپاردیقلاری مبارزه‌یه ئوره‌کدن سئوینیرو بو یولدا الیندن گلن کمکی اسیرگه میردی. یوخاریدا گتیردیگیمیز مثاللاردا آذربایجانین سائیر‌لك ژورناللارینین « ملانصرالدین » یولی ایله گئده‌رك اونلارین آسیا و

آفریقاداکی‌ملی آزادلیق حرکاتلارینا رغبتله یاناشدیقلارینی گؤستریر.

***

آذربایجانین ساتیریك ژورناللارینین باشلیجا موضوعلاریندان بیری فاناتیزمه قارشی مبارزه ایدی. اودا آیدیندیرکه، ملانصرالدین‌چیلرین یاخشی اثرلرینین بیر چوخی فاناتیزمین تنقیدینه حصر اولونموشدور. بوناجلیل‌محمدقلی‌زاده‌نین‌مشهور«ئولولر» کمدیاسینی، اونلارجا فلیه‌تون و حکایه‌سینی،حق ویردیقین «جهنم مکتوبلاری»نی صابرین «احسان» ، «ملانین دردی» ، «اوصانمادین» وباشقااثرلرینی، علی نظمی‌نین چوخلی ساتیرا و فلیه‌تونلارینی مثال گؤسترمك اولار.

همین موضوع ایله ان چوخ مراقلانان یازیچیلاردان بیری‌ده محمد سعید اردوبادی ایدی. اونون ساتیریك ژورناللاردا چاپ اولونموش‌اثرلرینین چوخی‌موهوماتین تنقیدینه حصر اولونموشدی. ادیب ئوز خاطره‌لرینده یازیردی: «قفقازدا چیخان غزیتلرین هامیسیندا اشتراك ائدیردیم. «ملانصرالدین»ده دائمی یازماغا هوسیم وار ایدی».

باشقا ملانصرالدینچیلرکیمی اردوبادی دا فاناتیزمین جمعیتین ایره‌لی گئتمه سینه مانع اولدیغینی حس ائدیردی. اونون ژورنالداکی ایلك فلیه‌تونلاریندان بیری موهوماتین تنقیدینه حصر ائدیلمیشدیر. «بوعالم»، «ملانین»، «رمضانلا وداع»،«ئولوم» وسایره کیمی اونلارجا فلیه‌تون و شعرده او موهوماتی افشا ائدیردی. « درد » فلیه‌تونیندا ملا موسمین دیلی ایله دییردی : « ایچمیزده اولان تازه‌لری ئولدورون هرنه گناه اولسا ، من قبول ائدرم ، گناهی یوخدور، صوابی وار. قویمایین ، ئولدورون، بوغدورون، بوغون، جیرین، ییرتین...»

موهوماتین شعورلاردا درین کوك سالدیغی بیر شرایطده عوام جماعته حقیقتی باشا سالماق نه‌قدر چتین اولسادا، ساتیرا ژورناللارینی

بو چتین‌لیك قورخوتموردی. «ملانصرالدین» ئوز صفحه‌لرینده مکتبه، مطبوعاتا دشمن اولان آداملاری ساتیرا آتشینه توتوردی. موهومات ایله علمین بیر یره سیغمادیغینا دایر ژورنالین صفحه‌لرینده ایناندیریجی دلیللرچوخدور. بو مسئله‌لرین حللینده صابرین ئولمز شعرلری مثلسیز خدمت گؤستر میشدیر. «بیلمم نه گؤروبدور بیزیم اوغلان اوخوماقدان» دیه‌ن جاهل آتا ـ آنالارا شاعر گولوردی. «اوغول منیمدیر اگر، اوخوتمیرام ال چکین!» ساتیراسیندا ایسه ئوز بالالارینا «علمین عبث اولدیغینی» باشا سالانلارا استهزا ائدیردی. «بوعملدن اوجالارسان» آدلی بحرطویلده شاعراوشاقلارا وئریلن ائوتربیه‌سینین قصورلارینی عمومی لشدیرمیشدیر. «ملانصرالدین» ژورنالی مختلف «زیارتگاهلاری» دا تنقید ائدیردی. بو مقصدله ژورنالدا اونلارلا شکل، فلیه‌تون بسوراخیلمیشدیر. بو تنقیدلرین تأثیری ملانصرالدینه قارشی موهومات‌پرستلربن‌لعنت‌یاغدیرمالارینا‌سبب‌اولوردی. ملانصرالدینچیلر «موهومات ایله علم بیربره سیغابیلمز»، تزینی ئوز فعالیتلرینده اساس گؤتورموشدولر. اونلار بوساحه‌ده میرزافتحعلی آخوندوفین‌آچدیغی آیدین یوللا ایره‌لیله‌ییردیلر. علمی، ینی تیپلی مکتبلری، معارفی مدافعه و موهوماته قارشی مبارزه، آزادلیق حرکاتینا مانع اولان ارتجاعچیلارا آغیرضربه ایدی. روحانیلر ملانصرالدینی تنقیدائده‌رك، اونی قرآنا، اللاها دشمن حساب ائتمیش کافرآدلاندیرمیشلار.

آذربایجان ساتیرا ژورنالارینین فاناتیزمه قارشی آپاردیغی مبارزه اصلینده انقلابی ماهیت داشییردی. ۱۹۰۵-۱۹۰۷- نجی ایللر انقلابی دوربنده و صونراکی ایللرده دین عکس انقلابی قوه‌لره بؤیوك کمك ایدی و اونلار دیندن کسه‌رلی بیر سلاح کیمی استفاده ائدیردیلر.

قادین اسارتی و حقوقسیزلیغی علیهینه مبارزه آذربایجانین

ساتیریك ژورنالّلارینین اساس موضوعلاریندان بیری ایدی. ۱۹۰۵-۱۹۰۷- نجی ایللر انقلابی و اوندان‌صونراکی‌دورده قادین آزادلیغی‌نی ساتیریك ژورنـاللار آردیجیل مدافعه ائتمیشلر. بورژوا محررلـری قادینین طالعی ایله مراقلانیر و بو باره ده فیلوسوفلوق ائده‌رك اوزون- اوزادی مقاله‌لر یازیردیلار. احمدکمال ثبوت ائتمگه چالیشیردی‌که، قـادینلارین اصیل گـوزه‌للیگی و اخلاقلارینین صافلیغی اوزلرینین و اللرینین ثورتولی اولماسیندا دیر. او آذربایجان بورژوا ارگانلاریندا غـرب قادینلارینا بهتان آتـاراق اونلاری فـاحشه آدلاندیریردی. بو جفنگیاتا محمدقلی‌زاده «فیلوسوفلار» آدلی فلیه‌تونیندا کسکین جواب وئریر، بو عجـایب مفکوره‌لره گـولوردی. محمد قلـی زاده اروپا قادینلارینین ثولکـه‌نین مدنـی حیاتیندا یاخیندان اشتراك ائتدیگینی گـؤستریـردی، او غـرب قادینلارینین آزادلیق اوغریندا مبارزه ده اشتراکلارینا عاید مثاللار گتیریردی: بلغار خلقینین ملی قهرمانی اولان تیخوویسانین، فرانسه قهرمانی ژاندارکین، دکابریست حرکاتی اشتراکچیلاری و ولکونیسکایا و باشقالارینین آدینی چکیردی.

«ملانصرالدین» حجاب مسئله‌سینین قویولوشیندا دوزگون‌موقع توتمیشدی. ملانصرالدینچیلردن اول میرزافتحعلی آخوندوف حجابین یارانما سببینی آچیب گـؤسترمیشدیر. آخـوندوفین بو ساحـه‌ده‌کی عنعنه‌لرینه تمامیله صادق‌قالان جلیل محمدقلی‌زاده «حجاب مسئله‌سی‌و جوابیمیز» آدلی بؤیوك مقاله‌سینده چادرانین اسارت علامتی اولدیغینی تاریخی فاکتلارلا ثبوت ائدیر، قادینا جمعتین برابر حقوقلی عضوی کیمی حق قازاندیریردی. مـؤلفین «تفسیرکبیر» «علامهٔ فخررازی»، «تفسیرصافـی» و سایره‌دن گتیردیگی مثاللارلا مسئله‌نی حل ائتمگه چـالیشماسی، ظن ائتمك اولارکه، ادیب دینداراولارین آغزینی‌یومماق ایچـون همین منبعلـره اسناد ائدیـردی. محمد قلی زاده‌نین‌مقاله‌سی

بؤیوك مباحثه‌لره ، روحانیلرین ، بورژوا محررلرینین اعتراضلارینا سبب اولموشدور.

«ملانصرالدین» ، «بهلول» ، «زنبور» ، «کل نیت» ، «مزه‌لی» ، « بابای امیر » ، « طوطی » و باشقا ساتیریك ژورناللارین اثله نمره‌سی اولمازکه اورادا قادین اسارتی علیهینه چیخیش ائدیلمه‌سین.

«ملانصرالدین»ین ینی تیپلی معارف و مدنیت اوغروندا آپاردیغی مبارزه آذربایجانین بوتون ساتیریك ژورناللاری‌ایچون ده اساس‌موضوعلاردان‌بیری اولموشدور. ساتیریك ژورناللارین همین مبارزه‌سی میرزافتحعلی آخوندوف ، حسن‌بگ زردابی ، سیدعظیم شیروانی کیمی معارفچیلرین باشلادیغی ایشین ساده‌جه دوامی دگیلدی، بو مسئله ۲۰ ـنجی عصرده جدی انقلابی ـ دموکراتیك ماهیت داشیبیردی و چوخ وقت قادین حقوقسیزلیغی علیهینه مبارزه ایله پارالل آپاریلیردی . جعفر جبارلینین «بابای امیر» ده‌درج ائتدیردیگی شعرلرده «حریت‌نسوان»مسئله‌لری‌اساس‌موضوعلاردان ایدی. شعرلرده قادینلارین وضعیتی و اونلارین آزادلیغی پروبلمی مختلف جهتده ایشیقلاندیریلیردی . «حریت نسوان‌چیلارا پروتستو» شعرینده قادینلارین ترقی‌سینه مانع اولان قوه‌لر تنقید اولونوردی . قیزلارین تحصیل‌آلماماسی، آزیاشلی قیزلارین اره وئریلمه‌سی کیمی مسئله‌لر جعفرجبارلینین ساتیرالاینداجسارتله قلمه آلینیردی.

***

بؤیوك ایده‌آل اولمایان یرده موفقیتلی ساتیرادان صحبت گئده بیلمز.صنعتکارین اجتماعی‌ایده‌آللار اوغروندا مبارزه‌سی قوت‌لندیکجه ساتیریك ادبیاتا داها بؤیوك‌احتیاج‌یارانیر. ساتیریك ادبیاتین‌ان‌کاراکتر جهتلریندن بیری اونون بؤیوك ایده آللاری چوخ ساده دیلده افاده ائتمه‌سی دیر . آیدین و گنیش خلق کتله‌لرین آسان باشا دوشه‌جگی

دیل،یازی اسلوبی اوغروندا مبارزه آذربایجان ساتیرا ژورناللارینین ان واجب حساب ائتدیکلری مسئله لردن بیری ایدی .

آذربایجانلیلاری‌مستقل بیرملت کیمی انکار ائتمکه چالیشان‌پان‌تورکیستلر و... آذربایجان دیلینه ، مدنیتینه ده اعتناسیز مناسبت بسله‌ییردیلر . « ملانصرالدین » وباشقا ساتیرا ارگانلاری‌اونلارلا آردیجیل و امانسیز مبارزه آپارمیشدیر . ساتیرا ژورنال‌لاری او دورده دیل مسئله‌سی‌اطرافیندا گئدن شدتلی مباحثه‌لرده دوزگون یول‌سئچمیشدیر. «ملانصرالدین» ژورنالینین دیل اوغروندا آپاردیغی مبارزه آذربایجان ادبی دیلی انکشافینا بؤیوک کمك ائتمیشدیر. «ملانصرالدین»ین دیلی نقصانسیز دگیلدی.لیکن بونونلا بئله ژورنالین دیلی او دور ده خلقله جانلی علاقه ساخلاماق ایچون ان یارارلی دیل ایدی. بورادا وئریلن شکللرین بیرینده اوچ نفرین آذربایجانلینی یره ییخیب آغزینا زورلا عرب ، فارس ، روس دیللرینی سوخدوقلاری تصویر اولونور . آذربایجانلی ایسه بونلارین الینده چابالایا-چابالایا قاییب دییر : «آی قارداشلار ! من که ، دیلسیز خلق اولونمامیشام ، دیللری آغزیما سوخورسنیز» .

ژورنال او زمان‌کی غلیظ ترك دیلینی تقلیده هوس گؤسترن یازیچیلارا کسکین استهزا ائدیردی. «عثمانلی‌دیلی» آدلی فلیه‌تونـدا واونلارجا باشقا اثرده بو تقلیدین گؤزهل نمونه‌لرینی گؤروروك .

حسین زاده «یازیمیز، دیلیمیز، ایکینجی ایلیمیز» آدلی بیرمقاله سینده آذربایجان دیلینین لغت ترکیبی‌نین یاریدان چوخینی فارس ، عرب سؤزلریندن عبارت اولدیغینی « اثبات ائتمکه » چالیشیردی . بو مقالـه آذربایجانین قاباقجیل معارفپرور ضیالیلارینین درین حـدتینه سبب اولموش و اونا لایقلی جوابلار وئریلمیشدیر.

«ملانصرالدین» پان تورکیستلرین ترکیه‌ده کی مرکزینی‌ده تز-

تز افشا ائدیردی. بو یازیلاردا گوجلی منطق و ثولدوروجی کنایه‌وار ایدی. ژورنال ترکیه‌ده چیخان«صباح» غزیتینین جفنگ مفکوره‌لرینه گولوردی: «صباح» غزیتی یازیردی: «اسلام دیللرینی بیر- بیریله ائله مخلوط و ممزوج ائتمک لازمدیر که ، اونی تغییر و بیر- بیریمیزین مرادینی دوشونوب بیر- بیریمیزه معرفت حاصل ائده‌ك ، ظنیمیزجه بیزیم بابا لاریمیز همین ملاحظه ایله عرب و فارس سؤزلرینی بو قدر دیلیمیزه قاریشدیریبلار...».همین‌فلیه‌توندا داها صونرا اوخویوروق: « پاه پاه ! ظالم اوغلی‌کیم بیلیر نه قدر زحمتدن صونرا کشف ائدیب که ، بابا لاریمیز عرب و فارس سؤزلرینی دیلیمیزه اوندان ئوتری قاریشدیریبلار که هر یرده اولسالار بیر-بیر لرینه تانیش اولسونلار. هیچ‌بئله دوغری سؤزعمریمده ائشیتمه‌میشدیم! باخ، فیلسوفلوق تاریخی بیلمك لیك بونا دیبه‌رلر».

«ملانصرالدین» او زمان‌کی تورك مطبوعاتینین تبلیغ ائتدیگی دیلین نه‌دن عبارت اولدیغینی نمایش ائتدیریردی. ژورنال ترکیه‌نین «اشرف» غزیتینین ۱۹۰۹ – نجی ایل ۲۳ – نجی نمره سیندن بئله بیر نمونه گتیریردی: «...کائنات سعادته‌رجوع ائده‌لیم، موجلریله بیرترانهٔ غـرامین بستهٔ سحارینی ترنم ائده‌ن مساوی، متلاطم دنیزلرین تناجع سرمـدیتینی دینله‌ین زمردین جزیره لرده و پنبه و حر افقلرین مسروحهٔ تبریکیندن‌دوکولن‌بیرنسیم‌نوازشکارین دالغالاری آلتیندا اویویالیم»... همین‌جمله‌لردن صونرا ژورنال یازیردی: «اویو! عزیزیم اویو! اوقدر اویوکـه بو فصاحتین صایـه سینده آناتولی تـرکلری‌ده عصرلرجـه اویویوب هیچ اویانمایالار».

«ملانصرالدین» ژورنالی دیل مسئله‌سینی یالنیز ساتیریك واسطه لرله دگیل ، جـدی مقاله لرده ده ایشیقلاندیریردی. ف. کوچرلی آنا دیلی حقینده‌کی مباحثه لره جواب اولان «آنادیلی» آدلی گنیش مقاله

سینده یازیردی: « هر ملتین ئوزونه مخصوص آنادیلی وار که اونون مخصوص مالیدیر. آنا دیلی ملتین معنوی دیریلیگیدیر، حیاتینین سرمایه‌سی منزله سینده دیر. آنانین سودی بدنین مایه‌سی اولدیغی کیمی آنانین دیلی‌ده روحون غذا سیدیر. هرکس ئوز آناسینی و وطنینی سئودیگی کیمی، آنا دیلینی ده سئویر».

مؤلف دیلیمیزه گتیریلن یاد تأثیرلرین منبعینی آچیب گؤستریر و اونا قارشی مبارزه ضرورتینی ایره‌لی سورور‌دی.

ساتیریک ژورنال و عمومیتله ساتیریك ادبیاتین اساس آمالی تنقیدی گولوشله خلقین ترقی سینه ، اونون مثبت مفکوره‌لر اوغریندا مبارزه سینه کمك ائتمکدیر. باریشدیریجیلیق، لیبراللیق ایله ساتیریك ژورنالّلارین مسلکی بیر یره سیغا بیلمز. علی راضی طوطی‌ده چاپ ائتدیردیگی بیر فلیه‌توندا ساتیریك ژورنالین وظیفه سینی یاری گولوش، یاری جدی دیلله بئله ایضاح ائدیردی: «... گولمه‌لی ژورنال عبارتدیر یالنیز تنقیددن، هرنه خوشونا گلمه‌ییر، بورجسی دور ایراد ایله‌ییب گولسون و جماعتی گولدورسون ، نه اینکه مرثیه خوان کیمی باشا ووردوروب آغلاتسین !

گولمه‌لی ژورنال بیر گؤزگی دور هرکسین عیبی اولساباخیب ئوزعکسینی گؤره‌جك... گولمه‌لی ژورنال آللاه‌دان باشقا بیرکسدن قورخماز!...». جلیل محمد قلی زاده «جوابیمیز» آدلی مقاله سینده قارا گروهچی عکس انقلابچیلارا جواب وئره‌رك یازیردی: «هره‌نین بیر اعتقادی وار ، هرجریده‌نین بیر مسلکی وار،هربازیچی‌نین بیر مطلبی وار، هیچ بیر جریده صاحبینه دئمك اولماز مسلکین چوندەر ، هیچ بیر فکر صاحبینه دئمك اولمازکه قاندیغینی آت، من قاندیغیمی توت.

... اگربیزیم مجموعه‌نین مطالبی عوام جماعته خوش گلیر، بودخی تعجبلی بیرایش دگیل ، او سببه که ، جماعتیمیزین ایندیکی حالیندا

مسلکینی قارا پولا ساتمایان و ئوز باشا دوشدیگینی صدق دلدن یازان جریده عواما خوش گلمز».

معاصر ساتیریك ادبیاتی هانسی یـوللا انکشاف ائتدیرمـه‌لی ؟ اونون اساس مضمون وفورماسی نتجه اولمالیدیر؟ بو سؤاللارا باشقا ساتیرا ژورناللاریندا اولدیغی کیمی «طوطی» ژورنالیندا آیدین جواب وئریلمیشدیر: «جناب ماعرا بیرپارا شاعر لردن یاخشی‌اولدیغینا گؤره، کئفین گلندن ـ گلنه یـازسان پیس چیخماز. آنجاق همیشه قـلم الینه آلماقدان قاباق آشاغیدا گؤستردیگیمیز شرطلری ملاحظه ایله‌مگی سنه توصیه ائدیریك :

۱ـ هیچ کسدن قورخما ، چونکه قورخی باشا بلادیر .

۲ـ یازیلمیش و دیلمیش سؤزلـره‌ده یاخین دورما ، یـوخسا شاعر اولارسان .

۳ـ کهنه وزن و قافیه‌لر ایشلتمه ، یازینی ایله بیر قافیه ده یـازکه آدام اونی اوخریاندا بؤرکونی یره قویوب اویناماغی گلسین !

۴ـ سؤز آراسیندا داش سینندیران چتین کلمه‌لر ایشلتمه که‌سنی عاجز ملانما لردن حساب ائدرلر.

۵ـ یازماق ایسته دیگین بیر مطلبی ۱۰ـ۱۵ خطده قـورتارماغا چالیش. والسلام!

اگر بو توصیه لریمیزی گؤزله‌ییب ایشه باشلاسان دعا ائده‌ریك آللاه‌تعالی سنه کربلا قسمت ایله‌ر. کبله‌هوب‌هوب، مشدی‌شریفقلی‌لار تایان درجه‌نی تاپارسان » .

مقصد آیدینلیغی، ساتیرانین حیاتلا باغلیلیغی وخلقین گونده‌لیك مبارزه سینه یاردیمی،صابر و علی نظمی یولونون تبلیغی «طوطی»نین موقعینی بیلدیریردی. ژورنال «پست قوطی‌سی»ندان استفـاده ائده‌رك ضعیف یـازیلمیش اثرلری گری قایتاریر، اونلارا بعضاً چوخ توتارلی

جوابلار وئریردی. مثلا، «قارا باغدا کرمه. کرمین طبیعی‌ائله‌اولسایدی، هرگز قولتوغینا ساز آلمازدی. نثر یازماغینی تکلیف ائدیریک».

«ملانصرالدین» ژورنالی ساتیریك شعرین انکشافیندا صابـر، نظمی بولونی اساس ودوغری حساب ائدیردی. حیاتدان اوزاقلاشان، خـلقین فایداسینا اولمایان هرنوع «شعری» ملانصرالدین یـارارسیز سایبیردی. او اورنبورگ‌ده چیخان «دین ومعیشت» ژورنالینین ادبیات ساحه سینده مطلب سیز بیر یول توتدیغینی کسکین تنقید ائده‌رك «دین ومعیشت»دن بیر شعری نمونه گتیریر:

اذیت سن ، اذیت سن ، اذیت ،
باشا ای محترم «دین ومعیشت»
غنیمت سن ، غنیمت سن ، غنیمت ،
باشا ای محترم «دین‌ومعیشت».

«ملانصرالدین» بومنطقسیز ومطلبسیز مصراعلاری چاپ ائدیب کنایـه ایله گؤستریردی که ، داهـا «هوپ‌هوپ» کیمی صنعتکارلار نیه ئوزونی شاعرحساب ائدیر؟ همین فلیه‌تونداعمومیتله«دین‌ومعیشت»ین ادبیات وصنعت مسئله‌لرینی باشا دوشمه دیگی وتتاترین قطعی دشمنی اولدیغی جسارتله قامچیلانمیشدیر.

جلیل محمد قلی‌زاده صابـر شعرینی بوتون شاعـرلره نمونـه گؤستریردی. حتی او ئوزی ده صابرین مشهور «فعله،ئوزونی سن ده بیر انسان‌می سانیرسان؟!» شعرینه اوچ بنددن عبارت بنزتمه یازمیشدیر. همین بنزتمه «کتفله‌نمك»آدلی فلیه‌تونین اعتناسیزلیغی، اجتماعی‌حادثه لره لاقیدلیگی تنقید ائدن مفکوره سینی داها دا قوتلندیرمیشدیر.

محمدقـلی‌زادهٔ صابـرین اثـرلـریندن بیرچـوخ‌مصراعـلاری اپیگـراف و یاکونکرت مسئله‌لـرین شرحینه بـاشلانغیج کیمی ایشله دیـردی. او «کتده» آدلـی فلیه‌تونینی صابرین «بیلمم نه‌گـؤرروبدور

بیزیم اوغلان اوخوماقدان» مصراعسی ایله باشلاییر.

اودا تصادفی دگیلدیر که صابر حقینده ان یاخشی خاطره لردن بیرینی محمدقلی‌زاده یازمیشدیر.

«طوطی» ژورنالیندا محمد قلی زاده نین «ئولولر» پییسی‌نین تبلیغینه گنیش یر وئریلمیشدیر. «ئولولر»ین ایلک تماشاسی حقینده اعلانـدا اساس روللاردا علی‌یف سارابسکی،حسین‌زاده، نجف‌اف و باشقالارینین چیخیش ائده جک‌لری تماشانین رژیسسوری سارابسکی، مدیری غدیر حاجی بگوف اولاجاغی، تنفس لرده سید قارا باغلی (خواننده سید شوشنسکی) اوخویاجاغی گؤستریلیردی.

«طوطی» ژورنالینین ۱۹۱۶ـ نجی ایل ۱۶ و ۱۷ ـ نجی نمره لرینده سید حسین‌کاظم اوغلی‌نین «مه‌ونگ‌ک» امضاسی ایله «یوخـودا» آدلـی فلیه‌تونی وئریلمیشدی. اصلینده «ئولـولر» پییسینه رأی اولان همین فلیه‌تون ژورنالین عمومی یوموریست اساوبونا اویغونلاشدیریلمیشدی. مؤلف حقلی اولاراق پییسین باشلیجا قهرمانلاری ـ کشفلی اسکندر وشیخ نصرالله صورتلری اوزرینده دایانمیش، بونلارین معاصر حیاتا قوتلی تأثیرینی ایضاحا چالیشمیشدیر.

فلیه‌توندا دیلیر: «آغا طوطی! سندن خواهش ائدیرم کـه منیم ایچون بیر دعـا یازدیراسان‌که، داها یوخی گؤرمه‌ییم. دونـن گئجه یاتجاغین گؤردوم که بیرنفرمنه‌دییر: ای‌بیچاره مه‌ونگ‌ک! ملانصرالدینین «ئولولر» پییسینی‌باشا دوشدونوزومی! اوهمین پییسی ایله باکویا ساتاشیبدیر. پییسده فارسی دیلینده اوزون نطق دییلیب. هیچ‌کسین اونون نطقیندن بیر شیئی بـاشا دوشمه‌ین شیخ نصرالله عبارتدیر باکو دوما ـ سیندا قلاسنیلاردان‌که روس دیلینده داکلاد اوخونان زمان هیچ بیری بیر شیئی باشا دوشمه‌ییب دیـر... من بونی ائشیتجک معطل قـالدیم. نتیجه یعنی باشا دوشمه‌ییلرا ایندی‌که بونلار باشا دوشمه‌ییلر نیه قلاـ

سنی اولوبلار؟ بیرآز دا فکرلشدیکدن صونرا قاندیم که، دوغرودان دا «ملانصرالدین» بیز باکو جماعتینه ساتا شیبدیر. بیردن خیالیما گلـدی سوروشدوم که پس پیان اسکندرکیمدن عبارتدیر؟ جواب وئردی که، اودا بیر چوخ اوخوموش جوانلاریمیزدان عبارتدیر. باکودا بیر نئچه اوخوموشلار وارکه ، همیشه کهنه «ئولولر» ، یعنی سوادی اولمایـان آداملارا نصیحت ائدیرلرکـه ، نه ایچـون بئله قلاسنیلار انتخـاب ائتمیسینیزکه ، ائولرینیزی باشینزا اوچور دورلار؟ امـا باکو جماعتی او جوانلارین نصیحتلرینه باخمابیرلار. تقصیرده ملانصرالدین عمیده دیر. هرگـاه همین نصیحتلری پیانسکا آغزیندان یاراتماسا ایـدی، اولا بیله‌ردی که،جماعت‌ده او سؤزلری‌قبول ائدیب سئچگی وقتینده دومایا ایله آداملار سئچه ائدیلرکه ، هیچ اوئماسا ئوز آدینی یازا بیله‌ایدیلر. بو حالدا آییلیب گؤردوم که خروسلار بانلاییر...»

تنقیدچی مهارتله «ئولولر»ین معاصر دور ایچـون آکتواللیغینی آچیب‌گؤسترمیش، تنقید تاریخینده چوخ نادر اولان ساتیریك اصوللا صورتلریـن اجتماعی تـأثیر قوه‌سینی اوخلاجیلارا چـاتدیرمیشدیـر. «ئولولر» تماشاسی مناسبتیله عظیم زاده بیر شکل چـکمیشدیر. شکلده جلیل محمد قلی زاده اوزرینده « ئولولر » سؤزی یـازیلمیش بایراغی چیگنینده توتاراق ایره‌لیله‌ییر، خلق‌ده اونون آردینجا گئدیر.

«طوطی»ده علی‌راضی‌نین جلیل‌محمدقلی‌زاده‌یه آچیق مکتوبی‌دا چاپ‌ائدیلمیشدیر: « محترم‌میرزه جلیل‌محمدقلی‌زاده‌حضرتلرینه،محترم استادیم ! « ئولولر » آدلی گولمه‌لی تئاترینیز جماعتین حس رغبتینی قازاندی. گؤره‌نلر ممنون اولوب استعداد مهارتینیزی تقدیر ائتدیلر. گؤرمه‌ینلرده اظهار تأسف ائده‌رك حسرتینی چکدیلر . یازدیغینز «ئولولر»ی باکودا و باشقا یرلرده «ملانصرالدین»ی تزه‌دن دیریلتمك و اونی نشر ائتمك ایچون کاغذ آلماق آدینا موقع تماشایه قویدونوز.

توپلادیغینیز پارا جماعتیمیزین همتیندن معلوم‌اولدی. فقط تـأسف که، « ملانصرالـدین » دیریلمه‌دی. بونونلا بئله بیر نئچه سببلردن مجبور اولـدوم « ئولولر » پییسینیزه مقابـل بش مجلس،۹ پـرده‌دن عبارت «دیریلر»آدلی بیر گولمه‌لی پییس یازماغا که «ملانصرالدین»ین ئولملک سببینی ، سیز و بولـداشلارینیزین بوتون حرکتلرینی جماعتیمیزده گؤستریب آنلاتماق ایچون. شیخ نصراللهلار جماعتیمیزی موهومات ایله اوینا دیر ، باخالیم دیریلریمیز ئولولریمیزی نه‌لر ایله تاسیل اویناـ دیرلار . اگر «ملانصرالدین»ین دیریلمه‌مك سببینی گؤسترمه‌سینیز « دیریلر » آدلی پییسیمی کاغذین باهالیغینا باخماییب موقع تماشایا قویاجاغام و بیر کسدن ده کاغذ پولی تمنام یوخدور. احترام ایله علی راضی شمچی زاده».

همین ظرافت یا نا یازیلمیش مکتوبدان صونرا «طوطی»ده «ملانصرالدین»ین نشرینی آرزو ائده‌ن طلبلر داها دا آرتدی. «طوطی» ژورنالی «ملانصرالدین»ه ئـوز بؤیوك قارداشی کیمی باخیردی. ۱۹۱۵ـ۱۹۱۶نجی ایللرده«ملانصرالدین»ین نشراولونماماسی‌قاباقجیل مطبوعات خادملرینی ناراحت ائدیردی. «طوطی» «ملانصرالدین»ین بؤیوك‌تأثیر واهمیتینی‌نظره‌آلاراق‌اونون نشرینین‌دوام‌ائتمه‌سی‌اوغرینداسعی‌له چالیشمیشدیر. «ملاعمی،یوبانما»سرلوحه‌لی‌بیریوموریستیك‌شعر «ملانصرالدین» ینه چیخاجاقدیر ـ قیدی ایله درج اولونموشدور.

«ملانصرالدین» یاتدین، یاتما چیخ!
جمله مخلوقی او یاتدین، یاتما چیخ!...
...صابرین توتدون قولوندان فیرلادیب،
روضهٔ رضوانه آتدین، یاتما چیخ!
سؤزلرین آفاقه سالدی ولوله،
بیریره دنیانی قاتدین، یاتما چیخ!...

بوتون یوخاریداکی اعتراض و طلبلردن صونرا ژورنالدا ساتیریك ادبیاتین بوتون طرفدارلارینی سئویندیرن بیر خبر درج اولوندی: «خبر گلدی، چیخاجاق».

... آتش ساچاراق شان ایله میدان قلمده،
قویدی نئچه ایل عالمی حیران قلمده،
آخی بو نئچه سهو، نه نسیان قلمده؟!
آغلار سنه گر اولسا گؤزی داشین، آملا!
سن یاتما، یاتیر قوی یاتا، یولداشین، آملا!

بیر نمره صونرا «طوطی»، «ملانصرالدین»ین ینی‌دن نشره باشلادیغینی بیلدیریردی: «ملانصرالدین چیخدی!».

جلیل محمد قلی زاده و ملانصرالدینه عائد گتیردیگیمیز بعضی نمونه‌لر ماهیت‌اعتباریله بیله بیر نتیجه چیخارماغا امکان وئریر که ۲۰ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورنالالاری بیر ـ بیرینی دائم مدافعه ائتمیش، عینی مسلك یولوندا چالیشمیشلار.

***

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورنالالاری ادبیاتیمیزدا ساتیرا ژانرلارینین چوخالماسینا سبب اولدی. فورمایا سربست مناسبت ساتیریك ادبیاتین اساس خصوصیتلریندن دیر. ادبیات نظریه ـ چیلری بدیعی ادبیاتین تجربه‌سینه استناد ائدیب گؤستریرلر که، بوتون ژانرلاردا ساتیریك اثر یازماق ممکن دور.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك ادبیاتیندا هم اپیك،هم لیریك،هم‌ده درام نوعلرینده اثرلر یازیلمیشدیر. آذربایجان شعرینین چوخ زنگین نوعلریندن ساتیرا ایچون استفاده ائدیلیردی.فضولی‌دن باشلامیش سید عظیم شیروانیه قدر شعرین بیر چوخ نوعلرینده و شکللرینده موفقیتلی ساتیریك اثرلرین یازیلدیغی معلوم دیر بوایشده

خصوصیله ق.ذاکر فرقلنمیشدیر . میرزا فتحعلی آخوندوف ئولمز درام‌لاریندا ساتیرا دان مهارتله استفاده ائتمیشدیر. اونون بیرسیرا مکتوب و مقاله‌لری واردیر که بو اثرلر عینی زماندا ساتیریك خلقی ـ سیاسی پامفلتلر نمونه سیدیر .

آذربایجاندا مطبوعاتین یارانماسی و انکشافی ادبیاتدا تنقیدی فکری ، او جمله‌دن ساتیرانی قوتلندیـردی. « اکینچی » غزیتی‌نین صفحه‌لـرینده بیرسیرا ساتیرا نمونـه‌لـری،باشلیجا اولاراق سید عظیم شیروانی‌نین‌شعرلری چاپ اولونوردی. ۲۰- نجی عصرده آذربایجاندا ساتیریك ادبیات یني انکشاف مرحله‌سینه داخل اولموشدی. ساتیریك ژانرلار گؤرونمه‌میش مقیاسدا چوخالمیشدی . ۱۸ – ۱۹ – نجی‌عصر روس‌ساتیریك‌مطبوعاتیندا،اثله‌جه‌ده‌بیرسیراغرب‌ئولکه‌لری‌مطبوعاتیندا تانینمیش ساتیریـك یازی شکللری ـ فلیه‌تون ، پامفلت، سیاحتنامه ، بیلمه‌لی خبرلر، پارودیا ، سؤال جواب ، خارجی خبری‌لر ، صحنه جیکلر ، مکالمه‌لر و سایره آذربایجان ساتیریك مطبوعاتیندا دا ئوزینه گنیش مقیاسدا حقوق‌قازاندی . ادبیاتیمیزین عنعنه‌لرینه‌ویرلی شرایطه اویغون اولاراق بورادا ساتیرا ژانـرلاری باشقا خلقلرین ایشله‌تدیگـی ژانرلارین تکراری‌کیمی دگیل ، ئوزینه مخصوص بیریـوللا انکشاف ائتمیشدیر. آذربـایجان ساتیرا ژانرلارینین بیرسیرا ئـوزینه مخصوص خصوصیتلاری واردیر که، بونـلاردا مطلق دانیشماق لازمدیر. چونکـه همین‌مسئله‌دن بحث ائتمه‌دن ساتیریـك‌ادبیات حقینده تـام تصور الـده ائتمك غیرممکن دیر.

آذربـایجان شعرینده ، نثر و دراماتـورژیاسیندا ساتیرا ۱۹ ـ نجی عصرده بـاشلانمیش یول ایله ایره‌لیله‌ییر ، تکمیلله شیردی. بونونلا یاناشی ، بیرسیرا یني ساتیرا ژانرلارینین یارانیب انکشاف ائتدیگینی‌ده گـؤروروك که ، بـونلارین اکثر حصه‌سی ساتیریك ژورنالیستیکانین انکشافی ایله باغلیدیر. ساتیرا ژورنالاری یالنیز شعر،

بدیعی نثر و درام کیمی بدیعی اثرلر چاپ ائتمگه کفایتلنه بیلمزدی . بورادا عادی غزیت و ژورناللاردا تطبیق اولونان ژانرلاردان‌دا استفاده ائتمك لازم گلیردی. بو ژانرلار ساتیریك ژورناللاردا جدی و حقیقی معنادا دگیل ، گولوش دوغورماق مقصدیله ، ساتیرا و یوموز مقصدیله ایشله‌دیلیردی. ساتیریك ژورناللاردا فیله‌تون،تلگرام،«پست‌قوطی‌سی»، اعلان، بیلمه‌لی خبرلر، لغت، سؤال جواب، تاپماجا، آتالار سؤزی، سیاحتنامه ، ترجمهٔ حال ، لطیفه و اونلارلا باشقا ژانرلارا مراجعت اولونموشدور . بونلار کنایه و استهزا یولی ایله ، ساتیریك گولوش یاراتماق ایچون‌شرطی معنادا آدلاندیریلمیش ادبی شکللر، ژانرلاردیر.

۲۰ـ نجی‌عصر آذربایجان‌مطبوعاتیندا گنیش یاییلمیش ساتیریك‌ژانرلار هانسیلار ایدی؟

فلیه‌تونـلار. ساتیریك ادبیاتین مطبوعاتدا ان‌چوخ ایشله دیلن ژانـرلاریندان بیری فلیه‌توندیـر. غرب و روس ادبیاتیندا چـوخدان معلوم‌اولان فلیه‌تون ژانری‌آذربایجان ادبیاتیندا اساساً دوری‌مطبوعاتین یاراتماسیندان صونرا،۱۹ـ نجی عصرین صونی و ۲۰ـ نجی عصرین اوللرینده ایشله دیلمگه باشلانیلمیشدیر. فلیه‌تونلار مختلف اولابیله‌ر . گونده‌لیك مسئله‌لر، عـائله معیشت پروبلملری،کهنه‌لیگی تنقید ، ینی حیات اوغریندا مبارزه، بین‌الخلق مسئله‌لر و بیرسیرا باشقا اجتماعی ـ سیاسی‌پروبلملر آذربایجان‌فلیه‌تونیئین اساس‌موضوعلاری اولموشدور. بعضاً فلیه‌تون ساتیریك حکایـه کیمی حیاتی عمومی لشدیرمه قوه‌سینه مالك اولور. گـؤرکملـی سووت فلیه‌تـونچیسی زاسلاوسکـی حقلی اولاراق دیرکـه ، فلیه‌تون بیر ژانـر اولاراق انکشاف ائدیب ائله بیر سویه به‌چاتمیشدیر که،اونون‌فلسفی‌فلیه‌تونلار قولی،فلسفی‌پامفلتلر قولی میدانا گلمیشدیر. فلیه‌تون دا باشقا ادبی ژانرلار کیمی ئوزینه مخصوص خصوصیتلره مالك بیر ژانر دیر . هر بیر ادبـی ژانر یازیچینین فردی

یارادیجیلیغینا اویغون اولاراق یئنی کیفیت قازانیر. فلیه‌تون ژانری‌دا بئله دیر. آذربایجان مطبوعاتی تاریخینده ۱۰۰ دن چوخ مؤلف فلیه‌تون ژانریندا اثریازمیشدیر. جلیل‌محمدقلی‌زاده، حاجی‌بگوف، نریمانوف، اردوبادی، غمگسار، قاسموف و باشقالارینین فلیه‌تونلارینی‌اوخویارکن اونلار آراسینداکی فرقی دویماماق ممکن دگیلدیر . جلیل محمد قلی زاده ئوز فلیه‌تونلارینین چوخینی مباحثه شکلینده یازمیشدیر. فلیه‌تون واسطه‌سیله حیاتین گنیش ایپك تصویـرینی وئرمك امکانی یوخدور. بورادا سوژه خطی اولسادا ، مقصد حیاتین بیر لـوحـه‌سینی، آیری – آیری دؤزولمز حاللاری تنقید دن عبارت دیر. حـادثه‌نی تـام ویغجام شکلده وئـرمك ایچون یازیچی ئوز نطقینی ایکینجی پلانا گئچریر، چـوخ حاللاردا تصویر اولـونان شخصلرین دیالوگلارینا اساس یـر وئریلیر . فلیه‌توندا قویولان مسئله عادی غزیت مقاله‌سینده وئریله‌بیلر. لکن فلیه‌توندا ساتیریك بیرژانراولاراق بدیعی تصویر اصوللاریندان‌دا استفاده ائدیلیر. بحث اولونان شخصین و یا حـادثه‌نین فـردیلشدیریلمه‌سی، اونون‌تیپیك‌خصوصیتلرینین‌داها قاباریق‌شکلده‌گؤستریلمه‌سینه امکان یارانیر. فلیه‌توندا مؤلفدن بیرنوواتورلوق،مسئله‌لری یئنی تصویر اصوللاری ایله جانلاندیرمـاق باجاریغی طلب اولونور. آذربایجانین ساتیریـك ژورنـاللاریندا حیاتین مختلف آکتوال مسئله‌لـریندن بحث ائدن بیر نئچه مین فلیه‌تون چـاپ اولمونموشدور . بو فلیه‌تونلارین چـوخی ئـوز تـاریخـی معناسینی ، بدیعی تأثیر قـوه‌سینی ایندی‌ده ایتیرمه‌میشدیر.

جلیل محمد قلی زاده‌نین « تفلیس،۷ آوریل »،«بیزیم اوبراز و - وانیلار» ، «ملانصرالدینین خلوت جوابی»، «نیه منی دؤ گورسینیز؟»، «تزه‌تعلیم کتابی»، «مینجیق» و اونلارلا باشقا فلیه‌تونلارینی،غمگسارین «قاتیش-بولاش»، «آه کئچن گونلر»، «شیطان فعله‌سی»،«سانسور» کیمی

اثرلـرینی،علی نظمی‌نین،اردوبـادینین ، قاسموفین و باشقا مؤلفلرین ساتیریك ژورناللاردا کـی تأثیرلی فلیه‌تونلارینی همین ژانرین چوخ گنیش انکشافینا و تأثیر قوه‌سینه نمونه گؤسترمك ممکن دیر.

سیاحتنامه‌لر . ساتیریك ژورناللاردا سیاحتنامه‌لـردن استفاده اولونموشدور . سیاحتنامه‌لـرده آیـری ـ آیـری شخصلری ئولکه‌نین داخلینده و خارجینده گـزدیرمك یـولی ایلـه حیاتین جانلی تصویری وئریلیردی. سیاحتنامه‌لر ایلك ساتیریك اثرلریار اتماق ایچون الویریشلی ایدی . آذربایجانین ساتیریك ژورناللاریندا یوزدن آرتیق سیاحتنامه‌یه راست گلیریك. حق‌ویردیفین «خورتدانین جهنم‌مکتوبلاری» سیاحتنامه شکلینده یازیلمیشدیر. آذربـایجانین ساتیریك ژورنـاللاریندا چوخلی سیاحتنامه‌لرین یارادیلماسیندا زین‌العابدین مراغه‌اینین « ابراهیم بگین سیاحتنامه‌سی » آدلـی مشهور اثرینین بـؤیـوك تأثیری اولموشدور. «ملانصرالدین» ژورنالی «موزالان بگین‌سیاحتنامه‌سی» آدلی‌اثری‌درج ائدرکـن مـؤلفلر حـق ویردیف ، شریف‌زاده بـو حقیقتی اعتراف ائتمیشلر . گنیش جغرافـی اراضینی احـاطه ائدن « مـوزالان بگین سیاحتنامه‌سی » اوخـوجینی بیر سیرا یرلر، ئولکه‌لر، خلقلرلـه تانیش ائدیر. یالنیز بیرجیره ائدیلن سیاحتلرده واردیـر. مثلا «ملانصرالدین» ژورنالیندا «سیاحتدن» باشلیغی آلتیندا وئریلن صفرده «شمـاخیدان» ، اونون یوللاریندان ، شهرین داخلی حیاتیندان بحث اولـونموشدور. «طوطی»ده «آیروپلانلا سیاحت»، مزه‌لی‌ده «سیاحتنامهٔ چاققولی بگك» ویا «قارا باغ سیاحتنامه‌سی»ده دقتی جلب ائدیردی.

مکالمه‌لر،صحنه جیکلر . ساتیریك ژورناللاردا ایری مضحکه اثرلـرینی درج ائتمك مقصده اویغـون دگیلدی. بونا گـؤره ده همین ژورنـاللار درام ژانرینا اویغـون اولان خیردا صحنه جیکلردن،اوچ ـ دورد شخص آراسیندا گئده‌ن مکالمه لردن استفاده ائدیردی. یازیچی‌ـ

نین مـداخله‌سی اولمادان پرسوناژلارین ئـوز آرالاریندا مباحثه‌سی یـولی ایلـه معین حادثه‌لرین آیدین و جانلی عکسی یارا دیلیردی. دیالوگلاردان عبارت اولان بـو صحنه جیکلـر هم نثر، هم ده نظم‌له یازیلیردی. بدیعی لیك نقطه نظریندن بوصحنه جیکلرساتیریك ژانرلار ایچـریسینیده ئـوزینه مخصـوص بر توتور. دنیا ساتیریـك ادبیاتی تاریخینده مکالمه‌لـر ژانـریندان گئنیش استفاده اولونموشدور. دنـی دیدرو، مارك تواین، سالتیکوف سچدرین، ماکسیم گورکی، لوئـی آراگون و بیر چوخ باشقا گؤرکملی صنعتکارلار مکالمه‌لر واسطه سیله بؤیوك اجتماعی‌معناسی اولان‌حقیقتلراطرافیندا فکرمبادله‌سی‌آپارمیش، سیاسی - ادبی پامفلتلرین ئولمز نمونه‌لرینی یـاراتمیشلار. ساتیریـك صنعتکارلار، قارشی‌ـقارشییا قویدوغی آداملاریـن صنفی، اقتصادی، سیاسی، مدنی گؤروشلرینین نه سویه‌ده اولدیغینی اولچه‌دن نظره آلیر. مباحثه‌ده اشتراك ائـدنلـر هـیچ شبهه سیز، معین اجتماعـی دسته‌نین فکرینی افـادۀ ائدیرلـر. طبیعی اولاراق، مباحثه ائدنلرین بیری‌نین دنیا گؤروشی سهو، او بیری‌نین‌کی ایسه دوغری اولور. یاخود بیری ئوز سهو باخیشلارینی اظهارائدیر، ایکینجی‌سی ایسه اونون‌سهولرینی دوزه لتمگه چـالیشیر. بئله لیکله همین مکالمه حیاتین‌کنکرت حادثه - لـرینی دوز گون باشا دوشمك ده اوخوجییا استقامت وئریر. بعضاً ده داخلی عالملری بوش، مضمونسیز شخصلرآراسیندا مکالمه‌لر یاراتماق یولی ایله اونلارین جاهل لیگی‌گؤستریلیر. «طوطی» ژورنالیندا تز - تز راست‌گلـدیگیمیز تلگـراف صحبتلری بیله بیر مقصد داشیبردی. صحنه جیکلر،مکالمه‌لر واسطه‌سیله دورین‌واجب مسئله‌لری:فعله‌ـکندلی حیاتی، محاربه وانقلابی‌آزادلیق مسئله‌لری معین درجه‌ده اوخوجیلارا چاتدیریلیردی. «طوطی» ژورنالیندا بدیعی مکالمه‌لره داهـا گئنیش یر وئـریلمیشدیر. ایکـی، اوچ و داها چـوخ شخصلریـن واسطه سیله

آپاریلان مباحثه‌لر ژورنالین سیاسی ،فکوره استقامتینی ئوگره نمك ایچون مـراقلی بدیعی پارچالاردیر. همین مکالمه‌لریـن بیر چوخـسونا عظیم‌زاده طـرفیندن چکیلمیش شکل سر لوحه ده علاوه اولونوردی . عظیم‌زاده‌نین ئوزی‌ده مکالمه شکلینده یازیلمیش ادبی پارچالارا بؤیوك اهمیت وئـریردی. شکللر چکمکله یاناشی او،بیر سیرا مکالمه اسرده یازمیشدیر. «سؤال ـ جواب» باشلیغی آلتیندا «آواردرسام» ، امضاسی ایله ژورنالین ۱۹۱۵–۱۹۱۶ ـ نجی ایللرده‌کی بیر چوخ نمره لریندە اولـونموش صحبتلر بونا مثال اولا بیلەر. بو مباحثه لرده خلق رسامی چوخ وقت جدی سیاسی ـ اجتماعی مسئله‌لره توخونوردی. ژورنالین ۱۹۱۵ ـ نجی ایلده چیخان ۳۵ ـ نجی نمره سینده‌کی«سؤال‌ـجواب» دا یازیلیردی:

ـ گؤره‌سن باکو قبرستانلیغیندا نه وقت یر اوجوز اولاجاقدیر؟

ـ قلاسنیلارین باشی شوللار سویی مسئله سیندن آیلاندا.

ـ بس بونلارین باشلاری نه وقت آیلاجاق؟

ـ وئریلمیش عریضه‌لره باخاندا...»

«طوطی»نین ایلك نمره لریندن باشلایاراق موضوع و مضمون اعتباریله بیر ـ بیرینه یاخین اولان «اروعورت» ، « ملا ایله ملاگونه » باشلیقـلاری آلتیندا وئریلن مکالمه‌لر ژورنالین تخمیناً ۲۰ نمره سینده دوام‌ائتدیریلمیشدیر. ایـستر «اروعورت»ایسترسه‌ده «ملا ایله ملاگونه» مکالمه‌لری ژورنالین باش محرری جعفربنیادزاده طرفیندن یازیلیردی. «اروعورت» مکالمه‌لرینده اجتماعی برابر سیز لیك ،اقتصادی چتین ـ لیك ، قادیـن حقوقسیزلیغی ،خصوصاً محاربه شرایطینده تؤره‌نمیش چتین وضعیت ، عادی معیشتین آغیرلیغی و سایره کیمی مسئله لیردن دانیشیلیردی.

« اوچی امادن » ویاخود«سرسملر» آدلی ساتیریك پییس‌ـصحنه

جیك طوطی‌نین ۱۹۱۷ ـ نجی ایلده چیخان ۱۸ــ۱۹ نجی نمره‌لرینده چاپ اولــونموشدور. پیسین آلتیندا « قارانلیق منظره‌لردن گؤتورو-لموش بیر پرده‌لی مضحکه دیر» قیدی‌واردیر.مضحکه‌ده مطلقیت‌اصول اداره‌سینین تنقیدی وئریلیر. مؤلف ایران شاهی محمد علی ایله ترکیه سلطانی حمیدی حمامدا قارشیلاشدیریر. اونلارین مکالمه‌لری واسطه-سیله انقلابدان صونراکــی ایران و ترکیه حیاتینین داها آجیناجــاقلی وضعیته دوشدیگی جانلاندیریلیر. تختدن سالینمیش نیکولای‌دا بورایا گلیر . هــر اوچ مطلقیت باشچیسی ، نتیجه اعتباریله طــالعلرینین بیر اولمالارینداتسلی تاپیرلار... ژورنالــدا پیسین مضمونینا اویغون بیر شکل‌ده واردیــر: نیمداش پــالتارلاریندان سوییی سوزولــن مطلقیت باشچیلارینین حالی چوخ پریشان دیر.

تلگراف‌خبرلری. ساتیریــك ژورنــاللارین بوتون نمره‌لرینده و تلگــراف خبرلــری باشلیغی آلتیندا چــوخلــی معلومــاتلار درج اولونموشدور. بو ساتیریك معلومــاتلار هئچده عــادی تلگرام و یــا تلگراف خبری دگیلدیر. آذربایجان ساتیریك ادبیاتیندا قافیه‌تونلاردان صونرا ان چــوخ یاییلمیش ژانــر تلگراملار دیر. تلگراف خبرلرینین تأثیری اونــون کنکرت حیات فــاکتینا اسناد ائتمه‌سی ایله بــاغلیدیر. تلگــراف خبرلــری ئولــکه‌نین داخلی و خــارجی حیاتینین مختلف جهتلرینی ایشیقلاندیریردی. « تلگراف خبرلری » عمومی باشلیغیندان صونرا کنکرت یر آدی گلیردی. مثلا «ملانصرالدین» ژورنالی « قفقاز خبرلری » باشلیغی آلتیندا درج ائتدیگی تلگراف خبرلــرینده گنجه ، شوشا ، جبرئیل ، زاقاتالا ، باکو ونخجواندا کی وضعیتی استهزا ایله نظره چاتدیریردی ، «تلگراف خبرلری» ایچریسینده داها چوخ دقتی جلب ائدن « تجارت و اکونومیك خبرلــر » دیر. بیر چوخ حاللاردا بو خبرلر سیاسی ماهیت داشییردی :

«اوجوز قیمته ساتیرام،
عثمانلی‌دا ظلم و جفا دان شکایت ائدن ارضروم و قستومی
ولایتلرینین اهالیسی. .
تبریزده محمدعلی شاهین خصوصی مطربلری».

ساتیریك ژانرلار سیراسیندا مطبوعات خبرلری چوخ یاییلمیش فورمالاردان بیریدیر. بورادا مطبوعات خبرلریندن حقیقی معنادا صحبت گئتمیردی. ساتیرا ژورناللاری آیری ـ آیری بورژوا ارگانلاریندان یالنیز او معلوماتلاری آلیب درج ائدیرکه، اونی تنقید و افشا ائتمك لازم گلیردی. اونا گؤره ده ساتیریك ژورناللاردا جدی مطبوعات خبرلرینه نادر حاللاردا راست گلمك اولوردی. هر بیر ساتیریك ژورنال اونلارجا مطبوعات ارگانینا استناد ائدیردی. یالنیز «ملانصرالدین» ژورنالینین آذربایجان،روس، ارمنی، گرجی، اورتا آسیا، یاخین شرق و غربی اروپا ئولکه‌لرینین اونلارجا مطبوعات ارگانینا «ساتاشدیغینین» شاهدی اولوروق. ساتیریك ژورناللارین بعضاً بیر نمره‌سینده ۵ ـ ۱۰ ـ غزیت و ژورناللدان صحبت گئدیر. اورادان آلینان معلومات درین کنایه و استهزا یولی ایله قیمتلندیریلیردی.

سؤال ـ جوابلار: سؤال ـ جوابلار چوخ یاییلمیش ژانرلاردان بیریدیر. سؤاللار اکثر حاللاردا جدی اولور، جوابلار ایسه گولوش کاراکتری داشییر. بعضاً عینی زماندا بیر نئچه سؤال وئریلیر وصونرا اونلارین جوابلاری بیر دفعه‌یه آلینیر. بعضی سؤاللارادا جواب وئریلمیردی. چونکه جواب سؤالین مضمونیندا وار ایدی. مثلا: جمیع عمرینی فسق وفجورلا کئچیریب جماعت ایشیندن مدام خیانتده اولان بیر آدمی گئتیریب شهر دوماسینا «چلن» (عضو) ائده‌لر ا حال بوکه، ئوز وظیفه‌سینی قانمایا، نه‌ائتمه‌لیدیر؟»

اعلانلار. ساتیریك ژورناللاردا مختلف مضموندا اولان

اعلانلارا تز ـ تز راست گلیریك. آرا ـ سیرا جدی اعلانلارا دا تصادف اولونوردی. اوخوجی اینانسین دییه بئله اعلانلارا « رداکسیا » جدی قیدوئریردی. لکن ساتیریك ژورناللاردا اساس‌یری ساتیریك مضمونلی اعلانلار توتوردی. چوخ وقت اعلان واسطه‌سیله اجتماعی بیر بلانی قاباریق شکلده اوخوجیلارا چاتدیرمان ممکن اولوردی . مثلا : بیر نمونه :

«اعلان: قازیان کندینده‌شرارت‌ائدن اجنه‌لری توتماغا قادرم... غزیته واسطه‌سیله خبر وئرسینلر . اگر صرف ایله‌سه گلمه‌یه حاضرام ملاشیدا » .

اعلانلاردا داها چوخ مدنی گری‌لیك، فاناتیزم، جهالت موضوع سئچیلیردی. مثلا :

« اعلان : تزه اصول ایله چـوخ آسان وجهله ساریلیق آزارینا دوشموش ناخوشلارا معالجه ائدیر . کربلائی خان احمد . مثلا ، آزارلینین یاوروق آدامی آزارلیدان گیزلی کربلائی خان احمده خبر وئریر . او دا گلیب غفلتاً آزارلیبا بیرسیلله وورور وآزارلی کله‌معلق دگیر یره. صونرا آزارلینی گؤتوروب آپاریرلار ائوه.بیرنئچه گوندن صونـرا آزارلـی شفا تاپیر . دخی حکیملریـن آجی دواسینا احتیاج اولـمور .

عنوان : سالیان یانیندا قساراقاشلی کندینین ساکنی کـربـلائی خان احمد » .

سیاسی مضمون داشییان ، فعله ـ کندلی حیاتینی ایشیقلاندیران اعلانلارا دا راست گلیریك. «ملانصرالدین»ین ۲۶ ژوئن ۱۹۰۹- نجی ایل تاریخلی ۳۰ ـ نجی نمره‌سینده «گده بگ» مس معدنینده ایشله‌ین فعله‌لرین آغیرکئچن حیاتینا دایر اعلان بونا مثال اولا بیله‌ر.

پست قـوطیسی. ساتیریك‌ژورناللاردا «پست‌قوطیسی» واسطه‌

سیله معلوماتلار درج ائدیلیر . اداره‌یه گلن خیردا یازیلار حقینده تنقیدی فکر سؤیله نیلیردی. بعضاً ردا کسیا یازیلارین مضمونیند اولان تصوردان استفاده ائده‌رك باشقالارینا اساس مطلبی دئییردی.« پست قوطیسی » یوموریست اصوللا بیر نئچه جمله‌ده اوخوجی ومخبرلره حقیقتی باشاسالیر،اونلارین‌مسئولیتی‌نی آرتیریردی: « پست قوطیسی، گنجه‌ده قابله. توتاق که، بیز چاپ ایله دیك، اوخویان بیزه نه دییه‌ر؟». « قاخدا تزه شاعره ، شعرینیزین بیر مصراعسینی چاپ ائتمك کفایتدیر» :

. . . بیر کسین ئوز ینه حرمت ، شخصی عزت اولور کن
بیر طرفده ظلمدن چوخ، بیرجه ایله بونلار تاراولور.
ماشاءالله ـ ماشاءالله.

لغت . ساتیریك ژورناللاردا ایشله‌نن‌ژانرلاردان بیری‌ده لغت دیر. بورادا ساتیریك گولوش دوغورماق ایچون حیاتین آیری ـ آیری ساحه‌لریندن گؤتورولموش سؤزلره ، معین مقصد ایچون ایضاحات وئریلیر. کنکرت حیات مسئله‌لرینی مراقلی شکلده اوخوجیلارا چاتدیـ یرماق ایشینده لغتلـرین‌ده معین اهمیتی واردیـر . بعضاً لغتلر بؤیوك اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لری‌ده عکس ائدیردی. مثلا:

« ـ ایندی حریت زمانه‌سی اولدیغینا گؤره بیز لازم بیلیریك که حـریته دخلی اولان بعضی چتین سؤزلـرین معناسینی سویله‌یك که ، اوخوجولاریمیز اوخویاندا باشا دوشسونلر.

حریت ـ یعنی آزادلیق. یعنی هر بیرکس نه ایله‌سه آزاد دیر . مثلا، ایراندا بیرطرفدن‌ملت وکیللری پاپیشیبلار وزیرلرین یاخاسیندان که گره‌ك بیزیم اذنیمیزاولمامیش هیچ‌بیرقرارداد ایله‌میه‌سن. بیرباندان‌دا حکومت قرار قویورکه مجموعه‌لری یاندیرسینلار .

انجمن ـ یعنی اینجیمه مندن. معلوم شیئی دیر که بیر نئچه آدام بیر یره جمع اولاندا اورادا بیر اینجیکلیك چیخیر. محض بـو سببدن

ایندیه‌دك مسلمان ایچینده بیر یره ییغیشماق مصلحت‌گـؤرونمه‌ییب».
گنیش جغرافی دایره‌نی احاطه ائتمك ایچون جغرافی‌لغتلره، اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لری احاطه ایچون قاموسلاردان آلینمیش سؤزلرین «ایضاحیتا »مراجعت اولونوردی .

آتالار سؤزی. آذربایجان ساتیرا ژورناللارینده آتالار سؤز- لریندن گنیش استفاده اولونموشدور.

اصلیندن، یعنی شفاهی خلق ادبیاتیندان فرقلی اولاراق آتـالار سؤزی بـورادا عکس معنا دا ایشلـه دیلیردی و ساتیریـك بیر دونـا گییدیریلیردی. مثلا:

هر سؤزه بلی-بلی دئه،بال کیمی شیرین اول !
باشین چوخدور ، آرواد آل.
قانماز اول ، راحت یاشا،

آتـالار سؤزلری آیری-آیری اجتمـاعی قصورلاری قاباریق شکلده اوخوجییا چاتدیریردی. مثلا،عینی مسئله‌یه حصر اولونموش ، مضمونجا بیر ـ بیرینه یاخین آتالار سؤزلرینه دقت ائده‌ك:

قیز اوشاغـی بیر آغریبان دیش کیمی دیر، چیخارت ائشیگـه تولالا ، جانین قورتارسین.

قیز اوشـاغی سککیز یاشینده دیشی‌نین، اون یاشینده ایشی‌نین، اون دورد یاشینده کیشی‌نین.

تاپماجالار. ساتیریك‌ژورناللاریندا وئریلن تاپماجالارساتیریك گولوش مقصدینی گودور. بیله تاپماجالار بعضاً جوابسیز بوراخیلیر ، بعضاً ده اونون جوابی ژورنالین نوبتی نمره‌سینده شرح اولونوردی ، تاپماجالارا جواب وئریلرکـن معین منبعلره اسناد اولـونـور ، حتی معلوم تاپماجالار مثال گتیریلیردی. مثلا «دبستان» ژورنـالیندا بئلـه بیر تاپماجا وئریلمیشدی:

اوچی بیزه یاغیدیر،
اوچی جنت باغیدیر،
اوچی یییب توپلاسا ،
اوچی ووروب داغیدیر.

بو تاپماجانین جوابینی «ملانصرالدین» بئله شرح ائدیردی:

«اوچی بیزه یاغیدیر» ـ بونلار تبریزده اوچ نفر مشروطه چیلر دیر: میرزه جـواد، میرزه حسین، میر علی‌اکبر. بونلار یاغیدیرلار و گـورنده جماعتی مسجده یییب حریتـمریت سؤزلری ایلـه خلقین عقلینی چاشدیریرلار.

«اوچـی جنت بـاغیدیر». بـونـلار : امام جمعه ، فخرالعلما، ساعـد الملك دور.

«اوچی یییب توپلاسا». بونلار مـرو شهری‌نین اوچ نفر آغ ساققالیدیر کـه هر ایل مسجد و قبرستان آدینا فقیر و فقرادن ۵ـ۶ یوز منات یئییر و هیچ کسده بیلمیر که بونلار نئجه اولور.

«اوچی ووروب داغیدیر». بونلار کنده اوچ نفر دعا یازان ملا دیر که بیر مسلمانا روس حکیمی دوا وئره‌نده خبردار اولوب کسیرلر ناخـوشون باشی‌نین اوستونی و دوا شیشه‌لرینی ووروب داغیدیـر».

گورونـدوگی کیمی معلوم اولان بیر تاپماجانین معناسی مهم‌اجتماعی‌ـ سیاسی مسئله‌لـری تنقید مقصدیله شرح اولونموشدور. اکثر حاللاردا بو ژورناللاردا کی تاپماجالار ساتیریك شکلینده دوزه دیلیردی:

یومروق دور اعتقادیم،
خلقی باسیب فسادیم،
حاضر دوروب جلادیم .
ظلم‌و ستم مرادیم
هر یرده واردیر آدیم.

بورادا تاپما جایا جواب وئریلمیر، اوخـوجی‌نین محاکمه سینه

بوراخیلیر.

آندلار ـ آندساتیریك ژورناللاردا مستقل، هم‌ده باشقا ژانرلارین ترکیبینده تز ـ تز ایشله‌دیلمیشدیر... خلق آراسیندا آند ایچمك یولی ایله ایناندیرماق قدیم بیرعنعنه‌دیر. آند مسلکه، دولته صداقت سمبولی کیمی، حربی سرلری ساخلاماق و باشقا مقصدلر ایچون ایشله‌نیر. اسلام شرقینده ایندی‌ده حکومت باشچیلارینین آللاها، قرآنا، یاخود محکمه‌یه آند ایچمه‌لری معلوم دیر. ایران شاهی محمد علی ۱۹۰۸ ـ نجی ایلده مشروطه‌نی برپـا ایده جگینه سؤز وئره‌رکن قرآنا آند ایچمیشدی. صونـرا او ئوز آندینی پـوزوب مجلسی تزار قزاقلاری واسطه‌سیله توپا توتموشدی.

آندلارین اکثرحصه‌سی اجتماعی عیبه جـرلیکلری، انسانلارین سهو گؤروش و اعتقادلارینی تنقید سجیه‌سی داشییردی. مثلا:

یزیده گلن لعنت منیم آناما گلسین. یالان دئسه‌م شمرین اوغلییام.

بعضاً آندلاردا نقصانلار تنقید اولونوردی مثلا: « تزه معجزه » آدلی فلیه‌تونددا بونی گـؤره بیله‌ریك: « آملا عمو، سیزی آند وئریرم حـاجـی میرزه اکبرآغانین عمر ایله اولان عـداوتینه، تزه قـاضی‌نین شهرتینه، حکیم‌علی‌نین طبابتینه، میرزه عـسگرین سخاوتینه، سلطانوفـ‌لارین انصاف و مروئتینه، بیزیم سودیالارین عدالتینه، جوان اشرفین جـوانلارا اولان محبتینه، منیم‌بـو نتیجه کلمه عریضه‌می ژورنالینیزین مبارك اولان ستونلاریندا درج ائده‌سینیز ».

آذربایجان ساتیرا ژورناللاریندا ادبی ژانرلارین چوخالماسی یوخاریدا کـی نمونه‌لردن آیدین گـؤرونور. بیله‌لیکـله ساتیریـك ژورناللارینین ادبیاتیمیزین انکشافیندا کی خدمتلرینی خلاصه ائده‌جك اولساق تردیدسیز آشاغیدا کی نتیجه‌لر آلینیر:

«ملانصرالدین» باشدا اولماقلا آذربایجـاندا چیخـان ساتیریك

ژورناللار اطرافیندا ۲۰ ـ نجی عصر تنقیدی ـ رآلیست ادبیاتیمیزین ان قوتلی نماینده‌لری توپلانمیشدی. جلیل محمد قلی‌زاده و صابـرین باشچیلیق ائتدیکلری بـؤیـوک ساتیریك ادبی مکتبلر یارانمیشدی. بو مکتبلر ساتیریك ادبیاتین موضوع و ژانر اعتباریله‌صون درجه گنیش‌لنمه‌سینه سبب اولدی.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجانین ساتیریك ژورناللاری ۱۹۰۵ ـ ۱۹۰۷ـ نجـی ایللر بیرینجی روس انقلابی حادثه‌لرینی زحمتکشلرین تزاریزمه، بورژوا ـ ملکدارلارا قارشی مبارزه‌سینی ئوزینه مخصوص ساتیریك اصوللارلا ایشیقلاندیرمیش،خلقلرین ملی ـ آزادلیق حرکاتینا درین رغبت بسله‌میش ، فاناتیزم ، قادین حقوقسیزلیغی و امپریـالیزمین مستملکه ستمی ایله باریشماز بیر جبهه توتموشدی .

آذربایجانین ساتیریك ژورنـاللاری ادبیات تـاریخینده معلوم ژانرلارلا یاناشی، ساتیریك‌مطبوعات ایچون کاراکتریك اولان‌چوخلی ینی بازی فـورمالاریندان ـ ژانرلاردان استفاده ائدیلمه‌سینه امکـان وئرمیشدیر. ساتیریـك ادبیات ژورناللار واسطه‌سیله خلق ایچریسینده گنیش یاییلمیش، کسکین صنفی مبارزه شرایطینده، انقلابـی آزادلیق حرکاتینا کمك گؤسترن قدرتلی بیر واسطه اولموشدور.

اوچونجی فصل

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی و ادبی ارث

۲۰ ـ نجی عصر ساتیریك مطبوعاتیمیزین کلاسیك ادبـی ارثه وشفاهی خلق ادبیاتینا مناسبتینی ئوگـره نمك علمی اهمیته مـالك اولان مهم پروبلملردن دیر.

ادبیات تـاریخیندن معلومدور که ، هر بیر ادبی مکتب ، ادبی جریان ئوزیندن اول کی ادبی ارثـه مناسبتینی بیلدیریر . یعنی مترقی ادبـی مکتب، ادبی جریان خلقین حیاتینی،اونــون قاباقجیل آرزو و میللرینی عکس ائتدیـر مگی ئوزونون واجب وظیفه لـریندن حساب ائدیـر. بیله لیکلهده او خلقین یاراتدیغی ان یـاخشی معنوی ثروتلردن غذا آلاراق،اونی انکشاف ائتدیریب،ینی پللهیه قالدیریر. عکسینه،ادبی مکتب، ادبی جـریان زحمتکش خلقین حیاتی ایلـه بـاغلی دگیلسه ، اونون یاراتدیغی ارثه یابانچی دیرسا، ئوز خلقینین و بـاشقا خلقلرین قاباقجیل ادبی ارثینه اعتناسیز، محدود و اگوئیست مناسبت بسلهییرسه او مطلق ادبیات تاریخینده ایـز بوراخماداں ئوز ـ ئوزونه سؤنـوب گئده جکدیر .

بو پروبلمی آیدینلاشدیرارکن اونی دا نظره آلماق لازم دیر که، صابر ، محمدقلی‌زاده ، اردوبادی ، حق ویـردیف ، نظمی کیمی صنعتکارلار بلاواسطه آذربایجان سووت مدنیتی‌نین سلفلری، اونـون تمل داشینی قویانلارداندیر. یالنیز ۲۰ـنجی عصر ساتیریک مطبوعات خـادملری دگیل ، اولکی دورلرده یتیشن بؤیوک صنعتکارلاردا ئوز لریندن اولکی ادبی ارثه مناسبتده مثبت جهتلریله فرقله‌نمیشلر. میرزا فتحعلی‌آخوندوفین، نظامی، هومر، فردوسی. شکسپیر، مولیر،واقف، پوشکین و باشقا کلاسیکلره استناد ائتمه‌سی قـانونا اویغون ایـدی. طبیعی اولاراق صابر، محمدقلی‌زاده و باشقا ساتیریکلرمحض نظامی ، فضولی، ملا پناه واقف، میرزافتحعلی آخوندوف، سیدعظیم‌شیروانی کیمی آذربـایجان کلاسیکلری‌نین یولی ایله گئده‌رك ، باشادیقـلاری دورین رآل‌حادثه‌لرینی، ان واجب مسئله‌لرینی قلمه آلمیشلار. اونلار باشقا خلقلرین ادبیاتینا مناسبتده قاباقجیل موقع توتوردیلار.

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعـاتینین ادبی ارثه مناسبتینی آیدینلاشدیرارکن بیز اوچ مسئله‌یه خصوصی‌دقت‌یتیرمیشیك: اونلاردان بیرینجیسی آذربایجان کلاسیك و معاصر ادبیاتینا مناسبت ، ایکینجیسی رآلیست روس ادبیـاتینین قیمتلندیـریلمه‌سی و تبلیغی ، اوچونجیسی ایسه خارجی‌ئولکه خلقلرینین ادبیاتیندان استفاده مسئله‌سی دیر.

آذربایجان کلاسیك و معاصر ادبیاتینا مناسبت

ساتیریك ژورناللاردا ادبـی ارثدن مختلف یـوللارلا استفاده اولونور و اونون تبلیغی ده ئوزینه مخصوص اصوللارلا حیاته کئچیر-یلیردی، آذربـایجان کلاسیکلری‌نین ارثی «ملانصرالدیـن» ، «بهلول»

«زنبور» ، «طوطـی» ، «مزه‌لی» ، «بابای‌امیر» ، «ولك‌لك» ، «مشعل» و باشقا ساتیریك ارگانلارین صفحه‌لرینده لایقنجه قیمتلندیریلمیشدیـر . ژورناللار کلاسیکلرین اثرلرینه تهزیل ، تخمیس ، پارودیا ، بنزتمه لر یازماغی، بو اثرلر موضوعسیندا شکللر چکمه گی، یازیچیلارین حیات‌لارینا دایر ان یاخشی فاکتلار نظره چاتدیرمـاغی ضروری ایشلـردن سایر و دائم دقت مرکزینده ساخلاییردیلار.

داهی آذربایجان شاعری نظامی حقینده‌کی یازیلار و شکللـر دقتی خصوصیله جلب ائدیردی.

صابرین ان چوخ مطالعه ائتدیگی آذربایجان شاعرلریندن بیری نظامی گنجوی ایدی. صابرمعلمی س.ع. شیروانینین اونا باغیشلادیغی قیمتلی‌هدیه‌نی، نظامی‌خمسه‌سینی، عمرینین‌صونونا قدرساخلامیشدی. او احتیاج ایچینده یـاشارکن، آغیر خسته ایکن «خمسه»نی آلمـاق ایسته‌ین دلالا دئمیشدی: «صابر چؤره‌ك سیز یاشار، آنجاق نظامی سیز یاشایا بیلمز».

ساتیریـك ژورنـاللار ایلك نوبه‌ده نظامی‌نی چاپ ائتمگی ، اونون‌قبری‌اوزرینده لایقلی مقبره‌تیکمگی طلب ائدیردیلر. کلاسیکلره، او جمله‌دن نظامی‌یه لاقید مناسبت «ملانصرالدین» ژورنالیندا مختلف اصوللارلا گؤستریلیردی. «گنجه‌دن» سرلـوحه‌لی فلیه‌تونـدا نظامـی مقبره‌سینین وضعیتی نظره چـاتدیریلیردی : « آی ملاعمی! سنی آنـد وئریرم شیخ نظامی‌نین آتـلار آیاغینین آلتیندا قالمیش قبرینه ، او ـ چوب‌دا غیلمیش گنبزینه، گنجه‌لیلرین بو گنبزی تیکدیرملك ایچون اولان همت و غیرتلرینه‌که، منیم بو بیر نئچه کلمه سؤزومی ژورنالدا یازیب اونا جواب وئره‌سن...»

ژورنال نظامی قبرینین پیس وضعیتده اولدیغینی عیانی شکلده اوخوجیلارینا چاتدیرماق‌مقصدیله مقبره‌نین شکلینی‌ده درج ائتمیشدی.

نظامی‌نین مقبره‌سی «زه‌لی»نین‌ده دقتینی جلب ائتمیشدی بو مناسبتله عظیم‌زاده طـرفیندن مضمونلی بیر شکل چکیلمیشدی. شکلده ایکی قبرین مقایسه‌سی وئـریلمیشدی . بیرینجی قبر اوچـوب دا غیلمیش، چـولده اوتـلایان حیوانـلارین دالدالا تاجاغی اولموشدور. بو قبر «ئوزونی ملت اوغریندا چورودن شیخ‌نظامی‌نین قبری» دیر. ایکینجی قبر ایـسه آباد وطمطراقلی دیر. بو دا «بیر نئچه ایل شهره خدمت ائدن شهر رئیسی‌نین قبری» دیر.

نظامی «بابای امیر»ده بیر نئچه دفعه یاد ائدیلمیشدیر. ژورنـال بیرینجی نمره‌ده شاعرین ارثینی یایماغی، خاطره‌سینی عزیز توتوب قبرینی آباد ائتمگی بیروظیفه‌کیمی اجتماعیتین قارشیسیندا قویوردی: «گنجه، ایروان، تفلیس‌وباکوعشقبازلاری ییغیشیب بیرچوخ‌مذاکره‌دن صونرا قطع ائتدیلرکه‌شیخ‌نظامی‌نین ئولوسی‌عشق‌اهلی‌اولدیغینی‌اقرار ائـده‌رسه مقبره‌نی شیخ صنعانین مقبره‌سیندن‌ده بـزه‌کلی و پاراشیقلی تیکسینلر» .

بوراداکـی استهزا و تنقید مادی امکـانلاری اولان و بـؤیـوك صنعتکارا حرمتسیزلیك ائدن پول دوشگونلرینه وعیاشلارا اشاره دیر «کل نیت»ده آذربایجان کـلاسیك ادبیاتینا خصوصیله نظامـی‌یه درین حرمت واردیر.

«ایران‌دااولان‌حادثه‌لر» آدلی شکل‌نظامی‌نین«سرلر خزینه‌سی» اثریندن «نوشیروان، وزیر وبایقوشلارین صحبتی» حکایتی‌نین سوژه‌سینه اویغون اولاراق چکیلمیشدیر. بهو طرفیندن چکیلمیش بو شکلده آغجا قانادلارین (ارتجاع پرستلرین) ایرانی محوائتمکله‌هده‌له‌دیکلری گؤستریلیر. اطراف‌خرابه‌لیقدیر. سرایین اوچوق ستونلاری اوزرینده اوتورموش ایکی بایقوشدان بیری دیگرینه دییر: «اگر ملت بئله ایسه، من سنه یوزمین بئله خرابه وئررم» .

علی راضی شمعچی زاده‌نین «ع. دودوك» امضاسیله «طرطی» ژورنالیندا چاپ ائتدیردیگی «شیخ نظامی» آدلی فلیه‌تونیندادا اساس مقصد، داهی شاعردن استفاده یولی ایله معاصر جمعیتده‌کی ظلمی، ئوز باشینالیغی تنقید ائتمك ایدی. فلیه‌توندا «خمسه»دن بیر نئچه مصراع مثال گتیریلیر، بنه‌ده شاعرین قبرینین پیس حالدا اولما-سیندان دانیشیلیر. صونرا گنجه‌ایلره خطاباً اونلارین یاراماز حرکتلری افشا اولونور.

ادبی‌یاراد یجیلیغا یونگول مناسبت بسله‌ینلره و یونگول یوللارلا شهرت قازانماق ایسته‌ینلره جواب اولاراق «لك لك» ژورنالی «شیطان» امضاسی‌ایله «تیققیلتی» آدلی ساتیرا درج ائتمیشدی. ساتیرادا استعدادسیز بیر شاعرین فضولی کیمی آد قازانماق و «خمسه» یازماق هوسینه استهزا اولونوردی:

حسن لیلا عشق مجنونی یازیب ختم ایله‌دی،
عشق آداییندا بیر نقصان فضولی قویمادی،
ایندیکی شاعرلر اما قالمادی بشله‌مه‌دن
بش دئدی، اون بش دئدی، بشله‌مه هیچ قورتارمادی.

نظامی‌نین عصرلر بویونجا خلق شعوریندا ئوزینه محکم یووا سالمیش قهرمانلاری: لیلی و مجنون، فرهاد و شیرین، فتنه و بهرام، اسکندر و چوپان و باشقالاری فلیه‌تون، شعر، «خبرلر»ده آراسی کسیلمه‌دن خاطرلانیر، ضرب‌المثل کیمی ایشله دیلیردی. «بابای امیر» ژورنالی تز - تز کلاسیکلره استناد ائدیردی. چوخ حاللاردا فردوسی، نظامی، فضولی‌و باشقا کلاسیکلر بیرلیکده‌خاطرلانیردی. جعفر جبارلی «بابای امیر»ده یازیردی:

بیچاره وامق اولدی آواره ئوز ائلیندن،
مجنونی سن آییردین لیلی کیمی گولوندن.

حتی بو جور دیرلر بیر راوینین دیلیندن،
باشین داشاچالیبدیر فرهادسنین الیندن
بیر گون اولورمی ملت آزادسنین الیندن؟

«ملانصرالدین» آذربایجان سووت حاکمیتی‌نین غلبه‌سیندن صونرادا نظامینی خلقه داها تانیتدیرماق ایچون « هیکل » آدلی فلیه‌تونددا یازیردی : « او بؤیوك بیر شاعر ایدی بعضاً گؤیلره قالخار . بعضاً یرلره انه‌ردی . گؤیلره قالخاندا انسانلیق ایچون آغلار ، یرلره انده شاهلار ایچون یانلاردی. اونی آغلادان وجدانی، یانلادان ایسه یاشادیغی محیط ایدی. ایندی گؤر هیکل قویماق اولاریا اولمازی؟» .

ساتیریکلریمیز نظامی‌نین آدینی چوخ وقت خاقانی شیروانینین آدی ایله برابر چکیردیلر. م. ع. صابر خاقانی‌نین ارثینه حدسیز رغبت بسله میشدیر. او « باقیه‌یه یوبیله‌کارانه » آدلی مشهور اثرینده خاقانی‌نین آدینی حرمتله یاد ائدیردی. صابرین «شکیبائی» آدلی اثری اونون بیله بیرقیدی ایله درج اولونموشدور : « بو غزلین مقطع مضمونینی خاقانی شیروانی‌نین :

چنان ایستاده‌ام پیش و پس طعن
که ایستاده الف‌های اطعنا

بیتیندن اقتباس ائتدیگیمیزی عاجزانه اخطار ائدیریك ع.ص» .

شاعر « شکیبائی » شعرینین صونینداخاقانی‌نین یوخاریداکی بیتینی اوریژینال شکلده اقتباس ائتمیشدیر:

نه‌غم،اوغراتسادا بیرگون منی افنایه زمان
من گتده‌رسه‌م‌سه مرامیم ینه دنیاده دورار!
دوره‌وشام پیش و پس «طعن»، ده صابر نتجه کیم،
او الفلر که پس و پیش «اطعنا»ده دورار!

خاقانی‌نین ایله‌جه‌ده شاعرحقینده خلق روایتلرینی یاخشی‌بیله‌ن

میرزا علی‌اکبر صابر «خاقانی» آدلی ییغجام بیر اوچه‌رکده یازمیشدی. «اولولاریمیزدان ائشیتدیگیم» باشلیغی ایله درج اولونموش بو مراقلی روایت‌ده‌شاعرشیروانشاه منوچهرایله‌کیچیك افضل‌الدینین گؤروشونی و اونلار آراسینداکی معنالی مکالمه‌نی نقل ائدیر. صابر خلق‌روایتینی سویله دیکدن صونرا خاقانی حقینده ئوز رأیینی بئله عمومی لشدیر ـ میشدیر: « اوت ، اوخوماق برکتی سایه سینده دیرکه ملهم‌لی دولگر علی‌کیشی‌نین اوغلی،شیروانشاهلاریـن سرمایۀ تفاخری اولان‌خاقان لقبینی اونلاردان آلماغاکسب لیاقت ائدیب، خاقانی شیروانـی کیمی بیر شهرت ابدیه نـائـل اولورکه بوگون بوتون ادبا ، شعرا و فضلا ایندی‌ده شایـان تقدیـر اولماقلا بیز شیروانلیلار ، خاصه بیز شیروان شاعرلری اونونلا تفاخر ائتمکده حقلی قالو یوروز. ایشته اوخومانین بخش ائتدیگی فایدا بودور!»

«طوطی» ژورنالـی معاصر شاعرلردن کلاسیك ارثدن دوزگون استفاده ائتمه‌لرینی طلب‌ائدیردی. کلاسیك ارثدن‌استفاده صنعتکارلیغی آرتیرمـاغا کمك ائدیـر، معاصرلـره فعال مناسبت بسله‌مگی ئوگـره دیردی. ژورنال گؤرکملی شاعرلرین اثرلرینه بنزتمه، نظیره، تخمیس تبدیل و سایره درج ائتمکله کـلاسیکلری داها دا کتله‌وی لشدیریردی. ئوز سؤزلری اولمایان « شاعرلر »کـلاسیکلرین مصراع، بیت و حتی بوتوو اثرلرینی آزجادگیشیك‌لیکه ئوزآدلارینا چیخاردیقدا «طوطی» ئوزکسکین تنقید ینی ده اونلاردان اسیرگه میردی. سید زرگرین ئوز آدینا درج ائتدیگـی « شکوۀ شوخی » شعرینین خـاقـانی شیروانی‌دن ترجمه اولدیغی بیلدیریلیردی. سید زرگر یازیردی:

باخ عنکبوته پرده چکیب قصر قیصره
شاه اولدی بایقو قلعۀ افراسیابدا

همین بیت حقینده قـلیه‌تـونـدا دیبلیردی : « . . . آغـالاریمین

قوللوقلارینا عرض اولسون که بونی افندیمیز خاقانی شیروانی‌نین بو بیتیندن فمن یعمل ایله میشلر:
پرده‌داری میکند در طاق کسری عنکبوت»
«آری»ژورنالینین آذربایجان وشرق خلقلرینین ادبی ارثینه، ایله‌جه‌ده اونون معاصر رآلیست ادبیاتا وئردیگی یوکسک قیمتی «سوزشلی رؤیا» آدلی بحر طویلده آیدین گؤرمك ممکن‌دور. «ابوالبشر» امضاسی‌ایله درج اولونموش‌همین‌بحرطویل هم‌مضمونی هم‌ده فورماسی اعتباریله ده مراقلیدیر. بورادا مختلف خلقلرین ادبیات کلاسیکلرینین فکرلری تبلیغ ائدیلیر. معاصر یازیچیلار حیاتین طلبلریله آیاقلاشماغا ،وطنه، خلقه و اونون آزادلیق حرکاتینا فعال کمك ائتمگه دعوت اولونور. بو مناسبتله ایرانداکی گرگین سیاسی وضعیت خاطرلادیلیر.
«سوزشلی رؤیا» اثرینده فردوسی، سعدی کیمی کلاسیکلرین آدی چکیلر، اونلارین تولمز اثرلریندن مثاللار گتیریلیر. بورادا همچنین آذربایجان ادبیاتی‌نین خاقانی شیروانی، نظامی گنجوی، شمس تبریزی کیمی نماینده‌لریندن دانیشیلیر، نظامی‌نین اوچوق قبری خاطرلادیلیر، غرب ایله شرق ئولکه‌لرینده یازیچیلارا مناسبت مقایسه ائدیلیر. قید اولونور که روسلار گوگول، پوشکین، تولستوی کیمی صنعتکارلارین اثرلرینی دیللر ازبری ائتمیش، اونلارین خاطره‌سینی مقدس توتموش، قبرلرینه زینت وئرمیشلر....
بحر طویلده سعدینین انسانلاری دوستلوغا قارداشلیغا چاغیران «گلستان» اثریندن ایکی مصراع گتیریلیر. فردوسی دان آلینان‌باشقا بیر مثاللا همین فکر داها دا قوتلندیریلیر وبیلدیریلیر که، انسانلار آراسیندا صنعی نفاق سالانلاری جزا لاندیرماق لازمدیر. «ملانصرالدین» سووت حاکمیتی‌نین غلبه‌سیندن صونرا دا ئوز عنعنه‌لرینه صادق قالاراق

آذربایجان و باشقا خلقلرین ادبی ارثینی تبلیغ ائدیردی ۱۹۲۶- نجی ایلده ج . محمد قلی زاده‌نین « فضولی » آدلی مقاله‌سی و م . س . اردوبادینین فضولی‌یه خطاباً یازیلمیش شعری دئدیکلریمیزه نمونه اولا بیلەر. ج. محمدقلی‌زاده‌نین‌فکرینجه بؤیوك شاعرین اثرلری‌همیشه سیاسی، بدیعی‌ده گرینی، معاصرلیگینی ساخلاییر. او یازیردی که فضولی دیریدیر، «ملانصرالدین»ژورنالینین اشتراکچیسیدر. «فضولی شعری دورینین حاضرلادیغی ینی لیگی ایله مغلوب اولماز وسارسیلماز بیر قوه دیر » .

آذربایجان ساتیریکلرینین گنیش تبلیغ و استفاده ائتدیکلری کلاسیکلردن بیری‌ده فضولی ایدی. محمد فضولی م. ع. صابرین سئودیگی و یوکسك قیمت وئردیگی بؤیوك صنعتکارلاردان ایدی. صابر بیر چوخ اثرلرینی فضولیه ساتیریك بنزتمه ، تهزیل شکلینده یازمیشدیر. فضولی انقلابی دوگوشلر شرایطینده صابری دوشوندورور وهیجانا گتیریردی.

صابرین فضولیه ساتیریك بنزتمه‌لریندن بیری «لیلی و مجنون» محبت داستانینداکی :

دیل وئرمه غم عشقه که، عشق آفت جاندیر،
عشق آفت جان اولدوغی مشهور جهاندیر.

بیتی ایله باشلایان غزلینه یازیلمیشدیر:

تحصیل علوم ائتمه که علم آفت جاندیر،
هم عقله زیان دیر.
علم آفت جان اولدغی مشهور جهاندیر،
معروف زماندیر.

صابر بورادا فضولی غزلینین بعضی وزن وقافیه خصوصیتلرینی ساخلاسا دا ئوز شعرینی بیر مصراعلی مستضاد شکلینده یازمیش و

علم سیزلیگه ، جهالته قارشی آتش آچمیشدیر.

ینه صابرین :

آه ایله دیگیم نشئه قلیانین اوچوندور ،

قان آغلادیغیم قهوهٔ فنجانین اوچوندور.

بیتی ایله باشلانان شعری فضولی‌نین :

آه ایله دیگیم سرو خرامانین اوچوندور،

قان آغلادیغیم غنچهٔ خندانین اوچوندور.

بیتی ایله باشلایان غزلینه اوخشاتمادیر. همین تهزیلین فضولی‌نین عاشقانه غزلیندن فرقلی اولان مفکوره سینی ژورنالین همین نمره سینده بوراخیلمیش شکل وبازی ایضاح ائدیر. ژورنال صابرشعرینین اولینده: «شکللرین بیرینجی صفحه سینه‌باخ» قیدینی‌وئرمیشدیر.شکلده قوجامان بیر آغاجین کولگه سینده خالچا اوستونده آغایانا اوتوروب سولی قلیان سوموران‌بیرآخوند، اونون‌یانیندا ایسه بوینونی‌بوکوب، آیاق یالین، الی سینه سینده دایانمیش بیرکندلی تصویر ائدیلمیشدیر. کندلی دییر: «جناب آخوند،بوگون دیوار دیبینده بیر صاحبسیز اوتایلی وفات ائدیب، بیر ملا تاپیلمیرکه ، بیچاره‌نی دفن ائده‌ك . گرەك آللاه رضاسی او چون بو زحمتی قبول ائده سیز».

آخـوند جواب وئریر «بالا گئت بیر ئوزگه بیر ملا تاپ ، من بریخـود ملاسی دگیلم» . شکلین آلتیندا صابرین فضولیه ساتیریـك بنزتمه سیندن بو مصراع واردیر:

«آه ایله دیگیم نشئه قلیانین اوچوندور...»

فضولیه بنزتمه ـ تهزیل لسردن بیری ده « باکو پهلوانلارینا » شعری دیر:

کونلوم بولانیر کوچه‌ده جولانینی گؤرجك

نطقیم توتولور هرزه و هذیانینی گؤرجك

صابرین «لیلی ایله مجنون» سر لوحه‌لی اثری‌ده فضولیه تهزیل دیر. شاعـر اوریژینال بیر یوللا علمه عاشق بیر جوانی لیلی‌یه عـاشق اولان مجنونسلا قـارشیلاشدیریر و علمه منفی مناسبت بسله‌ین نـادان آتالاری تنقید ائدیر.

«فضولیه بنزتمه» آدلاندیردیغی شعرینده ده صابـر ایراندا کی مرکب شرایطی گؤستریردی. فضولیده کی:

عقل یار اولسایدی، ترك عشق یار ائتمزمیدیم؟
اختیار اولسایدی، راحت اختیار ائتمزمیدیم؟

کیمی عاشقانه مصراعلار صابرده :

من‌ده عار اولسایدی ئولمك اختیار ائتمزمیدیم؟
آبرونون نولدوغون بیلسه‌یدیم عار ائتمزمیدیم؟
گر شعوروم اولسا ایدی دوست ودشمن بیلمه‌یه،
شاپشالی، فضل‌الهی ایشدن کنار ائتمزمیدیم؟

مصراعلاری ایله «عوض» اولونموشدور. شعرین اوخوجیلارا داها آسان چاتماسی ایچون «ملانصرالدین» بیر شکل‌ده وئرمیشدیر : شکلده محمد علی شاهین قـولتوغوندا بیر بوقچـا ،ایکی چرخلی ال ارابه سینا مینیب، روس-ایران سر حدینه دوغـری چاپماسی تصویـر اولونموشدور: شکلین آلتیندا :

ملك ایرانین دوشونسه‌یدیم الیمدن گئتمگین
وار ایکن فرصت او ملکی تار مار ائتمزمیدیم؟

مصراعلاری یازیلمیشدیر.

حجاب مسئله‌سی ایله علاقه‌دار اولاراق، اروپا ومسلمان ئولکه لرینده کی قادینلارین وضعیتینی گؤسترن «ترجمان» غـزیتی و اونون رداکتوری اسماعیل‌بگ کاسپرینسکی‌نین موقعینی تنقید ائـدن « تزه خبر» آدلی فلیه‌توندا دورد مصراعلیق بیر علاوه وار دیر. همین علاوه

فضولی‌نین «پریشان‌حالین اولدوم،سورمادین حال‌پریشانیم»مصراعسی ایله بـاشلانان مربع سینه ساتیریك بیر بنزتمه دیـر. همین بنزتمه ده دیلیردی :

نه لر چکدیم، عزیزیم، سورمادین حال پریشانیم،
بؤیوك بیر درده دوشدوم قیلمادین تدبیر درمانیم ،
بو ایشلر بیله‌می قالسین، سؤزون نه ای‌گؤزه‌ل جانیم،
گؤزوم، جانیم، افندیم، سئودیگیم، دولتلی سلطانیم ؟

بورادا صونونجی‌مصراع‌فضولی‌ده‌اولدوغی کیمی‌ساخلانیلمیش، اولینجی اوچ مصراع ایسه دگیشدیریلمیشدیر. فضولی ارثینه مناسبتده «ملانصرالدین» مکتبینه منسوب اولان ساتیریك ارگـانلار تخمیناً بیر موقعده ایدیلر. «بهلول» ئوز دموکـراتیك مسلکینه اویغـون اولاراق عواملیغی، گـریلیگی تنقید ائـدن بیر ساتیرا سینی « فضولیه نظیره » باشلیغی ایله چاپ ائتمیشدی:

نئچه ایللر دیر سرکوی جمالت بکله‌ریز،
لشگر سلطان جهلیز، ملك غفلت بکله‌ریز،

مزه‌لی ژورنالیندا دا فضولی غزللرینه «بشلمه» فورماسیندا بیر چوخ ساتیریك بنزتمه‌لـر درج ائدیلمیشدیر. بـونلاردان « فضولینی بشلمه یاخود نظیره تمسخرانه» آدلانان شعره‌دقت ائتدیکده گؤروروك کـه بشلمه بنزتمه‌نین اولینجی اوچ مصراعسی مؤلفه ، صون ایکـی مصراعسی ایسه فضولیه مخصوصدور. ساتیریك‌بشلمه‌ده فضولیده‌کی عالی و نجیب محبت حسلری عکس معنادا ، آلچاق انسان حریصکار- لیغینا شدتلی گولوشله عوض اولـونموشدور.

عاشقم وعدهٔ احسانه ، او دورجان تنیم،
گئجه گوندوز اونی وصف ائتمه‌ده دیر بو دهنیم،
عرفا پند ایله یوخ ، دردیمه بیر چاره منیم

«بنبۀ داغ جنون ایچره نهاندیر بدنیم
دیری اولسام دا لباسیم بودور، ئولسم کفنیم»

باشقا ساتیریك بیر بشلەمه ژورنالدا «همن همن» امضاسی ایله «فضولینین شعرینه تخمیس» سرلوحەسی ایله وئریلمیشدیر. بورادا مؤلف فضولینین ائله بیر شعرینی سئچمیشدیرکه، بو اثرله حقینده دانیشدیغمیز ساتیریك بشلەمه آراسیندا مضمون یاخینلیغی واردیر:

کونول‌تا وار حیاتین، جهد ائت عقلی نفسه تاپشیرما
جهانه عقل ایله باخ، گل غرضه راهین آزدیرما
نه اول اهل عبادت،نه شرارت خیمەسین قورما
«الینده جام می تا وار ایکن تسبیحه ال وورما
ریا اهلینه اویما، اونلار ایله دورما، اوتورما»

فضولینین «لیلی ومجنون» شعرینده‌کی «دیل وئرمه غم عشقه که عشق آفت جاندیر» مصراعسی ایله باشلایان مشهور غزلیندن استفاده ائدن آذربایجان ساتیریکلری اونا بیر چوخ ساتیریك بنزتمەلر یازمیشلار. «بابای امیر» همین غزله ساتیریك بنزتمه اولان «ملت‌غمی» آدلی تهزیلده فضولی اسلوبینداندان استفاده یولی ایله معاصر دورین ضدیتلرینی، وارلیلارین خلق حیاتینا لاقیدلیگینی، اعتناسیزلیغینی گؤستر میشدیر.

«فضولیه بنزەتمه» سرلوحەسیله «بابای‌امیر»ده چاپ اولونموش ساتیریك شعرلردن بیری‌ده «پول» آدلانیر. او فضولینین مشهور «منی جاندان اوصاندیردی، جفادان یار اوصانمازمی؟» مصراعسی ایله باشلایان‌غزلینه بنزۀ دیلمیش‌دیر. فضولی غزلینده‌کی انسان محبتی‌نین ئرنمی عیوضینه بورادا پولون سرمایه دورینده‌کی موقعی و ایرنج رلی گؤستریلمیشدیر.

کلاسیکلر نتجه تبلیغ اولونمالیدیر؟ مسئلەسی اطرافیندا «بابای

امیر» و « طوطی » ژورناللاری آراسینداکی مباحثه‌لرده مراقلی دیر.
«طوطی» بدیعی اثرلرین اوریژینال و تأثیرلی اولماسینا خصوصی دقت یتیریردی. بورادا باشقالارینی تکرار ائتمک، ئوزگه‌نین سوزلرینی ئوز آدینا وئـرمک شدتلی تنقید ائدیلیردی. ژورنالین «پست قوطیسی»نda مؤلفلره یازیلان ساتیریک مکتوبلاردا همین مسئله‌لره توخونولوردی: « باکـودا سرسمخانا ! بیز سوز و شعر اوغریسینین چوخ اولدوغونی لاپ قاباقجـادان بیلدیـگیمیز اوچـون بیر دفعه پست قـوطیمیزدا دا یازمیشدیق که هرکس ئوزگه سوزینی ئوز آدی ایله گوندرسه حاجی شجاعین پاپاغی اونون باشینا اولسون. همان پاپاغا لایق اولدوغونی «تریاک» عنوانلی شعرین بیلدیردی، او شعر دوغرودان‌داسنین‌دیر؟ حتی اونـی «بهلول»دا دا چـاپ ائتدیرمیسن. بیزده بسونی تصدیق ائـدیب «زنبور»دا دا چـاپ اولـدیغینی یـادینا سالیریق. چاپ اولونموش بیر شعری دوباره چاپا گوندرمک نه دئمکدیر؟...

شعرین بکارتینه حکم ائدیرسن. شکر، سن‌آللاها شکر ائت که بو کیمی ایشی توتموسان، بیزهله بوغازینی اوزمه‌میشیک» .

« طـوطی » باشقا ارگانلاردا چیخان اثرلریده تنقیددن چکینمه میشدیر . مذنب او زمـان ادبیات عالمینده ایله بیر گورکملی خدمتی اولمایان علی آقا واحد، سید زرگر، آغا داداش منیری کیمی بیرنئچه شاعرین شکلینی آیریجا چاپ ائدیب ساتیشا بوراخمیشدی. «طوطی» بو یر سیز تعریفی حقلی اولاراق پیسله میشدی. ژورنال قید ائدیردی که بؤیوک ادبی سیمالاری بیر یانا قویوب هله ئوز استعدادلارینی ثبوت ائده بیلمه‌ین شخصلری گـوبلره قالدیـرماق ادبی ارثه لاقیدلیک دیر ، جوان شاعرلرین تربیه‌سی ایچون ضررلی دیر . «طوطی» رداکسیاسی «بابای امیر»ه نمونه اولسون دییه فضولینین رسمینی چاپ‌ائدیب بؤیوک تیراژلا ساتیشا بـوراخدی . ژورنالداکـی اعلاندا دییلیردی : تورک

ادبیاتی‌نین فخری ، ملی شاعریمیز محمد بن سلیمان فضولینین عکسی مزین صورتده ، نهایت گؤزه‌ل و نفیس کاغذ اوزرینده طبع ائدیلیب موقع انتشاره قویولموشدور. محترم‌اهالینین حسن توجهینی قازانماق امیدی ایله برابر آلمالارینی توصیه ائدیریك » .

یری‌گلمیشکن قید ائتمك لازمدیر که‌،«طوطی»نین بو تشبثی نه اینکه تك آذربایجاندا ، حتی باشقا یرلرده رغبتله قارشیلاندی . اورنبورگ‌دا چیخان «شورا» ژورنالی عظیم زاده‌نین چکدیگی همین رسمی تعریف ائدرك اونی آلماغی اوخوجیلارینا توصیه ائدیردی. « شورا » بیر نئچه نمره اول فضولینین ترجمهٔ حالی حقینده ده اوخوجیلارا معلومات وئرمیشدی.

«طوطی» فضولییه ساتیریك بنزتمه‌لر یازماق یولی ایله ده اونی تبلیغ ائدیردی. خلقین حسابینا طفیلی حیات کئچیرن آداملاری تنقید ائدن ساتیرالارین بیری «ینه فضولییه نظیره و یاخود تکرار واجبه » قیدی ایله چاپ اولونموشدی.

بیشهٔ ملك جهالتده قاباندیر، بدنیم
یتمیشم ملتی اونداندی‌که شیشمیش بدنیم...

فضولییه بو کسك موقعدن باناشان « طوطی » ژورنالی عینی زماندا چوخلی و کیفیت‌سیز اثر یازانلاری کسکین تنقید ائدیردی . «سؤال» آدلی فلیه‌توندا مذنبین چاپ ائتدیردیگی کتابلارین سیاهیسی وئریلیب سوروشولوردی‌که ، بو کتابلارین چوخی یاریمچیلیق اولدوغی حالدا نه ایچون مؤلف ینی‌کتابچالار چاپ ائتمگه تله‌سیر، ردا کسیا کلاسیکلره استنادآدیردی که اثرین اهمیتی اونون‌چوخلوغیندا دگیل، کیفیتلی و تأثیرلی اولماسیندا دیر .

« طوطی » آذربایجاندا و عمومیتله مسلمان عالمینده معناسیز مباحثه و مناقشه‌لرین تنقید ینه چوخ یر وئریردی. وقتیله عثمانلیلارلا

ایــرانلیلار آراسیندا سنی شیعه چــکیشمه‌لــرینین دهشتلی محــاربه‌لره سبب اولدوغینی بیلدیره‌ن ژورنال شاه اسماعیل خطائی‌نین ده آدینی چکیر وسلطان‌سلیمله شاه‌اسماعیل آراسیندا گئده‌ن محاربه‌نین معناسیز-لیغینی قید ائدیردی.

ساتیریــك ژورنــاللار دئمك اولارکــه آذربایجان ادبیاتی‌نین اساس نماینده‌لرینه همیشه دقت‌یتیرمیشلر. ۱۸ ـ نجی عصر آذربایجان شاعری آغا مسیح شیروانی‌نین دینی موضوعدا یازیلمیش «توبه‌نامه» اثرینه میرزا حسین زلالی شیروانی‌نین و میرمحسن نوابین نظیره‌لری واردیر. صابــرده «بوراسای!» ساتیراسینی آغا مسیح شیروانی‌نین «توبه‌نامه» اثرینه بنزتمه شکلینده یازمیشدیر «توبه‌نامه»ده اوخویوروق:

سنه ظاهر دیر، ایا حی و بیر و دانا،
اولسا هرماضی و مستقبل و مخفی پیدا!
قول شهیندن ایله‌ین جرمی یاشورماق نه روا؟
عفو قیل،ایله میشم چوخ غلط و سهو و خطا!
توبه یارب، خطا راهینه گئتدیکلریمه!
بیلیب ائتدیکلریمه، بیلمه‌ییب ائتدیکلریمه!...

صابر «توبه‌نامه»نین وزنیندن حتی اونون بعضی مصراعلاریندان استفاده یولی ایله ایران زحمتکشلری ایله حاکم قوه‌لر آراسینداکی ضدیتلرین رآل صحنه‌سینی جانلاندیرمیشدیر.

جماعت:

ظل‌سلطان بوراسای دوگدوروب آلدیقلارینی!
سؤگوب آلدیقلارینی، سؤگدوروب آلدیقلارینی!

ظل‌سلطان:

توبه، التوبه، خطا راهینه گئتدیکلریمه!
بیلیب ائتدیکلریمه، بیلمه‌ییب ائتدیکلریمه!...

ادبیات تـاریخینده غمگین‌لیك مـوتیولـریله سئچیلن اثرلردن استفاده یولی ایله ساتیریکلر یاشادیقلاری دورین سجیه‌وی خصوصیتلرینی اوخوجییا چاتدیرماغا دا چالیشمیشلار. «مشعل» ژورلیندا م. و. ودادینین مشهور « آغـلارام » ردیفلی شعریندن استفاده اولـونـاراق یازیلمیش عینی ردیفلی بیرشعرچاپ‌اولونموشدور. شعرده او زمانکی گـرگین سیاسی ـ اجتماعی شرایطه باریشماز عصیانکـار مناسبت، درین کنایه واردیر:

اولماز بو خلق می دخی هوشیار آغلارام،
اولدوقجا دیلده ورد بو آثار آغلارام.

ج. محمد قلی زاده « خانملار » آدلـی فلیه‌توندا تزار یزمین مستملـکـه سیاستینی افشا ائده‌رکـن واقفین بیر نئچه مصراعسیندان استفاده ائتمیشدیر:

جمله بیر جلوه ده، بیر عشوه‌ده خوش سرو روان،
مست طاووس کیمی گردن میناًلاری وار...

دینی مـراسملرده بـاش یارماق عادتـی‌نین « منشائی » حقینده «ملانصرالـدیـن» ژورنالی مراقلی مباحثه قالدیرمیشدیر. « پروتست » آدلی فلیه توندا بئله نقل اولونوردی: «قاراباغ خانی بیرنئچه مقصرین بوبونلارینی وورمالی ایمیش. اونلارین آداملاری وزیر ملا پناه واقفه بوحقده مصلحت ائدیرلر. او مصلحت بیلیر که مقصرلرآغ کـوینك گئییب سیاست میدانیندان، خـان سرایی‌نین قـاباغیندان کئچسینلر. اونـلار باشلارینا وورا ـ وورا کئچمه‌لی ایدیلر.

گویا بوندان صونراخانین خوشانا گلیب مقصرلری باغیشلاییر.

«ملانصرالدین» داها صونرا «پروتسته پروتست» آدلی بیر مقاله چاپ ائدیر. بورادان آیدین اولورکـه، بیر قـوروپ ایرانلی واقفله علاقـه دار اولان یوخـاریداکـی روایتی قبول ائتمه‌ییب بو عـادتین ایرانلیلاردان قـالما اولدوغینی ادعـا ائدیرلر. ژورنال هیچ کیمی بـو

ساحه‌ده اونلارین « اوستونلیگینه » شبهه ائتمه‌مه‌لی اولدوغونی تصدیق ائدیر.

آذربایجان کلاسیک ارثینه مراجعت ائدنلر آراسیندا علی نظمی خصوصیله فرقله نیردی. اونون ان چوخ سئودیگی شاعرلردن بیری محض واقف ایدی. علی نظمی‌نین اونلارجا ساتیراسی فورما اعتباریله واقف قوشمالاری اسلوبیندا یازیلمیشدیر. او بعضی شعرلرینی واقفه ساتیریك بنزتمه شکلینده یازیردی. واقفین « ای ورادی گردش دوران کجرفتاره باخ! » مصراعسی ایله باشلایان مشهور شعرینه بنزه دیلمیش ساتیرادا ایراندا باش وئره‌ن حادثه‌لر تنقید ائدیلیردی:

ای کونول! آچ دیده‌نی هریانه باخ!
عصره باخ، اوقاته باخ، دورانه باخ!
بیر دایان تبریزه باخ، تهرانه باخ!
الغرض ایرانه باخ، ویرانه باخ!...

علی نظمی‌نین « جنسلر دعواسی، یاخود قربان بایرامی » آدلی ایکینجی بیر ساتیریك شعری ینه ده واقفین همین « ای ورادی، گردش دوران کجرفتاره باخ! » شعرینه بنزتمه دیر:

کونول نه‌یاتمیسان، اویان، نه گؤستریر زمانه باخ!
دولوب بوتون سرور ایله، ینه بو خاکدانه باخ!
بوصون بهارین ایلك آیی، فرح وئریر روانه باخ!
هله بوشانلی بایرامه... او خلق کامرانه باخ!...

واقفین اوخسوجیلار آراسیندا مشهور اولان بیرسیرا شعرلرینه ساتیریك بنزه‌تمه‌لر یازیب درج ائتمك یولی ایله «ملانصرالدین» ئوز مطلبلرینی دئمك ایچون مناسب فورمالاردان باجاریقلا فایدالانیردی. واقفین قادین گوزه للیگینی ترنم ائده‌ن بیر شعرینه ع. نظمی مراقلی بنزه‌تمه یازمیشدیر:

گوموش اندامli، دورنا گؤزلی،
سرو بویلی، تیلیقی بیرزاد اولا!
آلا گؤزی، تلی، قاشلاری قارا،
دوداغیندا، دیلینده بیر داد اولا
باشی چوخ اولسا ، اولسون دوققوز یا اون...

گوروندوگی کیمی، ع.نظمی‌اولینجی دورد مصراعدا«گوزه‌لی» بیرنوع واقفانه تصویر ائدیر. بشینجی مصراعدا ایسه مطلبه کچیب ، آزیاشلی قیزلارین بدبخت طالعی مسئله‌سینه توخونمیشدیر.

«آری» ژورنالی معاصر اجتماعی ضدیتلری گؤسترمك‌مقصدیله چاکرلنکرانی‌نین‌واقفین «گؤرمه‌دیم» ردیفلی شعرینه یازدیغی‌نظیره‌نی چاپ ائتمیشدی.

«مزه‌لی»ده واقفدن ئوزمقصدینه موافق شکلده مثاللار گتیربردی:

بیر گؤزه‌ل که، شیرین اولا بنادن،
یوز ایل گئتسه، اونون دادی اکسیلمز.

بو مصراعلار ژورنالداکی «قیز دیرمام گلنده» فلیه‌تونیندا‌ندیر. فلیه‌توندا جمعیتده اولان ضدیتلردن ، آیـری ـ آیـری اجتماعی عیبه جـرلیکلردن دانیشیلیر. مـؤلف گوردوگی عیبلری واقفین گـؤزه‌للیك مفکوره‌سی ایله قصداً قارشیلاشدیریب ، ساتیریك تصویری قوتلندیر میشدیر. شاعر ابوالحسن راجی‌نین:

نه‌عشق اولایدی، نه‌عاشق، نه‌حسن دلبر اولایدی!
نه‌عاقله، نه‌صفا، ای کونول، نه‌جوهر اولایدی!

بیتیله باشلایان معلوم شعری بیر چوخ شاعرلرین دقتینی جلب ائتمیش و اونـا خیلی بنزه‌تمه ، نظیره ، تخمیس و سایره یازیلمهشدیر. همین‌شاعرلردن خ.ب.ناتوان، س.ع.شیروانی، میرزا رحیم فنا، حسن قاراهادی، میرحسن، حسین جـاوید و باشقالارینی گـؤسترمك اولار.

صابر «آرزو» آدلی ساتیریك بیر بنزه‌تمه‌سینده یازیردی:

نه‌درس اولایدی، نه‌مکتب، نه‌علم و صنعت اولایدی!
نه‌درسه، مکتبه ،علمه، فلانه حاجت اولایدی!...

مجـرد عشقی وتـرك دنیالیغی دگیل، اوغلی اولدوغی دورین طلبلرینی افـاده ائدن صابر مکتب و معارف مسئله لریندن توتموش ، روس ـ ژاپون محاربه‌سی ، ۱۹۰۵ـنجی ایل انقلابی، یاخین شرقین انقلابی حادثه‌لرینی قلمه آلیردی.

عاشقانه ـ لیریك، مجرد ـ رمانتیك شعرلره یوخاریداکی‌شکلده ساتیریك تهزیللر یازماق سجیه‌وی بیر حال ایدی. ج. محمدقلی‌زاده‌نین « ایـرانین باطوم‌کونسولـونا باشی باغلی مکتوب » آدلـی سیاسی فلیوتونون صونـونا ابوالقاسم نباتی‌نین «گشت دولان‌گیلن خـام سن هنوز » شعرینه ساتیریك بیر بنزه‌تمه علاوه ائتمیشدیر . فلیه‌توندا جدی سیاسی مسئله‌لردن: روس ـ ژاپون محاربه‌سینده تزاریزمین مغلوبیتی ، انقلابی حرکاتین گوجلنمه‌سی وبوانقلابین تأثیریله ایرانداکی سیاسی اویانیشدان دانیشیلیر. مؤلف بیلدیریردی‌کـه ، بونـدان صونرا ایران کونسوللاری،او جمله‌دن باطوم‌کونسولی توز باشینالیق ائده‌بیلمزلر. یازیچی فلیه‌تونون تأثیرینی داها دا آرتیرماق ایچون نباتی‌نین لیریك اثرینه ساتیریك دون گئیدیریب ضربه‌نی هدفه داها محکم اندیریردی :

گشت دولان گیلن، خام سن هنوز،
کونـول اولماغا چوخ هنر گره‌ك.
سن گؤره‌ن دگیل انزلی، زنوز
بویله ایشلره باخبر گره‌ك.

***

کتچجدی اول زمان پادشاه دنیز،
پادشاه نه‌دیر؟ قبله‌گاه دنیز،

همشهریلره بیر آللاه دنیز،
ایندی بسدی‌دا ،تایتەر گرکدا...

گـؤروندوگـی کیمی بـورادا نباتی شعرینین یالنیز ظـاهری فورماسی، وزنی ساخلانیلمیشدیر.

ساتیریك شاعر جبار عسگرزاده ایروانی (عاجز)ین « ایروانلی ذاکر» امضاسی ایله یازیلمیش بیر اثری قاسم بگ ذاکـرین مشهور «شوشالیلار» ساتیراسینی خاطرلادیر . بورادا واعظ ، حکیم ، ملا ، مرثیه خوان، بقال، آشپز ، بزاز ، درویش ، غزیتچی، اعیان... نهایت « ایروانلی ذاکـر » ئـوز عمللریندن دانیشیب ، معنوی کیفیت‌لـرینی آچیرلار :

واعظ :

خلقه وعظ ایله بیرم حیله و افسانه ایله،
محرم آیلاری اطرافیما خلقی ییغاراق،
باغلارام یاخشیجا تقلید ایپینه اونلاری من،
من هارا توختالی اولسام، اولاری توختالارام.

« ایروانلی ذاکر»ین دیلیندن سویله‌نن بنده ئوزونـی شاعـر آدلاندیریب «هر نەجور هدیان یازان»لارا ضربه انديریردی:

او زمان که منیم آدیما شاعر دئدیلر،
عقلیمه گلسه منیم هرنه جور هدیان یازارام،
تزه مذهب سؤزینی ثبت ائدەرم نوحه مده،
عرفایه دولاشیب، سینه ووروب باش آچارام،

ذاکرین«شوشالیلار» شعری باشقاساتیریکلرایچون‌ده الویریشلی واسطه اولموشدی. «مشعل» ژورنالی مساوات‌آغالیغی دورینده‌مختلف اجتماعی قروپلارین توتدیغی موقعی، اونلارین آپاردیقلاری سیاستی گؤسترمك ایچون «ادیب‌الحکماء»نین «بودورمی؟» سرلوحه‌لی ساتیرا

سینی چاپ ائتمیشدی. شعر ایستر وزنی و باشقا خصوصیتلری، ایستر سه ده ساده و آیدین مضمونی اعتباریله قاسم‌بگ ذاکره بنزه‌ئمه ـ نظیره دیر:

دولتلییه !
عمله‌نین زلی کیمی قانینی ،
سؤروب آلیبرسان عزیز جانینی،
داغیدیرسان اونون خانمانینی،
بویله قازاندیغین ثروت بودورمی؟
ملت پرسته !
ظاهرده سن سئویرسن ملتی،
باطنده بسله ییرسن نفرتی،
بیر قوروشا لاپ سائیرسان امتی،
ملتینه سنده رغبت بودورمی؟
حکومت مامورینا !
او گوندن که سن گیرمیسن خدمته
دادانمیسان عجب بالام رشوته
بیله خدمت ایله ییرسن ملته
سنده اولان بیر صداقت بودورمی؟!

داها صونرا ساتیرپك شعرده «پارلمان‌عضوی» ، «آل‌وئرچی»، «آدام‌اولادی» چوخ‌آیدین وتوتارلی اتهام ائدیلیر. ساتیرا دا بلاواسطه او دورین رآل حقیقتلری عکس ائتدیریلیر.

آذربایجان ساتیریك ژورناللاری م. ف. آخوندوف ارثینی گنیش تبلیغ ائدیردیلر . «ملانصرالدین» همیشه م. ف. آخوندوف ارثینی یوکسك قیمتلندیره‌رك میرزا فتحعلی عنعنه‌لرینین ان یاخشی دوامچیسی اولدوغینی بیر داها ثبوت ائتمیشدیر. هله ۱۹۰۶ ـ نجی

ایلده «تئاتر و موسیقی» باشلیغی ایله وئریلمیش فلیه‌تونداتئاتر و دراما - تورژینین بؤیوك تــربیوی اهمیتیندن بحث اولونوردی. « موزالان » امضاسی ایله چاپ اولونموش (ظنیمیزجه حق ویردیف دیر) همین فلیه‌تونــدا آخــوندوفین آدی دنیا کلاسیکلری‌نین آدی ایلــه یاناشی چکیلیردی «... تئاتر مجلسلرینده اوینایان مضحکه‌لی تمثیل‌لر، کمدیالار، حزن‌آمیز فاجعه‌لریر اوزونده ان آرتق مهارتلی و درین فکرصاحبلری اولان ادیبلرین قلملری‌نین اثرلریدیر. قدیم یونان دا همر، انگستاندا شکسپیر، آلماندا لسینق، روسیه‌ده گــو گــول، ایطالیا دا اونچیللو، اسپانیا دا قوهمانی و باشقا لارینین آدلاری دنیا مطبوعاتیندا مین ایللر یاددا قالاجاقدیر.

هرچند مرحوم میرزا فتحعلی‌نین اعتقادی بیر آز منیم خوشوما گلمیر، لکن «حاجی‌قارا» کیمی بیر کمدیا اوروپا نقطهٔ نظریندن ده ان معتبر اثرلرین جرگه سینه داخل اولمالیدیر».

۱۹۱۱-نجی ایلده میرزا فتحعلی‌آخوندوفین آنادان اولماسینین یوز ایلیك ایل دونــومینده آذربایجان ساتیرا ارگــانلاری، خصوصاً « ملانصرالدیــن » یاخیندان اشتراك ائدیردی. « ملانصرالدین » ایــل دونــومی مناسبتیله دفنه یــارپاقلاری آراسیندا م. ف. آخــوندوفین رسمینی بیرینجــی صفحــه ده وئــریب آلتیندا آذربایجــان و روس دیللرینده :

« بلی، هلــه بس دگیلمی که مسلمان آروادلارینی تئاتر تماشا - گاهلارینا چیخارتدی و بیزیم آبرومیزی توکدی. بونلار بس دگیل، هله بونا انصافی جمیع مسلمان عالمی یادا سالیب رحمت اوخویوب و بونون شکلینه باخیب فخر ایله ییر» سؤزلرینی یازمیشدی.

ژورنــالین همین نمره‌سینده ف. کــوچرلینین « میرزا فتحعلی آخوندوف » مقاله‌سی وئریلمیشدیر.

ایله همین نمره‌ده ف. کوچرلینین «م. ف. آخوندوف» کتابینین ساتیشدا اولماسی حقینده اعلاندا واردیر. بوماتریاللارلا کفایت‌لنمه‌ین « ملانصرالدین » ژورنالی صونراکی نمره‌سینده محمدقلی زاده‌نین آخـوندوفا حصر اولونموش « هیچ بیلیربیلرمی ؟ » فلیه تونینی درج ائتمیشدی. «ملانصرالدین» ئوز اوخوجیلاربنی آخوندوف ارثی ایله یاخیندان تـانیش ائتمك مقصدیله ۱۹۱۲ ـ نجـی ایلده ده ماتـریاللار وئریـردی. ف. کوچرلینین تشبثی ایله ژورنـالین بیر نثچه نمره‌سینده آخوندوفین تأسف‌کـه بو وقته قدر هیچ بیرکتابـا داخل ائدیلمه‌میش بیر مقاله‌سی درج اولونموشدور. مقاله حقینده‌کـوچرلی بئله بیر قید وئریر: «آخوندوفین اوغلی مرحوم رشیدبگ‌کئچن وقتلرده آتاسینین ال یازمالاریندان بیر نثچه‌سینی وئرمیشدی‌کـه، اوخویوب لازم اولان وقت نشر ائـدم. اوکـاغذلارین بیری‌ده آشاغیدا درج اولونان فارس دیلینده یازیلمیش بیر مقاله ایدی‌کـه من اونی میرزای مرحومین اثری ظن ائدیب‌ایندی تورك دیلینه‌ترجمه ایله‌دیم، گؤنده‌ردیم «ملانصرالدین» اداره‌سینه ، چـونکه مـلانین صفحه‌لرینده چاپ اولوناسینی مناسب گؤرورم» .

مقاله‌ده مـؤلف « ایرانین اهل صواب تاجرلریندن بیر نفری » ایـله ینی الفبا و علملـرین فـایداسی اطـرافیندا آپـاردیغی صحبتین تفصیلاتینی نقل ائدیر. تاجرنه‌اینکه ینی الفبانین‌فایداسینی باشا دوشمور، حتی طبیعت علملرینین اهمیتینی‌ده انکار ائدیر. میرزا فتحعلی کنایه ایله دییرکه گؤردوم تاجر رفیقیمین دوشونجه‌سی « چـوخ گنیش » و «اساسلیدیر»، اونون ایچوندە اونا جواب‌وئرمکدن واز کئچدیم .

« ملانصرالـدین » ژورنالی آخوندوفین خاطره‌سینین لایقنجه ابدیلشدیریلمه‌سینی اجتماعیتین نظرینه‌چاتدیربردی. ژورنالدا وئریلمیش بیر شکلده ایکـی قبر تصویر اولونـوردی. بونلاردان بیری آباد ، او

بیری ایسه برباد دیر. شکلین آلتیندا بئله بیر مکالمه واردیر:

ـ بو داغیلمیش قبر کیمین دیر؟

ـ م. ف آخوندوفین دیر.

ـ بس بو گمبزلی قبر کیمین دیر؟

ـ بودا سید قبری دیر.

محمد قلی زاده آخوندوفی ئوزونون بؤیوك سلفی سایردی. او گنیش ادبی، اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لرده، خصوصیله فاناتیزمه قارشی آردیجیل مبارزه‌سینده اونون یولینی دوام ائتدیریردی. محمد قلی زاده آخوندوف حقینده انقلابدان اول و صونرا بیرسیرا سیاسی فلیه‌تون و مقاله‌لر یازمیش، «ملانصرالدین» صفحه‌لرینده آخوندوفا دؤنه ـ دؤنه استناد ائتمیشدی. ۱۹۱۱ـ نجی ایلده حق‌ویـردیف داهی دراماتورگ حقینده خصوصی بدیعی‌اثر یازاراق ئوز معلمینین خاطره‌سینی ابدیلشدیریمیشدیر. محمدقلی‌زاده‌نین «هیچ بیلیریك می؟» مقاله‌سی خصوصی اهمیته مالك دیر. مقاله‌ده آخوندوفین ایل دؤنومی بؤیوك طنطنه ایله کئچدیگی، حق‌ویردیفین، کـوچرلینین بو مناسبتله اثرلر یازدیغی نظره چاتدیریلدیقدان صونرا اونون ئوز خلقینه خدمتی گوگول و مولیرین ئوز خلقلرینه خـدمتلریله مقایسه اولـونور: «باخ توقع ائدیـرم بیر ذائقه‌یه تاپشیراسنیز: آخـر میرزه فتحعلی کیمدیر؟ بلی، یازیچیدیر. میرزه فتحعلی نه‌یازیب؟ بلی، کمدیالار یعنی مضحکه‌لی تمثیللریازیب. باخشی، سؤزوم یوخدور واقعاً گؤزه‌ل یازیب. اروپانین مولیرلریندن، روسیه‌نین گوگوللاریندان پیس‌یازمایب. واگرروسیه‌ده و اروپادا گـوگـول و مولیرلره یادگار بنا ائتمك لازم‌سا، اونـلارین آدلارینا جمعینلر تأسیس ائتمك رواگؤرونورسه، میرزه فتحعلی دخی ده آرتق حرمتلره لایقدیر».

فلیه‌توندا آخوندوفین آذربایجان تئاترینین انکشافینداکی رلی،

خصوصاً آذربایجان قادینلارینی ایلك دفعه صحنه‌یه چیخارتدیغی قید ائدیلیر. حجاب مسئله‌سینده وقتیله آخوندوفین سؤیله‌دیگی ملاحظه‌لرین معناسی شرح اولونور. میرزه فتحعلی‌نین ینی الفبا اوغریندا فداکار مبارزه‌سینه اشاره ائدیلدیکدن صونـرا مؤلف اونـون بوموضوعـدا یازدیغی فـارسجا منظومـه‌سیندن ۱۸ مصراعلیق بیر پارچـانی نمونـه گتیریر. محمدقلی‌زاده صونراکی ایللرده آخوندوف ارثینی یوکسك قیمتلندیره‌رك بیرسیراد گرلی مقاله‌لرله‌چیخیش ائتمیشدیر. آخوندوفین وفاتینین ۵۰ ایللیگی‌مناسبتیله‌ژورنالین بیرینجی‌صفحه‌سینده مراقلی بیر شکل وئریلمیشدیر. همین شکلده آخوندوفین رسمی اطرافیندا اونون تیپلرینین توپلاندیغی تصویرائدیلیردی. هرتیپ ئوزکارا کترینه اویغون قیافه‌ده وگؤرکمده دایاناراق نظرینی آخوندوفا چئویرمیشدیر. عظیم زاده طرفیندن چکیلمیش بو شکل چوخ تأثیرلی دیر. شکلده وئریلن قـادین تیپلری اوزلـرینی میرزه فتحعلی‌یه طـرف چئویره‌رك آزادلیغا چیقدیقلارینی بیلدیریر و اونـی تبریك ائدیرلـر . بـو ، میرزه فتحعلی مفکوره‌لـرینین یـالنیز سووت دورینده حیاتا کئچیریلمه‌سینه بیر اشاره دیر. محمد قلی زاده « میرزه فتحعلی آخوندوف و قادین مسئله‌سی » آدلی مقاله‌سینده بیر طرفدن علمی جهتدن بؤیوك دراماتورگون یاراتدیغی قادین اوبرازلارینی تحلیل ائدیر، دیگر طرفدن بونون اجتماعی فکرتاریخی ایچون مثلسیز اهمیتینی اوخوجیا چاتدیریردی.

محمد قلی زاده‌نین ۱۹۲۸ــ نجی ایلده یازدیغی «میرزه فتحعلی آخوندوف دینلر حقینده » مقاله‌سینده میرزا فتحعلی‌نین درام اثـرلریله یاناشی، اونون مشهور «کمال‌الدوله مکتوبلاری»نین دوزگون شرحی وئریلمیشدیر . شرق خلقلرینین ملی شعورینین ، علمین ، تکنیکانین و بیرسیرا باشقا اجتماعی عامللرین انکشافینا بوخوو اولان موهوماتین کؤکونی قـازماق ایشینده میرزا فتحعلی‌دن صونرا ملانصرالدینچیلر ،

بیرینجی نوبه‌ده ج. محمد قلی زاده چوخ ایشلر گؤرموشلر.

آذربایجان ساتیرا ژورناللارینین ، ساتیریکلرینین و خصوصیله م. ع. صابرین سید عظیم شیروانی ارثینه یوکسك قیمت وئرمه‌لرینین اهمیتی بؤیوکدیر . بـو قیمتی آرتیران ، هیچ‌ده صابرین س . ع . شیروانـی‌نین مکتبینده اوخـوماسی و یا اوندان ایلك شعر قـانون ـ قایدالارینی ئو گره‌نمه‌سینده دگیلدیر. صابـرین یتیشمه‌سینده ، کلاسیك ارثله تانیشلیغیندا ، شعرصنعتینی منیمسه‌مه‌سینده س . ع . شیروانی‌نین رلی چـوخ بؤیوکـدیر و بو حقیقت تدقیقاتچیلار طـرفیندن دفعه‌لرله سؤیله‌نمیشدیر. حیاتلارینین بیر چوخ جهتلری، سیاحتی مشومه‌لری ، معلم‌لیگه میل ، مطبوعـاتا اجتماعی مبارزه سلاحی کیمی باخماقلاری و سایره هرایکی ساتیریکی بیر لشدیربردی. س. ع. شیروانینی استاد بیر معلم کیمی قیمتلندیره‌ن صابر اونی گؤرکملی بیر شاعر، قایغی‌کش معلم، گؤزه‌لوخیرخواه بیرانسان کیمی گله‌جك نسللره تقدیم ائدیردی. او هم‌ده س . ع . شیروانی‌نین ائرلرینه بنزتمه و نظیره‌لرده یازیردی . ۱۹۰۷ـ نجی ایلده صابر بؤیوك ژورنالیست ومعارف پرور حسن‌بگ زردآبی‌نین وفاتی مناسبتیله یازدیغی «حسن» آدلی هیجانلی بیرشعرینده معلمینی حرمتله یاد ائدیردی :

حسنین، شیمدی قیل بهشته خرام
اوندا سید عظیمه سؤیله سلام:
کی مهین شاعر بدیع کلام
بیر خبر توتموسان وطندن می؟

صابر «واقعه‌یوبیله‌کارانه» ائرینده شیروان تورپاغنین یتیردیگی افضل‌الدین خاقانی ، سید ذوالفقار ، ح. زردآبی ، س. ع. شیروانی کیـمی مشهـور سیمالارا دگیل ، مـلت ایچـون فـایـداسیز اولان حـافظ افندی شیخ زاده‌کیمی بیر آدامـا ایـل دؤنومی کئچیریلمه‌سینه

اعتراضینی بیلدیره‌یشدی:

«لال اول، ــ دئدی ــ ذوالفقار کیمدیر؟
خاقانی نامدار کیمدیر؟

کیمدیر ملك اف حسن بگ پیر؟
ملت اونی چوخدان ائتدی تکفیر!

کیمدیر، نه چی دیر، او انسی زاده؟
هپ دینیمیزی وئریردی باده!

یا سید عظیم کیمدیر اوغلان؟
بیر شاعر ایدی یازیردی هذیان!

... بو بیله‌دی بو ، هبا دگیلدیر،
وار قیمتی ، کم بها دگیلدیر :

هر علمی اوفاق معلم اصلا
لایق اولاماز بو فیضه،الا.

لایق بیله بو بیله‌یه زیاده
الحافظ افندی شیخ زاده »

صابـر و س . ع . شیروانـــی آراسیندا وقتیلـه شعـرلشمه‌ده اولموشدور.معلم ایله۱۲ یاشلی گنج طلبه آراسیندا گئده‌ن بو مراقلی شعر لشمه‌یه دایر خاطره‌لرده سؤیله‌نیلمیشدیر. م. ع. صابر یازمیشدیر:

سن پیرجهاندیده سن، ای سید سرکار
مندن چلك الین، ایله‌گیلن پیر ایله رفتار...

همین شعر سید عظیمین:

ای‌مه، بیلیرم فتنهٔ دوران اولاجاقسان
ای قاشی هلالیم مه تابان اولاجاقسان

بیتی ایله باشلانان غزلینه جواب اولاراق یازمیشدیر. طلبه‌سینین جوابی سید عظیمین خوشونا گلدیگیندن اونا نظامی «خمسه»سینی هدیه گؤندرمیشدی.

س. ع. شیروانی‌نین:

بلای عشقه دوشدوم، ای بت مهپاره، صبر ایله،
گونون اولدیسه گر هجران الیندن قاره، صبر ایله!

مصراعلاری ایله باشلانان مخمسینه صابر ساتیریك بنزتمه یازمیشدیر:

بلای فقره دوشدون، راضی اول، بیچاره صبر ایله!
اوزون اولدیسه گر کلفت یانیندا قاره صبر ایله!...

س. ع. شیروانی‌نین بو اثرینه صابرین یاخین دوستی شاعر آغاعلی‌بگ ناصح‌ده بیر نظیره یازمیشدیر. شاعر بوخسوللیغا محکوم ائدیلمیش انسانلاری عصیانا، مبارزه‌یه چاغیردیغی حالدا، ناصح بدبین‌لیك افاده ائدیر، صبره، توکله چاغیریردی. بورادا صابر محبت بولوندا جفالرچکمگه‌چاغیران معلمیندن‌ده چوخ چوخ ایره‌لی گئدیب انقلابچی بیر شاعر کیمی چیخیش ائدیردی. س. ع. شیروانی شعرینه بنزه‌تمه‌لردن بیری‌ده «صونیا ای دلبر پاکیزه ادا!» مصراعسی ایله باشلایان شعر دیر. وطن و ملتینی اونوتموش آوارلارا استهزا ائده‌ن همین ساتیرا س. ع. شیروانی‌نین:

ای غمین بو دل محزونه صفا،

کمبه کوینه عشق اهلی فدا ،
هرقدر ایله‌یه سن جور و جفا،
من سنه ایله‌مه‌رم غیر وفا
هر نه حکم ایله دین ای ماه لقا،
جمله‌سی اولدی مرادینجا روا !
گؤزه‌لیم، شیمدی نه دیر فرمانین؟
جانی قربان سنه بوتالانین....

بندی ایله باشلایان تـرکیب بندینه بنزه دیلمیشدیر. صابیرانین صون ایکی مصراعسی صابرین بنزه‌تمه‌سینده بیر نقرات کیمی بوتون بندلـرین صونیندا تکـرار اولونور . ج . محمد قلی زاده س . ع . شیروانی‌نین اثرلریندن بیر نئچه دفعه استفاده ائتمیشدیر . او ئوزوتون « یار ایله گـؤروشمك » و « کئچن گونلر » آدلـی فلیه‌تونـلاریندا او زمانکی بعضی پیس عـادتلرین تنقید ینی وئرمیشدیر . «کئچن گونلر» س . ع . شیروانـی‌نین غزلینه بنزه دیلمیش و اورادا آذربـایجـان قادینلارینین علمدن ، تحصیلدن اوزاق اولماسی ، مدنی گریلیگی میشتدن آلینمیش مـراقلی فـاکتلارین مقایسه‌سی یولی ایله وئریلیر : مثلا فلیه‌توندا ارمنی‌قیزلارینین غزیت اوخوماسی، بین‌الخلق مسئله‌لرله مراقلانماسی ، آذربایجانلی قیزلارین ایسه عباسی‌نی ایکی شاهی دان آییرا بیلمه‌مه‌لری گؤستریلیر.

«ملانصرالدین» ژورنالی س. ع. شیروانی‌نین مشهور «اوغلوما نصیحت» شعرینه بنزه‌تمه یـازمیشدیر . همین شعرده «بیزیم دایی‌نین اوغلونا نصیحتی» قیدی واردیر. س. ع. شیروانی اوغلونا علملری و دیللری ئوگـره نمگی، خیرلی عمللر آردینجا گئت مگـی نصیحت ائتدیگی حالدا ، بورادا جاهل آتا اونـون سؤیله دیکلرینین عکسینی دییر :

... دئمه‌کی روس یا مسلماندیر،
هرکیمین علمی وارسا شیطان دیر،
سنه تعلیم ائددرسه هر انسان ،
دائما قیل حساب اونی حیوان...

«آری» ژورنالـی سید عظیم شیروانی‌یه خصوصی بیر صفحه حصر ائده‌رك اونون شکلینی واوغلونا نصیحتیندن آشاغیداکی بندی وئرمیشدیر:

من دئمیرم ارمنی ، مسلمان اول ،
نه اولورسان اول ، اهل عرفان اول ،
دئمه کافر و یا مسلماندیر.
هرکیمین علمی وارسا انسان دیر،

«آری» ژورنالـی شیروانینی تبلیغ ائده‌رکن ئـوز پروگرامینا اویغون اولاراق خلقی اجتماعی ترقییه چاغیرماغی ان واجب مسئله ـ لردن ساییردی.

ساتیریك ژورناللاردا ۱۹ ـ نجی عصر باشقا آذربایجان شاعر لرینه ده بنزه‌تمه‌لر یازیلمیشدیر . ع. آ. واحد «بابای امیر» ژورنالیندا غ.ب. ناتوانین «ئولورم» ردیفلی غزلینه بنزه‌تمه اولاراق عینی‌ردیفلی ساتیریك بیر شعر چاپ ائتدیرمیش و ارادا قوجا بیر عیاشین جوانلیق حسرتی، چرکین حرکتلری گؤستریلمیشدیر.

«آری» ژورنالـی ۱۹۱۱ ـ نجی ایلده گـؤرکملی آذربایجـان دراما تورگی نجف بگ وزیروفین ادبی فعـالیتی‌نین ۲۰ ـ ایللیگینه خصوصی بیر صفحه آییرمیشدیـر. صفحه‌نین اورتاسیندا نجف بگ وزیروفین ایـری شکلی وئریلمیشدیر. « تقدیر زحمت » آدلی کیچیك حجملی بیر مقالـه ده دراما تورگـون خلقه ائتدیگی خدمت ییغجام و معنالی بیر طـرزده قیمتلندیریلمیشدیر : « . . . نجف بگ وزیـروف

جنابلاری الینه قلم آلاراق مشهور کمدیـالار ، فاجعه‌لر یازماقلا قـارا قلبلری آیدین، اورتولی گؤزلری آچیق ائتمیشدیر، اولینجی دفعه که « دالدان آتیلان داش توپوغـا ده‌گر» یازمیشدیر. بو ایل ۲۰ ایل تمام اولـور. بناء عـلیه «آری» ژورنـالینین هیئتی عـالیجناب نجف بگ وزیروفین شکلینی چاپ ائدیب ، ۲۰ ایللیك زحمتینی تقدیر ائدیب ، «یاشاسین نجف بگ و سایر ملت اوغریندا زحمتکشلر، دییر».

«ملانصرالدین» ده‌کـی « یادگار » سر لوحه‌لی فلیه‌تونداحسن بـگ زرد آبی‌نین بؤیـوك خـدمتلری خـاطرلادیلیر. وفاتی‌نین ایـل دونومونین قید اولونماماسی ، تنقید اولونور. ژورنالدا «عـزرائیل و خورتدان » سر لوحه‌لی مراقلی بیر حکایه‌یه بئله ایضاحات وئریلیر که، بو احـوالات ح. زردابی‌نین « اکینچی » غـزتینده سؤیله دیگـی بیر روایتدن آلینمیشدیر. «یوخی گؤره‌ن» امضاسی ایله چاپ اولونموش همین حکایه ده توریاق قازمالاردا ، آلاچیقلاردا یاشایان کؤچـریلرین حیاتیندان بحث ائـدیلیر. جـوانشیر محالیندا مشهدی عباسین ائـوی یاریلیر . بونون سببینی اونـون آروادینین خورتدانا پای وئرمه‌ییب ، اونی غضب لندیرمـه سینده گؤرورلر. گویا خـورتدان حرصله‌نه‌رك ائوی یـاریب. عواملار، حتی حادثه یرینه گلمیش پریستاوی دا بونـا ایناندیرماغا چالیشیرلار. کؤچریلرین یازیق و کمك‌سیز، جهالت‌ایچینده کئچن یوخسول حیاتی حکایه‌ده ایناندیریجی طرزده وئریلمیشدیر.

دوریـن گؤرکملی اینجه صنعت و ادبیات خادملرینین اثرلرینه آیری-آیری‌قـروپ و شخصلرین ناتجیب مناسبتینه « ملانصرالدین » دؤزموردی. باکـودا حق ویردیفین «آغا محمد شاه قاجار» فاجعه‌سی اویناتیلان زمان باش وئره‌ن انتظامسیزلیغا «ملانصرالدین» «شوکـور» آدلی فلیه‌توندا لایقنجه گولموشدی . بونونلا برابر ژورنال «یهودیلر» فاجعه‌سی‌نین حق‌ویردیف طرفیندن آذربایجان دیلینه ترجمه اولدیغینی

و اثرین عربلینسکی‌نین اشتراکی ایله تفلیس شهرینده تماشایا حاضر لانماسینی‌مشوینجله اوخوجیلارا بیلدیردیردی.

ه . ب. وزیروفین « یاغیشدان چیخدیق ، یاغمورا دوشدوك » پیسی‌نین تماشاسینا روحانیلرین دشمن‌مناسبتی «ملانصرالدین» طرفیندن کسکین تنقید اولونوردی.

« ملانصرالدین » خلق ایچون فایدالی ایش گؤرن معاصرلری نین‌أمکینی‌قیمتلندیریردی،بوجهتدن‌ژورنالین‌عباس‌آقاغایب‌اوفامناسبتی دقته لایقدیر: « بوگون شاعر محترمیمیز عباس آقا غایب‌زاده تولدیندن دوز ۶۰ سنه کئچیر، مسلمان جماعتی اونون یازدیغی گـؤزه‌ل اشعار و آثارینـن عوضینده شاعرین تولدینی بایرام ائدیب تبریك ایچـون هر یردن بورایا ییغیلیب لار. بو عالی عمارت که گؤرورسن مسلمانلارین کلوبی دور و بو قدر آدام که بورایا جمع اولوب‌لار سایر شهرلردن گلن نماینده لردیر...»

بوخاریداکی‌یازیلار«ملانصرالدین»ده «بوخی‌گؤره‌ن»امضاسی ایله چیخمیشدیـر. امضا دا افاده اولوندیغی کیمی حقیقتده ده بـورادا نقل ائدیلن ایل دؤنومی مراسمی شیرین بیر یوخی ایدی . فلیه‌تو ندا عباس‌آغا غایب اوفا بؤیوك احترام دویولور و اونون ۶۰ ایللیگی‌نین قید ائدیلمه دیگینه تأسف اولونوردی.

ملانصرالدین ژورنالینین ۱۹۰۷ــنجی ایل ۳۴ نجی نمره‌سینده م. س. اردوبادی‌نین آتاسی حاج‌آغا اردوبادی فقیرین «فاطی» آدلی منظومه‌سی چـاپ ائدیلمیشدیر . منظومه‌ده یوخسول کرد آروادی‌نین توخودیغی چولون قوبرناتورا هدیه وئرمه‌سی احوالاتی نقل‌اولونور. کاسیب کرد بئلـه دوشونور که ، اگر چولی قوبرناتورا هدیه وئـرسه ، عوضینده چوخلی بخشش آلار، قوبرناتو راونا هدیه عوضینه قوری «مالادس» دئییب یولا سالیر. احوالاتین « کئچن ایل » باش وئـردیگی

ژورنالدا قید اولونموش و اثر:

خلقدن کس طمعی، کاسیب یولداشا سیغین،

نه دیر هر دفعه قوبرنات قاپیسی، خدمت خان؟

مصراعلاری ایله بیتیر. محمدقلی‌زاده منظومه‌نی درج ائتدیگی ایچون ایروان قوبرناتوری تیزن قایزن طرفیندن محکمه‌یه وئریلمیشدی. بونا گؤره محمدقلی‌زاده «اداره‌دن» باشلیغی ایله خصوصی بیر ایضاحات چاپ ائتمگه مجبور اولموشدی. ایضاحاتدا دییردی که، « منظومه‌نین مؤلفی ۲۰ ایل قاباق وفات ائتمیشدیر وهمین احوالاتی ۳۰ ایل‌بوندان ایره‌لی یازیب»، داها صونرا ایضاحاتدا گؤستریردی که بو منظومه‌نین ایندیکی قوبرناتورا دخلی یوخدور.

ساتیرا ژورنالـلاری ادبیاتین مفکوره صافلیغی، یوکسك بدیعی سویه اوغریندا چالیشیردی. آدلارینی شاعر قویوب، شهرت دالینجا قاچانلاری، استعدادسیزقلم دلاللارینی «ملانصرالدین» آراسی کسیلمه‌دن افشا ائتمگــی ئوزینه بـورج بیلیردی. ژورنالـدا روتر طرفیندن چکیلمیش «متشاعرلر»آدلی بیرشکل واردیر: قوجامان «ملانصرالدین» کناردا دوروب معنالی-معنالی باخیر. هر داشین دیبیندن بیر شاعرباش قالدیرمیشدیر. بونلارین ایچریسینده راحل قره‌باغی، بهلول حقایق، خالد خرم،کنکان سید زرگر و باشقالاری دا واردیـر. شکلین آلتیندا کنایه ایله بو سؤزلر یازیلمیشدیر:

ارباب مشاعر چوخالیب، شاعر آزالدی،

یوخ ایله دگیل، شاعرین آنجاق آدی قالدی.

علی‌نظمی هرقافیه پردازین ئوزونی شاعرآدلاندیرماسینا استهزا ائده‌رك یازیردی:

قفقاز دولی سراسر شاعر دیر، ماشالله!

فنینده هپسی شعرین، ماهر دیر، ماشالله!

اشعاری ذوق بخش خاطر دیر، ماشالله !
گیزلین دگیل حقیقت ظاهر دیر، ماشالله !
ظالم اوشاغی دیبرسن صابر دیر ماشالله !

مبارز لیك و نیك بین لیك ۲۰ ـ نجی عصر رئالیست ادبیاتی نین ان یاخشی کیفیت لریندن ایدی . بورژوا یازیچیلاری ایسه بدبین لیك، ترك دنیالیق تبلیغ ائدیر. خلقی یاخشی حیات اوغریندا انقلابی مبارزه دن چکیندیره‌رك بئله یازیردیلار.

بیر سس گلیپور باناکه ، آغلا !
قاری کیمی یوخ، کیشی تك آغلا!
صابر نه سبیله آغلاییرسان !
آغلا وطن ایچون، آغلا، آغلا !

«ملانصرالدین» ایسه یازیردی :

شاعر ایگیدیم کیشی تك (؟) آغلا !
بو دور وطنه علاج : آغلا !

بدبین لیك، تقلیدچیلیك ، نظیره چیلیك ادبی انکشافا مانع اولان منفی حال ایدی. «ملانصرالدین» باشدا اولماقلا آذربایجانین ساتیریك ارگانلاری نظیره چیلیگه قارشی چیخیردیلار . غمگسار «ملانصرالدین» ده درج ائتدیردیگی ساتیرا لارینین بیرینده چاکرین نظیره یازماق آلوده چیلیگینی تنقید ائدیردی.

نئجه چاکر او صانمیرای خدا ،
بو نظیره دن ، او نظیره دن .
نه ده کیم یازانلار ائدیر حیا ،
بو نظیره دن ، او نظیره دن .

محمد قلی زاده «توصیه» آدلی فلیه‌تونندا «معلم سابق» امضاسی ایله « ترقی » غزتینده یازان مؤلفین جفنگ مقاله‌لرینه جواب وئره‌رك

اونون «عرب-فارس سؤزلرینی آز ایشله دنلری»، «ترکیه‌دن درس آلمایانلاری» سوادسیز حساب ائتمه‌سینه گۆلوردی. بو فلیه‌تونده محمد قلی زاده معاصرلرینین آدینی چکیب «سابق معلم»ه کنایه ایله بیلدیریردی که، بس بو ادیبلرین یازیلاری نه‌ایچون خلقه آسان چاتیر؟ دنیا گوروشی‌نین گنیش لیگی، حادثه‌لره اوبژکتیو قیمت وئرمه‌سی ایله جابل محمدقلی‌زاده فرقله نیردی. «تئاتر کنفرانسی» آدلی فلیه‌تونده او مضمونسوز درام اثرلرینین صحنه‌یه گتیریلمه‌سینه استهزا ائدیب‌دییردی: «... ائشیتدیگیمه گؤره شکسپیر و شیللر، گوگوللار و میرزه فتحعلیلر بلکه بو نکته‌نی نتیجه که لازمدیر، دوشونمه‌ییبلر. بوتا منیم آیدین دلیلیم بو دور که، گاه «هاملت» و «قولدورلار» و گاه «حاجی قارا»لار یا «مستعلی شاه» ایله «کیمیاگر»لر من عاجز بنده‌یه او قدر تأثیر باغیشلامایبلار و لذت وئرمه‌ییبلر که ایندیکی عصریمیزین پییس و نمایشلری وئریر».

او، «شعر نشئه‌سی» آدلی فلیه‌تونیندا رآلیزم‌دن اوزاقلاشان، مضمونی فورمایا تابع ائدن، فایداسیز «اثرلر» یازان یازیچیلارین علیهینه چیخیردی. مؤلف یازیردی: «آللاهین رحمتی اولسون سعدیلره و حافظلره، نباتی و بونلارا تقلید ائده‌ن مین مین بدبخت شاعرلره که، اونلارین تربیه‌سی آلتیندا میدانا چیخان همین جوانلار در که «شرق قادینی»نین اوچونجی نمره‌سینه کیمی ۴۵ منظوم اثرده ۴۵ علمسیز مسلمان قیزلارینین ساچلارینی و قرمزی یاناقلارینی قافیه‌یه دوزوبلر».

محمد قلی زاده گؤزه‌للیك مفهومینا درین اجتماعی بیر پروبلم کیمی یاناشیردی. مؤلف گؤزه‌للیك مفهومینی قادین گؤزه للیگی ایله محدودلاشدیرانلارا و حتی اونا صنفی موقعدن قیمت وئره‌نلره استهزا ایله یاناشمیشدیر. ادیب «شعر بلبللری» اثرینده شعرین دیلینی عرب، فارس، عثمانلی سؤزلری ایله غلیظ لشدیریب اونون بدیعی

استبدادك تأثیرینی آزالدان شاعرلره قارشی چیخیر، سؤزله اویونبازلیق ائتمكدن ال چكمگی طلب ائدیردی. محمدقلی‌زاده «عشق‌مدرسه‌سی» آدلی‌فلیه‌تونندا دراماتورژی‌وتئاتری‌معاصرحیاتادا‌هادا یاخینلاشدیرماق، خلقین اجتماعی حیاتیندا باش وئره‌ن بؤیوك دونوشی صحنه‌یه چیخارماق مقصدیله جدی طلبلر ایره‌لی سورورردی. او «اوشاقلاریمیز» آدلی فلیه‌تونندا گنجلیگین تربیه‌سینده گنجلر تئاترینین آچیلماسینین و اوشاقلار ایچون درام‌اثرلری یازیلماسینین بؤیوك كمك گؤستره‌جگینی بیلدیریردی.

«ملانصرالدین» یولی ایله گئده‌ن ساتیرا ژورناللاری او جمله‌دن «بهلول» بورژوا ادبیاتی و مطبوعاتی‌نین خلقه قارشی دشمن مناسبتینی یاخشی گؤروردی. ملانصرالدینین زحمتكش خلقین منافعینی مدافعه‌ده‌كی مبارزه‌سی بهلولا الهام وئریردی. او «فیوضات»ین خلق‌منافعی ایله علاقه‌سیزلیگینی آچیق گؤستریردی. ایكی صفحه‌لیك بیر شكلده «فیوضات»ین باغلانماسی، اونا دموكراتیك و بورژوا یازیچیلارینین مناسبتی گؤستریلیر. «فیوضات»ی تمثیل ائده‌ن تابوتی چگینلرینه آلیب آپاران حسین‌زاده، كمال، آغایف و باشقالاری عثمانلی قیافه‌سینده، باشلاریندا قرمزی فس، اللرینده دستمال آغلا- ییرلار. بیر قروپ ملی گییملی ضیالی كناردا دایانیب تابوتی آپارانلارا استهزا ایله باخیرلار. همین ضیالیلار ایچریسینده زردآبی، محمد قلی زاده، نعمان زاده جعفروف وباشقالاری گؤرونور.

«بابای امیر» ژورنالیندا دا معاصر ادبی مسئله‌لر دقت مركزینده ایدی. «اوچ بؤیوك سیاست» آدلی فلیه‌توندا محاربه مسئله‌لرینه توخونولوردی. امپریالیست محاربه‌سینده آلمان وتركیه‌نین سیاستی، اونلارین دسته‌جمعی قیرغینا سبب اولان وحشی‌محاربه اصوللاریندان دانیشیلیردی. بو فلیه‌توندا خلق ادبیاتیندان ائله‌جه‌ده ع. حاجی‌بگوفون «او اولماسین بو اولسون» اوپرتاسیندان بیرنئچه دفعه یرلی یرینده

استفاده اولونموشدور. «بابای‌امیر» ایله نمونه‌لر سئچیردی که ژورنالین سیاسی استقامتینه اویغون اولسون. مثلاً ژورنالین قمرلینسکینین « بهلول دانئده » اثرینه دقتی جلب ائتمه‌سی تصادفی دگیلدی . ژورنال نعمت بصیرین اساساً ساتیریك روحدا یازدیغی شعرلر مجموعه‌سی «رموزات»ین چاپدان چیخماسینی اوخوجیلارا بیلدیریردی : «بو کتاب وطن وملت حقینده یازیلمیش اشعار مجموعه‌سیدیر».

«للك‌للك» ژورنـالی جنوبی آذربایجـاندا مدنی حیاتین آجیناجاقلی شکلده گـری قالماسینا تأسف ائدیردی. تئاترین مـدنی حیاتـدا تربیه‌وی رلی ژورنالدا تز ـ تز سؤیله نیلیردی. آذربایجانین بیرقروپ آرتیستی‌نین ایـران سفری و اونلارین زحمتکشلره دوغوردیغی مراق ژورنالدا «تبریزدن خبرلر» فلیه‌تونیندا تصویر اولونموشدور.

«کل نیت» ژورنالیدا آذربـایجان خلقینین ترقی‌سینه ، اونون قاباقجیل علم و مدنیته یه لنمه‌سینه چالیشیردی.ژورنالدا تئاتر، مکتب، مطبوعات، قرائتخانه وسایره کیمی خلقین‌ملی اویانیشینا کمك گؤسترەن معاصر مدنی تدبیرلر مدافعه ائدیلیردی . « کل نیت » عینی زماندا آذربایجـان تئاترینین مـادی جهتدن دؤزولمز درجه‌ده آغیر وضعتینی دؤنه ـ دؤنه تـأسف حسی ایله ایشیقلاندیریردی . نه‌دولت اداره‌لری ، نه‌ده وارلیلار طرفیندن هیچ بیر مادی یاردیم گـؤرمه‌ین تئاترین آغیر وضعیتی فلیه‌تـون ، شعر و خبرده اولدیغی کیمی بیرچوخ شکللرده ده عکس اولـونوردی. بـو شکللرین چوخینی خـلق رسامی عظیم زاده چکیردی. بیرشکلده جوانلارین سماور اوسته اوتورموش بیرنفرقارنی یوغـونا تئاتـر بلیطی تکلیف ائتمه‌لری و اونـون ایسه خیریه ایشلریله مشغول اولان همین جوانلاری رد ائتمه‌سی تصویر اولونور.

« طـوطی » ژورنالیندا تئاتر ، موسیقی ، رساملیق ، آکتور و رژیسسور صنعتینه دایر بیرسیرا یازیلار وشکللروار دیر. ژورنال ۱۹۱۵

نجی ایـل میرزاغا علی‌بقین اشتراکی ایله وئریلمیش «او اولماسین بو اولسون » اوپرتاسینین تماشاسینی تعریفله‌رکـن آکتورلاردان سارابسکی، آغدامسکی ، خانم اولنسکایا و باشقالارینی‌دا تبلیغ ائدیردی. «سیرتیق» امضاسی ایله درج اولونموش «اوپرا اعلانی» آدلی ساتیرادا آذربایجان اوپـرا صنعتی‌نین ترقی‌سی، مزه‌لی بیر طرزده اعتراف اولونوردی :

«مشدی عباد» ، «خسرو شیرین» ، «آرشین مال‌آلان»
«لیلی مجنون» ، «شاه‌عباس» ، نه‌بیلیم بیرده فلان!
لاپ «اصلی ایله کرم» هیچ چیخماییب یاددان،
درك ائدر جمله خلایق ادبی بونلاردان...

بیله‌لیکله، بو نتیجه‌یه گلمك اولار کـه ، ساتیرا ژورنالـلاریمیز کلاسیك ارثه بؤیوك احترامـلا یاناشمیش اوندان معاصر مسئله‌لری داها قاباقجیل شکلده ایشیقلاندیرماق ایچون یارادیجی شکلده استفاده ائتمیش ، هم‌ده قاباقجیل یازیچیلاری تبلیغله یاناشی، خلق منافعینه ضد اثرلری‌کسکین تنقید آتشینه توتموشلار.

***

شفاهی خـلق ادبیاتی ادبـی ارثین ان زنگین بیر صفحه‌سیدیر. آذربایجان ساتیرا ژورناللاریندا آتالار سؤزی، بایاتی، ناغیل، لطیفه، داستان کیمی شفاهی خلق ادبیاتی نمونه‌لریندن گنیش مقیاسدا استفاده اولونوردی. آتالار سؤزینه یئنی معنی وئریلیردی :

« بالا بالدان شیریندیر ، قویما اوخـویوب گؤزلرینین ایشیقی گئتسین» ، « بورجلـی ، بورجـلینین ساغلیقینی ایسته‌ر ، دخی بورج آلدین وئرمه » ، « لالین دیلین نه‌نه‌سی بیله‌ر »، «ملایا پلو دئه، مراغایا قدر یول دئه » ، « خان آریخلاینجا رعیتین جانی چیخار » .

آتالارسؤزی بعضاً مستقل،بعضاً بیرخبره، شعره‌علاوه اولونور.

بعضاً ده معین کاریکاتورین معناسینی آیدینلاشدیریردی.
ژورنالدا بحث اولـونان حادثه‌لرین تأثیرینی آرتیرماق ایچون بیر چوخ آتالار سؤزی ، مثللر کنایه ایله عکس معنادا ایشله دیلیردی. مثلا، «سومو گی منیم ، اتی‌سنین»، «اولاجاغا چاره یوخدور»، «تقدیره تقدیر، یازی یا پوزی اولماز».
آتالارسؤزی «بابای‌امیر» ژورنالیندا ساتیریك معنی‌آلیر، گنیش اجتماعی مسئله‌لرین شرح ائدیلمه‌سی واسطه‌سی اولـوردی. ژورنالدا آتالارسؤزینین « ایضاحی » اصولیندان‌دا استفاده ائدیلمیشدیر : مثلا ، « تویوق سوایچه‌ر آللاها باخار » ، « قاراداش آرتیق رنگك اولماز» .
بومسئله‌نی بیرینجیسینین شرحینده دیلیردی : « یالان سؤزدور، گؤیده آبروپلان آختاریر، یاانیکه‌گؤیده جالاغان، قارانقوشدان قورخورکه غفلت ائده، بئلینه جایناق‌کئچه» . ایکینجیسی ایسه : « بئله اولماسا بو ایلکی غزیتلر بئله‌آغاریب قارالمازدی. چونکه قارا محرم علامتیدیر». کیمی ایضاح ائدیلیردی. مذنبین «بابای امیر» امضاسی ایله چیخمیش « اول هیله،آخر بیله » سرلـوحه‌لی فلیه‌تونیندا بئله بیرخلق مثلی ایشله دیلیر: « ئوزگه‌گؤزینده قیلی گؤرمکدنسه، ئوز گؤزینده تیری گؤرمك یاخشیدیر » .
قاسموفین « دالدان آتیلان داش توپوغادگر» آدلی فلیه‌تونیندا دورین ضدیتلری، طمکارلیق، پول پرستلیك تنقید اولونوردی .
ژورنالدا تز-تز وئریلن «حکمتلی سؤزلر»درین استهزا-کنایه ایله دولیدور:

« هردیلن سؤزدن شك ایله‌مك، دلیلیك نشانه‌سیدیر » .
« عاقل هرسؤزی ائشیتدیکده جان‌باش ایله قبول ائدر».
« راحتلیقلا یاتماق گله‌جك وقتین خوشبخت دقیقه‌لریدیر».

آتالار سؤزینین سرلوحه ، یاخود سرلوحه‌دن صونراکی جمله

کیمی ایشله دیلمه‌سی اساس مقصده کثچمك ایچون بیر اصول ایدی .
« یاخشي ایگید دائیسینا اوخشار » آدلـي فلیه‌تون بونا مثال اولا بیله‌ر.
باشقا بیر آتالار سؤزینده دییلیر: « آغیل یاشدا اولماز باشدا اولار » .
ژورنال سؤروشور « بس نیه اوخوموش جوانلار دگیل، ساققاللیلار،
قوجا وارلیلار ایره‌لـي چکیلر؟ ». « دوگمه قاپیمي دوگـرلر قاپینی »
ژورنال ایضاحات وئریر: « هیچ اثوین وارمی، قاپیسیدا اولسون؟ ! ».
«جان‌بانماسا گؤزدن یاش‌چیخماز» ژورنال ایضاحات وئریر: «هر گئجه
عـراق ایچن عیاشلارین ملتدن خبری یوخدور، اما گؤزلریندن یاش
چیخیر » . « دوه‌یه دئدیلـر : بوینون نیه اگری دیر؟ دئدی: هارام دوز
دور که بوینومدا دوز اولسون » .

ایضاحي : « بلي بیزیمده یـازیچی و شاعـرلریمیزه ایراد ایله
ییرلرکـه ، مسلکی نیز نیه اگـری دیر ؟ من دییرم بیچاره‌لرین نه‌لری
دوز دور؟ » .

ساتیریـك ژورنـاللاردا خلق ماهنیلاریندان ، آز دگیشیکلیك
ائتمکـله ، جدی سیاسي ـ اجتماعی فکـرلری تبلیغ ایچون استفاده
اولونوردی :

آرپاچایی آشدی‌سداشدی،
سئل سارانی‌گؤتدی قاچدی...

ملانصرالدین همین خلق ماهنیلاریندان استفاده یولی ایله‌محمد
علي شاهین ساتقین‌لیغینی افشا ائتمیشدیر:

آراز چایي آشدی‌سداشدی،
ولیعهدی‌گؤتدی قاچدی.
قارداشلاری قیزیل باشدی،
آپاردی سیللر میرزه‌نی،
توپ قارا بیر چلك میرزه‌ني...

بو«ماهنی» قصداً کنایه ایله « رحیم خـان » امضاسی ایله چاپ اولـونموشدور. رحیم خان ایسه بیلدیگیمیز کیمی محمد علی شاهین ساغ الی، اونون قولدور و قان ایچن قشون باشچیسی ایدی.

ج. محمد قلی زاده « ترکمه » فلیه‌تونیندا فکری داها تونارلی دئمك ایچون سایاچی سؤزلره مراجعت ائدیردی :

نه‌نه‌م آناریش قویون،
بوینی بیر قاریش قویون،
چوبان سندن کوسوبدور
سودی وئر، باریش قویون

آیری بیر شکسته :

عزیزیم آی ، وای دردیم،
وای درمانیم ، وای دردیم
خلق گول اکدی، گول دردی،
من گول اکدیم، وای دردیم.

«طوطی»ده «دایی» سرلوحه‌لی فلیه‌تون آشاغیداکی بایاتی ایله باشلاییر:

عزیزیم دالدا یری،
مه وورار دالدا یری،
ایکی اورەك بیر اولسا،
تز تاپار دالدا یری.

بو بایاتی‌دا ، ایرانداکـی داخلی و خارجی ارتجاع قوه‌لرینین بیرلیگینی افاده ائتمك ایچون ایشله‌نمیشدیر.

« طوطی » آذربایجان خلق ماهنیلاریندان چوخ گنیش استفاده ائتمکده باشقا ساتیریك ژورناللاردان فرقله نیردی.ژورنالدا هواجاتلی ساتیراگنیش یاییلمیشدیر. بایاتی، شکسته، تصنیف وساتره‌نین عمومی

آهنگی، موتیوی ساخلانیلماق شرطیله ژورنال همین هوالارا یوزلرجه ساتیریك ، بنزتمه، نظیره درج ائتمیشدیر. بو ایشده مقصدبازیبا مراقی آرتیرمـاق ایدی . اوخوجی هم گـولور ، همده اساس مطلبلری باشا دوشوردی. مـاهنیلارین بیر حصه‌سی‌ده اوزمـان صحنه‌ده تـز ـ تـز گؤستریلن وخلقین‌رغبتینی قازانمیش‌موسیقیلی کمدیالاردا کی نغمه‌لره بنزه دیلیردی . ساتیریك مـاهنیلار موفقیت قازاندیغی، اوخوجیلارین خوشینا گلدیگی ایچون بونلارین بیر حصه‌سی خصوصی بیر نمره ده توپلانیب ینیدن بوراخیلمیشدی . نغمه‌لر ئوز مضمونی اعتباریله با کو وآذربایجانین او زمـانکـی حیاتی حقینده اوخـوجیلارا معین تصور دوغوروردی. مثلا « دوه آغاجا چیخار » آدلی موسیقیلی بیر صحنه‌ـ جیکـده او زمانکـی خیریه جمعیتلرینین فعالیتسیزلیگی و عاجزلیگی گؤستریلیر. نغمه‌لرین بیرحصه‌سی‌ده عائله‌معیشت، قادین‌حقوقسیزلیغی تنقیدی ایله علاقه‌دار ایـدی بونلاردان : « من بیر کیشی‌یم دوشموشم آرواد الینه» ، « دردینی سؤیله بیرگؤروم، عرب جوان نه‌دن خسته» ، موتیوینده ، «کیشی‌نغمه‌سی»، «قاچاق نبی» داستانیندان آلینمیش «بوز آت سنی سرطـوله‌ده بـاغـلارام » و یار نغمه‌سی ایـه « سماوارا اود سالمیشام » موتیوینده اوخونمالی ایدی.

نغمه‌لرین بعضیلری ئولکه‌نین داخلی حیاتینی،آذربایجاندا کی هـرج مرج‌لیگی ، آجلیغی جسارتله بیلدیریردی . « سؤال جواب » و «قاضی نغمه‌سینده» خلق منافعینه اعتناسیز یاخانلارا ، «پوللی نغمه‌سی» سرمسایه‌نین هـرآددیمدا تـؤره‌تدیگـی ظلم و عدالت جسارتله افشا اولونموشدور. «باهالیق‌نغمه‌سی»، («ایرواندا‌خان قالمادی» موتیوینده) مضمونی اعتباریله خلقین آج‌دیله‌نچی وضعیتینی جسارتله افشا ائدیب. اوخوجیلاری هم گولدورور، همده آغلادیردی :

من فقیرده جان قالمادی،

من سنه قربان قالمادی،
اوستومده یورغان قالمادی،
نقرات :
انوده یوخدور حصیر، مصیر،
اوشاقلار تیتره‌ییب اسیر،
سوبوق هامیسینی کسیر...

«طوطی»نین بیر چوخ نمره‌لرینده خلق لطیفه‌لریندن‌ده استفاده ائدیلمیشدیر. بو لطیفه‌لر آیری ـ آیری مؤلفلر طرفیندن ایشله‌نیر، معاصر مثللرین روحینا اویغونلاشدیریلیردی. بوندان علاوه ایله‌لطیفه‌لر سئچیلیردی‌که ژورنالین روحینا اویغون گلسین. سئچیلمیش بیرنئچه جمله‌ده هم‌گولمه‌لی، هم‌ده معین اجتماعی ـ سیاسی، اخلاقی مسئله‌یه دایر فکر افاده اولونمالی ایدی مثلا :

« لطیفه :

بیر اوشاق آتنا سینداں: ـ آتا ! نـه ایچون گؤزینه گـؤز لیك تاخیرسان ! ـ دییه سؤروشور.

آتاسی:ـ گؤزلیك کیچیك شیئلری‌بؤیوك گؤستریر،ـ جواب‌وئریر.

اوشاق دییر که: اویله ایسه، منه پای وئردیکده بو گؤزلیکی تاخما!».

بعضاً لطیفه‌لر خلق آراسیندا شهرت قازانمیش تاریخی‌شخص‌لرین حیاتیندان‌آلینیردی. مثلا: « اسکندرله فقیر» لطیفه‌سینی بونا مثال گؤسترمك اولار :

« فقیر ـ آزدا اولسا بیر شیئی احسان ائتمزمی سینیز .
اسکندر ـ آز شیئی وئرمك منه لایق دگیلدیر.
فقیر ـ چوخ شیئی احسان ائدینیز.
اسکندر ـ اودا ایسه سنه لایق دگیلدیر!».

باشقا بیر لطیفه‌ده :

« بیر گـون شیطان فرعونین قاپیسینا گئدیب قاپینی دوگـدی .
فرعون دئدی که کیم‌سن ؟
شیطان دئدی :
وای اولسون سنین کیمی آللاها ، کـه بیلمه ییرسن قاپینداکی
کیمدیر!» .

قادینا غیرانسانی مناسبتی بیلدیرن بیر لطیفه‌ده :

« بیر آرواد ارینه دئمیش : آیا من نه ایله‌سم سن مندن راضی
قالارسان ؟
کیشی جواب وئرمیش : ئولسن ! »

بوخاریدا دئییله‌نلردن بیر داها آیدین اولورکه قدیم و زنگین تاریخه مالك اولان آذربایجان خلقینین ادبی ارثی، اونـون یازیلی و شفاهی ادبیاتی ۲۰ـنجی عصرساتیریك ژورناللارینین دقت مرکزینده اولمـوش، و اونلار بـو ارثین قاباقجیل عنعنه‌لرینی بؤیـوك سعی له ئوگره‌نیب، اوندان مبارزه‌واسطه‌سی کیمی استفاده ائتمیش، رآلیست دموکراتیك ادبیاتین موقعینی جسارتله قوروموشلار.

رآلیست روس ادبیاتی‌نین قیمتلندیریلمه‌سی و تبلیغی

۲۰ـنجی عصرآذربایجان ساتیریکلری رآلیست روس ادبیاتینی یوکسك قیمتلندیره‌رك اونون قاباقجیل عنعنه‌لریندن استفاده ائدیردیلر. ادبیات‌شناسلارمحمدقلی‌زاده، حق‌وئردیف، صابر وباشقا رآلیستلریـن یارادیجیلیغیندا قاباقجیل روس‌اجتماعی فکری‌نین رلی‌حقینده‌چوخلی دانیشمیشلار. گوگول، تولستوی، چخوف، ماکسیم گورکی و بـاشقا روس کـلاسیکلـری حقینده آذربایجاندا یازیلمیش ائرلـرده ده همین مسئله‌دن نسبتاً مفصل بحث اولونموشدور.

انقلابی ـ آزادلیق فکرلری و تزاریزمه قارشی بیرگـه مبارزه ۲۰ ـ نجی عصر روس آذربایجان ادبی علاقه‌لری تاریخینده ینی بیر

مرحله آچمیشدیر.

«ملانصرالدین» و باشقا ساتیریك ارگانلاردا روس رآلیست ادبیاتی بو کسك‌قیمتلندیریله‌رك تبلیغ‌اولونموشدور. خصوصاً ژورنال‌لار گوگول و کریلوف اثرلرینه چوخ مراجعت ائدیردیلر.

«ملانصرالدین» ژورنالیندا محمدقلی‌زاده‌نین گوگول اریثیندن نتیجه یارادیجی بیر صنعتکار کیمی استفاده ائتدیگی حقینده آزیازیلما ـ میشدیر.

گوگولین یوز ایللیك ایل دؤنومی مناسبتیله معنالی بیر صفحه بوراخسان «زنبور» یازیچی‌نین دفنه یارپاقلاری آراسیندا پورترتینی درج ائتمیشدیر. پورترتین آلتیندا گوگولین شهرت قازانمیش تیپلری گؤرونور.

شهر آداملاری یازیق ـ یازیق حکیمین قارشیسیندا بویونلارینی بوکوب علاجسیز وضعیتده دایانمیشلار. قلعه بگی بو آداملارا اوزونی چئویریب و بومروغینی گؤستریب غضبله دییر: « هه!... مندن شکایت ایله‌مه‌ی سینیز؟»

بو زنگین کومپوزیسیالی شکلین او زمانکی آذربایجان‌محیطی ایچون بؤیوك تربیوی اهمیتی وار ایدی. بالنیز گوگول دگیل باشقا روس کلاسیکلرینه مناسبتده ده ژورنال بئله بیردوغری یول توتوردی. ژورنالدا کریلوفین « فیل و آلاباش » تمثیلی‌نین مضمونینا دایر بؤیوك بیر شکلده درج اولونموشدور. رسام کریلوفین ئـولمز تمثیلیندن اقتباس یولی ایله زحمتکشلارین قوت و قدرتینه گؤز یومان سارساق حاکملره گولوردی.

کریلوفین « دونوز و پالید آغاجی » تمثیلی موضوعسیندا چکیلمیش سیاسی‌کاریکاتور داها بؤیوك اهمیته مالك‌دیر. بورادا ایران قوجامان پالید آغاجی ، محمد علی شاه ایسه دونـوز شکلینده تمثیل

اولونوردی. کاریکاتور دان آیدین اولورکه، مستملکه‌چی امپریالیست دولتلر ایرانی ئوزلرینه دوغری دارتدیقلاری حالدا، محمد علی شاه اونلارا هیچ بیر مقاومت گؤسترمیر.

کریلوفین «بالیق، اردك وخرچنگ» تمثیلیندن آذربایجان‌ساتیرا ژورنـاللاریندا داها چوخ استفاده ائدیلیردی. بو تمثیل او زمـانکـی اجتماعـی ضدیتلری گؤسترمك ایچـون چوخ الوئریشلی ایـدی. «ملانصرالدین» ۱۹۱۷ - نجی ایل حادثه‌لرینی تصویر ائدن بیرشکل وئرمیشدیر. شکلده آرابانی کریلوفدا اولدیغی کیمی اوچ طرفه دگیل، بش طـرفه چکیرلر. بورادا بیر-بیریله مبارزه آپاران سیاسی حزبلر نظرده توتولوردی. «وقتی حکومتی افشا ائده‌ن شکل «مجلس‌مبعوثان انتخابی و مسلمان پارتیالاری» آدلانیردی.

«کل‌نیت»ده «بالیق، اردك و خـرچنگ» تمثیلینه خصوصی بیر صفحه آیریلمیشدی. شکلده مختلف‌صنف وطبقه نماینده‌لرینین بؤیوك بیرقایانی ایپ ایله مختلف استقامته دارتمالاری گؤستریلیر. داهاصونرا خلقیمیزین مدنی گریلیگی کریلوفین «قورباغه وجانور» آدلـی تمثیلینه استناداً عکس اولونموشدور. شکلده تصویر اولونورکه، باشقا ملتـلرین‌نماینده‌لری‌آت‌اوستونده اوتوروب، ایره‌لیه دوغری‌چاپدیقلاری حالدا آذربایجانلی اوزون قولاق مینمیشدیر. بـاشقا مللتلر خلقیمیزین گریلیگینه باخیب‌گولور.

«بابای‌امیر» ده کـریلـوفین «یـولچیلاروایتلر» تمثیلی درج ائدیلمیشدیر:

ائدیردی یوللا بیر آخشام ایکی نفرگذار،
آرالاریندا قیزیشمیشدی کاردان گفتار.
کؤچوك، حیاط تولاسی هوردی بونلارا بیردن،
دالینجا او بیری او یاندان،ایکی، اوچ هر یردن...

«بابای‌امیر»ده‌روس کلاسیکلریندن‌پوشکین، گوگول،لرمونتوف تورگینیف، آکساکوف، کریلوف، داستایوسکی، تولستوی و باشقا لارینین‌آذربایجاندا ئوگره نیلمه‌سی مسئله‌سی تقدیراولونوردی. درس کتابلاریندا روس کلاسیکلرینه شرق و غرب یازیچیلارینا نسبتاً چوخ یر وئریلدیگی باخشی بیر تشبث‌کیمی قیمتلندیریلیردی.

«مشعل» ژورنالی مساوات حاکمیتی ایللرینده کریلوفین «بالیق، اردك و خرچنگ» تمثیلینه مراجعت ائدیب، صلح برپا ائتمك ایچون بیغیلانلارین کیملر اولدیغینی مسخره‌یه قویور «صلح مجلسی بوگوندن اعتباراً باکـودا آچیلاجاقدیر . بـو مجلسده داشناك ، مساوات ، منشویکلار اشتراك ائده جکلر. یعنی «بالیق، اردك وخرچنگ».

کریلوفین‌همین‌تمثیلیندن«طوطی» ژورنالی‌دا استفاده‌ائتمیشدی. بیر شکلده یوکـلی ارابه تصویر اولونور، ارابه‌نین ایچریسینده « ائل کمکی» ، «ملی ایشلر» دیـر. ارابه‌نی مختلف طرفه دارتیب ایره‌لـی گئتمه‌گه قویمایانلار اضیالاریمیز، مطبوعاتیمیز، ارتجاع پرستلر دیر.

چخوفین ادبی ارثی ده آذربایجان ساتیریکلری ایچون‌دگرلی ایدی. «زنبور» ژورنالیندا درج اولونموش « شیروخورشید حکایتی » چخوفین «آننا نشانی» حکایه سینه نظیره دیر.

ماکسیم گورکی‌نین دا آدی «ملانصرالدین» ژورنالیندا دفعه‌لرله چکیلمیشدیر. «ماکسیم گورکـی و اونون قهرمانلاری» آدلـی شکل ئوز درین مضمونی اعتباریله قیمتلیدیر.

«زنبور» ژورنـالیندا وئریلن بیر شکلده‌کتاب مغازه‌سی تصویر اولـونور. کتاب رفلرینده بؤیوك پرولتار ادیبی ماکسیم گـورکی ایله یاناشی‌پوشکین، چخوف، گوگول،لرمونتوف،تولستوی،داستایوسکی نین اثرلری گـؤرونور. قونشی مغازه ده ایسه بیر نفر ئوز یـولداشینا سلاحلاری گؤستریب دییر: «آی ظالمین مالی، قیمتین یوخدور». بو

مقایسه‌ای شکللرده‌کی معنا آیدین دیر.

او زمان‌کی‌دین خادملرینین تزارقارشسیندا یالتاقلاندیقلارینی، ایله‌جه‌ده اونلارین تورگینیف‌کیمی مشهوریبریازیچینی تانیمادیقلارینی گؤسترمك مقصدیله ژورنال «گیمنازیادا تازه مسجد» آدلـی فلیه‌تون چاپ‌ائتمیشدیر. «ملاافندی» پادشاهین شکلی‌عوضینه تورگینیفین‌دیوار دان آسیلمیش شکلینه باخیب‌دعا اوخویور. بورادا یازیچی‌نؤزلرینی عالم‌کیمی قلمه وئره‌نلرین مدتی جهتدن‌گریلیگینه استهزا ائدیردی .

آذربایجان‌ساتیرا ژورناللارینین تولستوییـا مناسبتی خصوصی اهمیته مالکدیر. تـولستوی حقینده «ملانصرالدین» ژورنـالینین درج ائتدیگی بیر چوخ یازی و شکللر ایچریسینده «تولستوی» سرلوحه‌لی مقاله‌نظری جلب‌ائدیر: «روس ادیبلریندن عالمه‌مشهوراولان‌تولستویون بویاخینلاردا ۸۰ یاشی تمام اولور. دئمك اولارکه، یر اوزونده نه‌قدر ملتوار، هامیسی‌تولستویون ۸۰ایللیك بایرامینا شریك اولاجاقلار...» ژورنالین ۱۹۰۸ ــ نجی ایل صون نمره لرینده تولستوی حقینده بحث ائده‌ن مقالـه واردیر و اوندان اول ایسه‌کتاب اوخودیغی یسرده شکلی وئریلمیشدیر مؤلف قیدائدیرکه تولستویون فکرینجه: «بودنیا دوغری دگیل یـوخی دنیاسیدیر . . . آللاه رضاسی محبته باغلیدیر . هارا دا محبت وار آللاه دا وار ، محبت اولمایان یرده آللاه دا یوخدور ... آللاه رضاسینی عملـه‌گتیرمك ایچون هامیبا قارداش گؤزیله بـاخماق لازمدیر».

تـولستویون وفـاتی ملانصرالدینچیلرین بؤیوك‌کـدرینه سبب اولموشدی. داهی صنعتکارین ئولوم خبرینی ئوز اوخوجیلارینا درین حزن ایله بیلدیره‌ن «ملانصرالدین» بیرینجی صفحه‌ده یازیچینین قـارا حاشیه‌یه ودفنه‌یارپاقلاری‌ایچریسینه‌آلینمیش بؤیوك شکلینی‌وئرمیشدیر.

۲۰ ــ نجی عصر آذربایجـان ساتیریکلـرینین روس رآلیست

ادبیاتیندان نثجه استفاده ائتدیکلرینه دایر مثاللارین ساییني آرتیرماق ممکــن دور. بوخاریدا نظره چــاتدیریلان بیر نئچه فاکتین ئوزی ده ساتیریك ژورنــاللارین قاباقجیل روس ادبیاتینی هوسله تبلیغ ائتمه‌ـ لرینی گؤسترمك ایچون کفایتدیر.

باشقا ئولکه خلقلری ادبیاتیندان استفاده

آذربایجــان ساتیرا ژورناللاری ایران، ترکیه و غربي اروپــا ئولکه‌لری ادبیاتینا جدی اهمیت وئره‌رك اوندان یرلی‌ـیرینده استفاده ائتمگه چــالیشمیشلار. صابر «آغلادیقجاکیشی غیرت سیز اولور» مصراعسی ایله باشلایان ساتیرا سیندا لقب‌سئچمکله شهرت ایسته‌ینلره گولور:

لقب ایش گؤرمز افندیم کیشی‌نین
آدی یا سام و نریمان اولدی

ویا خمود: جاهل اوغلی تعریف ائده‌رکن عوام آتــاتین دئدیکلرینده فردوسی قهرمانی یادا سالیبنیر:

هرکس اونا سؤیله سین: رستم دستان ایمیش!
بختور اولسون باشین بختیمیز اوغلان ایمیش!

اونبــون «آی ننه بیر قرمزی ساققال کیشی» مصراعسی ایلــه باشلایان ساتیریك شعرینده:

آغرینی آلسین قوجا باققال‌کیشی،
رستم دستانه دونن زال کیشی!

دئمکله شاعــر فردوسی قهرمانلارینداق ئوز ساتیریك مقصدی ایچــون استفاده ائدیردی.

«ملانصرالدین» عمرخیامین بیر رباعی سیندن استفــاده ائده‌رك

دار دوشونجه‌لـی هموطنلرینین کائنات حقینده غیرحقیقی تصورلرینی گؤستریردی.

گاویست در آسمان که نامش پروین
یك گاو دگر نهفته در زیر زمین
چشم خردت باز کن ای اهل یقین
زیروزبر دو گاو مشتی خربین

آذربایجان‌ساتیریك ژورناللاریندا بؤیوك فارس شاعری‌سعدی شیرازی ارثینه صون درجه اهمیت وئریلیردی. صابریـن هله س. ع. شیروانی مکتبینده اوخودیغی زمان معلمی‌نین تاپشیریغی ایله‌سعدی‌نین «گلستان» اثریندن ائتدیگی ترجمه معلومدیر:

گؤردوم نئچه دسته تازه گوللر
باغلانمیش ایدی گیاه ایلن تر

تازیانه‌لرینین بیرینده او سعدی‌یه استناد ائده‌رك یازیر: «اردبیل‌حاکمی رشیدالملکه» شیخ سعدی دییر که :

ای قلچماق ال سیزلره چوخ ایله‌مه آزار.
ظن ائتمه که، دائم بیله قیزغین قالا بازار.
مین ظلم چاتیر خلقه دل آزارلیغیندان
یئی دیر سنه ئولمك بو جهاندارلیغیندان!...»

«بابای امیر» ایلك نمره‌سیندن باشلایاراق باشقا ئولکه کلاسیك‌لرینین ارثینی تبلیغ ائتمگه چالیشیردی. اونون صفحه‌لرینده‌ده سعدی ارثینه داها چوخ اهمیت وئریلیردی. ژورنـالین بیرینجی نمره سینده «گلمیشم» آدلی بـاش مقاله ده سعدی‌نین آشاغیداکی مصراعـلاری واردیر :

دولت اگر سلسله جنبان شود
مور تواند که سلیمان شود

نکبت اگر سر ز گریبان کند.
خواجه نصیر لوطی میدان شود

بو مصراعلاردان بیز ژورنالین توتاجاغی خط حرکتی، اونون تنقیدی-ساتیریك ماهیتینی باشا دوشوروك.

سعدی ارثیندن «لك‌لك» ژورنـالیندا دا استفاده اولـونوردی . ژورنالدا «شیخ‌شیرازلی‌ایمیش» مرلوحه‌لی، درین کنایه ایله‌یازیلمیش بیر فلیه‌توندا بورژوا مطبوعاتینین سعدی اثرلرینی تحریف ائتمه‌سی ، اونون حیاتی حقینده اوخوجیبا دوزگون معلومات وئریلمه‌مه‌سی افشا اولونوردی.

«طوطی» ژورنالیدا سعدی‌نین اثرلریندن‌استفاده ائده‌رك بیرسیرا اجتماعی قصورلاری تنقید آتشینه توتموشدور. «نصیحت»آدلی‌ساتیرا سعدی‌یه‌بنزه‌تمه قیدی ایله چاپ اولونموشدور.

نوش قیل هر گئجه‌می نابی،
چیخسا گر یوز مناته بیر قابی ،
اول گیلن خلق ایچینده قلابی ،
ایکه پنجاه رفته در خوابی ،
مگر این چند روزه دریابی ؟...

ساتیریـك ژورناللارین استفاده ائتدیکی کلاسیکلردن بیری ده حـافظ ایـدی. محمدقلی‌زاده‌نین هشتری خان مفتی سینه تنقید ائـده‌ن «مکنوب» آدلی فلیه‌تونیندا حافظ شیرازی‌نین « الا یا ایهاالساقی » مصراعسی ایله باشلایان شعرینه بیرساتیریك بنزه‌تمه واردیر. بوساتیرا دا ملت بـاشچیلارینین طمعـکارلیغی . وطنه و ملته اعتناسیزلیغی تنقید ائدیلیر :

چرا دود وطن خوردن نخوردن نان و حلوا را
چرا درقید ملت مردن وهشتن مسما را

هپندم کرد هم از دست خود سبزی قوورمارا
اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل ما را
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

«ملانصرالدین» ژورنالیندا صابرین «آسوده‌لیك بوساعت یردن گؤیه جهانـدا» مصراعسی ایلـه باشلایان و ایران ارتجاع‌سینا قارشی یونه‌لدیلمیش ساتیراسینا حـافظدن آلینمیش آشاغیداکـی ابی‌گراف وئریلمیشدیر:

دل میرود ز دستم صاحبدلان خدا را
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

آذربایجان ساتیریکلری معاصر ایران ادبیاتی واجتماعی فکرینه داها اهمیتلی یر وئریردیلر. ایران اجتماعی فکرینین گؤرکملی نماینده لریندن میرزا ملکم خان، م. ع. طالبوف، زین‌العابدین مـراغه‌یی و باشقالارینین فعالیتینی آذربایجان ساتیریکلری دقت مرکزینده ساخلاییردیلار. میرزه ملکـم خـان (۱۸۳۳ ــ ۱۹۰۸) استعدادلی یازیچی و اجتماعی خادم ایدی. اولندنده چیخان مشهور «قانون» غزیتی‌نین رداکتوری، « مبداء ترقی » ، « شیخ و وزیر » کیمی سیاسی اثرلرین مؤلفی دیر.

محمد قلـی زاده ایستر « ملانصرالـدین » ژورنالی ایسترسه‌ده «غیرت» مطبعه‌سی واسطه‌سیله میرزه ملکم خانین ارثینی تبلیـغ ائتمکه چالیشیردی. او ایراندا ملی آزادلیق حرکاتی‌نین گنیشلنمه‌سی دوریندە مراغـه‌لی زین‌العابدین ایله یاناشی میرزه ملکم خانین رلینی یوکسك قیمتلندیرمیشدی. محمد قلی زاده‌نین « همشری » آدلـی فیله‌تونی بو جهتدن مراقلیدیر. محمدقلی‌زاده تز ــ تز «ابراهیم بگین سیاحتنامه‌سی» اثرینه، میرزه ملکم خـانـا استناد ائدیری. او همین فلیه‌تونین صونیندا صابرین « نولـور شیرین مذاق ائتسه منی حلوای حریت » مصراعسی

ایله باشلایان ساتیراسینیدا وئرمیشدیر.

میرزه ملکم خـان « قـانون » غزیتی‌نین ۳ - نجـی نمره‌سینده یازیردی :

اگر دیندار سنیزسا قانون ایسته‌یین.

اگر ائوی نیزی ییخیبلارسا قانون ایسته‌یین.

اگر سیزین معاشینیزی ییبلرسه قانون ایسته‌نین.

اگر سیزین رتبه‌نیزی و حقوقینیزی اوزگـه‌لره ساتیبلارسا قانون ایسته‌یین.

اگر بیر شیئی صاحبی سنیزسه قانون ایسته‌یین.

اگر فقیر سنیزسه قانون ایسته‌یین

اگر رحمینیز وارسا قانون ایسته‌یین

اگر آدام سینیرسا قانون ایسته‌یین

بیلدیگیمیز کیمی میرزه عبدالرحیم (نجار تبریزی) طالبوف (۱۸۳۴-۱۹۱۱) آخوندوف مکتبی‌نین ایراندا یئتیشمیش گؤرکملی نماینده‌لریندن دیر. « ملانصرالـدین » اونون فعالیتینه، اثرلرینه همیشه خیرخواه‌لیقلا یاناشمیشدیر . طـالبوف ایراندا مشروطـه اعلانیندان چوخ - چوخ اول بیرسیراده گرلی اثرلر یازاراق خلقی اویانماغا ، معارف ومدنیته چاغیرمیشدیر. بو اثرلرین ایران اجتماعی فکرینه مثبت تأثیری «ملانصرالدین» ژورنالی طرفیندن دفعه‌لرله قیمتلندیریلمیشدیر. لکن ایران انقلابی دورینده طالبوفین ضعیف‌فعالیتی‌ده «ملانصرالدین» نظریندن قاچمامیشدیر. غفور رشاد میرزا زاده‌نین « آئینه ملت » اثرینه یازیلمیش رأی‌ده مؤلف عبدالرحیم طالبوفین کتابدا قیدسیز شرطسیز تعریفلنمه‌سی ایله راضی لاشمیر . او یازیر که ، طالبوف وقتیله چوخ فایدالی اثـرلـر یازمیشسادا بو وورها وور دا یعنی ایران انقلابینین ان شدتلی دورینده اونون تیمورخـان شورادا بیرکنارا چکیلیب سیاسی

حادثه‌لره مداخله ائتمه‌سینین معناسی باشا دوشولمور.

«آری» ژورنالیندا جنوبی آذربایجاندا و عمومیتله ایراندا ملی آزادلیق حـرکاتیندا گؤرکملی رل اوینامیش و دؤگوش جبهه‌سینده قهرمانجاسینا هلاک اولموش شاعر سعید سلماسی‌یه وئریلن قیمت مهم اهمیته مالك دیـر. ژورنـال سعید سلماسینین بوتون صفحه‌نـی توتان شکلینین آلتیندا بئله بیر جمله یازمیشدیر: «خوی ایله سلماس محاربه سینده ۱۹۰۹ ـ نجی ایلده حریت اوغـرینده فدای جان ائدن سعید سلماسی جنابلارینین تصویری دیر».

سعید سلماسی‌نین ایستر بدیعی اثـرلـری ایسترسه‌ده بیر فدائی کیمی وطـن پرستلیگی آذربایجانین بیرسیرا قاباقجیل خادملرینین دقتینی جلب ائتمیشدی. «آری» ژورنالینین باش محرری داداش بنیاد زاده ۱۹۰۸ ـ ۱۹۰۹ ـ نجی ایللرده قفقاز تشکیلاتـی طرفیندن ایران انقلابچیلارینا کمك ایچون گـؤنده‌ریلرکـن شخصاً سعید سلماسی ایله تانیش اولموش و اونون جسور، هم‌ده آلوولی بیر شاعر اولدیغینی گؤرموشدی. گـؤرکملی مـلانصرالدینچی غمگساردا سلماسی‌نین فعالیتینی یوکسك قیمتلندیرمیشدی.

آذربایجان‌ساتیرا ژورناللارینین‌هوسله تبلیغ ائتدیگی «ابراهیم بگین‌سیاحتنامه‌سی»نین‌قیمتی داهادا آرتیق‌دیر. بو اثرم.ف.آخوندوفین تأثیریله جنوبی آذربایجاندا یازیلمیش توتلی رآلیست نثر اثرلریندن دیر. بو اثرجنوبی آذربایجان وایرانین مرکب، هم‌ده ضدیتلی حیاتینین هرطرفلی تصویرینی وئرمیشدیر. اوچ جلددن عبارت اولان بو اثر هله انقلابدان اول بوتون یاخین شرقده شهرت قازانمیش، بیرینجی جلدی او زمان آذربایجان جایا ترجمه اولونوب باکودا چاپ ائدیلمیشدیر. همین اثر،مکمل بیر ایضاحاتلا روس دیلینده ده چاپ اولونموشدور. آذربایجان ساتیریك ژورناللاریندا بو اثردن یاریم مستملکه، عواملیق،

اقتصادی گـریلیك شرایطینده حیات سوره‌ن شرق ئولکه‌لـرینده‌کی وضعیتی گؤستریب تنقید ائتمك ایچون استفاده اولونوردی. محمدقلی زاده ابـراهیم بگین سیاحتنامه‌سی الـریندن ابـراهیم بگین تبریـزده قوناقلیق مجلسینده ائشیتدیگی سؤزلری عینی ایله وئریر: «اومجلسده بوغدادان صحبت دوشدی (ابراهیم بگ نقل ائدیر) بیری دئـدی که ، فلان‌عالم اوچ یوزخروار بوغدا انبارا ووروب، ایندی‌ایسه بوسبوتون دانیر. فلان عالمین اون پاراکندی وار . فلان عالم چوخ وار لانیب ، ایندی ایسه هشتادا یاخین‌کندی وار دیر. بومعناسیز صحبتلردن‌کونلوم سیخیلدی ، نه‌قدر ئوزومی ساخلاماق ایسته‌دیم ممکن اولمادی. آخر دئدیم: «بوآغالار نه‌چی دیرلر؟ دئدیلر: تبریزین ان بؤیوك عالم‌لریندن دیرلر . دئدیم : اونی باشا دوشدوم که محترم علمادان دیرلار. آنجاق اونی بیلمك ایستردیم که ، اونلار نه‌ایشله مشغول دیرلار و پیشه‌لرینین آدی نه‌دیر ؟ دئدیم : بو سکسان پارا کندین هربیری یعنی که ان آزی ۱۵ـ۲۰ مین‌تومنه ده‌گر. دئدیلر: سوز یوخ‌منیم ائتدیگیم ساده، تخمین حسابا گؤره اونلارین‌ده‌گری ملیون یاریمدان آرتق دیر . باشا دوشمورم بو قدر ثروت هانسی منبعدن اله‌گلمیشدیر. آغـالارین اصل و نسبلرینی هامی بیلیر. بـودا معلوم دیرکه ئوزلری‌ده تحصیلی بیتیریب، بو شهره گلنده بیر عبا و بیر عصادان باشقا هیچ نه‌لری یوخ ایدی. بونا گؤره ده شبهه یوخدورکه بو ثـروت نه یول ایله اولورسا اولسون، خلقین‌مالیندان‌ییغیلمیشدیر. ایندی ئوزونوز انصافلادئیین، آز مدت ایچریسینده مختلف یوللارلا یـازیق ملتی سویاراق بونجا وارـ دولت الده ائده‌ن بو محترم آغا بو وار دولتدن گلن ایللیك مداخلین دورد بیر ینی یته همین ملتین یـولونـدا خرج ائتسه ایـدی ، یعنی او پـوللاردان بو بدبخت خلقین یتیم و یوخسول بالالارینا تعلیم و تربیه ائتمك ایچـون بیر مکتب تیکدیرسایدی ، یاخـود ملتین غریبلری و

یوخسوللاری آجیناجاقلی بیر حالدا معالجه‌سیز لیکدن دیوارلارین دیبینده‌تولمه‌سین‌دییه، اونلارا معالجه ائده‌جك بیرخسته خاناآچسایدی نه‌اولار ؟ مگربنده‌لیك ، انسانیت و مدنیت بوندان عبارت دیرکه ، آدینادارالسلطنه دئدیگیمیز بو بؤیوك‌شهرده ملتین‌غریب‌و یوخسوللاری چؤره‌ك عوضینه توریاق یه‌ییرلر، حال بوکه ، سیزین علماحضرتلری بوغدانی‌قارالیق انبارلارا تؤکوب‌قاپیسینایدی قفل ووروب وآچارینی آرازچایینا آتاراق فقیرلره دئییرلر : اونلارین مثقالینین قیمتی قرخ مثقال جگر قانیدیر ، پول ایله وئرمیریك » . فقیرلر: آغالار بیزیم اوره گیمیزده قان یوخدور ، بو بدن‌که گؤرورسینیز ، سیزین برکتی نیزدن اوندا روح وقان قالمامیشدیر» - دییه دادچکیرلرسه‌ده، فریادلاری هیچ یره چاتمیر.

ثولی دورلر دیری کیمی،
دیری دیرلر ثولی کیمی.

محمد قلی‌زاده « ایران کونسوللاری » آدلی فلیه‌توندا «ابراهیم بگین سیاحتنامه‌سی » اثریندن استفاده ائتمیشدیر. ایران‌کونسوللاری وطندن دربدر دوشموش ایرانلیلارین حیاتینا اولدوقجا لاقید یاناشیر، اونلارین شکایتلرینه باخمیر دیلار. فلیه‌توندا دییلیرکه، ایران فعله‌لری عائله‌لرینه بیر پارچا چؤره‌ك قازانماق ایچون مختلف ثولکه‌لره، او جمله‌دن قفقازا گلیرلر. لکن بو طالعسیز انسانلار بوردا دا ثوزلرینه بیر گون آغلایا بیلمیرلر.

... اونلار وطنده‌کی ظلمدن باش‌گؤتوروب قاچیرلارسا ، خارجده داها آغیر اشگنجه‌یه‌گرفتار اولورلار، روم و روس مملکت‌لرینده هارا یولون دوشسه بیر عده عارسیز، آوارا آداملارا راست گلیرسن‌که ، بیر نفرین اطرافینا ییغیشیب، آدینا کونسول قویوبلار و اونلارلا ال بیر اولوب ، وطندن آوارا دوشن بو بیچاره‌لری سویوب

تالاماقدادیرلار.

«ملانصرالدین» ژورنالی «آغالار» آدلی فلیه‌تونین صونیندا ابراهیم بگین سیاحتنامه سیندن بیر پارچا وئرمیشدیر. آراز چایینی کئچن مسافرلرین قاباغینی کسیب زورلا «جدلرینین پایینی» ایسته‌ین سیدلر شکلده تصویر اولونور وشکلین آلتیندا «. . . بیر نئچه‌سیده عبالارینی سول اللرینه دولاییب ساغ اللرینده چوماق، ایسته دیلر منیم اوستومه هجوم گتیره‌لر، گؤردوم که عجب هنگامه دیر...»

***

۲۰-نجی عصر آذربایجان ساتیریك ژورناللاری تورك خلقینین قاباقجیل دموکراتیك ادبیاتیندان‌دا استفاده ائتمیشدیر. «ملانصرالدین» ترکیه‌نین قاباقجیل ادیبلرینه سلطان عبدالحمیدین توتدیغی دیوانـی، ارتجاعپرست مطبوعاتین تبلیغاتینی مختلف اصوللارلا افشا ائدیردی. «ملانصرالدین» و باشقا ساتیریك ژورناللار واسطه‌سیله تورك خلقینین قاباقجیل دموکراتیك مطبوعاتی و ادبیاتی تبلیغ اولـونور، یوکسك قیمتلندیریلیر. خلقه یـاد اولان یـالتاق و ارتجـاعچی یازیچیلار افشا اولونوردی.

م. ع. صابر معاصری اولان بعضی شاعرلرین کورکورانه ملت چیلیك میللرینه قـارشی چیخارکن تـاریـخی حقیقتی نـه‌قـدر درینـدن بیلدیگینی نمایش ائتدیریردی. او ئوز معاصری عبدالخالق غفار زاده جنتی‌نین «فخریه» آدلی ائرینه:

توران لیلاریز، صاحب شأن و شرفیز بیز!
اسلافیمیزین نائبی خیرالخلفیز بیز!

جواب اولاراق دییردی:

توران لیلاریز عادی شغل سلفیز بیز!
ئوز قوموموزین باشینا انگل کلفیز بیز!

صابر گؤرکملی تورك شاعری و اجتماعی خادمی نامق کمالین ارثی ایله یاخیندان تانیش ایدی او نامق کمالین :

آمالیمیز، افکاریمیز اقبال وطن دیر،
سرحدیمیزه قلعه بیزیم خاك بدن دیر.

مصراعلاری ایله باشلایان مشهور شعرینه ایکی بنزه‌تمه یازمیشدیر. بونلاردان بیری :

آمالیمیز افکاریمیز افنای وطن دیر،
کین و غرض و حرص بیزه زینت تن دیر.

دیگری ایسه :

اورادیمیز، اذکاریمیز افسانهٔ زن دیر،
افسانه زن نوردل و روح بدن دیر.

غمگسار «شلاله»نین باش محرری ماجراچی خالد خرم صبری بگ زاده‌نین «سئومه‌ییرم ، سئومه‌ییرم» ردیفلی شعرینی حقلی اولاراق تنقید ائتمیشدی. شعرین بیر یر بنده دیبلیر :

شعر جاویدی گؤروب گولموش ایدیم،
دئمه بیچاره ده یوخدور تقصیر.
قهقهه ایله اوغونوب ئولموش ایدیم،
صبری بگ زاده دن ایمیش تغییر.

بیر چوخ خاطره‌لرده قید ائدیلدیگی کیمی، صابر سلطان عبدالحمید استبدادینی جسارتله تنقید ائتمیش مشهور تورك ساتیریکی اشرفی هوسله اوخویوردی. یری گلدیکجه صابر اونون هجولریندن‌ده استفاده ائدیردی. شاعر وطن پرورلیك حسلریندن محروم شخصلری تنقید ائدن «لبیك اجابت» آدلی مقاله‌سینده دییردی: « سئو گیلی بگانه» «ارشاد»یمیز « عموم مسلمانلار » سرلوحه‌لی مقاله‌نی اوخودیقدا شاعر هجو گو اشرفین شو قطعه‌سی خاطریمه گلدی :

ای وطن ، وئر الینی بیر سیخاییم،
الیمیزدن‌گئدیبورسون آدیبو!
چشم شفقتله باخیلدیقجاسانا
منی محزون ائدیبورسون آدیبو!».

خلقیمیزین سئویملی آکتوری میرزاغـا علی‌یفین او زمـان جوانلیق هوسیندن گلن سهوه یول وئره‌رك، اصلینده گؤرکملی تورك ساتیریکی اشرفدن اقتباس ائتدیگـی ربـاعینی ئوز آدینا چیخاراراق چاپ ائتدیرمه‌سی صابری چوخ ناراحت ائتمیشدی :

قورولوبدور ینه میدان هیاهای سخن،
یازیلار شعر، آچیلیر پردهٔ معنای سخن!
شاعر اولماق هنریندن باشی بی‌بهره ایکن،
گیریشیب اوغرولیغا میرزه‌لی آغای سخن
اشرفین گونده بیره‌ر دانه رباعیسی ایله
ئوزونی آد ادیبور شاعر دانای سخن.
نه‌گؤزه‌ل سؤیله میش اول نفعی استادکلام
او بؤیوك خازن روشندل و کالای سخن!
«سرقت شعر ائدنه قطع زبان لازمدیر،
بویله دیر شعر بلاغتده فتاوای سخن».

بو ساتیریـك شعردن صابـرین تورك ساتیریك ادبیاتینین نفعی (۱۵۸۲-۱۶۳۴) واشرف(۱۸۴۶-۱۹۱۲) کیمی گؤرکملی‌نماینده‌لرینی یاخشی تانیدیغی‌داآیدین‌اولور. هرایکی تورك‌شاعری ئوز دورلریننده تـورك سلطانلارینی جسارتـلـه تنقید ائتمیشلر. نفعی اعـدام ائدیلمیش اشرف اوزون مدت وطنندن دربدر دوشمه‌گه مجبور اولموشدور.

صابرتورك شاعری عبدالله جودتین یارادیجیلیغینا بؤیوك اهمیت وئریردی. او عبدالله جودتین بعضی مجرد رمانتیك شعرلرینه تهزیل

یازماقدان چکینمیردی.

عبدالله جودت بدبین جه‌سینه یازیر:

بیر یانیمدا یار محزون، بیر یانیمدا کائنات،
اولماز اولسون بیله سوزشلی، فلاکتلی حیات!
پیشگاه چشم جانیمدا وطن ایلر وفات،
اولماز اولسون بیله سوزشلی ، فلاکتلی حیات.

صابـر ایسه خلقه اعتناسیز اولان بیر وارلینین دیلـی ایله بئله دییردی:

بیرجیبیمده اسکناسیم، بیر جیبیمده آغ منات،
اولسون، اولسون، قوی چوخ اولسون بیله لذتلی حیات!
پیشگاه چشم جانیمده وطن ائتسه وفات،
اولسون، اولسون، قوی چوخ اولسون بیله لذیلی حیات!

صابرین « سبب بوینی یوغون اولدی » شعری، جودتین «سبب عبدالحمید اولدی» شعرینه نظیره دیر.

ع. جودت :

توپا ، طرخانه، شان‌گئتدی
تونس، مصر ، اردهان‌گئتدی،
نئچه جان ، قهرمان‌گئتدی
سبب عبدالحمید اولدی!

م. ع. صابر:

نه‌دن اولدی ایکی دیللی،
اوره‌کلر قالدی نیسگیللی،
داغیلدی مجلس ملی،
علملر سرنگون اولدی
سبب بوینی یوغون اولدی.

جودئین «عجب کشف حجاب ائتمزمی، یاریم روی زیبادن» دورد مصراعلی بیر قطعه‌سی صابر طرفیندن تخمیس ائدیلمیشدیر.

آذربایجان ساتیریک‌لرینین، او جمله‌دن صابرین ان چوخ ساتیریک بنزه‌تمه، تهزیل یازدیقلاری تورك شاعرلریندن بیری محمود اکرم رجائی زاده دیر. شاعرین خیاللار مسکنی کیمی ترنم ائتدیگی «نوبهار» شعری صابرین درین استهزاسینا سبب اولموشدی.

«نوبهار»

مقیم راغ اول، ای کونول، فیوض نوبهاری گؤر!
شکوفه‌لرده موج اوران صفای حسن یاری گؤر!
نه‌صنعت ایلر آشکار هزار نغمه کاری گؤر!
کنار حوض پاکدا درخت سایه‌داری گؤر!
وئرمز حیاته اهتزاز، خروش جویباری گؤر!

«طعمه نهار»

چیغیرما، یات، آی آج توبوق، یوخوندا چوخجاداری گؤر!
سوس، آی یازیق، فضاداکی عقاب جان شکاری گؤر!
هینینده دالدالانما چوخ، حیطده ده دولانما چوخ،
یی‌ینده کی بیچاغا باخ، اوتیغ آبداری گور!

صابرین «وقتاکه قوپور بیر ائوده ماتم» ساتیراسی ایسه اکرم بگین بیرینجی بندی:

وقتاکه، توروب شو قلبی غمناك،
تورپاقدا نهار اولور وجودوم...

مصراعلاری ایله باشلاییب «یاد ائت منی غملی - غملی یاد ائت» مصراعسی ایله بیتن شعرینه ساتیریك جواب دیر:

«ملانصرالدین»ده«تیزدیرمالی» امضاسی ایله «وقتاکه، اسه‌رنسیم ظلمت» مصراعلاری ایله باشقا بیرشعر چاپ اولوندی. شعرین اولینده

«هوپ هوپا تقدیم» قیدی واردیر. «هوپ هوپ نامه»نین بیر چوخ نشرلرینده (۱۹۱۴-۱۹۲۲-۱۹۳۴) همین ساتیرا سهواً صابرین آدینا یازیلمیشدیر. صابر بو ساتیرایادا «جواب» یازمیشدیر. «قیزدیرمالی» (مشهدی حبیب زینالوف) خوشبخت بیرعالمه یتمه گی ساده لوح جه سینه تصور ائدیردی:

وقتا که جهاندا لفظ کافر
بیر - بیر پوزولار هامی لغتدن،
نه ملا نما، نه میرزه قنبر،
یوخ رنج، ملال بیر جهتدن،
انسانلار اولور چو جسم واحد،
عالم دخی بیر وطن که جنت...

صابر آرخایین چیلیق، لاقیدلیک «فلسفه سینه» اویان شاعره جواب دییردی:

آلدانما، قوزوم، که لفظ کافر
تصحیح اولونوب چیخا لغتدن!
مادام که ساغدی میرزه قنبر
ایمن دگیلیک بوملعنتدن
قویماز که، بو خلقی جسم واحد
حکمینده اولوب ائده معیشت...

ساتیریک ژورنالالاردنیا خلقلرینین قاباقجیل ایده آللارینین افاده چیسی، اصیل وطن پرورلیک و خلقی لیک نمونه سی اولان ادبیات و اینجه صنعتی همیشه مدافعه ائتمیش، ۲۰ - نجی عصرده رآلیست ادبیاتین موقعینی بوتون قوه سیله محکملندیرمکه و اوجالتماغا سعی گؤستر- میشدیر. ادبی عنعنه لردن ئوگره نمک و اونی انکشاف ائتدیرمگین ۲۰- نجی عصرین اوللرینده آذربایجان ساتیراسینین مثبت تأثیری اولموشدور.

دوردونجی فصل

۲۰ ـ نجی عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی‌نین علاقه‌لری ، تاثیر دایره سی و بین‌الخلق عالمده قیمتلندیریلمه‌سی

۲۰ ـ نجی‌عصر آذربایجان ساتیریك مطبوعاتی باشقا خلقلرین ساتیریك ادبیاتی ایله قارشیلیقلی علاقه و تـأثیر شرایطینـده انکشاف ائتمیشدیر. آذربایجانین ساتیریك ژورنالالاری خصوصاً «ملانصرالدین» یـاخین و اورتا شرق خلقلرینین ادبیاتینا ، اجتماعـی فکرینه اهمیتلی تاثیر گؤسترمیشدیـر . آذربایجانین ساتیریك ژورنالـلاری و اونـون گؤرکملی یازیچیلاری حقینـده آذربایجان حـدودلاریندان کنـاردا چوخلی ملاحظه لـر سؤیلـه نمیشدیر. تأسف که ، ایندییه قـدر همین مـوضوعـلاردا اوخوجیلاری قـانـع ائـده جك مونو گـرافیك اثـر یازیلمامیشدیر .

۲۰ نجی‌عصر آذربایجان ساتیریك ادبیاتینین بین‌الخلق مقیاسدا یـاییلماسی آذربایجـان کلاسیك ادبیاتینین عموم دنیـا اهمیتینه مالك کیفیتی‌نین‌قانونا اویغون دوامی دیر. بودور ادبیاتیمیزدا همیشه‌اولدیغی کیمی، موضوع اعتباریله گنیش دیر. بین‌الخلق موضوعلاردا، خلقلری

مراقلاندیران تاریخی ـ اجتماعی مسئله لـره ساتیریك مطبوعاتیمیزین فعال مناسبتی آیدین دیر . «ملانصرالدین» و اونون یولی ایله گئدن باشقا ساتیرا ارگانلارینین مستملکه ظلمی آلتیندا اینله‌ین آسیا و آفریقا خلقلرینین حیاتینی یوکسك انسان پـرورلیك و تاریخی دوزگونلیکله عکس ائتدیرمه‌سی بین‌المللل چیلیك‌سعی‌لرینین ان‌یاخشی نمونه‌سیدیر. «ملانصرالدین» بیرچوخ ئولکه لرده هوسله اوخونوردی .

آذربایجـان ساتیریك ژورناللارینین صفحه لـرینده خلقیمیزین ۲۰ ـ نجی‌عصر ادبیات و مدنیت ساحه سینده کی بیرچوخ ناثلیت‌لری محافظه ائدیلمیشدیر . م. ع. صابرین «هوپ هوپ‌نامه» سی ، ج . محمدقلی زاده‌نین فلیه‌تونلاری ، ع. نظمی‌نین «سیژیمقلی نامه» سی، ع . جق‌ویردیفین بیرچوخ حکایه‌لری ، ع . غمگسار ، م . س . اردوبـادی وباشقـا یـازیچیلاریمیزین ایلـك اثرلری اولجه محض ساتیرا ژورناللاریندا خلقه چاتدیریلمیشدیـر . ساتیرا ارگانلاری بوتونلیکده ۲۰ ـ نجی‌عصر آذربـایجان رآلیست ادبیاتینین ان بؤیـوك حصه‌سینی تشکیل ائدیر .

۲۰ ـ نجی‌عصر آذربایجان ساتیریك لـرینین روسیه ، قفقاز ، یاخین و اورتا شرق ئولکه‌لرینین حیاتینی رآلیست بویا لارلا ، هم ده بدیعی جهتـدن استـالیقلا عکس ائده بیلمه‌لـری ، اونلارین بلا واسطه همین مملکت لری یاخیندان تانیمالاری ایله علاقه دار ایدی . مختلف خلقلرین حیاتینی ئو گره‌نمك یالنیز کتاب ، غزیت، ژورنال واسطه‌سیله دگیل، همین ئولکه‌لره گتدیب جانلی مشاهده آپارماق یولی ایله الده ائدیلیردی . محمد قلی زاده جنوبی آذربایجانـا ، ایرانا یاخشی بلـد ایدی . ارمنستان و گرجستانـدا یاشاییب ایشله میش ، شمالی قفقـاز و مرکزی روسیه ده اولموش ، اورتا آسیا و ولگا بویونی گزمیشدی.

م . ع . صابر آذربایجان و گرجستاندان باشقـا ، اورتا آسیا و

ایرانین عشق‌آباد، تاشکند، سمرقند، بخارا، خراسان، سبزوار، همدان، نیشابور، مشهد و باشقا یرلرینده خیلی مدت قالمیش و اورالاری ئوگره‌نمیشدی.

ع. نظمی جوانلیقدا بیرنئچه ایل اورتا آسیادا یاشامیشدی. م.س اردوبادی اوزون مدت ایراندا سورگونده اولارکن اورادا یاشایان خلقلرین حیاتی ایله تانیش اولموشدی. ع. غمگسار ایراندا اولموشدور. او قفقاز خلقلرینین حیاتینا یاخشی بلد ایدی. اورتاآسیا و ولگا بویی خلقلرینین حیاتینی ایسه سیاحت زمانی ئوگره‌نمیشدی. عمر فائق نعمان زاده قفقاز خلقلرینین حیاتینی گؤزه‌ل بیلمکدن علاوه بیرنئچه‌ایل ترکیه ده یاشاییب اورادا تحصیل آلمیشدی. ع. حقویردیف اوزون مدت پتربورگدا یاشامیش، قفقازین مختلف یرلرینده ایشله‌میشدی. او ایرانی، اورتا آسیانی، ولگا بویونی سیاحت ائتمیشدی. سلمان ممتاز عسگروف قفقاز، روسیه، ایران خصوصیله اورتا آسیانی یاخشی تانییردی. او خیلی مدت اورتا آسیادا یاشامیشدی.

آدلارینی چکدیگیمیز گؤرکملی آذربایجان ساتیریک لرینden باشقا آذربایجان ساتیریک ژورناللارینین مختلف خلقلر ایچریسینده موکل لری، چوخلی مخبرلری وار ایدی. ساتیریک ژورناللارین بین‌الخلق نفوذ قازانماسینا بوتون بو عامللر کمک ائدیردی[1].

۱ــ آذربایجانین روس، ارمنی، گرجی، داغستان ساتیریک مطبوعاتی و ادبیاتی‌نین قارشیلیقلی علاقه‌سی حقینده و آذربایجانین ساتیریک مطبوعاتی‌نین تاتار و اورتا آسیا خلقلرینین ساتیریک مطبوعاتینین انکشافینا تأثیری باره سینده مؤلف کتابین دوردونجی فصلینده مفصل معلومات وئرمیشدیر. لیکن، چون بیزیم تصدیمیز ملانصرالدین ژورنالی‌نین شرقده خصوصیله ایراندا آزادلیق

بقیه حاشیه را در صفحه بعد بخوانید

حرکاتی تاریخینده خدمتی و یوژورنالین ایران حادثه‌لری حقینده معلوماتی ، گنیش شهرتی و تأثیر دایره سی و بو تأثیر آذربایجانین سرحد لرینی آشیب ترکیه‌یه، ایرانا، حتی هندوستانا قدر یاییلدیغینی آذربایجانلی اوخوجولارا گؤسترمك دور ، آیری قسمتلردن خلاصه معلومات وئریب « ملانصرالدین » ادبی مکتبی‌نین ایران و جنوبی آذربایجان سیاسی ساتیراسی‌نین انکشافینده رلینی باشلیجا گئتیریك .

«ملانصرالدین» ادبی مکتبی‌نین ایران وجنوبی آذربایجان ساتیراسینین انکشافیندا رلی

آذربایجانین ساتیریك ژورناللارینین ایران ملی آزادلیق حرکاتینا رغبتینی گؤردن مرتجع قوه‌لر قورخولی سیاسی ادبیات کیمی، « ملانصرالـدین » و باشقا ساتیریـك مجموعه‌لرین ئولکه‌یه بوراخیلماسینی هرواسطه ایله قارشیسینی آلماغا چالیشیردیلار. رسمی دائره‌لر «ملانصرالدین»ین ایرانا گتیریلمه‌سینی قدغن ائدیب، بو حقده مأمورلارا خصوصی گؤستریش وئرمیشدیلر. زحمتکشلرژورنالین آزاد صورتده ایرانا بوراخیلماسینی حکومتدن دؤنه ـ دؤنه طلب ائتمیشدیلر. بو حقده « ارشاد » غـزیتینده بئله دییر : « . . . ایـران مأمـورلارینا «ملانصرالدین»ین ایران سرحدینده دایاندیریب یاندیریلماغینی امر ائدیبلر. تفلیسده، قفقازدا وسایر شهرلرده اولان ایرانلی قارداشلاریمیز بو ایشین علیهینه نه‌قدر اظهار نفرین وتکدیر ائدیبلرسه‌ده، نه‌قدر تهران پارلمانینا تلگرافلار گؤنده‌ریبلرسه‌ده، حتی ایرانین بعضی نقطه‌لریندن، خلخالدان و سائر یرلردن ده شکایت تلگـراملاری گئدیبسه‌ده هله بیر جواب کافی یوخدور».

س. ا. کسروی تبریـزی یازیرکـه ، «ملانصرالـدین»ین ایرانا

بوراخیلماماسی آذربایجان فدائیلرینین بؤیوك ناراضی‌لیغینا سبب اولموشدی. بوسببدن تبریز انجمنی تهرانا، مجلسه تلگراف گؤنده‌ریب «ملانصرالدین»ین قدغن ائدیلمه‌سی حقده امرین گری گؤتورولمه‌سینه موافق اولدی.

«ملانصرالدین» ده درج اولونان بیرشکلده گؤستریلیردی که، «ملانصرالدین» ایران و روس سرحدینده دایانمیشدیر. بیردسته ایران ارتجاع پرستی اللرینده سلاح سرحدی کسه‌رك ملانصرالدینی هده‌له‌ییر...

«ارشاد» غزیتی «ملانصرالدین»ین ایران مطلقیتینه قارشی مبارزه ده جسارتلی حرکت ائتدیگینی گؤستره‌رك یازیردی: «مرحبا بو بارەده « ملانصرالدین » ژورنالینا ، دوغری دور، ایرانین سرحدینده اونی یاندیریرلار، اما ژورنالا آدی قویولان ملا ساغ اولسایدی دیه‌ردی که، قوی یاندیرسینلار ، چونکه بیر وقت اولار جماعت ئوز خیرین باشا دوشه‌ر ، اونی یاندیرانلارین ئوزینی یاندیرارلار».

« ملانصرالدین » بیر چوخ ایللر عرضینده ایرانا گیزلی ادبیات کیمی آپاریلمیشدیر. حتی ملانصرالدینه ایراندان گؤنده‌ریلن مکتوبلار بوخلامادان کئچیریلیردی. م.ع. صابر وقتیله بو گولونج حادثه یه اشاره ائده‌رك « تبریزدن ملانصرالدینه گؤنده‌ریلن کاغذلرین مفتیشینه » آدلی تازیانه‌سینده یازمیشدیر.

ای مفتش، یوللانان کاغذلری آختارما چوخ ،
حکم تفتیش ایله‌ین اشخاصی گئت تفتیش قیل ؛
قورخما ، یاوروم ملانصرالدین عمین خائن دگیل،
خائن ملت اولان حکام دان تشویش قیل!

«ملانصرالدین»ین ایران مطلقیتی علیهینه کسکین تنقیدی ماتریاللار بوراخماسینین قارشیسینی آلماق مقصدیله قفقاز مطبوعات ایشلری

کمیته‌سی ایله مختلف اداره‌لر آراسیندا اوزون مدت یازیشما اولموشدور.
۱۹۰۸ - نجی ایل سپتامبرین ۲ سینده تفلیس گنرال قوبرناتوری مطبوعات ایشلری کمیته‌سیندن ملانصرالدینین صون ۱۰ نمره‌سینی طلب ائتمیشدی. مقصد ژورنالین ایرانداکی حادثه‌لری نئجه ایشیقلاندیریب قیمتلندیریلمه‌سینی ئوگره‌نمك ایدی.

آذربایجان ساتیریك ژورناللارینین ایراندا یاییلماسینا نامقاومت گؤسترنلر ایچریسینده دین خادملری ده چوخ جانفشانلیق ائدیر، حتی خیانتدن چکینمیردیلر. روحانی باشچیلاری جلیل محمد قلی - زاده‌نین ئولومینه فتوا وئرمیش و «ملانصرالدین» ژورنالینی اوخویانلاری دین دشمنی اعلان ائتمیشدیلر. همین فتوانی مشهور روحانیلر ئوز مهر و امضالاری ایله تصدیق ائدیب متنین اطرافیندا ملانصرالدینه غضب و نفرتلرینی بیلدیریردیلر. ابوالحسن حسینی یازیردی: « من همین غزیتدن بیر نئچه نمره آلیب اوخوموشام و ملاحظه ائتمیشم. یازیلارینین چوخی شریعته استهزا ائتمك و علمانی تحقیر ائتمك ایچوندور. بوناگؤره‌ده اونی یازانلار کافر ومرتد اولدیقلاری ایچون قانلاری حلالدیر».

« ملانصرالدین » ژورنالینین شرقده قازاندیغی بؤیوك نفوذی وقتیکن « حیات » غزیتی دؤنه - دؤنه قیمتلندیرمیشدیر. « ملانصرالدینه تشکر» سرلوحه‌لی مقاله‌سینده ز. مراغه‌اینین«ابراهیم‌بگین سیاحتنامه‌سی» اثریندن مهارتله استفاده اولوندیغینی گؤستریریردی.

۲۰ - نجی عصر آذربایجان ساتیراسینین ایران ساتیریك ادبیاتی‌نین انکشافیندا تأثیری مسئله‌سی، اجتماعی - سیاسی، تاریخی وضعیتله علاقه‌دار اولان بیرمسئله‌دیر. م. ف. آخوندوفدان باشلایاراق قاباقجیل آذربایجان اجتماعی فکرینین ایران ادبیاتی و مطبوعاتینا تأثیرینی ، بیرینجی نوبه‌ده، شمالی آذربایجاندا یاییلان آزادلیق

مفکوره‌لرینده آختارماق لازمدیر . « مشروطه انقلابیندا آذربایجانین پایی » آدلی مقاله‌ده همین تاریخی حقیقت چوخ دوزگون شرح اولونور : « آذربایجانین ۱۲۸۵ – ۱۲۸۷ شمسی (۱۹۰۶ – ۱۹۰۸) ایللرده‌کی انقلابی حـرکاتـی‌نین ماهیتی‌نی و اهمیتینی درك ائتمك ، آذربایجانداکی انقلابی حرکاتین اصولجا و تشکیلاتجا تهرانین ، هابئله ایرانین باشقا یرلرینده‌کی حرکاتدان فرقلی اولماسی سببینی‌بیلمك ایجون بیر نئچه اساس عامله دقت یئتیرمك لازمدیر:

۱ـ آذربایجان‌شهراهالی‌سینین،زحمتکشلرینین‌وکندلیلرینین‌نئچه اون ایللر قفقازین فعله وانقلاب مرکزلری ایله‌دائم علاقه‌ده اولماسی و باش وئره‌ن اجتماعی فکـر ، انقلابی عقیده‌لـرین آذربایجانا آخینی کیمی عامللر ایرانین جنوب ، شرق ، غرب شهرلرینده و هابئله مرکز منطقه‌لرینده اصلا یوخ‌ایدی .

۲ـ ۱۹ / نجی عصرین آخرلاریندا قفقازدا میرزه فتحعلی آخوندوف، م. ع. طالبوف و خصوصیله ج. محمد قلی زاده ، صابر کیمی بؤیوك متفکرلـرین نشر ائتدیکلری مطبوعات وکتابلار واسطه سیله ایرانا یئنی مترقی فکرلرگلیردی . مسئله‌نین بو شکلده قویولوشی تاریخی حقیقته اویغون دیر . « بسوی آینده » غزیتی یـوخاریداکی مقاله‌ده یازیـردی : « ایراندا مشروطه حـرکاتی‌نین ایلـك آیـلاریندا «ملانصرالدین» مجموعه‌سی ایرانین گؤز آچیق آداملارینین آراسیندا اؤزینه موقع قازاندی . بو مجموعه اؤزونون جذب ائدیجی و تعلیم وئریجی کاراکاتورلاری ایله تزلیکه کتله‌لره نفوذ ائتمگـی باجاردی. آذربایجانین قیمتلی شاعری میرزا علی اکبر صابر شیروانی‌نین شعرلـری هـرشیئی دن آرتق دقتی جلب ائدیـردی. همین شعرلـر «ملانصرالدین»ده نشر اولـونوردی و صونرا «هوپ هوپ نامه» آدلی کتابدا آیریجا اولاراق توپلانیلدی. عوام خلقی آلدا دانلار و عکس

انقلابی عنصرلر تزلیکله الـ‌آیاغا دوشوب، شهادتنامه دوزه لتدیرکه، گویا ملانصرالدین اوراق ضاله‌نین بیرحصه سیدیر. محمدعلی میرزا اونـون نشر اولـونماسینین قارشیسینی آلماق ایچون حددن آرتیق چالیشیردی، لکن «ملانصرالدین» خلقین آرزو و ایستکلرینـه اویغون حرکت ائتدیگی ایچون اوز نشرینی دوام ائتدیریردی».

۱۹۰۶ – ۱۹۱۱ – نجی ایللرده جنوبی آذربایجان اراضی‌سینده بیرچوخ غزیت و ژورنال چیخمیشدیر [1]. اونلارین صفحه‌لرینده ملی آزادلیق حرکاتی‌نین مختلف مرحله لرینه دایـر تاریخی حـادثه‌لـر ایشیقلاندیریلیر. روسیه‌ده‌کی انقلابی حادثه‌لره رغبت افاده اولونوردی، همین غزیت و ژورناللارین ان سجیه‌وی خصوصیتلریندن بیری شمالی آذربایجاندا چیخان دموکراتیك مطبوعات ارگانلارینین، او جمله‌دن ساتیریك ژورناللارین تجربـه سینـدن، مبارزه اصوللاریندان گنیش استفاده ائتمه‌لری ایدی.

«ملانصرالدین» جنوبی آذربایجاندا اوزینه قدر نشر اولونموش غزیت و ژورناللاردان فرقله نیردی [2].

آذربایجان ساتیرا ژورنالینین بیرینجی نمره‌سی ۱۹۰۶ – نجی

---

۱ قید: آذربایجان (تبریز ۱۹۰۶)، انجمن (تبریـز ۱۹۰۷)، فریاد (ارومیه ۱۹۰۷)، ناله ملت (تبریز ۱۹۰۸)، مجاهد (تبریز ۱۹۰۷)، شورای ایران (تبریز ۱۹۰۸)، صراط‌المستقیم (تبریز ۱۹۰۸)، مساوات (تبریز ۱۹۰۸)، استقلال (تبریز ۱۹۰۸)، بوقلمون (تبریز ۱۹۰۹)، محاکمات (تبریز ۱۹۰۹)، اتفاق کارگـران (تبریز ۱۹۰۹)، سعـادت (تبریز ۱۹۱۱) نجات (خوی ۱۹۱۱) و سایره.

۲– قید ۱۸۵۸ – نجی ایلدن اعتباراً تبریز شهرینده آذربایجان آدلی فارس دیلینده بیرغزیت چیخمیش وخیلی دوام ائتمیشدی، داها صونرا کمال‌طرفیندن «تبریز» (تبریز ۱۸۸۳)، باقرنطاق طرفیندن «شمالغرب» (تبریز۱۸۸۹)، م. ندیمباشی و م. عدل طرفیندن «ناصری» (تبریز ۱۸۹۷)، ع. ادیب‌الممالك طرفیندن «ادب» (تبریز ۱۸۹۸) کیمی مطبوعـات ارگانلارینین چیخماسی معلومدیر.

ایل دسامبرین ۶ دا تبریز شهرینده چاپدان چیخمیشدیر . اونون باش محرری علیقلی صفروف استعدادلی ژورنالیست ویازیچی ایدی . او « آذربایجان » ساتیرا ژورنالینین نشرینه قدرتبریز شهرینده چیخمیش « شبنامه » (۱۸۹۲) ، « احتیاج » (۱۸۹۸) ، « اقبال » (۱۸۹۸) آدلی اوچ دموکراتیك ارگانین ناشری و باش محرری اولموشدور. « دانشمندان آذربایجان » ین مؤلفی میرزا محمد علی‌خان تربیتین وئردیگی معلوماتدان آیدین اولور که ، علیقلی صفروفین « شبنامه » ، « احتیاج » و «اقبال» غزیتلرینین ماتسریاللارینـدا ساتیرا گؤرکملی یرتوتموشدور . « احتیاج » غزیتینده اجتماعی تنقید او قدرکسکین اولموشدور که م. ع.تربیتین دئدیگینه گؤره تبریز حاکمی امیرنظام ، غزیتی ۷نجی نمره‌دن صونراباغلامیشدیر. م.ع. تربیت‌علیقلی‌صفروفی یاخیندان تانیبردی . م . تربیتین‌ئوزی « گنجینهٔ فنون » (تبریز۱۹۰۲)، « آزاد » (تبریز۱۹۰۷)، « اتحاد » (تبریز ۱۹۰۸) کیمی‌ارگانلارین باش محرری اولـوب ، علیقلی صفروفلا بیرجبهه ده چالیشان محرر و گؤرکملی عالم ایدی .

علمی ادبیاتـدا « آذربایجان » ژورنالینی جنوبی آذربایجانین ملانصرالدینی آدلاندیریرلار . « آذربایجان » ایسترمضمونی، ایسترسه ده فورماسی اعتباریلـه «ملانصرالـدینه بنزه‌ییر . ژورنـالین بیرینجی نمره سینده باشدا ملانصرالدینین مشهور علامتی اولان « حاجی بابا » نین شکلینی گؤروروك . « حاجی بابا » ئوز استادی « ملا عمی »نین قارشیسیندا ، اونی دینله مگه حاضر شاگرد کیمی دایانمیشدیـر . بیز «آذربایجان» ژورنالینین‌شکل علامتی‌نی « حاجی بابا » آدلاندیریریق. چونکه « ملانصرالـدین » ده « آی ملا عمی » کیمی تز ـ تز ائدیلن خطابلار « آذربایجان » دا « آی حاجی بابا ! جناب بابا » افاده لـری ایله‌عوض ائدیلمیشدیر. علیقلی صفروف‌ئوزی‌ده ژورنالدا «حاجی‌بابا»

امضاسی ایله شعر، فلیه‌تون وباشقا ماتریاللار درج ائتدیریردی. اوئون یازی‌اسلوبی « ملانصرالدین »ین اسلوبینایاخین ایدی. بری گلمیشکن خاطرلاماق لازمدیر که، علیقلی صفروفین‌بلاواسطه « ملانصرالدین»ده اشتراك ائتدیگینی‌بیرنئچه منبع تصدیق‌ائتمکده دیر. علیقلی صفروفین اوغلی طرفیندن یازیلمیش خاطره ده اوخویوروق : « ۴۰ ایل بوندان قاباق « آذربایجان » روزنامه‌سینی یازان حاجی صفر علی، تبریـزین دولتلی تاجرلریندن بیری اولوب آدی علیقلی و شهرتی صفروفـدور. او مرحوم اول جوانلیغیندا آتاسی طرفیندن روسیه ایله ترکیه‌ده اولان تجارتخانه لرین اداره‌سی ایله مشغول اولارمیش. صونـرالار ایرانین استبداد حکومتی طرفیندن سورگون ائدیلمیش آزادیخواهلارلاتماسدا اولوب، وطنه خدمت ائتمکدن اوتـری تجارتی تـرك ائده‌رك تبریزه گلیب روزنامه نشر ائتمك فکرینه دوشور. اول امرده بیر پارا مستعار امضاسی ایله او جمله دن « خورتدان » امضاسی ایله « ملانصرالدین » مجله سینه مقاله لریازیر. صونرالار تبریز آزادیخواهلاریـنین مـادی و معنوی یاردیمی ایله روزنامه نشر ائدیر. اونلاردان حاجی علیقلی‌دوز فروش، شریف زاده ومـرحوم میرزا محمد علی خـان تربیتی و مالیـه اداره سینده ایشله‌ین حسن‌خان ناظمی گؤسترمك اولار. «آذربایجان» روزنامه‌سینین چاپ شعرینین چوخی‌مدیرین ئوز قلمینین محصولیدیر. او « ملانصرالدین » مجموعه‌سی ایله‌چوخ یاخین رابطه ده اولوب، او مرحومـدان الهـام آلیردی. « آذربایجان » روزنـامه‌سی مرتجع قوه‌لر طرفیندن باغلانیلیب، مدیری استامبولا سورگون ائدیلدیکدن صونرا او ئوز خلقینین آیلماسینا چالیشاراق، « احتیاج » روزنامه‌سینی نشر ائدیـر. دیبله‌نـه گؤره او روزنامـه دن ۱۷ شمـاره دن آرتـیق چیخمابیبدور.

صونرا علیقلی صفروف تبریزه گلیر و ارتجاع حکومتی او وقت

تبریزده شدتلی اولدیغینا گؤره هیچ بیر ایشه اقدام ائده بیلمیر . همین گونلر ارتجاع‌نین شدتیندن تنگه گلیب ئوزونی ئولدورور . اوفقیرین اوچ اوغلی : ایکیسی تبریزده یول اداره‌سینده ، بیری‌ده بو مقاله نی یازان دیرکه ، مالیه اداره‌سینده ایشله‌ییر .

مرحوم سردار ملی ستارخان او مرحومین اولادینا کمک لیك ائدردی . اونون بؤیوك اوغلی صفر علي گیسان تبریز انقلابیندا فدائیلردن اولوب محاربه‌لرده اشتراك ائتمیش وستارخانین سلاحداش‌لاریندان اولموشدور.»

« آذربایجان » ژورنالیندا کی شعرلرده م . ع . صابرین ، نثر ماتریاللاریندا ایسه جلیل‌محمدقلی‌زاده‌نین تأثیری آیدین‌دویولماقدادیر. بونونلا بئله « آذربایجان » تام اوریژینال ساتیرا ژورنالي ایدی. او ، ایران وجنوبی‌آذربایجان حیاتینی‌ایشیقلاندیریر، یرلی اوخوجیلارین ذوق و آرزولارینی نظره آلیردی. ژورنالدا ع. صفروفلا بیرلیکده خازن وصراف‌کیمی جنوبی‌آذربایجان‌شاعرلری‌ده‌اشتراك ائدیردیلیر. اونلار ئوز شعرلرینده بؤیوك صابرین ساتیرالاریندان مختلف شکلده استفاده‌یه چالیشیردیلار. بعضاً « صابره‌جواب » باشلیقی ایله اونونلا مشاعره‌یه‌گیریشیردیلیر. صابرین «ئولکه میزه شمنده‌فر یول تاپابیلدی، گلدی‌می؟» مصراعسی ایله باشلایان شعرینه ژورنالدا بئله بیر جواب درج اولونموشدور:

سن بئله فکر ایلمه‌که، ایشلریمیز دوزه‌لمه‌دی،
عارف اولان بیلیر بونی نقطه‌سی بیرجه‌کلمه‌دی.
بیزلره بوشمنده‌فر دوغروسي ایشه‌گلمه‌دی،
سنده‌که یوخدی حوصله، دینمه دانیشما صبر ایله.

«جواب»لاردان بیری‌ده م. ع. صابرین‌مشهور «هه، دئه گؤروم، نه‌اولدی بس‌آی بالام ادعالرین» مصراعلی شعرینه یازیلمیشدیر:

هه، گؤروسن‌برینده دی بیر به‌بیر ادعامیزی،
گؤر نئجه مستجاب ائدیب تاثری بیزیم دعامیزی.
وئردی کمال لطف ایله مطلب و مدعا میزی،
ایندی نئجه ملاعمی، من دیه‌ن اولدی اولمادی؟

معلومدور که آذربایجان ژورنالی ایکی دیلده ـ آذربایجان و فارس دیللرینده چیخیردی. ژورنالدا م. ع. صابرین فارسجا ترجمه سینین وئریلمه‌سی‌ده مراقلیدیر و صابر اثـرلرینین باشقا دیللره ترجمه ائدیلمه‌سی تاریخینده، دقته لایق تشبث‌دور. شاعرین «ملت نئجه تاراج اولور اولسون، نه ایشیم وار؟» مصراعسی ایله باشلایان مشهور ساتیراسی میرزه مهدی‌خان طرفیندن («حکمت» غزیتی‌نین رداکتوری) فارسجایا ترجمه ائدیله‌رك «آذربایجان»دا وئریلمیشدیر.

خاطره‌لرده گؤستریلیر که، ستارخان «آذربایجان»ین ایلك نمره‌لرینی گؤره‌رکـن سئوینجدن گؤزلری یاشارمیشدیر. تبریزده چیخان «وطن یولوندا» غزیتینده درج اولونموش بیر قیده‌ده دییلیر: «بو روزنامه، هم‌بدیعی، هم‌سیاسی وهم‌ده ساده خلق دیلی، آنا دیلینده اولماسی اعتباریله ملانصرالدینه یاخین ایدی».

س. ا. کسروی «آذربایجان» ساتیرا ژورنالینا «ملانصرالدین»ین قوتلی تأثیری و اونـون ایران اجتماعی حیاتیندا رلی حقینده یازیر: تبریزده نشر اولونان گـؤرکملی مجموعه‌لردن بیری‌ده «آذربایجان» ژورنالـی ایدی. قفقازین ملانصرالدینی کیمی ساتیریك بیر دیلده نشر اولونوردی. ساتیریك مقاله و کاریکاتورلارا بومجموعه‌ده چوخ گنیش یر وئریلیردی. دئمك اولارکـه، ملانصرالدین دن صونرا ان گؤرکملی ساتیریك مجموعه ایـدی ... بومجموعه تبریزده چاپ اولونوردی. «آذربایجان»ین چوخ باجاریقلی بیر نقاشی‌دا وار ایدی...».

س. ا. کسروی سؤزینه دوام ائده‌رك ایـران مطبوعـاتینا ایستر

«آذربایجان»ین ، ایسترسه‌ده «ملانصرالدین»ین چوخ بؤیوك تأثیری اولدیغینی گؤستریر. او میرزاغانین رداکتورلیغی ایله چیخان « نالـهٔ ملت » (تبریز ۱۹۰۸) غسزیتینده آذربایجان دیلینده وئریلمیش بیر شعری مثال گتیریر ، شعرده تبریز مجـاهدلـرینین قهرمانلیغی معنالـی تصویرائدیلمیشدیر:

ای‌ستمکار، اولما راغب ملتین افناسینا،
پادشاه‌سان، گئت گیلن بیگانه‌لر دعواسینا.
مسلمین قانی مباح اولماز، باتیرما اللرین،
اولما چوخ مغرور، شاهان محتکر فتواسینا.
اوتوز ایل نازین چکن شهره عجب وئردین عوض،
خطهٔ تبریزی دونده‌ردین بلا صحراسینا
سهل سانما ، ائت گیلن مظلوم قانیندان حذر،
قورخ او گوندن : غرق اولارسان، سن‌ده قان دریاسینا.
وقت او وقتدی که، سنین هم اولسون اقبالین نگون،
چونکه ظلمین چیخمیسان بیر ذروهٔ اعلاسینا.

او زمان ایران‌مطبوعاتیندا «ملانصرالدین» ژورنالیندا چیخمیش بیرسیرا اثرلره جواب وئریلمه‌سی سجیه‌وی حال ایدی. س.ا. کسروی اتابکین ئولـدورولمه‌سی مناسبتیله «ملانصرالدین» ایله « آذربایجان » ساتیرا ژورناللاری آراسیندا گئده‌ن شعرلشمه‌نی بو فکره کاراکتر بیر نمونه کیمی گؤسترمیشدیر.

مشروطه حرکاتی دوروینده ایرانین مرکزی ولایتلرینده بیرسیرا قاباقجیل مطبوعات ارگانلاری وار ایدی. تهراندا « صور اسرافیل » ، رشـت‌ده «نسیم شمال» ، « آموزگار » و باشقا مطبوعات ارگانلاریندا آذربایجان ساتیریکـلرینین ، خصوصیله « ملانصرالدین » ژورنالینین قوتلی تأثیری گؤرونوردی. «نسیم‌شمال»ین بیر چوخ نمونه‌لرینده بئله

بیر عمومی باشلیق واردیر:

خوش خبر باش ای نسیم شمال
که بما میرسد زمان وصال

بومثالدان گؤروندوگی کیمی، «نسیم‌شمال» روسیه، خصوصیله قفقاز خلقلرینین انقلابی مبارزه‌سیندن الهام آلیردی. «نسیم شمال»ین محرری سیداشرف گیلانی (۱۸۷۱-۱۹۳۴) عینی زماندا م.ع.صابرین شعرلرینی ترجمه، اقتباس، تقلید، بنزه‌تمه و باشقا اصول‌لارلا ایراندا گنیش مقیاسدا یایان بیر شاعر ایدی. موضوع، تصویر اصوللاری اعتباریله هرایکی شاعرین اثرلرینده بیر یاخینلیق حس اولونور. خاطرلاماق لازمدیرکه بو ادبی علاقه قارشیلیقلی اولموشدور.

م. ع. صابرین «بالاجا صحنه» آدلی اثری ایلک دفعه درج اولونارکن ژورنالدا «نسیم شمال غزیتیندن مآلا ترجمه» قیدی وئریلمیشدیر. شعرین اصیل مؤلفی سید اشرف گیلانی دیر. «نسیم‌شمال» ملانصرالدینچیلره بؤیوك امید بسله‌ییر، اونلارا ئوز بایراقداری کیمی باخیردی. «نسیم شمال» «ملانصرالدین»ده‌کی تنقیدین چوخ کسکین اولماسیندان احتیاط ائدیردی. بونا گؤره‌ده س. ا. گیلانی «عتاب‌وخطاب به ملانصرالدین تفلیسی» سرلوحه‌لی شعرینده یازیردی:

هرچند توئی قدوهٔ احرار، آملا!
شعر تو بود لؤلؤ شهوار، آملا!
نام تو بود شهرهٔ اقطار، آملا!
با اینهمه شیرینی گفتار، آملا!
بیهوده مزن چانهٔ بسیار، آملا!
در نقطه قفقاز تو چون شمع و چراغی،
در خطه تفلیس تو چون بلبل باغی،
اما به بر کهنه‌پرستان چوکلاغی،
از بسکه زدی برهمه منقار، آملا!

شعرین صونیندا ایسه دیبلیردی :

اشعار درربار تو چون قند و نبات است
قدری جلو هجو نگهدار، آملا!
اشرف بودت یار وفادار، آملا!

س.ا. گیلانی «ملانصرالدین»ی ایران‌حقینده داها چوخ یازماغا، تبریز مبارزلرینی ، ستارخـانین تاریخی قهرمـانلیقلارینی داها چوخ تعریف ائتمگه ، گیلانین انقلابچیلارینی و اونـلاریـن ایگیدلیگینی جسارتله قلمه آلماغا چاغیرمیشدیر.

۲۰- نجی عصرین صونیندا مشهور یازیچی و اجتماعی خـادم میرزا ملکم‌خان ایراندا «آدمیت» پارتیاسی یاراتمیشدی ۱۹۰۶-۱۹۱۱ نجی ایلـلر ایـران انقلابـی دورینده همین پـارتیا تبلیغات ایشی ایله مشغول اولـوب خـلقی مطلقیتله ، مستـملکه آسیلیلیغی ایـله مبارزه یه چاغیریردی. ز. مراغه‌ای (۱۸۷۳-۱۹۱۰) ، م. ع. طالبوف (۱۸۳۴-۱۹۱۱) و باشقالاری ایـران انقلابی حـرکاتینا ئـوز اثرلریله صداقتله خدمت ائتمیشلر. ایران اجتماعی فکرینه ز. مراغه‌ای، م.ع. طالبوف، م. ملکـم خان ، ملك‌المتکلمین و باشقالارینین اثـرلـری جدی تأثیر گؤستر میشدیر. س. ا. گیلانی و اونـون « نسیم شمال » غزیتی‌ده بو قاباقجیل اجتماعی فکر جریانینا منسوب ایدی. ملك‌المتکلمین ۱۹۰۷ نجی ایلده سپتامبریـن ۲ ده ایـران مجلسینده سؤیلـه‌دیگـی تاریخـی چیخیشیندا تـزار مطـلقیتینی افشا ائتمیش و ایـران شاهلیغی‌نین اساس یارالارینی آچیب خلقه گؤسترمیشدیر.

تصادفـی دگیلدیرکه ، شاه غالب‌گلن کیمی ۱۹۰۸ - نجی ایل ژوئیه‌نین ۲۳ ده بیرینجی نوبه‌ده ایرانین ایکـی گؤرکملی اجتماعـی خـادمینی ملك‌المتکلمی و صور اسرافیل غزیتی‌نین محـرری میرزا جهانگیر خانی اعدام ائتدیر میشدیر.

س . ا . گیلانی یازیرکه ، «اگر ملا تبریزه و اورادان گیلانا سفر ائتسه گؤره جکدیر که تبریزین ذکالی وغیرتلی جماعتی، گیلان و اصفهان اهالیسی اویانیبدیر، اونلار داها دؤزمیه‌جکلر».

س.ا. گیلانی‌نین بیر چوخ اثرلرینی م.ع. صابردن اقتباس و یا ترجمه یولی ایله یازدیغینی قید ائتمیشدیك. بئله ترجمه واقتباسلاردان بیر نئچه‌سینی گؤسترك :

م. ع. صابر:

فعله ئوزینی سنده بیر انسان می سانیرسان؟
پول‌سیز کیشی، انسانلیغی آسان می سانیرسان؛
فقر ایله غنا اهلینه کیم وئردی مساوات،
معنادا صورتده ده وار بوندا مکافات...

س. ا. گیلانی‌ده :

ای فعله تو هم داخل آدم شدی امروز؟
بیچاره توهم میرزا مشمشم شدی امروز؟
هرگز نکند فعله به‌ارباب مساوات
هرگز نشود صاحب املاك دموا کرت
زیرا که تو در فقر مسلم شدی امروز
بیچاره توهم میرزا مشمشم شدی امروز،

م. ع. صابرده:

آی آلان مملکت ری ساتیرام،
چوخ او جوز قیمته هرشیئی ساتیرام!

س. ا. گیلانی‌دا :

حاجی بازار رواج است رواج
کو خریدار حراج است حراج

م. ع. صابرده :

آخ... نتجه کئف جکمه‌لی ایام ایدی،
اونداکه اولاد وطن خام ایدی.

س. ا. گیلانی‌دا :

آخ عجب ایام خوشی داشتیم
حجت و احکام خوشی داشتیم.

م.ع.صابرین «بیرمجلسده اون ایکی کیشی‌نین صحبتی» شعرینه بنزه‌تمه اولاراق س.ا. گیلانی‌نین « اون دورد کیشی‌نین بیرمجلسده صحبتی » ، صابرین « ای داد بیداد اردبیل » شعرینه س. ا. گیلانی‌نین قزوینلی بیر تاجر اوغلی‌نین « مسکوددان آتاسینا یازیغی مکتوب » ، م. ع. صابرین « سؤال ـ جواب » شعرینه س. ا. گیلانی‌نین «شلاق» آدلی ساتیراسینی ، م. ع. صابرین « احوال پرسانلیق و یا خود قونوشما » شعرینه س. ا. گیلانی‌نین « سؤال جواب و تکفیر » آدلی بنزه‌تمه‌سینی نمونه گؤسترمك اولار.

ایران شاعرلریندن ع. ا. دهخدا ، ا. لاهوتی ، ق. کمال ، نیما یوشیج و بیر چوخ باشقالاری صابردن چوخ ئوگره‌نیبلر . لیکن بونلارین ایچریسینده س. ا. گیلانی خصوصیله فرقله‌نیر. او بیر ژورنالیست کیمي « نسیم شمال » غزیتی‌نی‌ده «ملانصرالدین»ین یولی ایله دوام ائتدیریردی. بو خدمتلری ایله س. ا. گیلانی ایران ادبیاتینی انقلابی مبارزه مفکوره‌لری ایله زنگینلشدیریمیشدیر . اونون ساتیرالاری قاجار مطلقیتی علیهینه چئوریلمیشدی. گیلانی ۱۹۰۷ـ نجی ایلده یازدیغی بیر شعرینی م. ع. صابرین « قوجالیقدان شکایت » آدلی ساتیراسینا بنزه‌ده‌رك، محمد علی شاهین عکس انقلابی چئوریلیش تشبثینی خلق قارشسیندا افشا ائدیردی :

گردید وطن غرقهٔ اندوه و محن وای
ایوای وطن وای

خیزید روید از پی تابوت و کفن وای
ایوای وطن وای

ایراندا سید اشرف نسیم آدی ایلـه تانینمیش گیلانی‌نین اصل آدی اشرف‌الدین دیر. او ۱۸۷۲ نجی ایلده قزوین شهرینده دوغولموش، اوشاقلیق و جوانلیق ایللرینی احتیاج ایچریسینده کئچیرمیشدیر. اونون یارادیجیلیق یولی «نسیم شمال» آدلاندیردیغی ۳۲۰ صفحه‌لیک کتابدا داهـا آیدین گؤستریلیر. همین شعرلر مجموعه سینده اونـون ایکی یوزه قدر اثری توپلانیلمیشدیر.

کتابـدا یوخاریدا آدینی چکدیگیمیز اثرلردن باشقا صابریـن «آغریسن آلیم، آمشدی سیژیمقلی!»، «چاتلاییر، خـانباجی غمدن اوره گیم!»، «کوچه‌ده توللان‌ای اوغول، صنعتین اولمورـ اولماسین!..»، «سن بئله میش سن بالام، آی بارك الله سنه!...» «اول گون که سنه خالق ائده‌ر لطف بیر اولاد...»

شعرلرینین ترجمه و یا اقتباسلاری دا واردیـر.

تهراندا میرزاجهانگیرخان شیرازینین رداکتورلیغی ایله‌چیخان «صوراسرافیل» غزتینده آذربایجان ساتیراسی‌نین قوتلی‌تأثیری مشاهده اولونور. غزتین «چرندپرند» آدلی ساتیریك بولمه‌سی اساساً دهخدا طرفیندن یازیلیردی. میرزه جهانگیرخان شیرازی ملك‌المتکلمین‌ین یاخین دوستی و سلاحداشی ایدی. دهخدانین(۱۸۷۹-۱۹۵۶) اثرلری «صور اسرافیل»ده «دخو» امضاسی ایله چیخیردی. اجتماعی تنقید دهخدانین یازیلاریندا اساس قایه ایدی. اونـون «صوراسرافیل» ده‌کی مکتوبـی ملانصرالدینه خطاباً یازیلمیشدیر. بو مکتوب دهخدانین آذربایجـان ساتیراسینا صونسیز رغبتیندن ایره‌لی گلیردی. «شیخ‌الاسلام عـزاسیندا جناب ملانصرالدینه تعزیت» مکتوبدا دیلیردی:

قفقاز دا دایان کؤچنده بیر آز

مندن یئتیر ای صبا ، به اعزاز :
چوخلوجا سلام ، اوبی قرینه،
قفقاز دا کی ملانصرالدینه[1]

مکتوبدا مؤلف اوره‌کدن سئودیگی جلیل محمد قلی زاده‌یه ایرانین غدار ارتجـاعچیلاریندان بیری‌اولان تهران شیخ‌الاسلامی‌نین وفاتینی خبروئریردی. شاعر ایراندا حکم سوره‌ن قانلی تروری خاطرلادیر، مطلقیتین ایرنج تدبیرلرینه نفرتینی بیلدیریردی :

... هرچند که چوخلی باش کسیلدی
توپلارا جنازه‌لر آسیلدی
مین لرجه داغیلدی خانمانلار
چوخلی‌جا ییخیلدی دودمانلار...

«ملانصرالدین» ایلـه «صوراصرافیل» آراسیندا سیخ مفکـوره علاقـه‌سی وار ایدی. ۱۹۰۸ نجی ایلـده «ملانصرالدین» ده وئـریلن «مشروطه» آدلی ساتیرا دا ایران دا کی تـوز باشیتالیق، مشروطـه‌نین خلقه هیچ بیرآزادلیق وئرمه‌دیگی گؤستریلیردی. بایرامعلی عباس زاده «حمال» طرفیندن یازیلمیش همین‌شعرده دولایی یوللا «صور اسرافیل» ین ده رلی قیمتلندیریلیردی :

مشروطه بیزیم جانیمیزی آلدی، داداش جان ،
آواره ائدیب، چوللره ده سالدی، داداش جان ،
هر یرده اولور میوه‌سی شیرین بو درختین ،
ایراندا یئتیشمیبدی هله کالدی ، داداش جان،
خان رشوه وئریب، ملا آلیب اولدی موافق،
بیرسؤیله گؤروم ، ملته نه قالدی ؟ داداش جان ؟
ایرانلیلاریق ، شاه مشوه نیک ، کهنه پرستیک ،

۱ـ صور اسرافیل غزیتی نمره ۲۳ ــ ۱۹۵۸

معبودیمیز عمامه ایله شال‌دی ، داداش جان ،
خائنلر ائدیبلر وطنه چوخجا خیانت
اسرافیل اونی صور ده ده چالدی ، داداش جان ...

ج . محمد قلی زاده‌نین « ایراندا حریت » حکایه‌سی‌نین تأثیری ایله دهخدا مراقلی بیر یا مغلت یازیب درج ائتدیرمیشدیر . محمد قلی زاده و دهخدانین سیاسی قلبه‌تونلاری آراسیندا دا فورما و مضمون یاخینلیغی گؤرمك ممکن دیر.

دهخدا ایرانین گؤرکملی فیلولوگی واستعدادلی شاعری‌ایدی. اونون ان یاخشی اثرلریندن بیری « صوراسرافیل » غزیتی‌نین محرری میرزه جهانگیرخانین اعدام اولونماسینا حصر اولونموشدور . اثر شاعرین سیاسی موقعینی آیدین افاده ائدیردی . ایران انقلابی‌نین مغلوبیتی‌دهخدانی غمگین لشدیرمیش، اونی خلقین آزادلیق حرکاتیندان اوزاقلاشدیرمیشدیر . ارتجاع دورینده ایراندان سورگون ائدیلن دهخدا صونراداان وطنه‌قاییدیب، علمی ـ پداگوژی فعالیته باشلامیش، اوزون و گرگین أمکین محصولی اولان « لغتنامه علی‌اکبر دهخدا » آدلی بیراثر یاراتمیشدیر . اللی جلده یاخین اولان بو اثرده دهخدا آذربایجان ساتیراسی نین بیرسیرا گؤرکملی نماینده لرینین فعالیتینه اهمیتلی‌پروئرمیشدیر . او «ملانصرالدین» و صابرین بین‌الخلق تأثیری، ایراندا ملی آزادلیق حرکاتینا خدمتی حقینده دوزگون علمی نتیجه لره گلمیشدیر. صابری بؤیوك بیرصنعتکار کیمی قیمتلندیره‌ن دهخداشاعرین شرق ادبیاتیندا غزل ، قصیده و مدحیه چیلیگه ضربه وورارلق ، یوز ایللر بول قطع ائتدیگینی سؤیله‌ییر. صابری شرق خلقلری‌نین ینی ادبیاتینین بانی لریندن بیری حساب ائدن دهخدا گؤستریرکه ، « ملانصرالدین » ین ایراندا و باشقا ئولکه لرده شهرت قازانماسی سببلریندن بیری م . ع . صابرین اورادا اشتراکیدیر . او میرزاعلی

اکبر صابر حقینده یازیر: «صابر بیر شمع ایدی که باشقالاری اونون اطرافیندا پروانه کیمی دولانیر دیلار . . . صابر بیر گنجه لیك نوزاد ایدی که یوزایللیك یول قطع ائتدی ، ئوز دوربنین یازیچیلارینداان عصرلرله ایره‌لیده گئتدی ... »

دهخدا ملانصرالدین چلیرین تك ایران دا دگیل ، بین‌الخلق مقیاسدا دا قوتلی تأثیر گؤستر دیکلرینی قید ائدیردی : « صابر ئوز استعدادینی جمعیتین عیبلرینی اصلاح ائتمگه ، انسانلارین اخلاقینی دوزه‌لتمگه صرف ائتمیشدیر . او آزادلیغی سئوه‌ن و ارتجاع نی قامچیلایان ائله بیرگؤرکملی شاعرایدی که ، تکجه آذربایجان دیلینی بیله‌ن یوخ، آذربایجان دیلینی‌بیلمه‌ین لرده « ملانصرالدین » ژورنالینی اوخوماغا میل و رغبت گؤستریردیلر » .

صابرین آثاری فارس ادبیاتینا دا تأثیر ائتمیشدیر . تهراندا نشر اولونان «پیمان» و « امید » مجموعه لرینده بوفکره عائد بیرچوخ مثاللار گؤسترمك اولار . مشهور ساتیریك « بابا شمل » مجموعه‌سی صابردن الهام آلیردی . تهرانین ان مشهور غزیتلریندن « دماوند » و « شعله ور » صابرین اثرلریندن نمونه لر نشر ائتمیشدیر . صابره تقلیداً فارس‌دیلینده بیرچوخ شعرلروقطعه‌لر یازیلمیش و ایندی ده یازیلماقدا دیر . شاعر برزگرین « بمن‌چه » آدلی شعری صابرین محمد علی‌شاه حقینده یازدیغی « ملت نئجه تاراج اولور اولسون ، نه ایشیم وار ؟ » شعریندن اقتباس ائدیلمیشدیر . ملانصرالدین چیلرین ارثینی ایراندا تبلیغ ایشینده محمدلو عباسی فعاللیق گؤسترمیشدیر. اوادواردبراونین (م . تربیتین ماتریاللاری اوزره) حاضرلادیغی « مشروطه حرکاتی دورینده ایران ادبیاتی و مطبوعاتی تاریخی » آدلی ایکی جلدلیك اثرینی انگلیس جه دن فارس دیلینه ترجمه ائتمیشدیر . کتاب محمدلو عباسی‌نین قید و شرحلریله زنگینلشدیریلمیشدیر . قید و شرح لرده

مشروطه حرکاتی دورینده شمالی آذربایجاندا یارانمیش مطبوعات و ادبیاتین جنوبی آذربایجان و ایران ادبیات و مطبوعاتینا تأثیری ده گؤستریلیر . اونون مطبوعات وادبیات حقینده مقاله‌لری‌نین بیرچوخی آذربایجان و ایران ادبی علاقه‌لرینه حصر اندیلمیشدیر . خصوصیله « وطن یولوندا » غزیتینده چاپ اثتدیردیگی بیرسیرا مقاله لرینده محمدلو عباسی محض ملانصرالدینچیلرین ایران ادبیاتینا تأثیری‌مسئله سینی ایشیقلاندیرماغا چالیشیردی. علی عسگر هلالیان « صابر » آدلی مقاله سینده شاعرین ایران اجتماعی فکرینه قوتلی تأثیرینی اعتراف اندیب یازیردی : « مشروطیت و ایران آزادلیغینا چوخلی کمك اندەن شخصلردن بیریسی‌ده صابردیر ... بوشخص دثمك اولارکه ، ئوزینی ایران‌آزادلیغینا فدا اتمیشدیر . مقاله ده مؤلف صابرین‌فارسجا گوزه‌ل تأثیر بباغیشلادیغینی ثبوت اتمك ایچون اونون « نوحه‌ملی » آدلی « واحسرتا که برهم ، اولدی تفاق ملت » مصراعسی ایله باشلایان شعری‌نین فارسجا ترجمه‌سینی مثال گتیریر .

ایران انقلابی‌دورینده باشلایاراق عمری‌نین صونینا دك مطلقیت علیهینه قوتلی ساتیرالاری ایله مبارزه آپارمیش بایرامعلی عباس زاده « حمال » (۱۸۵۹ - ۱۹۲۶) صابرشعرمکتبینه منسوب‌اولان گؤرکملی جنوبی‌آذربایجان شاعرلریندن دیر . او ایران استبدادی‌نین دهشتلرینی گؤزی ایله گؤر موشدور . بایرامعلی عباس زاده ایلك شعرلرینی « گل‌زار » و « میرزه‌گل‌زار » تخلصی ایله یازیردی . اونون فعالیته باشلاماسی ایراندا ملی آزادلیق حرکاتی ایله بیر دوره دوشور . ستار خانین‌فدائی‌دسته‌لرینده مردلیکله‌چارپیشان بایرامعلی آغیریارالاندیقدان و ارتجاع قوتلندیکدن صونرا قفقازا گلیر . باکودا حماللیق اندیر . شاعر بیرچوخ ساتیریك ارگانلاردا فعال‌اشتراك اتمیشدیر . بایرامعلی باکودا صابر ایله تانیش اولموش و مطبوعاتدا ان چوخ ایشله‌تدیگی

« زنبور » و « گل نیت » مجموعه‌لرینده چاپ ائتدیرمیشدیر . اونـون « ملانصرالدین » ده کی « مشروطه » ساتیراسی ایـرانـدا حکم سوره‌ن ارتجاع‌نی افشا ائده‌ن قوتلی بیراثردیر . ایرانی قان درپاسیندا بوغان، خلقی دیلنچی کؤکینه سالان محمد علی‌لر ، فضل‌الله لار ، میرهاشم لار و باشقا ساتقین لار اونون شعرلرینده اولـدیغی کیمی گؤستریلیر . « حلاجین اشعارینـا حمالین جوابـی » ساتیراسیندا شاعر ئوز صنعت یولونی بئله نمایش ائتدیریردی .

من روز ازل دن دئمیشم انجمنم من ،
گر دوگسه‌لر ، ئولدورسه لرده ، اینجیمه‌نم من .
سؤز وئرمه‌رم اغیاره مگر مؤتمنم من،
ملت یولونا ئولمگه حاضر کفنم من
من وئرمیشم عالم ده خجالت سنه حلاج ؟!
واعظ لیك ائدیب وعظ اوخویورسان منه حلاج ؟!

حمالین‌ساتیرالاری جنوبی آذربایجان زحمتکشلرینین یوخسول طبقه‌لرینین اعتراض و آرزولارینی بیلدیریردی .

شاعر ساتیرا یارادیجیلیغیندا صابریولی ایله گئتدیگینی دفعه‌لرله اعتراف ائتمیشدیر . اونـون « صابـره نظیره » آدلانان ساتیراسینـدا « شیروانلیلار » شعرینه یازدیغی بنزه‌تمه آچیق-آیدین گؤرونور :

اشهد بالله العلی العظیم،
ملت ایرانم ، آ ایرانلیلار.
من‌ده سیزین تك گزیره‌م چوللری
صاحب نالانم، آ ایرانلیلار

اونون « بجهنم » شعری صابریـن « ملت نئجه تـاراج اولور اولسون نه‌ایشیم‌وار؟» ساتیراسینی خاطرلادیر:

ویران اولاگر کشور ایران بجهنم

پامال جهالت اولا هر آن، بجهنم
یاخشی گزیین، کثیف چکم، صونیالار ایله،
گؤزیاشلی قالا اثوده تکذبان، بجهنم...

حمال‌دا صابرکیمی خلقلردوستلیغینا بؤیوك اهمیت وئرمیشدیر:

نه‌دیلده اولسا فعله، فعله ایله هم منافعدیر
نه‌فرق ایلر ممیش اولسون آدی، یاایوان فعله،
مسلمان‌سان، مسلمان اول، اروس‌سان قال اروسلیقدا،
بودور سؤز هرمحافلده چالیش چوخلیق قازان فعله.

جنوبی‌آذربایجاندا صابرادبی‌مکتبی‌نین‌ان‌گؤرکملی‌نماینده‌سی میرزه‌علی‌معجزشبستری دیر (۱۸۷۳-۱۹۳۴). وطن‌پرورلیك، استثمارچیلارا صون‌سیزنه‌رت،فاناتیزمین تنقیدی، قادین‌آزادلیغینا چاغیریش. آنادیلینین مدافعه‌سی کیمی بیر چوخ مسئله‌لر م. ع. معجزین یارادیجیلیغینی م. ع. صابرله چوخ یاخینلاشدیرمیشدیر. ادبیات شناسلار م. ع. معجزی جنوبی آذربایجانین صابری حساب ائتمکده حقلی دیرلار. م. ع. معجز «ملانصرالدین»ین تبریز نمره‌لرینده «حمام لاریمیز» و « ادبیات » باشلیغی آلتیندا شعرلرینی درج ائتدیرمیشدیر. احتمالوارکـه ژورنالین تبریز نمره‌لرینده « دابانی چانداق خالا » امضاسی ایله چیخمیش «بیردامجی»، «باللی بادمجان خالا»، «خانم‌لار میشتبیندن » آدلی شعرلری‌ده م. ع. معجز یازمیشدیر.

م. ع. معجز ئوز ترجمه حالیندا « من‌گره‌ك خلقیمی صابرکیمی آییلدیم» دئمکله ئوز یارادیجیلیق پروگرامینی بیلدیرمیشدیر. اونــون شعرلرینین اکثر حصه‌سی صابر روحیندا دیر. صابره یوکسك قیمت وئردن شاعـر «قلم» شعرینده اونــون آدینی شیخ محمود شبستری ، فردوسی، خیام، سعدی، نظامی، خاقانی و باشقا کلاسیکلره یانــاشی چکیر. صابرین تـاریخی شهرتینی اونون قلمینده‌کـی دریـن معنا دا

گؤره‌ن شاعر یازیردی:

اجل باغلاییب صابرین گؤزلرین ،
قویوب یالقیز اوغلانلارین، قیزلارین،
دیری ساخلایان «هوپ‌هوپ»ین سؤزلرین
قلم دیر، قلم، بارك الله قلم !

شاعر چوخ وقت م. ع. صابر شعرلرینده‌کی فورمانی آلیر، مضموناعتباریله سربست حرکت ائتمگه اونی‌داها چوخ دوشوندورن مسئله‌لردن یازماغا چالیشیردی. صابرین مشهور «داش قلبلی انسانلاری نیلردین الهی؟» شعرینه معجز «عموغلی» شعریله جواب وئرمیشدیر:

بش‌گوندی جهان، دولتی نیلرسن عموغلی؟
علمی، هنری، صنعتی نیلرسن عموغلی؟

شاعر م. ع. صابرین ئولوموندن کدرله‌نه‌رك:

صابرکه رحلت ائتدی بوفانی جهاندن
قالدی فقط عیالینا بیر دانه دفتری ـ

مصراعلارینی یازمیشدیر.

م.ع. معجزعمرینین¹ صونونا قدرئوزخلقینه صابرکیمی خدمت ائتمگه چالیشان وطن پرور بیر صنعتکار اولموشدور.

۱۹۲۰ ـ نجی ایلدن صونرا ایراندا چیخان بیرسیرا مطبوعات ارگانلاری «ملانصرالدین» عنعنه‌لرینی دوام ائتدیریر دیلر. وقتی ایله علیقلی صفروفین نشر ائتدیگی «آذربایجان» ساتیرا ژورنالی ۱۹۲۰ ـ نجی ایلده اونون امتیازی ایله ینی دن ئوز نشرینه باشلادی . مجموعه نین آذربایجان و فارس دیللرینده جمعی ۴۰ نمره‌سی چیخمیشدیر. «آذربایجان» ساتیرا ژورنالی ساتیریك ماتریاللار داها چوخ یر وئریر. تنقیدی کاریکاتورلار، صابرانه شعرلر بوراخیردی. ۱۹۲۱ ـ ۱۹۲۵ نجی ایللرده هلال ناصری طرفیندن نشر اولونان « آذربایجان

ئولدوزی » دا اساساً «ملانصرالدین» یولی ایله گئدیردی.

اساسی میر جعفر پیشه‌وری طرفیندن قویولموش «آذربایجان» غـزیتی، « آذربایجان » مجموعه‌سی ، اثله‌جه‌ده حزب توده ایـرانین ارگـانلاری اولان « مردم » ، « دنیا » و سایر غزیت و ژورنـاللاردا «ملانصرالدین» صابر وباشقا قاباقجیل آذربایجان یازیچیلاری حقینده چوخ یازیلمیشدیر.

ایرانـدا ایکینجی دنیا محـاربه‌سی ایللرینده چیخان غـزیتلرده برلـی مؤلفلرکتله وی شکلده اشتراك ائدیردیلر. بو غزیتلردن « وطـن یولـوندا » (تبریـز) «قیزیل عسگر» ده (ارومیه) اشتراك ائده‌نلر ئـوز یازیـلاریندا «ملانصرالدین» ژورنالی و اونون امکـداشلاري حقینده چوخلی مقدار دا مراقلی معلومات درج ائتدیرمیشلر.

«آذربایجـان»ین ۱۹۴۶ نجی ایلـده چیخمیش بیرینجی نمره سینده ج. محمدقلی‌زاده‌نین «بلکه ده قایتاردیلار» حکایه‌سی ، ایکینجی نمره سینده « شرق خلقلرینین بؤیـوك دوستی » آدلی مقاله ، ۷ نجی نمره سینده م. ع. صابر حقینده مقاله و حقوبردیفین « دیش آغریسی » حکایه‌سی ، ۸ نجی نمره سینده «ملانصرالدین تبریـزده» آدلی مقاله و بیر چوخ باشقا ماتریـاللار درج اولونموشدور. دقتی ان چـوخ جلب ائده‌ن و «آذربایجان» ژورنالینین اوخوجیلار آراسیندا دریـن رغبت قـازانما سینا سبب اولان عامللردن بیری ده ژورنالین هر نمره‌سی‌نین صون ورقینده «ملانصرالدین»ین کئچمیش کمبلکت لـریندن آلینمیش وهله ده ئوز تزه لیگینی ساخلایان بیر و یا ایکی شکلین (« کئچمیش صحیفه‌لر» باشلیغی ایله) وئریلمه‌سی ایدی.

صون دور ایـران تاریخینه دایـر چوخلی تدقیقـات اثرلرینین مؤلفی سید احمدکسروی تبریزی ۲۰ ــ نجی عصر آذربایجان ساتیرا سینا ، خصوصیله «ملانصرالدین» ژورنالینا اولدوقجا یوکسك قیمت

وئرمیشدیر. او «ملانصرالدین» ژورنالینین و م. ع. صابر اثرلرینین ایراندا انقلابی حرکاتا تأثیری حقینده وقتی ایله ع. صحت و حق ـ ویردیف طرفیندن ایره‌لی سورولموش فکرلری شرح ائتمیشدیر. کسروی تبریزی‌نین «تاریخ مشروطه ایران» و ایله‌جه‌ده «در پیرامون ادبیات» اثرلرینده « ملانصرالدین » ژورنالی و اونون گؤرکملی امکداشلاری حقینده سؤیله نیلن فکرلر تاریخی حقیقتلردن ایره‌لی گلمیشدیر. س. ا. کسروی ملانصرالدین چیلری ده تبلیغ ائتمیشدیر. او ۱۹۳۶ـنجی ایلده نشر ائتدیگی «پیمان» ژورنالیندا م. ع. صابرین مشهور «دلبر» شعرینه عمومی ایران مسابقه‌سی اعلان ائده‌رك شعرین اوریژینالینی و عظیم‌زاده‌نین همین شعره عائد کاریکاتورینی چاپ ائتمیشدیر.

آز صونرا م. ع. صابر شعرینین فارسجا ترجمه‌سی‌ده « پیمان » ژورنالیندا چیخمیشدیر. همین معلوماتی وئره‌ن ع. مجیری ایران مکتبلرینده صابرین گیزلی اوخوندیغینی ، کارخانه عمله‌لرینین صابر شعری موتیولرینده نغمه‌لر قوشدوغینی «اکینجی» شعری موضوع‌سیندا نفیس خالچا توخوندیغینی‌دا قید ائدیر.

ساتیرا ژورناللارینین ایرانساتیریك ادبیاتیناتأثیرینی‌قوتلندیره‌ن عامللردن بیری‌ده «ملانصرالدین»ین تبریزده نشرینی دوام ائتدیرمه‌سی ایدی. معلومدیر که ۱۹۲۱ـ نجی ایلده « ملانصرالدین » ژورنالینین تبریزده جمیع ۸ نمره‌سی چیخمیشدیر. ژورنالین تبریز نشری همین ایلین فوریه‌سیندن ژوئن آیینا قدر دوام ائتدی. ایرانین قاباقجیل یازیچی وضیالیلاریندان اولان «ملانصرالدین»ین تبریزنشرینه یاخیندان کمك ائتمیش آذری‌وند و مشهور عالم محمد علی تربیت ئوز معلوماتلاریندا بعضی‌تقویم سهولرینه یول وئرسه‌لرده محمدقلی‌زاده‌نین تبریزده‌کی فعالیتینه یوکسك قیمت وئرمیشلر. بیر مدت « تجدد »

غزیتی‌نین باش محرری اولموش ابوالفتح علـوی «ملانصرالدین»ین تبریزده چیخماسینا باخیندان کمک گؤسترمکله برابر ژورنالین بعضی ماتریاللارینین‌دا مؤلفی دیر. «ملانصرالدین» تبریزده وقتی ایله علیقلی صفروفین‌بوراخدیغی «آذربایجان» ژورنالی‌مطبعه‌سینده بوراخیلمیش، اونا جنوبی آذربایجان رسامی سید علی بهزاد منصور زاده طرفیندن کاریکاتورلار چکیلمیشدیر.

« ئولولر » ۱۹۱۶ ـ نجی ایلده باکـودا تماشایا قویولدیقدان صونرا، ج. محمد قلی زاده تبریز سفری زمانی یولداشلارینین ویرلی هـوسکارلارین یـاردیمی ایله «ئولولر»ی تماشایا قویـا بیلمیشدیر : « موهومات و جهـالت طرفدارلارینین بؤیوك نفوذا مالك اولدیقلاری بو شهرده « ئولولر » اثرینی اویناماق بؤیوك جسارت طلب ائدیردی. محمدقلی‌زاده بوتون چتین‌لیکلره ومانعلره باخمایاراق، یرلی‌هوسکار قوه‌لرین یاردیمی ایله ۱۹۲۱ـ نجی مای آییندا « ئولولر » کمدیاسینی تبریز صحنه‌سینده ایلك دفعه تماشایا قویدور موشدور » .

حـق‌ویردیفین درام اثرلـرینین‌ده ، خصوصیله مشهور « بختسیز جـوان»ین او زمان ایرانـدا بیر نئچه شهرده اویناندیغی معلومـدیر. «آذربایجان ادبیاتی تاریخی»کتابیندا اوخویوروق : « بختسیزجوان » پییسی‌ده «داغیلان تفاق» فاجعه‌سی کیمی صحنه‌ده شهرت قازانمیشدیر. او قفقازدا اولدیغی کیمی ، ایراندا دا موفقیتله تماشایا قویولموشدور. «ایران نو» غزیتی ۱۹۱۰ـ نجی ایلده «بختسیز جوان»ین تهران صحنه‌سینده‌کـی موفقیتیندن بحث ائده‌رك یازمیشدیر: دونن گئجه ارمنیلـر مدرسه‌سینده باکـودان سیاحت ایچـون بیزیم شهریمیزه گلمیش آقـای صدقـی روح‌اللّه‌نین تشبثی ایله آذربایجان دیلینده ایکی پییس تماشایا قویولموشدور. بیرینجی پییسین مـؤلفی قفقازین مشهور درام نویسی عبدالرحیم حق‌ویردیف‌دیر. بوپییس‌ده مؤلف ایکی اوزلی آدamlarین

چرکین‌عمللرینی افشا ائدیر. حاجی‌صمدین جوان قارداشی اوغلی‌نین «کندلـی‌ده آدام دیـر !» دیبه عمی‌سینه مراجعتی ، تماشاچیلارین گۆرولتیلی آلقیشلاری ایله استقبال اولوندی...».

جنوبی آذربایجـانین گـۆرکملی شاعرلریندن آذر اوغلـی ، افراشته، علی‌فطرت، میرمهدی اعتماد، میرمهدی چاوشی، ابراهیم‌ذاکر و بیر چوخ باشقالاری «ملانصرالدین» خصوصیله م. ع. صابر ارثینه بۆیوك ادبی مکتب کیمی باخمیش واوندان چوخ شیئی اوگره‌نمیشلر. ایران ارتجاعسینین قربانی اولموش استعدادلی شاعـر علی فطرت (۱۸۹۰-۱۹۴۶) «بۆیوك صابره» آدلی شعرینده خلق ایله صنعتکارین مناسبتینی صابرین تمثالیندا گۆسترمیش، شاعرین بۆیوك آمالینی‌ترنم ائتمیشدی. ع. فطرتین «بوم وبلبل» (بایقوش وبلبل) تبریـز ۱۹۳۲ ، «دیوان فطرت» (تبریز ۱۹۳۷) و باشقا کتابلاریندا حیات حادثه‌لرینی اجتمـاعی جهتدن معنالاندیرماق نقطهٔ نظریندن م. ع. صابریـن مثبت تأثیری حس اولونور. ع. فطرت م.ع معجزی و م.ع. صابری صون درجه یوکسك قیمتلندیریر.

ابراهیم ذاکرین «بۆیوك ساتیریك شاعر میرزه علی‌اکبر صابره نظیره» قیدی ایله درج اولونموش « ساتیرام » و میرمهدی چاوشی‌نین « بویوك خلق شاعری میرزه علی اکبر صابره » آدلـی شعری بۆیوك صنعتکارادرین حرمتین افاده‌سیدیر.

ایستردموکراتیك حرکات دورینده، ایستر‌سه‌ده اوندان صونرا ج. محمد قلی زاده ، م.ع. صابـر کیمی ساتیریك صنعتکارلار حقینده ایران مطبوعاتیندا چوخلی یازیلار درج اولونموشدور. ۱۹۲۵- نجی ایلده تبریزده ج. محمد قلی زاده‌نین حیات وفعالیتینه حصر اولونموش ادبی گئجه یرلی اهالینین بۆیوك سئوینجینه سبب اولموشدور.

ملانصرالدین ژورنالینا خصوصیله صابـر یارادیجیلیغینا رغبت

بسله‌ین ساتیریک اسلوبدا یاخشی بدیعی اثرلر یازان شاعرلردن بیری «آئینهٔ اخلاق» ، «الفبای جدید» ، «دیوان» ، «گل غنچه‌سی» ، «شانلی‌آذربایجان» و بیرچوخ باشقا کتابلارین مؤلفی میرمهدی اعتماد ناطقی دیر. او «صابرین‌روحینا» آدلی شعرینده یازیر:

سندن سنی بو ئولکه‌ده یاخشی تانیریق بیز،
کونلوم نئجه قان اولماسین هردورده سنسیز!
عمرین بویی بو ئولکه میزه خدمت ایدیب سن،
حق سؤزلر ایچون قورخولی یوللاردا گئدیبسن،
... بیر قاعده وار بیزده : اگر سولسا گلستان،
سولموش گولون عطری آلینار ائوده گلابدان،
بیزده آلیریق عطرینی ئولمز اثریندن
هر گون اوخوروق دادلی، گوزه‌ل شعرلریندن

جنوبی آذربایجاندا ملی حکومت دورینده میرمهدی اعتماد «شانلی آذربایجان» آدلی شعرلر مجموعه‌سی چاپ ائتدیرمیشدیر. او ئوزینی غرور حسی ایله صابرین طلبه‌سی آدلاندیرمیشدیر. م. اعتماد بیرسیرا شعرلرینی صابره بنزه‌تمیشدیر:

وار بو یادیندا سن دئدین پول یغیریق کرور اولور،
من‌ده دئدیم یالان دی بو، آخری خلق عور اولور،
سویله وئرر نتیجه‌لر، دیده بو شور یا شور اولور،
ایله میشیك بو ایشلری مین لر ایله بیز امتحان ،
عیسی شهابه سویله‌سین: گئت هله خانم سان دولان!

ملانصرالدین ادبی مکتبی تأثیری ایله یازان ایران و جنوبی آذربایجان ساتیریکلری ئوز خلقلرینین گوزونی آچماقدا خیلی ایش گؤرموش ، زحمتکشلرده مطلقیته ومستمکله چیلیگه قارشی مبارزه عزمینی گوجله‌ندیرمکده ئوز یاجاریقلارینی اسیرگه‌مه میشلر.

«صون»

ادبیات مشروطه ـ ۲

خطاب به (ملانصرالدین)

هر چند توئی قدوهٔ احرار ، آملا !
شعر تو بود لؤلؤ شهوار ، آملا !
نام تو بود شهرهٔ اقطار ، آملا !
با اینهمه شیرینی گفتار ، آملا !
بیهوده مزن چانهٔ بسیار ، آملا !
در نقطه قفقاز تو چون شمع و چراغی ،
در خطه تفلیس تو چون بلبل باغی ،
اما به بر کهنه پرستان چو کلاغی ،
از بسکه زدی بر همه منقار ، آملا !
. . . .
بیرلات باباسن خیمه‌وخرگاهه‌ساتاشما!
ایملا عموچوخده‌بزیم شاهه‌ساتاشما!
ایرانده اولان خسرو جمجاهه ساتاشما!
ژورنالده بو خلقی ایلمه خوار آملا !
. . . .
اشعار درربار تو چون قند و نبات است
قدری جلو هجو نگهدار ، آملا !
اشرف بودت یار وفادار ، آملا !

(نسیم شمال)

انتشارات فرزانه

۳۰۰ ریال